Ambroise Vollard

amintirile unui negustor de tablouri

Ambroise Vollard
Souvenirs d'un marchand de tablèaux
Édition revue et augmentée

Ambroise Vollard

amintirile unui negustor de tablouri

EDIȚIA A II-A

Traducere de
ILEANA VULPES

EDITURA MERIDIANE
BUCUREȘTI, 1993

Pe copertă:
VINCENT VAN GOGH
Floarea-soarelui, 1888
Londra, Tate Gallery

ISBN 973-33-0287-2

CUVÎNT ÎNAINTE

PRIMA OARĂ CÎND MI S-A SUGERAT SĂ-MI SCRIU AMINTIRILE

Într-o seară, la doamna de S..., după cină, se vorbea despre meritele fiecărei religii în parte. Invitat să-mi spun şi eu părerea, am declarat că, fără doar şi poate, dac-aş fi avut de ales, preferinţele mele s-ar fi îndreptat spre religia israelită. Am acordat locul al doilea cultului protestant, iar religia catolică am trecut-o pe ultimul plan.

— Bine, domnule Vollard, dar am putea să ştim şi noi din ce cauză?

— Doamnă — i-am răspuns — eu sînt dintr-o ţară unde oamenilor le e groază de curent. În sinagogă rămîi obligatoriu cu pălăria pe cap; templele protestante, în care nu-i obiceiul să stai acoperit, sînt cel puţin încălzite ca lumea; în bisericile catolice, dimpotrivă, stai cu capul gol sub nişte bolţi ca de gheaţă, expus la curentul care trage din toate părţile...

— Cu felul dumitale atît de original de-a privi lucrurile — a adăugat stăpîna casei — ar trebui să-ţi scrii amintirile. Sînt sigură că n-ar fi banale.

Sugestia asta i-a făcut pe invitaţi să rîdă; pe mine — cel dintîi.

Dar, printr-o întîmplare ciudată, peste cîtva timp, aveam să primesc vizita reprezentantului unei importante firme americane, domnul A. W. Bradley, care-mi propunea să-mi scriu amintirile. Măgulit în sinea mea, am răspuns că nu-mi dădeam seama în ce măsură ceea ce văzusem şi auzisem eu ar putea să-i intereseze pe cititori. Nu i-am ascuns nici că scriu cu foarte mare greutate, prin urmare, foarte-ncet.

— Perfect. Vă acordăm cît timp vă trebuie.

Şi domnul A. W. Bradley a scos o hîrtie din buzunar.

— Nu-i nevoie decît să semnaţi aici... unde e crucea...

Am semnat automat. După care, vizitatorul meu mi-a pus pe masă un cec în dolari.

— Acontul pentru manuscrisul dumneavoastră — mi-a spus văzîndu-mi mirarea.

— Dacă mor înainte de a vi-l fi predat, înseamnă că editura dumneavoastră m-a plătit degeaba!...

— Nicidecum!... Credeţi că-i puţin lucru să anunţi: „Casa Little Brown şi-a asigurat în exclusivitate memoriile domnului Vollard, marele..."

— Dacă aşa stau lucrurile, ce-ar fi să spuneţi, eventual, *Memoriile celui mai celebru negustor de tablouri ?*

— La drept vorbind... de ce nu?... Ar merge foarte bine...

Îmi spuneam în sine: „Multe lucruri face publicitatea, dar în Franţa nu vinzi o carte cu şmecherii de-astea".

Uite însă că într-o seară, la Flammarion, văd un trecător care frunzărea cărţile şi le-azvîrlea una după alta. L-am auzit şoptind: „Tot marii scriitori!". Alesese *Mizerabilii* lui Victor Hugo cînd, deodată, dă cu ochii de-un volum dintr-un teanc de „noutăţi". „A, asta-i cartea despre care un critic spunea că-i în genul lui Victor Hugo cu încă ceva în plus." Şi, punînd *Mizerabilii* la loc, ia hotărît *Şeful* de Claude Farrère şi se duce să plătească.

I. DIN INSULA RÉUNION LA FACULTATEA DE DREPT DIN MONTPELLIER

Familia mea. Primii ani ai copilăriei. Am pasiunea uniformelor frumoase. Vreau să mă fac doctor de marină. Bacalaureat. Renunţ la cariera medicală. Familia hotărăşte c-am să urmez dreptul.

M-am născut în insula Réunion, acea „perlă a Oceanului Indian" cunoscută mai întîi sub numele de insula Bourbon, insulă ale cărei privelişti minunate şi ale cărei obiceiuri au fost atît de bine descrise de Marius-Ary Leblond. Cînd vorbesc despre locul meu natal, mi se-ntîmplă să fiu întrebat: „Cîţi locuitori şi ce suprafaţă are insula dumitale?" Am citit undeva că insula Réunion e mult mai mică decît cel mai mic departament francez, cu excepţia departamentului Sena. Cît despre numărul locuitorilor ei nu l-am ştiut niciodată.

Ştiu însă că primul nucleu de colonizare al insulei Bourbon îl alcătuiau, în mare parte, familiile aristocratice venite din Franţa: prin numeroase edicte, regii noştri decretaseră că nobilii nu se-njoseau „colonizînd". Au fost, de asemenea, şi ţărani care, datorită politicii lui Colbert, au populat pămînturile de curînd alipite coroanei. În timpul Revoluţiei, numeroşi „foşti", ameninţaţi cu moartea, au căutat la rîndul lor refugiu în „Insule". În sfîrşit, trebuie să-i adăugăm pe francezii de toate categoriile, pe care dorul de aventură îi îndemnase să se expatrieze.

Cum a fost cazul bunicului meu după mamă. Era originar din regiunea de Nord. Se pare că-n prima tinereţe, visul lui a fost s-ajungă pictor. În cele din urmă însă, a pornit să-şi

încerce norocul în insula Réunion, unde s-a căsătorit cu fiica unor provensali. Mi-aduc aminte că, printre hîrtiile rămase de la el, am descoperit ciorna unei scrisori adresată unui prieten din Franţa, scrisoare în care vorbea despre „divinul Ingres". Calificativul „divin", atribuit unui pictor, avea să mă mire, cu-atît mai mult cu cît nu-l auzisem folosit niciodată cu privire la o fiinţă omenească.

Cît despre taică-meu, ai cărui părinţi nu părăsiseră niciodată vechea provincie Île-de-France, venise în insula Réunion ca să lucreze într-un notariat pe care, pînă la urmă, l-a cumpărat. S-a însurat la cîţiva ani după sosirea în insulă. Din căsătoria asta s-au născut zece copii, eu fiind cel mai mare.

În mijlocul elementelor străine care se infiltraseră încetul cu-ncetul pe insulă (negri, chinezi, indieni, malgaşi), populaţia albă avea mare grijă să-şi menţină integritatea rasei şi moravurile tradiţionale. Drept care, educaţia pe care familiile o dădeau copiilor era extrem de severă.

Într-o zi, am auzit-o pe o prietenă de-a mătuşii mele Noémie povestind că-i ceruse voie dirigintelui clasei ca fiul ei, care trebuia s-o însoţească la ţară, să lipsească a doua zi de la şcoală.

— Bine — răspunsese dirigintele. Dar să-i daţi un bilet c-a fost bolnav...

— Să-l învăţ pe Eduard al meu să mintă! Şi eu, maică-sa, să trebuiască să roşesc în faţa lui! Nici prin gînd nu-mi trece! Nu-l mai iau cu mine.

Educaţia fetelor era, se-nţelege de la sine, supusă unor reguli de bună-cuviinţă şi de decenţă care ne-ar face astăzi să zîmbim. Am regăsit aceeaşi educaţie la sudamericancele întîlnite la Paris. Pentru că tinerele chiliene, uruguaiene, paraguaiene au şi astăzi aceleaşi educatoare pe care le aveau fetele din Réunion, adică pe-acele venerabile călugăriţe care păstrează-n pensioanele lor obiceiurile şi politeţea vechii Franţe. Am să-mi aduc totdeauna aminte cît de mult m-a mirat o braziliancă tînără care avea un păr splendid, împletit.

— Cum de nu v-aţi tăiat părul, domnişoară ?

— Fiindcă, dacă mi l-aş tăia, cînd m-aş întoarce la Rio, m-ar arăta lumea cu degetul!

După doi ani am revăzut-o pe fermecătoarea străină. Trebuie să spun că de data asta îşi scurtase părul *à la Jeanne d'Arc*. Şi n-aş putea să jur că la ora actuală chiar şi fetele din Réunion...

*

În cele mai depărtate amintiri din copilărie, revăd un papagal cocoţat pe-o prăjină. Grozav aş fi vrut să pun mîna pe-o pană a păsării; dar, cum îl văzusem sfărîmînd cu ciocul seminţele cele mai tari, mă feream să m-apropii de el. Mic aşa cum eram, băgasem totuşi de seamă că un negrişor din vecini imita tot ce făceam eu. Aşa că am smuls în faţa lui o pană din coada unui pui, apoi i-am arătat papagalul: „Tu la fel luat o pană frumoasă". Numai că el s-a dat îndărăt strîmbîndu-se: „Asta nu bun". A trebuit deci să renunţ la pana atît de mult jinduită.

În jurul prăjinii, aşezată-n curte, sub un manghier, crescuse o adevărată grădiniţă în care, printre alte plante, se lăfăiau nişte floarea-soarelui de toată frumuseţea. Într-o zi, cînd mă certam cu unul din fraţii mei pentru grădina papagalului, mătuşa Noémie ne-a despărţit spunînd: „O să ducem prăjina papagalului în altă parte ca să răsară înc-o grădiniţă. În felul ăsta o s-aveţi fiecare cîte una!" I-am spus dădacei: „N-am văzut niciodată papagalul rîcîind pămîntul şi-ngropînd seminţe; atunci cum creşte grădiniţa asta a lui?" „Asta animal, asta şmecher" — mi-a răspuns ea. Dar am băgat de seamă că papagalul, cînd curăţa seminţele cu ciocul, le-mprăştia în jurul

lui. Aşa mi-am explicat cum creşteau anapoda toate plantele acelea, într-o dezordine atît de frumoasă.

Aveam pe-atunci o adevărată pasiune pentru flori. Cînd eram cuminte, aveam voie să culeg flori din răzoare. Ce bucurie pe mine să pot face buchete! Trandafirii erau slăbiciunea mea; daliile, fără să-mi fi dat prea bine seama, din cauza aspectului lor compact şi metalic, cred, nu mi se păreau flori adevărate. Trebuie să recunosc însă că mai tîrziu, peste foarte mulţi ani, cînd Renoir m-a pus s-aleg între două pînze ale lui — una cu trandafiri şi alta cu dalii — ei bine, vă spun drept că mi-a fost tare greu să mă hotărăsc.

În salon aveam o vitrină-n care, alături de curiozităţi locale (papagali împăiaţi, colecţii de fluturi puşi sub geam, scoici), puteai admira buchete de flori făcute din pai de „sechii"[1] vopsit în tot felul de culori. Mătuşă-mea Noémie, despre care prietenele spuneau că are talent de acuarelistă, se mîndrea că poate copia în albumul ei florile astea artificiale.

— Florile din grădină sînt mai frumoase — i-am spus eu într-o zi.

— Da. Numai că florile făcute din sechii nu se vestejesc — mi-a ripostat mătuşa.

Mai tîrziu aveam să aflu că, din acelaşi motiv, cele mai somptuoase buchete ale lui Cézanne fuseseră pictate după flori de hîrtie.

Îmi sîcîiam mereu părinţii cerîndu-le voie să amenajez grădina după placul meu. Dar la toate rugăminţile îmi răspundeau invariabil: „Mai vedem noi!... Cînd ai să fii mai mare!"

Pînă atunci o puneam pe dădacă să mute papagalul, cu prăjină cu tot, cînd în răzoarele de garoafe, cînd în cele de bălsămioare sau de trandafiri, şi mă-mbătam de varietatea spectacolului pe care-l realizam în felul ăsta. Mi-aduc aminte că, în combinaţia care-mi plăcea mai mult ca orice, pasărea cu pene multicolore făcea o pată izbitoare în mijlocul unui rond de crini. Aveam şi-un pisoi galben. Într-o dimineaţă l-am găsit culcat lîngă un strat de miozotis. Nu ştiam pe-atunci ce sînt culorile complementare, dar ochiul meu era încîntat de îmbinarea asta.

Altă dată, am făcut un buchețel de părăluțe şi de violete albe, care mi s-a părut foarte frumos. M-am dus repede să i-l arăt mătuşii Noémie.

— Ascultă — mi-a spus ea — nu trebuie să pui niciodată flori albe lîngă flori albe... Nu ies în evidenţă.

— Mătuşică, dar nu-i acelaşi alb...

— Tot una... Îţi mai spun o dată: e monoton.

Or, mai tîrziu, mi s-a-ntîmplat să-l aud pe Renoir vorbind despre efectul unui alb pe alt alb, pe care-ncerca să-l redea.

— E foarte greu, spunea el, dar nimic nu-i mai ispititor de pictat şi nimic nu-i mai de efect.

Una dintre ambiţiile mele de copil fusese să devin... sclav! Auzisem de la oamenii mari că pe vremuri existaseră sclavi şi că tot mereu o ştergeau prin păduri.

— Păi, dădacele lor îi lăsau să plece? — am întrebat eu.

— Sclavii n-aveau dădace.

Să n-ai dădacă şi să te poţi duce singur în pădure, ce amuzant trebuie să fie! Într-o zi, cum mă uitam la o stampă veche ce-nfăţişa un negru cocoţat în vîrful unui cocotier înconjurat de vînători şi de cîini care zgîriau furios trunchiul copacului, dădaca mi-a explicat:

— E-un sclav fugar. Ca să coboare aşteaptă să-i tragă stăpînu-său un glonţ.

— De ce?

— Pentru că trage nădejde c-o să-i zdrobească vreun os şi că n-are să mai poată munci. Vezi? Era un puturos.

[1] În original: *paille de „chouchoute"*, fibre ale plantei *Sechium edule*, din familia cucurbitaceelor, plantă care n-are echivalent în botanica românească.

Explicația asta mi-a tăiat cheful de-a mă mai aventura singur prin păduri în care riști să dai peste niște nesuferiți de negri fugari. Și din acel moment, ori de cîte ori, în plimbările mele, treceam pe lîngă vreun desiș, instinctiv o strîngeam pe dădacă mai tare de mînă.

M-am dovedit colecționar încă de la vîrsta de patru ani. Interzicîndu-mi-se cu desăvîrșire să mă ating de vreun lucru din casă, am tăbărît pe cele din grădină, pe care nimeni nu s-ar fi gîndit să le revendice. Așa că m-am apucat să strîng o groază de pietre. Îmi făcusem o „colecție" foarte frumoasă cînd, într-o bună zi, toate comorile mele au dispărut. Fusese nevoie de material pentru repararea unui zid și pietrele mele duse-au fost.

În urma acestei întîmplări am părăsit pietrele de dragul cioburilor pe care le descopeream ici-colo. Îmi plăceau mai ales bucățile de porțelan albastru. Numai că părinții mei socotind că nu-i prudent să lași un copil să se joace cu lucruri tăioase, cioburile mele frumoase de porțelan au dispărut și ele.

Prin urmare, era scris ca toate „colecțiile" să-mi fie luate. Eram încă prea tînăr ca să fi citit *Colecționarul de ecouri* al lui Mark Twain. Ce perspective minunate mi s-ar fi deschis atunci! Ce colecție superbă aș fi putut să-mi fac din ecourile care se repercutau din grădina noastră-n grădinile vecine! Sărăcit cu desăvîrșire, puteam, măcar, să admir în voie comorile adunate-n muzeul insulei natale: scoici, lei, tigri, păsări împăiate etc. După sosirea mea în Franța, aveam să văd lei și tigri adevărați, de data asta. Ei bine! abia îndrăznesc să spun că nu m-au impresionat mai mult decît cei împăiați.

În curtea muzeului, era un porc-spinos, numai că ăsta era viu. Pentr-un bănuț, paznicul ne lăsa să-l gîdilăm c-un bețișor pe la bot; grozav era să vezi cum i se zbîrleau țepii sub

privirea atentă a „managerului" său, gata să ne oprească mîinile care se-ntindeau instinctiv spre animal. „Hei, voi, fii atenți; voi rupi penii lui!"

— Acum că ești băiat mare — mi-a spus tata cînd am împlinit șase ani — trebuie să te pui serios pe-nvățătură cu mătușa Noémie.

Mătușa Noémie, despre care am vorbit de mai multe ori pîn-acum, era sora mai mare a mamei. Rămasă nemăritată, se consacrase cu totul educației nepoților și nepoatelor ei. Mama, absorbită de treburile casei, avea în ea un ajutor prețios. Mătușa Noémie vădea în supravegherea copiilor încredințați ei solicitudinea cu care găina-și ocrotește puii: pînă și gestul brațului care se arcuia sub pelerină era al cloștii care-și adună drăgăstos puișorii sub aripă.

Fată bătrînă, trăia cu groaza Satanei. O vedeam adesea făcîndu-și cruce: „Ca să-mi păstrez sufletul curat, copile, și ca să n-ajung pradă diavolului!" Mătușa îmi citea *Viața preotului din Ars*, carte-n care-l vedeam mereu pe diavol în preajma sfîntului, sub cele mai diferite înfățișări...

Băgasem de seamă că mătușă-mea, cînd mergeam la unchiul Buroleau, își făcea crucile ei micuțe ori de cîte ori trecea prin fața unui tablou care-nfățișa o cucoană decoltată: era o copie după o madonă de Rafael. Cît despre mine, „cucoana" asta nu mă speria deloc, ba-mi spuneam cu ingenuitate că dacă asta era una dintre înfățișările pe care le lua diavolul, atunci dracul nu era chiar așa de negru. Uite, însă, că-ntr-o noapte sar din somn trezit de-un zgomot, ca un fel de zgrepțănat pe podea, și cu tot întunericul disting ceva alb, un fel de bastonaș care alerga-n zig-zag prin odaie. Nu era cumva o manifestare de-a diavolului? Țip. O servitoare dă fuga. Tremurînd, îi arăt acel ceva alb care se oprise lîngă perete. Ea se apleacă și ridică o lumî-

nare. „Şobolani împuţit, gaur prea mic lumînar intri..."

Prin urmare, nu era decît un şobolan care căra o lumînare. De-atunci nu mi-a mai fost chiar atît de frică de diavol.

A venit şi momentul cînd educaţia noastră a-ncăput pe mîna tatei.

Era un om foarte legat de-ai lui. Dar, foarte aspru faţă de el însuşi, i se părea firesc să ceară mult şi de la ceilalţi. Şi, potrivit părerii lui, viitorul copiilor nu putea fi asigurat decît de titlurile universitare. Nu că mi-ar fi fost urîtă învăţătura; dar trebuie să mărturisesc lipsa mea de aptitudini pentru unele materii ca matematica, geografia, desenul... Mai ales desenul mi-era tare nesuferit. N-am fost niciodată-n stare să desenez şi eu vreun omuleţ cum mîzgălesc copiii pe marginile caietelor.

In timpul meselor nu se vorbea decît despre notele de la teme şi despre al cîtelea ai fost la compunere. Seara, noi copiii tot nu eram liberi. După cină, spuneam pe dinafară lecţiile de-a doua zi şi ni se corectau temele. Fratele meu mai mic şi cu mine, cei mai apropiaţi ca vîrstă, ne făceam lecţiile-mpreună. Pentru tata, greaca şi latina erau cele mai importante materii. Dacă nu termina de controlat temele după cină, trebuia să ne sculăm cu noaptea-n cap. Cu lumînarea în mînă, coboram de la primul etaj, unde dormeam, la parter unde tata ne aştepta, înarmat cu redutabilele lui juxte... Nu prea apreciam noi supravegherea asta atentă a progreselor noastre şcolare, ba chiar ne socoteam foarte năpăstuiţi. Numai că sîcîielile astea mărunte erau un fleac: la vîrsta noastră, tata avusese parte de altele şi mai şi.

Copist la un notar, învăţase de unul singur, petrecîndu-şi o parte din noapte ca să se instruiască. Ajuns la rîndul lui notar, nu citea decît cărţi al căror titlu, şi astăzi încă, mă sperie.

Îmi vin în minte *Logica de la Port Royal*[1]. *Discursul asupra metodei* al lui Descartes, *Căutarea adevărului*[2] de Malebranche... Prin această retragere în sine, spiritul tatei dobîndise un fel de uscăciune, un anumit ascetism puritan pe care-l impunea în jurul lui. În aşa fel încît, deşi crescuţi în religia catolică, nu beneficiam nici măcar de voia-bună pe care aceasta le-o îngăduie chiar şi celor mai scrupuloşi adepţi ai ei. Mi-aduc aminte de indignarea tatei cînd, împlinind eu doisprezece ani, mama îmi cumpărase, luîndu-se după un catalog de cărţi pentru tineret, poveştile lui Andersen.

— Arată-mi şi mie cartea asta — mi-a spus tata.

A dat peste povestea intitulată *Hainele împăratului*: „Cum! Aici e vorba despre-un om în pielea goală?..." Şi mi-a confiscat cartea.

Dar adevărata spaimă a tatei era femeia. O trupă de teatru, în trecere prin insulă, dînd o reprezentaţie cu *Maria sau Harul divin*, unul dintre unchii mei s-a oferit să mă ducă şi pe mine; tata nu şi-a ascuns îngrijorarea ştiind că mă duc la un spectacol la care simpla prezenţă a unei actriţe putea să-i trezească „gînduri necurate" unui băieţandru de vîrsta mea. Aveam pe vremea aceea vreo cincisprezece ani!... Nu-i nevoie s-adaug că acasă servitoarele erau una mai urîtă decît alta. Şi nu numai servitoarele. Trebuind să-nvăţ engleza, într-o zi i-am spus tatei: „Este o anume doamnă Bocage care are o metodă excelentă de a preda limbile străine!" Această doamnă

---

[1] *Logica de la Port Royal sau Arta de a gîndi* (1662), celebră operă filozofică scrisă de doi janseniştı iluştri, teologul Antonie Arnauld (1612–1694) şi moralistul şi teologul Pierre Nicole (1625–1695). (n.tr.).

[2] În realitate, *De la Recherche de la vérité (Despre căutarea adevărului)*, (1674), operă filozofică în care Nicolas de Malebranche (1638–1715) explică existenţa corpurilor prin revelaţie şi acţiunea prin teoria cauzelor accidentale. (n.tr.).

Bocage era o văduvă drăguţă, cam de vreo patruzeci de ani, cu forme opulente care, în ochii mei de adolescent, trezeau un mai mare interes. Tata, fără să-mi răspundă, mi-a aruncat o privire severă. La cîtva timp după asta, mi-a spus: „Am găsit un profesor de engleză care are o pronunţie şi mai bună decît madame Bocage *a ta*...". Aşa să fi fost oare? Nu ştiu, în schimb am putut constata că domnişoara Gélier, pe care mi-au angajat-o profesoară, era de o urîţenie să mai dea şi la alţii.

Din fericire, severa disciplină la care eram supuşi mai slăbea în cele două luni de vacanţă pe care familia le petrecea la Brûlé. Brûlé-ul, situat la cinci-şase sute de metri deasupra nivelului mării, este un hăţiş de ferigi, de ortensii, de camelii arborescente, un talmeş-balmeş de tot felul de plante ca-ntr-o gravură de Bresdin[1]. Un rîu cu mii de meandre plin de ochiuri şi de cascade. O ceaţă albastră coborînd din înălţimi ca o vată impalpabilă care, în cîteva clipe, la asfinţit, împrăştie umbra, o umbră făcută parcă din griurile argintii care te-ncîntă atît de mult în pînzele lui Whistler.

Din vîrful Brûlé-ului, cînd cerul era excepţional de senin, se zărea un alt vîrf alb, „Piscul Zăpezilor". La şaisprezece ani, părinţii mi-au dat voie să mă duc în excursie acolo.

— Ei, ăsta zic şi eu alb! — am exclamat.

— Asta şi albastru, domnu' — a spus un negru în spatele meu.

[1] Rodolphe BRESDIN (1825—1885), pictor, desenator şi gravor francez, în ale cărui desene şi gravuri (păstrate la Biblioteca Naţională şi la Cabinetul de stampe din Paris, cît şi la Metropolitan Museum din New York) se poate întîlni o extraordinară abundenţă de forme, fapt pentru care Des Esseintes, eroul romanului lui Huysmans *À rebours (În răspăr)*, îşi împodobeşte pereţii încăperilor cu *Samariteanul milostiv* şi cu *Comedia morţii*, lucrări în care, ca şi în restul operei artistului, pluteşte o atmosferă onirică. (n. tr.).

Şi a trebuit să recunosc, privind mai atent, că negrul avea dreptate: într-adevăr, zăpada avea şi reflexe albastre. Dar — mi-am spus eu — cum oare, în ciuda acestei albăstrimi, pare de-o albeaţă atît de strălucitoare?" Cu mulţi ani mai tîrziu, uitîndu-mă la o spălătorească care limpezea rufele am întrebat-o:

— De ce pui albăstreală-n apa cu care clăteşti rufele?

— Ca să iasă mai albe!

*

Într-o zi, am descoperit acasă un album de-al bunicului. Am găsit reproduse în el o mulţime de uniforme ofiţereşti din armata franceză, şi am fost cuprins de entuziasm văzînd atîţia militari falnici. Ah! dac-aş ajunge şi eu vreodată să port o uniformă aşa de frumoasă!

Şi uite că-ntr-o duminică, ieşind din catedrală de la liturghie, nişte ofiţeri m-au dat gata cu uniformele lor şi mai înfiretate decît cele pe care le văzusem în albumul bunicului. M-am informat şi am aflat că erau medici şi farmacişti din marină. Purtau chipiu împodobit cu broderii, pe care puteai să-l confunzi cu al generalilor, iar la spate sclipea un soare minunat de aur. Cele două uniforme se deosebeau numai prin nuanţa catifelei de la guler şi de la manşete: verde la farmacişti, purpurie la doctori. Am ales-o pe ultima, după ce mi-am dat seama că aurul străluceşte mai puţin pe verde decît pe roşu.

Şi, pentru că mă hotărîsem, i-am spus tatei: „Vreau să mă fac doctor de marină!..."

— Pînă una alta, ai face bine să te-apuci să iei note mai ca lumea la şcoală — mi-a spus el rece.

La cîtva timp după asta, profesorul de literatură, mare admirator al lui Victor Hugo, ne-a dat o compunere cu următorul subiect: „Comparaţie între grotescul la antici şi la mo-

derni". Mi-am adus aminte că tema asta fusese tratată în *Prefața* la *Cromwell*. L-am copiat liniștit pe poet. Și profesorul mi-a dat cea mai... mică notă! Cît era el de mare admirator al lui Hugo, moș Jayot nu băgase de seamă. Lui, compunerea mea i se păruse pur și simplu ridicolă și-atît de-ncîlcită încît, pentru a le arăta colegilor mei unde putea să ducă patosul, le-a citit-o cu glas tare, și în clasă a fost un hohot de rîs general. Jignit peste măsură, era gata-gata să-mi dau pe față șiretlicul; dar, stînd și cugetînd, mi s-a părut mai prudent să tac: bacalaureatul bătea la ușă, iar moș Jayot, pe lîngă funcția lui de profesor, avea și calitatea de examinator la bacalaureat...

În Réunion, bacalaureatul era în ochii familiilor un prestigiu la fel de mare ca și groaza pe care le-o inspiră elevilor. Culmea culmilor, comisia era compusă, mai ales, din magistrați, și vă puteți lesne-nchipui spaima bieților elevi trezindu-se deodată-n fața procurorului republicii și-a judecătorului de instrucție: ni se părea că sîntem mai degrabă niște acuzați care-și așteaptă condamnarea, decît liceeni. Iar eu, la unele materii eram clei, mai ales la istorie și la geografie și, culmea, examinatorul la aceste obiecte era chiar președintele comisiei: domnul procuror al republicii, a cărui severitate îi speria pe candidați. Numai o minune mă putea salva și minunea s-a-ntîmplat. În momentul în care procurorul republicii deschidea gura ca să-mi pună-ntrebarea, în sala de examen a năvălit un polițist repezindu-se spre el. În vîrful unui tamarin din grădina primăriei, fusese găsit spînzurat de cea mai înaltă ramură un indian, *muncitor liber*. Așa erau numiți indienii aduși din țara lor pentru a-i înlocui pe negrii care, eliberați din sclavie și promovați în rîndul alegătorilor, găseau că munca era nedemnă de noua lor calitate. Muncitorul nostru „liber", apucat de nostalgie, născocise mijlocul ăsta necinstit de a-și desface contractul. În afară de asta, murind, își asigura și marele avantaj de-a se-ntoarce în țară, ca să retrăiască acolo, potrivit acelei credințe din religia lui care spune: „Semeni aici, răsare la Madras".

Pe scurt, polițaiul venise să-i aducă vestea procurorului republicii; dar, mai ales, voia să știe dacă trebuia sau nu să taie frînghia...

Magistratul a plecat în mare grabă cu polițaiul; cît despre mine, scăpasem de-un hop. Și cum o bucurie nu vine niciodată singură, examenul a fost continuat de un alt membru din comisie, de profesorul de istorie de la liceu, un vechi prieten al familiei mele. Așa mi-am luat bacalaureatul.

Va să zică am să pot pleca în Franța să urmez medicina! Și pentru că de obicei doctorii scriu și semnează ilizibil rețetele, m-am apucat numaidecît să fac exerciții de scris ilizibil, cu „purici". Dar munca asta de pregătire n-avea să servească la nimic. Ca să mă pună la-ncercare, tatei îi venise ideea să mă ducă la spital ca să asist la o operație. Cum am văzut sîngele, era să am o sincopă, așa încît, cu inima zdrobită de durere, am fost nevoit să recunosc și eu că trebuie să renunț la galoanele și la soarele acela de aur după care jinduiam atît.

Cariera medicală nefiind pentru mine, am hotărît să urmez dreptul. Tata a ales facultatea din Montpellier, gîndindu-se că înainte de a înfrunta temperatura din nord, era mai bine să petrec o bucată de timp în sud.

II. SOSIREA ÎN FRANȚA. PRIMELE IMPRESII

Motive de nedumerire la Marsilia. Urmez dreptul la Montpellier. Farmacia Pététot.

Primul contact cu Marsilia n-a fost ceea ce mă așteptam. Marsilia, poartă a Orientului. Marsilia foceeană fusese totdeauna în visurile mele un oraș feeric. Debarcînd nu mi s-a părut deloc așa. La-nceput, m-am cam zăpăcit de agitația din jurul meu. Dar mi-am revenit repede. „La urma urmei — mi-am spus eu, văzîndu-i pe toți trecătorii aceia aferați care-alergau încoace și-ncolo — este un fel de Réunion mult mai mare". Și, ca și cînd m-aș mai fi aflat în insula natală, în care toată lumea se cunoștea, m-am adresat unei femei întrebînd-o unde locuia domnul Henri Taillard, și nu m-am mirat deloc cînd mi-a indicat, fără ezitare, numele străzii, numărul casei și etajul. Veți avea dezlegarea enigmei cînd am să vă spun că întîmplarea făcuse să mă adresez chiar servitoarei prietenului meu; am recunoscut-o în femeia care ne-a servit la masă. Pe drum, am avut o mulțime de nedumeriri: de exemplu, toate tramvaiele erau pline de lume. Unde se ducea și de unde venea toată lumea asta? Și cît de ciudate erau coșurile-acelea îngrămădite unul lîngă altul pe acoperișurile caselor. O casă, care mi-a atras în mod deosebit atenția, era pur și simplu acoperită de burlane, care rotindu-se-n vînt, cu „pălăriile" lor țuguiate de tablă, dădeau impresia unei mulțimi care se salută înclinîndu-se. Mai tîrziu, în fața unui tablou cubist mi-am spus: „Parc-am mai văzut eu asta undeva!" Erau exact coșurile de la Marsilia.

Alt motiv de mirare — cînd am văzut, într-o lăptărie, bucăți mari de unt așezate la rînd pe polițe. Cum eu veneam dintr-o țară în care untul era o marfă rară, adusă mai ales din Europa, în cutii sau în borcănașe din care-l scoteam cu vîrful cuțitului, bucățile astea mari, lăfăindu-se făloase, mă făceau să holbez ochii. Înc-o surpriză — sfoara de tăiat untul. Dar ceea ce m-a revoltat într-adevăr au fost trăsuricile trase de oameni. Povestirile din *Coliba unchiului Tom* îmi încîntaseră copilăria; știam că nu mai există sclavie, și, totuși, uite că vedeam oameni înhămați ca măgarii!...

Prin Marsilia am trecut doar. Ajuns la Montpellier, prima grijă a fost să-mi caut o pensiune pe măsura pungii mele. Am găsit una care pentru cincizeci de franci pe lună îți dădea, dimineața și seara, o gustare sau o supă, un fel cu carne, un fel cu legume, brînză, fructe, o jumătate de sticlă de vin și pîine la discreție. Aici am cunoscut un meditator de la colegiul din Béziers, căruia orașul natal îi alocase o bursă ca să-și pregătească examenul de admitere ca profesor. Înalt și slab, roșcovan la față, umblînd veșnic într-o redingotă, i se spunea *Le grand chose*, *marele Cineva*. Manierele lui cam înțepate, un vag aer jansenist, contrastau cu purtările emancipate ale celorlalți studenți. De aceea, unul dintre profesorii de la facultate îl recomandase patroanei celei mai importante case de toleranță din Montpellier, patroană care căuta un om serios ca să le dea lecții de cultură generală „pensionarelor" ei, casa cu pricina fiind frecventată de elita intelectuală a orașului. Dar *marele Cineva* a refuzat cu demnitate.

Mi-aduc aminte disperarea lui cînd a căzut la examenul de capacitate. „Toată viața o să trebuiască să rămîn meditator!" — „De ce nu faci politică ?" i-a spus cineva. Interpelatul a dat din umeri. Sfatul era totuşi bun şi avea să-l urmeze. Politica l-a dus pe *marele Cineva* mai întîi în Parlament, mai apoi în Rue de Grenelle[1]. este vorba de domnul Louis Laferre care a ajuns ministru al Instrucțiunii publice.

După ce mi-am asigurat „masa" în această pensiune economică, trebuia să mă gîndesc şi la „culcuş". L-am găsit în casa unui farmacist pe nume Pététot, cu care m-am împrietenit curînd. Viața mi se scurgea liniştit. Neducîndu-mă aproape nicăieri, îi ajutam bucuros soției farmacistului să facă rețetele simple (rețete fără substanțe toxice), care țineau de îndatoririle ei. În plus, aveam grijă de florile din grădinița aflată lîngă laborator şi alături de linia ferată. În grădiniță era un smochin: degeaba-i curățam eu frunzele, fiindcă locomotivele i le umpleau de funingine: nicicodată n-a ajuns vreo smochină de-a lui să se coacă.

Domnul Pététot mă impresiona grozav, mai ales cînd se-mbrăca în costum de vînător. Ce-nfățişare-avea! De fapt nu vîna fiindcă-i era groază să vadă sînge, dar umbla prin oraş cu puşca-n bandulieră pentru că — avînd permis de vînătoare, ca să fie-n rînd cu colegii lui, ofițerii de rezervă — voia să profite de dreptul pe care i-l dădeau cei douăzeci şi cinci de franci cît costa permisul.

În fiecare duminică, soții Pététot şi cu mine cutreieram pădurile şi livezile. Eu culegeam tot felul de bobițe de prin gardurile vii: făceam buchete de flori de cîmp pe care le ofeream doamnei. Odată, am dat peste-o găină

---

[1] Pe strada Grenelle din Paris se află Ministerul Învățămîntului şi al Artelor (n. tr.).

care tocmai ouase-un ou pe care, foarte mîndru, i l-am oferit gazdei mele. Nu ne atingeam de florile cultivate: dar, în duminica aceea, trecînd prin fața unui gard de fier acoperit de trandafiri, doamna Pététot şi-a exprimat admirația pentru flori şi cum eu mă pregăteam să mă cațăr pe grilaj mi-a spus:

— Nu, lasă-mă pe mine.

Mi-am încrucişat palmele, ea a pus piciorul pe ele ca-ntr-o scară şi ridicîndu-se a rupt o floare.

În acel moment l-am zărit, printre gratii, pe stăpînul vilei. Poate ne văzuse. Am ascuns repede trandafirul acuzator.

Proprietarul trandafirului a venit spre noi şi, cu pălăria-n mînă, i s-a adresat soției farmacistului:

— Doamnă, am trandafiri şi mai frumoşi şi-aş fi încîntat să vi-i ofer.

Am intrat, doamna Pététot foarte voioasă, eu şi cu farmacistul cam fîstîciți. Văzîndu-l pe stăpînul grădinii, mă-ntrebasem, îngrijorat: „Oare găina căreia i-am luat oul n-o fi tot de la vilă ?" Şi-am ascuns cît mai repede oul în buzunar.

La-ntoarcere, soția farmacistului avea în brațe un buchet superb de trandafiri. Eu duceam oul şi buchețelul de flori de cîmp.

Uneori, duminica, mîncam la iarbă verde. Alegeam cîte-un loc a cărui singurătate era tulburată doar de țîrîitul greierilor.

Domnul Pététot şi cîinele său Picrate duceau mîncarea; eu duceam desertul într-un coşuleț şi-n buzunarul hainei *Scrisori din moara mea* din care doamna Pététot obişnuia să ne citească.

Într-una din excursiile astea, trecînd prin fața prăvăliei măcelarului nostru, am zărit o capră albă.

— Vai, ce căpriță frumoasă! a exclamat doamna Pététot emoționată.

Şi l-a rugat pe măcelar să ne-o dea pînă diseară cînd aveam să i-o aducem înapoi. Măcelarul s-a-nvoit.

— Numai să n-o lăsaţi să zburde prea mult — ne-a recomandat el. I se-ncinge carnea.

Am luat animalul de căpăstru şi ne-am văzut de drum. Cum treceam prin faţa unei vile care avea bilet *de-nchiriat*, capra a-nceput să behăie.

— Recunoaşte casa — ne-a spus un vecin. E capra familiei care-a locuit aici. Doctorul le recomandase lapte de capră pentru copil. S-a vindecat şi ieri au plecat cu toţii.

— Jacqueline!... şi-a strigat farmacistul (care ne lăsase-n urmă) nevasta.

Capra, auzind numele ăsta, a tras de funie spre domnul Pététot şi ducîndu-se lîngă el, i-a lins mîna. Am început numaidecît şi noi să strigăm „Jacqueline" în sus, „Jacqueline" în jos, şi graţiosul animal venea cînd la unul cînd la altul, alintîndu-se.

— Îmi place că are acelaşi nume cu mine — zice doamna Pététot.

Ajunsesem lîngă un pîrîu. Locul era frumos. Ne-am hotărît să ne oprim acolo.

După ce-am întins faţa de masă pe iarbă şi după ce-am pus sticlele la răcit, doamna Pététot mi-a luat din mînă *Scrisori din moara mea* şi, după ce-a mîngîiat capra, ne-a citit, cu toată emoţia adecvată momentului, *Capra domnului Séguin*.

În timpul mesei ne-am întrebat ce era preferabil pentru un animal: să piară în gura lupului sau de mîna măcelarului. În timp ce doamna Pététot, natură poetică, ne înduioşa evocîndu-ne sinistru abatorul, soţul ei şi-a adus aminte că măcelarul căsăpea animalele în grădină.

— Eu prefer moartea asta pentru Jacqueline, spune doamna Pététot.

Şi continuă adresîndu-se capriţei:

— Vezi, frumoaso, ce mult te iubim!

Capra şi-a apropiat de noi capul ei de faun. Clătinîndu-şi bărbuţa, părea să spună: „Da, da..."

Într-o seară, pe la unsprezece trecute, m-a trezit o bătaie în uşă. Era domnul Pététot, cu impermeabilul închis pînă-n gît. Afară era o furtună îngrozitoare.

— Cum, plecaţi pe o vreme ca asta?

— Trebuie, numai că nevastă-mea moare de frica tunetelor, aşa că te rog pe dumneata să-i ţii de urît pînă mă-ntorc eu.

Şi a plecat escortat de Picrate, care nu sărea vesel ca de obicei, ci mergea cu coada-ntre picioare.

Soţia farmacistului nu cunoştea motivul acestei plimbări neobişnuite.

— Bărbatu-meu, care n-are secrete faţă de mine, de data asta şi-a pus lacăt la gură. Mi-a spus numai, cu un aer foarte misterios, că se pregăteşte ceva de mare importanţă.

După ce-am epuizat mai multe subiecte de conversaţie, m-a apucat încetul cu-ncetul o picoteală din care m-a trezit lătratul lui Picrate şi-un plescăit de pantofi uzi. Domnul Pététot se-ntorcea din expediţie.

— Eşti leoarcă! zice nevastă-sa.

— Nu simt nimic. Am cîştigat partida. La propunerea mea, colegii au votat, în unanimitate, moartea lui Givaudan.

Îl cunoşteam pe Givaudan. Era un farmacist din oraş care vindea specialităţi sub preţ.

N-am putut să nu-ntreb:

— Cum! Vreţi să vă otrăviţi confratele?

Pentru că-mi închipuiam că o moarte pusă la cale de farmacişti...

Domnul Pététot, palid, s-a ridicat în picioare.

— Noi, asasini? O să-l zdrobim pe Givaudan prin mijloace legale. Mizerabilul ăsta a scăzut preţul „Pilulelor elveţiene" şi al „Pas-

tilelor Géraudel" la un franc şi cinşpe. Noi, de mîine, le vindem cu un franc.

Mai obişnuită decît mine cu exagerarea meridionalilor, doamna Pététot nici nu clipise aflînd că bărbatu-său votase moartea lui Givaudan. Dar, auzind hotărîrea de a vinde-n pierdere, protestase.

— Vremea sacrificiilor de-abia începe — reluase grav domnul Pététot. Am jurat pe *Codex* s-o ducem pîn' la capăt. Săptămîna viitoare vine la rînd „siropul Patapon", pe urmă „vinul Deschiens", untura de peşte, „santalul Midy", „fierul Bravais"...

N-am putut afla rezultatul definitiv al bătăliei, deoarece chiar atunci tata a hotărît să-mi termin dreptul la Paris.

III. LA PARIS

Facultatea de drept. Licitaţiile. Signor Innocenti. Pictori, negustori, colecţionari. Félicien Rops. Salonul doctorului Filleau. În atelierul lui Lewis-Brown.

Am auzit de multe ori vorbindu-se de uimirea străinului care soseşte la Paris. Or, cînd, după cei doi ani ai mei de drept la Montpellier, am coborît, într-o seară de toamnă, în gara Lyon, mai întîi, am zărit nişte străzi triste, scăldate de o ploaie măruntă care te pătrundea pînă la oase. Birja, în care m-am urcat, s-a trezit într-o învălmăşeală de trăsuri ai căror birjari se-njurau copios. Cînd am ieşit din această încurcătură, am mers în Cartierul Latin, la un mic hotel care-mi fusese recomandat şi în care am tremurat toată noaptea fără foc. Dar, în sfîrşit, eram la Paris.

Paris! cuvînt magic şi care mă predispunea să admir totul. Hotelul meu se afla în strada Toullier, în apropiere de Grădina Luxembourg. A doua zi, acolo mi-am îndreptat primii paşi. Am fost dezamăgit. Era doar mai mare, dar şi mai puţin intimă decît „Grădina regelui" din insula mea natală; abia mai tîrziu mi-am dat seama de minunata ei geometrie. Mă duceam să văd muzeele, dar după plimbări de cîte o oră prin săli interminabile, mă alegeam cu un fel de senzaţie de mare plictiseală.

Toţi acei glob-trotteri, care cutreierînd lumea, vorbesc despre ceea ce au întrezărit doar ca despre nişte lucruri familiare, mă fac să rîd! Doar în timpul războiului, cu luminile

stinse, pe clar de lună, am fost izbit de farmecul incomparabil al Sfîntului-Iulian-Săracul. Am fost şi eu, ca toată lumea, de mai multe ori, la Expoziţia Colonială din 1931: m-am oprit şi eu, ca toată lumea, în faţa templului din Angkor, reconstituit. Spuneam şi eu: „E foarte interesant", dar nu simţeam nimic. Într-o zi, pe-nserate, brusc, mi s-au deschis ochii: dintr-o dată, mi se revela tot Orientul.

În acelaşi fel, plimbîndu-mă pe marile bulevarde, prin dreptul străzii Laffitte, biserica Sacré-Coeur mi-a apărut în depărtare ca o chemare a unei cetăţi misterioase care răsărea în faţa mea.

Dar nu sînt eu singurul asupra căruia farmecul Parisului nu acţionează din primul moment. Servitoarea mea era o fată de la ţară. surprinzător de tăcută. Mă felicitam de muţenia ei ca de-o calitate, cînd, peste cîteva săptămîni, o văd, într-o dimineaţă, cu pălăria-n cap şi cu valiza-n mînă.

— Vă anunţ, domnule, că plec.

— De ce? S-a-ntîmplat ceva? Nu eşti mulţumită?

— Nu, domnule. Parisul dumneavoastră e prea trist. La ţară, pot sta de vorbă cu toată lumea; aici, nimeni nu mă bagă-n seamă. Şi degeaba te plimbi, toate străzile-s la fel. Mă prăpădesc... Trebuie să mă-ntorc acasă...

Facultatea de Drept nu m-a văzut nici la Paris mai mult decît la Montpellier; dar asta nu m-a-mpiedicat să-mi iau licenţa. M-am apucat apoi de doctorat, dar n-am dat decît primul examen, căci hoinăreala pe cheiuri, pe la vitrinele-n care erau expuse tot felul de desene şi de gravuri mă atrăgea mai mult decît examenele.

„Ce pleaşcă!" am exclamat într-o zi, cumpărînd cu douăzeci şi cinci de franci o pictură pe porţelan reprezentînd o *Fată cu ulciorul spart*, semnată Laure-Lévy d. Bonnat[1]. Copil fiind, citisem, într-o carte primită la premiu, povestea unei micuţe pariziene care, primind de la părinţi trei galbeni de ziua ei, strigase bătînd din palme: „Cu banii ăştia am să-mi pot cumpăra o reproducere frumoasă după *Iovul* lui Bonnat!" Autorul ne mai spunea că eroina lui, pornind în oraş să-şi cumpere tabloul, se-ntîlnise pe drum c-un bătrîn prost îmbrăcat căruia, cuprinsă de milă, îi dăduse cei trei galbeni. În roman, acest sacrificiu avea să fie răsplătit. Părinţii fetei, victime ale unui financiar aventuros, mureau în mizerie. Nu după multă vreme, orfana primeşte vizita bătrînelului amărît pentru care-l sacrificase pe Bonnat. Şi cum se pregătea să-i spună: „Sărmane bătrîn, nu mai pot, vai, să fac nimic pentru dumneata", bătrînul scoţînd din buzunar un pachet de bancnote i-l întindea zicînd: „Domnişoară, n-am fost niciodată cerşetor. Dimpotrivă, îmi petrec vremea făcîndu-le altora serviciul de-a le împrumuta bani în schimbul unei mici dobînzi. Şi cînd dau peste cineva care-mi vrea binele... Poftim cei trei galbeni pe care mi i-ai dat şi pe care i-am fructificat în folosul dumitale".

Asta-i povestea fetei cu tabloul lui Bonnat.

Cît despre mine, după ce febra posesivă s-a mai domolit, în ciuda faimei lui Bonnat, am început să mă-ndoiesc de importanţa achiziţiei mele. Dar mi-am adus aminte că, într-o zi, cînd un elev a exclamat în clasă: „Ce pisăloagă şi madame de Sévigné asta!", profesorul ne spusese: „Cînd s-o întîmpla să vă plictisească vreun autor celebru, să vă spuneţi: „Eu sînt o găgăuţă!" Drept care îmi repetam mereu: „Sînt o găgăuţă, sînt o găgăuţă!" Degeaba; acest Bonnat îmi plăcea din

[1] Léon BONNAT (1834–1923), pictor francez mediocru, autor de lucrări „academice", portretist al personalităţilor politice şi mondene ale celei de-a treia Republici, a cărui manieră era considerată „fotografică" pînă şi de partizanii artei oficiale. (n. tr.).

ce în ce mai puţin. M-am hotărît să scap de el. M-am dus, prin urmare, la cel care mi-l vînduse şi, spunîndu-i că aveam intenţia să mă descotorosesc de tablou, i-am dat a-nţelege că am de gînd să cumpăr ceva mai important. Negustorul şi-a mîngîiat barba lungă şi albă, apoi mi-a spus sentenţios: „Tinere, cînd ai s-ajungi la vîrsta mea, ai să afli că ce-i în mînă nu-i minciună!"

Mă obişnuisem cu gîndul că nesuferita achiziţie avea să-mi rămînă pe cap, cînd un prieten m-a anunţat că se-nsoară. M-am grăbit să i-l ofer drept dar de nuntă pe Lévy-Bonnat al meu. Peste cîteva luni, luînd masa la tinerii căsătoriţi, am observat că tabloul era semnat doar Bonnat.

— Nevastă-mea zice că Bonnat e de-ajuns — a răspuns prietenul la întrebarea mea mută.

Cît despre mine, aveam să aflu curînd că Bonnat nu era femeie şi că *d.* care urma după Laure-Lévy însemna pur şi simplu „după".

*

Primul tablou ceva mai important pe care l-am cumpărat, fiind încă student, a fost un Innocenti[1]. ceea ce m-a făcut să cresc foarte mult în stima compatrioţilor mei din Cartierul Latin. Unul dintre ei, care era foarte ascultat — fiindcă ni se impunea prin cele trei sute cincizeci de franci pe care-i primea lunar de la părinţi — a declarat că era la fel de tare ca un Rembrandt. Tabloul reprezenta nişte ţărani dansînd în jurul vetrei.

În urma acestei achiziţii, am făcut cunoştinţă cu artistul, care m-a invitat să-i vizitez atelierul la Neuilly. Prin Innocenti aveam să-l

---

[1] Camilio INNOCENTI, pictor de gen, născut la Roma în 1871. A participat în 1902 la Salonul artiştilor francezi unde a obţinut o menţiune. Îşi făcuse o anumită reputaţie, prin subiectele lui, prin nota lor de umor şi prin fineţea execuţiei. (n. tr.).

cunosc pe viitorul director al *Uniunii Artistice*, unde. după cum se va vedea. mi-am început, dacă pot spune astfel, cariera de negustor de tablouri.

Innocenti era înflăcărat de ideea unei „federaţii mediteraneene". În acest scop, a executat un tablou cu trei personaje în mărime naturală reprezentînd Franţa, Italia şi Spania. La mijloc — generalul Boulanger, în acel moment idolul parizienilor; de-o parte şi de alta — regele Spaniei şi al Italiei. Pictorul îşi punea cele mai mari speranţe în această alegorie, pe care-o şi vedea reprodusă pe broşele de la corsajul cucoanelor. Chiar dacă dorinţa nu i s-a realizat, pentru tablou a obţinut totuşi medalia de bronz la Expoziţia Universală din 1889. Prietenii îi preziseseră medalia de onoare. Innocenti a dăruit această operă statului francez drept care a fost răsplătit cu palmele academice. La ceremoniile oficiale şi chiar cînd lua masa la francezi, îşi punea întotdeauna decoraţia: „Trebuie să ştii să onorezi ţara care te-a omagiat" — spunea el.

*

1890! Ce epocă binecuvîntată pentru colecţionari! Peste tot capodopere şi pe nimic. Pe extraordinarul *Portret al lui Zacharie Astruc* de Manet se cerea o mie de franci şi părea exorbitant. Mi-aduc aminte că numai peste doi-trei ani *Femeia pe canapea*, care-i aparţinuse lui Baudelaire, a ajuns cu chiu-cu vai la o mie cinci sute de franci la Hotel Drouot. Cînd locuiam la etajul şase în strada Apeninilor, aveam un important *Nud* de Renoir pe care ceream două sute cincizeci de franci fără ca cineva să binevoiască măcar să se uite la el. Cînd aveam prăvălie în strada Laffitte, preţul lucrărilor lui Renoir sporind întrucîtva, am cerut timid pe *Nud* patru sute de franci

şi-mi amintesc chiar că un „mare“ amator mi-a spus:

— Dac-aş avea patru sute de franci de prisos aş cumpăra pînza asta numai ca s-o pun pe foc în faţa dumitale, atît de mult mă doare să-l văd pe Renoir reprezentat de un nud atît de prost desenat.

Cînd, în sfîrşit, Renoir a ajuns să fie preţuit cum se cuvenea, pînza asta, care trecuse prin mai multe mîini, a fost cumpărată în cele din urmă de Rodin, cu vreo douăzeci şi cinci de mii de franci. Astăzi, e una dintre podoabele muzeului Rodin. Nu mai vorbesc de Cézanne ale cărui tablouri se vindeau, în 1890, la moş Tanguy, cele mari cu o sută, cele mici cu patruzeci de franci.

Cele mai frumoase litografii ale lui Redon, trase în douăzeci şi cinci sau în treizeci de exemplare, se vindeau cu şapte franci şi jumătate; timp de zece ani, n-aveau să depăşească acest preţ. Iar lui Gauguin, care se dovedise un maestru în toate genurile, Gauguin pictor, Gauguin ceramist, Gauguin sculptor, în sfîrşit, lui Gauguin, la întoarcerea lui din Tahiti, avea să-i fie refuzată *Fecioara cu copilul*, pe care voia s-o dăruiască Muzeului Luxembourg, muzeu care, de altfel, la protestele indignate ale Institutului, respingea tot atunci şaptesprezece pînze din donaţia Gustave Caillebotte[1].

Mi-aduc aminte, fiindcă a venit vorba, că, după acest eşec, fratele colecţionarului, domnul Martial Caillebotte, întîlnindu-mă într-o zi, îmi spune: „Vollard, dumneata care-l cunoşti pe Bénédite — pe vremea aceea conservatorul Muzeului Luxembourg — n-ai putea să-l convingi să adăpostească în podul muzeului tablourile refuzate din donaţie („refuzaţii“ erau Renoir, Sisley, Cézanne, Manet); dacă s-o-ntoarce cumva roata, să le poată pune-n sălile muzeului?...“ M-am dus repede la Bénédite. Parcă-l aud şi-acum: „Eu, un funcţionar în care statul are încredere, să mă fac tăinuitorul unor tablouri pe care Comisia le-a respins!...“

Cîţiva ani mai tîrziu, Renoir îmi spune:

— Nu ştiu cine mi-a povestit că *Amicii Luxembourgului* ar dori o lucrare de-a mea. Dar n-aş vrea să li se pară că făcînd un dar vreau să mă strecor la muzeu. Uite, ia pastelul ăsta (era vorba de *Doamna Morizot şi fiica ei)* şi du-te şi-i spune preşedintelui *Amicilor Luxembourgului*, domnul Chéramy, că le vînd tabloul cu o sută de franci. Mă indispune gîndul c-au să se creadă obligaţi să vină să-mi mulţumească...

Ducîndu-i domnului Chéramy pastelul, l-am văzut dîndu-se înapoi speriat în faţa „responsabilităţii“ de a lăsa un Renoir să pătrundă la Luxembourg:

— Asigură-l pe domnul Renoir că noi cei de-aici îl stimăm cu toţii; dar spune-i că, pentru a evita criticile, ne-am hotărît să supunem toate achiziţiile aprecierii domnului Bonnat.

— Dar ceva de Cézanne? Poate că *Amicii Luxembourgului?*... am îndrăznit eu să spun.

La care, domnul Chéramy mi-a replicat sever:

— Cézanne?... De ce nu Van Gogh?

Omul de pe stradă gîndea la fel. Cînd, în 1894, am deschis o expoziţie a maestrului din Aix, într-o zi am auzit un fel de ciorovăială în faţa magazinului. Un bărbat ţinea cu de-a sila o femeie tînără în faţa unui tablou cu *Baigneuses*.

---

[1] Gustave CAILLEBOTTE, (1848—1894), pictor, născut la Paris, mort la Gennevilliers. Refractar învăţăturii lui Bonnat, căruia îi fusese elev la Belle-Arte, a devenit prietenul impresioniştilor, luînd parte activă la cercetările lor după cum o dovedesc şi operele lui, ca, de pildă, acea *Vedere de pe Sena la Argenteuil.* Rolul său de mecena şi de colecţionar a fost foarte important. Muzeul Luvru îi datorează cea mai importantă parte a colecţiei sale de capodopere ale impresionismului. (n. tr.).

— Să mă obligi pe mine să mă uit la aşa ceva, pe mine care-am luat premiu de desen la pension!

— Ei bine, dragă — i-a răspuns bărbatul — altă dată să-nveţi să fii mai drăguţă cu mine.

Cel puţin această cucoană revoltată nu făcea critică de artă. În schimb însă unul dintre scriitorii de care critica face mare caz datorită tendinţelor lui moderne, n-avea oare să deplîngă (în legătură cu aceeaşi expoziţie) faptul că „slabele cunoştinţe îl trădează pe Cézanne" şi-l fac să eşueze „în arta de a spaţia planurile, de a da iluzia întinderii"?

Cu Van Gogh era şi mai rău: nici cei mai îndrăzneţi nu reuşeau să-i „înghită" pictura. Cum să te mai miri de această opoziţie a publicului, cînd îi vedeai pe cei mai emancipaţi dintre artişti, ca Renoir şi Cézanne, pe unul că-i făcea lui Van Gogh reproşuri pentru „exotismul" lui, iar pe celălalt că-i spunea: „Ca să fiu sincer, pictezi ca un nebun!"

Dacă cei mai vîrstnici răzbăteau cu atîta greutate, ce să mai zicem de tinerii ca Bonnard, Vuillard, Roussel, Denis, Aristide Maillol? De fapt, greşesc cînd îl trec pe Maurice Denis printre „tinerii" care se vindeau cu mare greutate, fiindcă el s-a impus de la-nceput. Mi-aduc aminte de un articol al domnului Arsène Alexandre, dacă nu mă-nşel, din care aflai că cel mai important eveniment al săptămînii nu era căderea guvernului, ci expoziţia lui Maurice Denis de la *Independenţi*.

Totuşi, încă din 1892, s-ar fi putut crede că pictura „tinerilor" avea să aibă cîştig de cauză. Le Barc de Bouteville, un negustor care „învîrtea" afaceri cu tablouri vechi sub influenţa lui Vogler. un elev al lui Sisley, voise să-şi „aerisească niţel" — magazinul. Şi organizase expoziţii ale „tinerilor". Dar, după un scurt succes datorat curiozităţii, n-au mai prezentat nici un interes.

Le Barc de Bouteville nu era singurul care făcuse acest pas de pionier. Înaintea lui, un bătrîn negustor de culori, moş Tanguy, se interesase de noua pictură, într-atît încît le dădea pe datorie artiştilor care pictau „luminos".

Omul ăsta cumsecade, arestat, din greşeală, ca răsculat, în ultimele zile ale Comunei, riscînd să fie împuşcat, sfîrşise, de bună credinţă, prin a se crede revoluţionar. Cruţat, nu ştia nici el de ce, şi ajungînd mai tîrziu negustor de culori, îi proteja pe pictorii novatori pe care îi plăcea să-i considere nişte revoltaţi ca şi el. Trebuie s-adaug că le dădea pe datorie şi celor care pictau „întunecat", cu singura condiţie ca ei să ducă o viaţă mai ordonată: să nu meargă la cafenea şi să nu joace la curse. Căci acest comunard din convingere era omul cel mai burghez din fire, şi nimic n-ar fi putut să-i scoată din cap ideea că buna purtare trebuia în mod fatal să-l ducă pe un pictor „să se afirme". Şi dacă nu se-mbogăţea cu meseria lui, bătrînul Tanguy cîştigase cel puţin stima artiştilor. Émile Bernard i-a făcut cunoscute opera lui Cezanne şi pe a lui Van Gogh. Van Gogh i-a făcut lui Tanguy mai multe portrete, dintre care unul, aproape în mărime naturală, îl înfăţişa stînd jos. Această pînză se află astăzi la muzeul Rodin. Cînd te tocmeai pentru ea, moş Tanguy îţi cerea liniştit cinci sute de franci şi dacă protestai împotriva „enormităţii" sumei adăuga: „Nu ţin să-mi vînd portretul!" Şi, într-adevăr, a păstrat tabloul pînă la sfîrşitul vieţii; după moartea lui, l-a cumpărat Rodin!

La vînzarea colecţiei Tanguy, am cumpărat cinci pînze de Cézanne cu vreo nouă sute de franci. Cînd s-au efectuat plăţile, agentul-preţuitor, domnul Paul Chevallier, m-a felicitat pentru curajul de care dădusem dovadă — trebuie să spun că strigările începuseră de la zece franci. În urma acestui compliment, mi-a fost şi mai greu să-i mărturisesc că n-aveam

decît trei sute de franci. I-am propus să-i dau aceşti bani drept arvună pînă în momentul cînd voi putea să ridic tablourile. M-a privit o clipă şi mi-a spus: „Nu! luaţi-vă tablourile. O să-mi plătiţi toţi banii odată, cînd o să puteţi". Ce om cumsecade era domnul Chevallier! Această amintire mă face să-mi explic de ce, atunci cînd a murit, în casa lui de fier s-au găsit atîtea borderouri neachitate.

*

Într-o zi, răsfoind cîteva cărţi expuse la galeriile Odéon, dădusem peste cartea lui Huysmans, *Certains*. Ceea ce spunea despre satanismul lui Félicien Rops mi-a stîrnit dorinţa de a-l cunoaşte pe artist. Descoperisem la anticari, pe chei, o gravură nesemnată care mi s-a părut a lui. Anticarul cerea pe ea cinci franci, dar mi-a dat-o cu trei cincizeci. Luîndu-mi inima-n dinţi, am bătut la uşa artistului. După cîte-nţelesesem din lectura cărţii lui Huysmans, mă aşteptam, cînd mi s-a deschis uşa, să intru în bîrlogul unui vrăjitor. Mi-a deschis un bărbat în pielea goală: era Rops. De fapt purta un cozoroc verde şi-o curea de care atîrna, prinsă cu o sfoară, un fel de bavetică de copil. M-a primit fără nici un fel de jenă. Mi-a spus că gravura pe care i-o arătam eu era o operă foarte rară din care nici măcar el nu mai avea nici un exemplar. Mi-a propus să facem schimb; mi-a dat în loc o acuarelă înfăţişînd o femeie goală, cu mănuşi şi cu pălărie, femeie a cărei vedere, după cum se putea băga de seamă, excita un maimuţoi, de care-o despărţeau gratiile unei cuşti. Eram foarte mîndru de această vizită de pe urma căreia mă alesesem cu o operă atît de caracteristică pentru maniera pictorului. Mai tîrziu, aveam să-l aud pe elevul său Rassenfosse calificîndu-l pe Rops drept „Cabanel belgian". Am avut ocazia să-i reproduc o dată această vorbă lui Renoir, care mi-a replicat: „Culmea

e că voia să-i facă un compliment — poţi să fii sigur".

La una dintre vizitele mele, Rops mi-a prezentat un prieten al lui, poetul Edmond Haraucourt[1], pe care timp de peste patruzeci de ani n-aveam să-l mai văd.

— Ce ciudat! mi-a spus el cînd ne-am reîntîlnit. Prima oară cînd te-am văzut, la Rops, aveai o mapă cu desene sub braţ, şi astăzi la fel. Şi dă-mi voie să-ţi spun că atunci, la Rops, te-am dat dracului *in pettò*... Cînd ai picat dumneata, Rops tocmai semna un admirabil exemplar al *Incantaţiei* lui, care-mi era destinat. Şi dumneata, chiar gravura asta o voiai pentru un client. Bineînţeles că ţi-a dat-o dumitale. Dar — a adăugat poetul — e multă vreme de cînd nu-ţi mai port pică.

Lui Rops îi plăcea să treacă drept mare crai. Nici măcar în privinţa asta nu-şi ascundea decepţiile. Aşa mi-a povestit mica aventură care urmează.

Într-o zi, primeşte o scrisoare: „Domnule Rops, cînd eram fetişcană îmi spuneaţi: «Aş vrea să-ţi fac portretul, ticăloasă mică!» Ei bine, am să trec pe la atelierul dumneavoastră." Rops nu-şi aducea aminte deloc. Totuşi, aştepta cu mare nerăbdare să vadă persoana care se anunţa în acest fel. La ora fixată, bate cineva la uşă. O femeie solidă, căruntă şi mustăcioasă, i se prezintă: „Cum v-aţi îngrăşat, domnule Rops! V-aduceţi aminte cum încercaţi mereu să mă sărutaţi? Acum sînt măritată, trebuie să fim cuminţi..."

Pe de altă parte, mi-aduc aminte că ducîndu-mă, cu doi-trei ani înainte de moartea lui, să-l văd la atelier, Rops mi-a spus: „Aştept o femeie". Şi fiindcă voiam să plec a adăugat: „Mai stai. Cînd ai s-auzi trei bătăi rare-n uşă, ai să ieşi pe uşa din dos a atelierului". Peste-o clipă am auzit cele trei bătăi şi m-am

[1] Poet şi dramaturg francez mediocru, romantic întîrziat (1856–1941). (n. tr.).

ridicat. Plecînd, am întors capul, maşinal: bătrîna lui servitoare îi aducea o ceaşcă de ceai.

Prin Rops l-am cunoscut pe doctorul Filleau, mare admirator al impresioniştilor. Ce clipe frumoase am petrecut în casa lui! În fiecare marţi dădea o „masă cu rasol de vacă" la care obişnuiţii casei erau invitaţi o dată pentru totdeauna; după ce mîncam, o ascultam uneori, şi cu cîtă plăcere, pe doamna Filleau, viitoarea Jeanne Raunay, admirabila interpretă a lui Vincent d'Indy. Domnul Dumay, şef de birou la ministerul Cultelor, se număra printre intimii casei, ceea ce făcea ca doctorul Filleau să aibă-n jurul lui o curte de ecleziastici foarte prevenitori. Aceştia, cînd nu-ndrăzneau să se adreseze direct domnului Dumay, recurgeau la amabilul nostru amfitrion. Într-o zi, un prelat îi trimisese doctorului un superb homar viu, adăugînd, pe-o carte de vizită, aceste cuvinte care, pe vremea-aceea, mi se păreau cu foarte mult spirit: „Pe masa domniei-voastre va fi cardinal..." Altă dată, un candidat la episcopie îi adusese doctorului Filleau, ca să le examineze, două nepoate frumuşele care, bineînţeles, nu mai terminau cu laudele la adresa minunatului lor unchi. Directorul Cultelor lua notă de toate aceste şiretlicuri cusute cu aţă albă pentru a nu lăsa să se strecoare vreun netrebnic în oastea sfîntă, pe care-o avea în pază; pentru că, deşi era anticlerical, domnul Dumay nu glumea cu prestigiul ierarhiei ecleziastice.

Într-o marţi, am comis o gafă a cărei amintire mă obsedează încă, după atîta timp. În seara aceea vedeam pentru prima oară o doamnă foarte limbută care parcă vorbea cu nasul. „Nu vi se pare că doamna asta ar cîştiga mult dacă i-ar răsuna mai rar trompeta?" i-am spus eu unui vecin ca să intru-n vorbă.

— Te cred! De treizeci de ani n-am reuşit să mă-nvăţ cu ea.

Şi pentru că-l priveam stupefiat, a adăugat:

— Da. E nevastă-mea.

Într-o zi, cînd plecam cu Rops de la doctorul Filleau, foarte încîntat de tablourile care-i împodobeau pereţii, Rops îmi spune:

— E-o adevărată nebunie, nu-i aşa?

— Ştiu şi eu? În orice caz, mi se par foarte plăcute la vedere.

— Cu-atît mai rău pentru dumneata. Cînd îţi intră-n ochi genul ăsta de pictură s-a zis cu tine...

*

La cîtva timp după asta, vînzînd avantajos *Femeia cu maimuţoiul* pe care-o aveam de la Rops, cu o parte din preţul ei am cumpărat o acuarelă a unui artist care — nefiind, poate, de mîna-ntîi — merită însă mai mult decît indiferenţa cu care este privit astăzi: John Lewis-Brown. Încîntat de achiziţie, care-nfăţişa nişte călăreţi, m-am încumetat să mă duc la pictor, cu acuarela sub braţ. M-a felicitat pentru „ochiul" meu şi mi-aduc aminte c-a adăugat trei puncte de guaşă la casca unuia dintre călăreţi: „Acum e perfect".

Ţin minte că intrînd la el în casă, la parter, în strada Ballu, am fost uimit trezindu-mă în faţa unui general călare în mijlocul unei grădiniţe: era un model.

— Fiindcă veni vorba — zic — am văzut pe bulevardul Montmartre un desen cu cai senzaţional.

— La Boussod, nu? Pe naiba. E Degas, maestrul nostru al tuturor... Doar l-ai văzut pe Degas! Zilele trecute, cînd ne-am plimbat împreună, domnul cu ochelari cu lentile groase negre, pe care l-am salutat.

— Cum reuşeşte Degas să-şi instaleze şevaletul în mijlocul mulţimii?

— Degas pictează la etajul trei, după căişori de lemn.

Văzîndu-mi uimirea, a adăugat:

— Degas se duce, bineînţeles, la curse, la Auteuil, la Longchamp; dar reconstituie na-

tura la el în atelier, învîrtind căişorii în lumină. Ca Daumier. Boulard, prietenul lui, îmi povestea că într-o zi, la Valmondois, Daumier îi spusese: „Mi-ar plăcea să fac un studiu cu rațe". Boulard l-a adus în curtea cu orătănii; au dat drumul rațelor la baltă şi, în timp ce ele se hîrjoneau, Daumier îşi fuma pipa vorbind despre altceva. Peste cîteva zile, ducîndu-se să-şi vadă prietenul la atelier, Boulard se opreşte, uimit, în fața unui studiu cu rațe... „Ți-aduci aminte, la tine le-am văzut", zice Daumier. Eu, care n-am asemenea capacitate de-a evoca lucrurile văzute — a continuat Lewis-Brown — trebuie să mă folosesc de cai adevărați. Din fericire am grădină.

— Dar, pentru nuduri, Degas nu se serveşte de miniaturi de lemn — spun eu cam naiv.

— Pentru că — îmi replică Lewis-Brown — ființei omeneşti îi poți comanda atitudinile pe care le doreşti, şi-ți garantez că Degas nu se jenează de pozele pe care le cere modelelor lui. Apropo de modele nude, într-o zi mă dusesem la Harpignies[1]. După ce mi-arată nişte peisaje, îmi şopteşte destul de misterios: „Vino-ncoace". Şi mă conduce-n dormitor. O creatură superbă dormea întinsă-n pat, cu spatele la noi. „Ia priveşte-aici", — zice Harpignies, descoperind două fese magnifice. „Nu crezi că-i tentant pentru un pictor?... Iar eu sînt peisagist!"

Aveam să-mi dau seama ce mare avantaj era pentru un pictor de cai să locuiască la parter, ca Lewis-Brown. La cîtva timp după aceea, coborînd o scară mă lovesc de-un bărbat călare.

[1] Henri HARPIGNIES (1819–1916), pictor şi acuarelist, născut la Valenciennes, mort la Saint-Privé. La originea vocației tardive pentru pictură a acestui comis voiajor se află exemplul lui Corot şi al peisagiştilor din şcoala de la 1830. Pînzele sale, reprezentînd priveliști foarte variate din Franța, sînt în general apreciate pentru vigoarea lor. (n. tr.).

— Acolo, la etaj, este atelierul domnului X...?

Iată ce-am aflat. Pictorul, care era specializat în tablouri de păsări, expusese la Salon o ciocîrlie, ireproşabilă ca execuție, pe care i-o cumpărase un argentinian.

— N-ați putea face cu aceeaşi măiestrie un cal? — l-a întrebat acesta pe pictor.

— De ce nu? — răspunsese artistul.

— Şi pe mine călare — adăugase argentinianul, care totodată voia să fixeze şi ziua de poză la atelier.

— La mine la atelier? Glumiți! Stau la etajul cinci — a zis pictorul.

— *Bueno!* La noi caii urcă scările — i-a replicat argentinianul.

Pentru a-l face pe domnul Lewis-Brown să-şi prețuiască şi mai mult parterul în care locuia, ducîndu-mă odată pe la el, i-am povestit istoria cu argentinianul. L-am găsit tunînd şi fulgerînd. „Am revăzut acuma *Angelus*[1]-ul şi e ca nou-nouț. Iar eu ştiam tabloul ăsta plin de crăpături!"

Trebuie să spun că tabloul trecuse prin mîinile domnului Chauchard, celebrul director al depozitelor Luvrului, domn care, datorită considerației față de tablourile maeştrilor, nu putea suferi, evident, nici defectul cel mai mărunt pe un tablou care figura în inventarul lui.

[1] Tablou al pictorului francez Jean-François Millet (1814–1875). (n. tr.).

IV. DEBUTEZ ÎN MESERIE

Uniunea artistică. Între Alphonse Dumas și Debat-Ponsan. Primul meu client. Găsesc un „comanditar".

Îi spusesem lui Rops că mi-ar plăcea să fiu negustor de tablouri, sperînd că-mi va da cîteva cuvinte de recomandare pentru vreo galerie unde să mă inițiez în meserie.

— Eu îmi aranjez singur afacerile cu amatorii, și ca să spun așa, n-am relații cu negustorii. Pot totuși să te ajut — a adăugat el după o clipă de gîndire.

Scoțînd dintr-un sertar fotografia unui Rops tînăr, mi-a dat-o după ce-a scris pe ea:

„Lui Ambroise Vollard, viitor Georges Petit." Semnat: F. Rops.

Măgulit, dar, în același timp, jenat de-un asemenea „certificat" de care nu-ndrăzneam să mă folosesc, m-am încumetat totuși să mă adresez galeriei Georges Petit, către care, din fericire, aveam o scrisoare de recomandare din partea unui bancher. Totuși, nevrînd s-ajung chiar la patron, m-am adresat unuia dintre funcționari, care mi s-a părut important, arătîndu-i scrisoarea.

— Cîte limbi străine vorbiți? mă întreabă el după ce-mi aruncă o privire cercetătoare.

— Nici una. Dar nu sînt pretențios; pentru început nu cer nimic.

— Am funcționari cîți poftesc care n-ar cere nimic și care vorbesc și limbi străine.

Era domnul Georges Petit în persoană.

Cam în aceeași perioadă, am fost pus în legătură cu domnul Alphonse Dumas, un rentier care picta ca amator. Dumas era elevul lui Debat-Ponsan, specialist în vaci la pășune și în portrete de miniștri, mai ales din Toulouse. M-am angajat la el cu plată.

Alphonse Dumas deschisese o galerie de tablouri. N-o făcuse cu un scop lucrativ: voia doar ca prin cîștigul obținut din vînzarea picturii altora să-și scoată cheltuiala propriei picturi. Poate că, în adîncul sufletului, nutrea legitima ambiție de a vedea trecătorii oprindu-se în fața unei vitrine în care ar fi fost expuse *Nimfe surprinse* și *Torsuri* de femei, semnate Alphonse Dumas.

Ținea cu tot dinadinsul să nu fie considerat negustor.

— Înțelegi — mi-a explicat el — aparțin unei familii de artiști. N-am deschis un magazin ci un salon: eu sînt omul de lume care servește de intermediar între pictor și amator. Debat-Ponsan îmi rezervă tablouri: prietenul meu Gillou mi-a promis că-mi aduce membri de la clubul lui.

Trebuie să spun că aceștia n-au fost de nici un ajutor *Uniunii artistice*. Acești domni veneau doar uneori să stea de vorbă între șase și șapte, după ce ieșeau de la club. Într-o seară, din cauza unuia dintre ei, Dumas închisese magazinul cu un sfert de oră mai tîrziu.

— Un lucru e sigur: ard gazul de pomană. Dar ce face toată lumea acolo?

Și-mi arătase terasa unei cafenele vecine, plină de lume.

— Iau aperitivul.

— În loc să se gîndească să-și înfrumusețeze căminul. Ei, Vollard, astăzi lumea trăiește prea mult în afara casei.

Fapt este că nu călca picior de client. Totuși, o dată am sperat să dau o mare lovitură cu niște tablouri ale lui Debat-Ponsan. Un american a intrat în magazin. Eram singur. Foarte grăbit, fiindcă era în ajunul plecării

vaporului, americanul m-a-ntrebat dacă i-am putea procura o duzină de tablouri reprezentînd peisaje cu animale.

— Pentru că, vezi mata, stau la birou de dimineaţa pînă seara şi cînd mă-ntorc acasă aş vrea să văd nişte tablouri care să mă facă să uit de toată lumea pe care-o văd în cursul zilei — mi-a explicat vizitatorul. Plec mîine seară. Arătaţi-mi nişte eşantioane şi-am să vă fac comanda.

După cum aţi văzut, Debat-Ponsan se specializase în vaci, dar ne spusese că potrivit gustului clientului, ar putea picta la fel de bine cai, măgari, oi şi chiar păsări.

Cînd a venit Alphonse Dumas l-am pus la curent.

— Du-te repede la Debat-Ponsan şi spune-i vestea cea bună!... Statele Unite! Ce debuşeu!

El şi vedea în gînd vapoare încărcate cu tablouri de Debat-Ponsan, plutind spre America. Din nefericire, în ziua-aceea Debat-Ponsan nu avea gata nici un tablou cu vaci.

— Dar — a exclamat Dumas — arătînd o pînză rezemată de perete, taurul ăsta splendid?

— A, nu! Are numai primele straturi de culoare.

— Şi nu-i de-ajuns ca să-şi facă o idee asupra genului?

— Am jurat că n-am să las niciodată să-mi iasă din atelier o pînză pe care-am dat doar primele straturi. În stadiul ăsta, un pictor şi-ar da seama numaidecît de procedeele mele şi mi le-ar şterpeli. Cine vă spune că amatorul vostru nu-i un artist deghizat?

Dumas şi cu mine ne-am înfiorat la gîndul ăsta şi-a trebuit să-l lăsăm pe american să ia vaporul fără să facem tîrgul.

Aveam să fim oarecum despăgubiţi de-un client care, a doua zi, ne-a comandat două tablouri, indicîndu-ne subiectul. Voia două pînze care să înfăţişeze fiecare cîte un militar.

— Nu ştiu nici un nume de pictor militar; pretind un singur lucru: comanda mea să fie executată de un *hors concours*. Şi, afară de asta, ţin ca unul din militari să fie zuav... Dac-aş avea eu timp să pozez...

La drept vorbind, ar fi trebuit mai întîi să poată, în mod verosimil, să-l reprezinte pe zuavul de demult; altminteri, cu burta care-i crescuse şi cu obrajii ăia fleşcăiţi... Cînd şi-a exprimat ideea că numai lipsa de timp îl împiedică să pozeze, o cucoană tînără care-l însoţea — o femeie tare frumuşică — nu şi-a putut ascunde un zîmbet; m-am gîndit că dacă altădată fusese zuav, în schimb acum avea multe şanse să fie-ncornorat.

— Dacă perechea zuavului ar fi un călăreţ care cade?

— Eu nu doresc răul nimănui — a spus grăsanul care, hotărît lucru, avea inimă bună. Vreau să fie armă inferioară.

— Ei, bine, dac-ar fi infanterist? a-ntrebat domnul Alphonse Dumas.

— Asta-i. Un pifan.

Alphonse Dumas a citat numaidecît numele lui Debat-Ponsan care-a făcut minuni în noul gen ce i se impunea. Zuavul lui era magnific; cît despre pifan, parcă făcuse-n pantaloni.

Între timp, pictorul îşi terminase taurul. Îndată ce-am expus-o, pînza a atras un trecător, în persoana căruia mi s-a părut că miros un marchitan. Auzisem că, în cele din urmă, oamenii capătă ceva din mediul în care trăiesc; iar ăsta cu coatele şi cu genunchii lui ascuţiţi!... În sfîrşit, toată persoana lui aducea a vînzător de pile şi de cuie. Omul meu se uita la Debat-Ponsan cu admiraţie crescîndă.

— Taurul ăsta voinic şi florile astea delicate, ce antiteză frumoasă!

Mă gîndeam: „E-un marchitan-poet“.

— Şi care-i titlul tabloului? s-a interesat el.

— *Virilitate* — am început eu să-i spun. „Ăsta-i titlul ales chiar de maestru“, mă pre-

găteam s-adaug, dar m-am oprit văzînd cîtă decepţie se citea pe chipul interlocutorului meu. Debat-Ponsan mă autorizase să schimb titlul pînzelor lui după nevoi. Aşa că am continuat: „Cam acesta ar fi titlul pe care şi l-ar imagina un spirit sensibil la poezia de care este pătruns acest tablou".

— Atunci cum se numeşte tabloul?

— *Aprilie* — am spus eu cu convingere, *aprilie*, luna cînd răsar florile, cînd natura, la efluviile primăverii...

Chipul „marchitanului" exulta de fericire. Deci putea să ia tabloul să-l ducă la el acasă, să-l prezinte unei soţii, nesatisfăcute poate, fără să roşească şi fără să-şi scandalizeze fiicele.

— *Aprilie*, ce simbol admirabil... Domnule, sînt profesor de estetică la Facultatea de Litere din X... Am să le pomenesc studenţilor mei numele lui Debat-Ponsan. Aprilie! Să evoci în minte atîtea imagini prin magia unui cuvînt! Cumpăr tabloul. Dar... Şi, deodată, chipul profesorului se posomorăşte: „Albastrul ăsta, acolo deasupra copacului, printre ramuri? Parc-ar fi miozotis: miozotisul, plantă parazită!..."

În privinţa asta aveam aceeaşi părere cu clientul. Îi şi atrăsesem atenţia pictorului:

— Ai zice că-n crengile stejarului ăsta creşte miozotis!

— Drace! — zisese artistul, şi-apoi foarte firesc: „Ei bine, e-un rapel de ton. Treburi de pictor, drăguţă" adăugase el condescendent.

Plin de siguranţa cu care-mi vorbise maestrul, i-am declarat clientului:

— Pata asta albastră? Dar e-un rapel de ton! Ştiţi, astea-s treburi de pictor.

— Ce lucru uimitor e arta! — exclamă profesorul. În faţa acestui tablou, un profan ar spune: „Cum poate să crească miozotis într-un stejar?" Iar noi spunem: „Rapel de ton". Rapel de ton.

Şi faţa i s-a luminat de-un surîs poznaş:

— Cu miozotisul ăsta am să-l încui pe colegul meu de botanică...

Zilele se scurgeau foarte liniştit la *Uniunea artistică*. La drept vorbind, pînzele lui Debat-Ponsan începeau să nu mai prea placă. Ba într-o zi, unul dintre primii entuziaşti, care cumpărase o *Vacă cu viţel*, una dintre cele mai reuşite pînze ale maestrului, i-a cerut lui Dumas banii înapoi.

Dar aveam s-apucăm şi zile mai bune. Trei tablouri ale lui Debat-Ponsan s-au vîndut unul după altul. Mi-aduc aminte că un amator a cumpărat de la noi o pînză a pictorului Quinsac din Bordeaux: o fată care încălzea o turturică la sînii ei drăgălaşi.

— Credeţi că-i un cadou potrivit pentru o logodnică? s-a informat timid noul client.

Noi l-am asigurat că da.

— Ducîndu-mă la birou — ne-a mărturisit el — de cîteva zile făceam un mic ocol pe-aici ca să-mi înveselesc ochii cu această piele delicioasă. Nu-i aşa că sînt plăcute cadourile de care te poţi bucura şi tu?

— Cu asemenea concepţie asupra cadourilor i-ar putea da prin gînd să-i aducă nevesti-si, de ziua ei, o puşcă de vînătoare! i-am spus eu lui Dumas, după ce clientul a plecat din magazin.

Un prieten al familiei Dumas, care se afla în magazin, n-a părut încîntat de reflecţia mea. Am aflat mai tîrziu că şi el avea obiceiul să-i facă nevesti-si cadouri care îi foloseau lui, se-nţelege. Astfel, el îi dăruise jumătăţii lui, de aniversarea căsătoriei lor, o splendidă pipă de spumă de mare. „Nu observi nimic? e leit taică-tău" — îi explicase el nevesti-si, văzînd-o uluită, şi-i arătase capul de moşneag cu barbă albă care forma vatra pipei.

La vînzarea celui de-al zecelea tablou de Debat-Ponsan, Dumas le-a oferit intimilor, la el la Neuilly, un *garden-party* la care-am fost

invitat şi eu. La sfîrşitul zilei, în grădină, invitaţii admirau soarele care se ivea dintre nori.

— Ia, priviţi, spune unul dintre ei. Parcă ar fi un cer de Monet.

— Ce zice maestrul? — se adresează Dumas lui Debat-Ponsan care privea cerul.

— Evident... evident... Dar... într-un apus de soare... ca-n orice lucru din natură, e şi bun, e şi rău...

Chiar în acel moment tună.

— După cum vedeţi, un cer ca ăsta nu era normal — exclamă careva.

— Uite ce fac eu unul, cînd cerul se-amuză să picteze ceruri ca Monet — continuă altul. Şi intră în casă.

— Bine, dar arta nu trebuie să imite natura? — spune-un al treilea.

— Eu ştiu un singur lucru — replică domnul Debat-Ponsan: eu am medalia de aur. Cînd Monet al vostru are să poată spune acelaşi lucru, o să mai stăm de vorbă... Natura! Dacă acum se dă cu pictorii care pictează fără să ştie să deseneze, cu-atît mai rău pentru natură! Despre Corot n-o să-mi spuneţi că-i un ageamiu, nu? Ei bine, el a spus că artistul trebuie să ştie să corecteze natura. Asta e formula anticilor: *Ars addit Naturae.*

— Era să cad şi eu în cursă cu afurisiţii ăştia de impresionişti — declară altcineva. Într-o zi, cumpăr, fără să mă uit la semnătură, un tablou care-nfăţişa un cot al rîului Oise, unde ne plăcea să ne plimbăm, mie şi nevesti-mi. Zărind tabloul într-o vitrină, m-am lăsat ispitit: l-am luat numaidecît. Uite însă că cineva ne spune: „Cum, ţineţi în casă un Pissarro!“ Ei bine, cînd am aflat asta n-a trecut mult şi m-am descotorosit de el. Mai întîi, pictura impresioniştilor este împotriva opiniilor mele; şi, pe urmă, nevastă-mea zice că dacă ai fete trebuie să ai un interior serios.

Aceste cuvinte l-au pus pe gînduri pe domnul Dumas care avea patru fete de măritat.

A doua zi, vine la *Uniunea artistică* cu o mapă mare de desene.

— Trebuie să-ţi mărturisesc un păcat din tinereţe. L-am cunoscut pe moş Noisy la-nceput, pe vremea cînd se ocupa mai ales de cărţi, de romantici, de care eram pasionat. Într-o zi, vine pe la mine: „Am să te duc la un pictor despre care a-nceput să se vorbească“. M-am gîndit numaidecît: „Noisy îmi cunoaşte gusturile aşa că probabil e ceva acolo pentru mine“. Şi uite că mă duce într-un atelier în care totul era de-un modernism!...

În timp ce alte persoane stăteau de vorbă cu artistul, Noisy se-apropie de mine: „Ştii, i-am spus pictorului că-ţi place foarte mult ceea ce face“. Şi mai înainte de-a avea eu timp să spun o vorbă măcar, măgarul de Noisy i se adresează artistului: „Domnul Alphonse Dumas nu-ndrăzneşte să-ţi ceară nimic, dar dac-ar putea lua ceva din atelierul dumitale...“ Mă arsesem. Pictorul alege cîteva desene, ia de pe perete o acuarelă înrămată şi mi le pune în braţe. Farsa asta m-a costat zece galbeni buni. Pe moment, nu mi-a venit deloc să rîd, crede-mă. Se pare că acum au început să aibă oarecare valoare. Un motiv mai mult ca să le lichidez. Sînt mai bine de cincisprezece ani de cînd cei zece galbeni ai mei stau închişi în ele.

Dumas ia mapa de jos, de unde o pusese, şi scoate din ea mai multe opere ale lui Manet: *Olympia*, acuarela; desenul original al litografiei *Pisica neagră şi pisica albă; Polichinelle*, o fază a litografiei în culori; cîteva sanguine admirabile; în sfîrşit, vreo douăsprezece schiţe de pisici.

— Cred că asta-i tot — zice Dumas. Dar, scuturînd mapa, din ea mai cade un admirabil studiu de femeie, pictat pe pergament.

— Ce-ar mai fi glumit amicii să fi văzut aşa ceva! Sper că dumneata ai să mă scapi de ele. Şi mai ales nimic în vitrină, nu-i aşa? Ţi-nchipui ce-ar fi dacă Debat-Ponsan ar pica

pe neaşteptate şi s-ar vedea expus alături de Manet!

S-ar zice că operele valoroase au în ele o putere misterioasă. Cu toate că, respectînd instrucţiunile patronului, nu arătam pînzele lui Manet decît cu discreţie, în cîteva zile se vînduse totul. Lui Dumas nu-i venea să creadă. Totuşi, ceva îl supăra: amatorul care cumpărase *Pisica neagră şi pisica albă* pretinsese să-i cumpărăm un Sisley.

— Şi eu care-mi jurasem — zice Dumas, să nu mai văd niciodată vreun impresionist aici!... Să cauţi să-i faci vînt acestui Sisley, să-l dai vreunui client în trecere. În sfîrşit, fă cum ştii mai bine. Şi, mai mult ca oricînd, vînzare discretă! Să nu speriem clientela!

De fapt, magazinul începea să aibă cumpărători. În ajun, vîndusem la iuţeală două tablouri cu flori de Jeannin[1] şi, dacă nu ne-ar fi lipsit tablourile cu fructe, am mai fi vîndut, aproape sigur, şi-a treia pînză. Pe deasupra, un client bun era în tratative pentru comanda unui portret de Quinsac şi pentru un studiu de oi al lui Debat-Ponsan.

Într-o după-amiază, pregătindu-se să iasă-n oraş, Dumas îmi spusese că avea întîlnire la club şi că se-ntorcea peste două ore. Sigur pe libertatea mea de acţiune în acest timp, am scos Debat-Ponsan-ul care era în vitrină şi-n locul lui am pus Sisley-ul. Peste cinci minute era vîndut. Nu pentru că impresioniştii ar fi fost la mare cinste (1892), dar aşa s-a-ntîmplat.

Întorcîndu-se, primele cuvinte ale lui Dumas au fost următoarele:

— Şi Sisley-ul ăla, zău... Ascultă, Vollard, trebuie să te duci la amatorul care ne-a-ncălţat cu el. Ai să-i spui că-i dăm înapoi tabloul pe-un preţ de nimic.

---

[1] Georges JEANNIN (1841–1925), pictor de flori şi naturi moarte. A fost preşedintele Societăţii pictorilor de flori. (n. tr.).

— Dar l-am vîndut.

— Nu se poate! Cuiva cunoscut?

— Nu. Unui necunoscut. Are să treacă din nou pe-aici să vadă dacă nu mai avem ceva în acelaşi gen.

— I-ai spus, cred, că magazinul nostru nu ţine genul ăsta de pictură şi că doar întîmplarea a făcut să...?

Viaţa într-un asemenea mediu începea să nu mi se pară prea hazlie. Într-o zi, neavînd de lucru, mă aplec peste bara de siguranţă a ferestrei de la mezanin, bara cedează şi era cît pe-aci să-mi iau zborul în gol, cînd mă simt apucat ca de-o mînă. Era o bucată de metal fixată-n zid. Peste cîteva minute se prezintă un lăcătuş.

— Am venit să scot o pană de la fereastra mezaninului. Trebuia să vin ieri, dar băieţelul meu şi-a frînt piciorul.

— Ce noroc pe mine că băieţelul dumitale şi-a rupt piciorul! Şi i-am povestit păţania. Omul a părut furios; desigur, mă socotea un profitor murdar.

În schimb, unei fete care, fără să ştie niciodată, m-a salvat de la moarte, n-avea să i se-ntîmple nici un rău. Este adevărat că, în locul meu, un necunoscut avea s-o păţească urît de tot; dar pot spune c-a fost pedepsit pentru curiozitatea lui.

În ziua aceea, mă aflam pe imperiala omnibuzului Pigalle-Halle-aux-Vins, aşteptînd plecarea, cînd zăresc pe trotuar o fată încîntătoare, prototipul eroinelor lui J. H. Rosny, cel mare. „Fata asta poate că nici nu ştie cît de adorabilă e". Şi, ridicîndu-mă, mă pregătesc să cobor.

— Iertaţi-mă, domnule — zice-un călător pe care-l atinsesem în treacăt — iau adesea omnibuzul la cap de linie, ca şi dumneavoastră. Îmi permiteţi să vă-ntreb ce avantaj prezintă locul pe care staţi totdeauna, la dreapta vizitiului?

— Un avantaj foarte mare; dar, scuzaţi-mă, sînt grozav de grăbit în dimineaţa asta. Dacă tot o să ne mai vedem, o să vă spun altădată.

Într-adevăr, n-aveam timp să-i explic că sînt stîngaci, şi că pe locul acela puteam să-mi sprijin braţul stîng de scaunul conducătorului. Fără să mai aştepte, interlocutorul meu se ridică de unde stătea şi s-aşază pe fostul meu loc. Şi omnibuzul pleacă, ducîndu-l spre destinul lui.

În ceea ce mă priveşte, intrasem în vorbă cu fata. Mai întîi am constatat cu plăcere că aveam de-a face cu o persoană foarte la locul ei; fiindcă nu mi-a spus că este „serioasă" cum fac în general tinerele care se plimbă şi care se lasă acostate pe stradă. Peste cîteva clipe sosind un tramvai, fata îmi spune că trebuie să mă părăsească. O întreb dac-o mai pot vedea.

— Nu se mai poate. Logodnicul meu soseşte mîine de la Stockholm. Dar are să fie cu siguranţă foarte mulţumit cînd are să vadă ce progrese de franceză am făcut în lipsa lui, graţie tuturor domnilor amabili pe care i-am întîlnit.

Asta e povestea cu fata care n-a ştiut niciodată că mi-a salvat viaţa. Într-adevăr, a doua zi, luînd omnibuzul condus de aceeaşi persoană, am aflat că-n ajun, la puţin timp după ce-am coborît eu, pe cînd treceau prin faţa unei case care se dărîma, o cărămidă căzuse drept în capul călătorului care-mi luase locul.

Am remarcat aerul preocupat al directorului *Uniunii artistice* în timp ce-i povesteam cele ce mi se-ntîmplaseră.

— Sînt în mare dilemă — mi-a mărturisit el după un moment de tăcere. Am trei sute de mii de franci de investit. Mi se propun două afaceri la fel de interesante între care oscilez ca măgarul acela care... în sfîrşit, ţi-aduci aminte povestea cu cele două mertice de ovăz.

— Dac-aş fi în locul dumneavoastră, ştiu ce-aş face: cu cei trei sute de mii de franci ai mei aş cumpăra Renoir. Cezanne, Degas... în fine, toţi marii impresionişti.

A doua zi Dumas avea un aer foarte ciudat.

— I-am povestit nevesti-mi conversaţia noastră şi n-a dormit toată noaptea. „Vollard ăsta al tău mă sperie. Ştiu că eşti un om serios şi că n-ai fi în stare s-azvîrli pe fereastră pîinea copiilor tăi. Totuşi, eu n-am să mai am linişte ştiindu-te alături de-un om cu asemenea idei. Fără să mai pui la socoteală că dacă spune enormităţi de-astea faţă de clienţi, îţi dai seama ce nume prost are să capete *Uniunea artistică*..." Ascultă, Vollard, ai să-mi promiţi că niciodată n-are să-ţi mai iasă din gură cuvîntul „impresionism" nici aici, nici în altă parte.

Existenţa pe care-o duceam în acest mediu mă apăsa din ce în ce mai mult. I-am spus lui Dumas că mă hotărîsem să-l părăsesc.

— Ai fi în stare să renunţi la situaţia dumitale?...

Ştiam că un post cu o sută douăzeci şi cinci de franci pe lună nu se găsea cu una cu două, cum se spune în modul vulgar; dar atmosfera de la *Uniunea artistică* mi-era pe zi ce trecea tot mai nesuferită.

— Ce bine-o să-i pară nevesti-mi — i-a scăpat lui Dumas cînd şi-a dat seama că avea să se descotorosească de mine, fără ca iniţiativa să pornească de la el.

Numaidecît însă, l-am văzut încruntîndu-se.

— Ascultă, Vollard dragă, rămînem prieteni, nu-i aşa? Cînd ai să vorbeşti despre impresionism ai să spui că eu îl detest, contez pe lealitatea dumitale.

— Promit nu numai c-am s-o spun, dar c-am s-o şi scriu, dacă am să am ocazia.

Mă ţin de cuvînt.

*

Mi s-au pus adesea întrebări cu privire la debutul meu în meserie. El datează de pe

vremea cînd eram nevoit să mă hrănesc cu pesmeţi marinăreşti, care, aveau avantajul, faţă de pîine, de a costa mai ieftin. Totuşi, ultimele mele rezerve erau pe sfîrşite aşa c-a trebuit să prefac în bani cele cîteva desene şi gravuri dintr-o modestă colecţie pe care mi-o făcusem din economiile mele de student.

Auzisem că un negustor de vinuri din cartierul Bercy cumpăra desene moderne. Locuiam în josul străzii Saint-Ouen. Distanţa nu mă speria; din economie, am făcut drumul pe jos. Luasem cu mine un desen de Forain.

— Cît ceri pe desen? — mă-ntreabă „amatorul meu".

— O sută douăzeci de franci.

— Îţi dau o sută.

Şi scoate-o bancnotă din portofel. O sută de franci! Era foarte tentant. Totuşi, nu m-am lăsat. Cu cîtva timp mai înainte, mă impresionase foarte mult tactica unui „confrate" care se tocmise în faţa mea cu un client pentru un desen de Rops.

— Cîte parale ceri pe Rops-ul dumitale?

— Patruzeci de franci.

— Nici gînd! Dacă vrei treizeci, da.

— Cum, vă tocmiţi? Ei bine, atunci îl dau cu cincizeci de franci.

Şi amatorul plătise cincizeci de franci.

La rîndul meu, mi-am încercat şi eu norocul.

— Cum, vă tocmiţi pentru Forain? — îi spun eu clientului; ei bine, nu-l mai dau cu-o sută douăzeci de franci, vreau o sută cincizeci.

— Ştii că eşti dat dracului! — constată amatorul. În regulă... îl iau.

Văzîndu-mă cu cei o sută cincizeci de franci în buzunar, mi-am zis că, pentru a sărbători reuşita asta pot să-mi permit un bilet de teatru şi o masă la un mare restaurant. M-am hotărît să mă duc la Châtelet să văd *Mihail Strogoff*. Ce seară-am petrecut acolo! Aveam un loc excelent la cucurigu, cu un franc cincizeci. Alături de mine, stătea o familie, tata, mama şi copilul de vreo zece ani care urmărea cu pasiune peripeţiile piesei. Cînd a-nceput serbarea emirului, în momentul cînd călăul plimbă prin faţa ochilor lui Mihail Strogoff o sabie-nroşită, copilul nu s-a mai putut abţine: „Dacă-i trăgea de la-nceput un glonţ, cînd l-a bătut, acuma n-ar mai fi păţit aşa ceva".

— Bine, prostule — îi replică taică-său — păi dacă celălalt murea de la-nceput, s-ar fi terminat totul dintr-o dată. N-ai mai fi văzut frumuseţea de serbare a emirului.

— Şi-acuma ce-o să se mai întîmple? întreabă copilul.

Simţeai că acest „şi-acuma" voia să spună că puştiul ar fi acceptat cu dragă inimă să mai fie scoşi şi alţi ochi dacă asta sporea nişte aventuri atît de extraordinare.

Ieşind de la Châtelet, m-am îndreptat spre restaurantul Weber la care, pentru suma de doi franci şi jumătate, îţi dădea în acele vremuri fericite o farfurie de şuncă, o cană de bere neagră, pîine la discreţie şi-o bucată mare de brînză. O dată instalat la masă, printre atîtea lumini, printre atîtea femei elegante în rochii de seară, printre atîţia chelneri politicoşi care instalau la o masă vecină două tinere perechi pe care le-am auzit salutîndu-se: „Bonjour Régnier! Bonjour Maindron!" am avut impresia că duceam şi eu o viaţă pe picior mare, visînd c-aud spunîndu-se-n jurul meu: „Bonjour Vollard!" Şi, sorbindu-mi cana de bere englezească, îmi făgăduiam ca la fiecare afacere reuşită să mă duc la teatru şi la Weber. Dar cînd m-am întors acasă mi-am zis: „Totuşi, iată-mă cu patru franci mai puţin".

*

Intrasem deci în afaceri. Tot ce alcătuia pe-atunci capitalul meu nu mă costase mai

mult de cinci sute de franci. Am putut rezista numai datorită unui „bancher". Era un om foarte cumsecade. Îmi împrumuta sume anemice cu aproximativ sută la sută dobîndă. Investea în orice.

Stocul meu consta aproape exclusiv în desene şi gravuri ale căror preţuri astăzi ar părea neverosimile, ca acel monotip al lui Degas pe care-l cumpărasem cu zece franci sau ca acelea, admirabile, ale lui Guys[1] pe care le puteai cumpăra pe chei de la doi franci în sus, şi-aşa mai departe...

De vreme ce se găseau asemenea minuni la preţuri atît de mici, nu puteam spera să fac afaceri fructuoase vînzîndu-le negustorilor: era absolut necesar să tratez direct cu amatorul.

Într-o zi, un „confrate" îmi vorbeşte despre-un client al lui care umbla după desene de Forain, Willette, Rops, Steinlen, în sfîrşit, după tot ceea ce trecea pe-atunci drept artă „avansată". „Ştiu că dumneata ai aşa ceva". Am răspuns evaziv. Mă gîndeam: „Dacă aş putea să aflu numele amatorului respectiv!"

Aveam să reuşesc, şi, ceea ce este mai amuzant, datorită chiar acestui negustor. „Cînd cineva îmi vorbeşte despre-o afacere în termeni ambigui, ceva mai tîrziu îi repet cuvînt cu cuvînt tot ce mi-a spus şi rareori se-ntîmplă să nu-i scape-o vorbă care să mă lămurească", îmi spusese el într-o zi.

M-am folosit, faţă de el, de propriul său subterfugiu.

---

[1] Constantin GUYS (1802–1892), desenator, născut la Flessingue, mort la Paris. Desenele şi laviurile lui, prin forţa şi originalitatea lor, îl aşază alături de marii novatori ai secolului al XIX-lea. A călătorit mult, în Bulgaria, Turcia, Spania, Anglia, Germania şi a luptat pentru independenţa Greciei. A participat la campania din Crimeea în calitate de corespondent de presă al unui ziar englezesc ilustrat. Opera lui este nu numai un remarcabil document istoric ci, aşa cum spune Baudelaire, ilustrul său comentator, opera unui „artist esenţial". (n. tr).

— Am un client care cumpără Forain, Rops, Steinlen, în sfîrşit şcoala modernă — zic eu, revăzîndu-l la cîtva timp după aceea.

— Ştiu cine-i clientul.

— Ştiu că eşti afurisit nevoie-mare, dar...

— Clientul dumitale este domnul Maurice Y...

— Nu zău, m-ai dat gata!

Ştiam numele, dar adresa?

— Tocmai trebuie să-i scriu domnului Maurice Y... N-ai nimic să-i spui?

— Nu, nimic.

Pe hîrtia pe care mi-o dăduse el, foarte gentil, îl informam pe domnul Maurice Y... că aveam Forain, Rops etc.

— Ei, drăcie! Am uitat adresa — spun eu după ce scriu numele pe plic.

— Cum, nu ştii toate adresele pe dinafară?

Şi, luîndu-mi scrisoarea din mînă, scrie pe plic numele străzii şi numărul.

A treia zi, cineva îmi bătea la uşă. Era domnul Maurice Y...

I-am arătat colecţia mea. Mi-a cumpărat marfă de-o mie de franci.

Săptămîna următoare, trecînd prin faţa magazinului unui negustor de tablouri, care nu mi-a fost mirarea văzînd în vitrină una dintre piesele pe care i le dădusem domnului Maurice Y...! Am intrat în magazin, unde mi s-a arătat tot ce-i vîndusem.

— Asta e-o marfă care nu se găseşte pe toate drumurile, îmi spune vînzătorul. Ne-a fost adusă de-un samsar — om de lume. Cei care au ceva de vîndut cred totdeauna că fac o afacere mai bună tratînd cu particularii...

În fond, fusesem „dus".

V. MONTMARTRE 1890

Montmartre vesel şi artistic. Willette şi Chat Noir. Şansonetistul Aristide Bruant. Lautrec. Le Café de la Nouvelle Athènes. Renoir şi Degas.

Prin 1890, mă instalasem în Montmartre, pe strada Apeninilor, lîngă avenue de Saint-Ouen. Locuinţa, şi-n acelaşi timp „magazinul" meu, se compunea din două cămăruţe mansardate.

Într-o zi, sună cineva; mă duc să-i deschid; vizitatorul îmi spune că mai vine cineva în urma lui.

Cu mare greutate, un amator urca împins de doi prieteni. „Niţel curaj — spunea unul din ei; merită să te caţări cinci etaje ca să vezi un Guillaumin frumos".

Montmartre din 1890! Acel Montmartre cu primul *Moulin Rouge* după care Bonnard avea să-mi facă un tablou celebru. Ce contrast între acesta şi cel de după război, cu lugubrele lui localuri de noapte!

Pe vremea aceea, una dintre distracţiile pe care mi le-ngăduia punga era să mă plimb duminica pe sub copacii de pe Champs-Elysées şi să privesc defilarea trăsurilor elegante. Renunţînd odată la strictele principii de economie care-mi îngăduiseră să mă descurc pînă atunci, m-am dus să-mi petrec seara la cabaretul *Chat Noir*. Se afla acolo un mare tablou al lui Willette, *Parce Domine*, despre care se spunea în la Butte că poate rivaliza cu compoziţiile din secolul al XVIII-lea. Chat Noir mai avea şi o altă atracţie: erai servit de chelneri îmbrăcaţi ca academicienii.

Îl cunoscusem pe Willette prin *Le Courrier Français*, publicaţie care grupa majoritatea celor mai celebri desenatori din acel moment, începînd cu Forain. „Cei mai celebri" nu voia să-nsemne şi „cei mai plini de bani". Willette avea admiratori înflăcăraţi, dar puţini cumpărători. La fel şi pictorul Louis Legrand[1]; într-o cămăruţă din avenue de Clichy, gravase cîteva dintre cele mai frumoase planşe ale sale, fără să le poată vinde. N-a reuşit decît în ziua-n care, spre folosul amîndurora, l-a întîlnit pe editorul Pellet. Admirabilele gravuri în lemn ale lui Henri Rivière se-ngrămădeau în mapele artistului; numele lui era cunoscut publicului datorită umbrelor chinezeşti aplaudate în programele de la *Chat Noir*, în acele seri în care au debutat Léon Bloy[2], Jules Jouy[3] şi viitorul academician Maurice Donnay[4]. Lumea, cînd vorbeşte despre artiştii din Montmartre, se gîndeşte numaidecît la Forain, deşi cruzimea desenelor acestui satiric este exact contrariul veselei zeflemele montmartreze. Într-adevăr, cît de departe este *Pierrot*-ul lui Willette de femeia căreia-i tremură umerii cînd vîră cheia-n broască, urmată de Necunoscutul[5] pe care-l aduce la ea!

Îmi amintesc de un alt local din Montmartre, pe care-l ţinea şansonetistul Aristide Bruant, un bărbat înalt şi voinic, care purta de obicei o pălărie cu boruri mari şi un fel de

[1] Louis LEGRAND (1863—1951), pictor şi gravor, născut la Dijon. Elev al lui Felicien Rops, s-a numărat printre cei care, pe la 1900, au încercat să dea gravurii o nouă orientare. A publicat albume *(Cursul de dans „fin de siècle", Fauna pariziană)* şi a ilustrat o mulţime de opere. (n. tr.).

[2] Gazetar şi prozator (1846—1917). (n. tr.).

[3] Şansonetist plină de vervă, una dintre gloriile cabaretului *Le Chat Noir* (1855—1897), autorul culegerii *Refrenele de la Chat Noir*. (n. tr.).

[4] Dramaturg şi memorialist (1859—1945), autor, între altele, al unei foarte amuzante cărţi de amintiri, *Pe lîngă Chat Noir* (1926). (n. tr.).

[5] Celebru desen de Forain. (n. tr.).

eşarfă roşie la gît. Căpătase oarecare notorietate atît prin şansonetele, cît şi prin brutalitatea lui: nici n-apuca muşteriul să treacă bine pragul şi era „ocărît“ pe cinste. Cabaretul ăsta a avut o mare vogă, dar pînă la urmă a dispărut. Amintirea lui va rămîne graţie afişelor făcute de Lautrec, afişe-n care şansonetistul apărea în legendarul său costum.

Dac-ar fi fost cît de cît încurajat, Lautrec ar fi ridicat foarte sus arta decoraţiei murale, judecînd după pînza executată pentru baraca dansatoarei La Goulue, o altă glorie montmartreză care, după ce dansase cancan la *Moulin Rouge*, ajunsese îmblînzitoare de lei şi de alte sălbăticiuni curînd risipite de faliment. După ce-a murit La Goulue, uitată şi săracă, au început aventurile pînzei lui Lautrec. A trecut mai întîi din mînă-n mînă, sfîrşind prin a fi tăiată-n bucăţi de ultimul ei cumpărător care socotise că era mai uşor de vîndut pe fragmente. Aceste bucăţi adunate, în urma protestelor admiratorilor artistului, au fost cumpărate cu patru sute de mii de franci de administraţia Belle-Artelor, aceleaşi Belle-Arte, care, cu douăzeci de ani în urmă, dacă Lautrec ar fi cerut să i se-ncredinţeze decorarea unui perete pe gratis i-ar fi rîs în nas.

Fantezia din opere, Lautrec o punea în toate actele vieţii lui.

Într-o seară, întorcîndu-mă acasă, servitoarea îmi spune:

— Mai adineauri v-a căutat un domn mic şi caraghios. I-am spus că domnul Vollard nu-i acasă. L-am întrebat cum îl cheamă şi fără să-mi răspundă a luat o bucată de cărbune rătăcită pe-aci şi-a desenat pe dosul tabloului ăsta, întors cu faţa la perete, un omuleţ; pe urmă-a plecat.

În momentul acela, Bonnard îmi decora sufrageria; pe dosul unuia dintre studii, Lautrec îmi lăsase propria siluetă în chip de carte de vizită.

Am spus că Belle-Artele ar fi rîs grozav dacă li s-ar fi cerut o comandă de fresce pentru Lautrec: patroana unei celebre case de toleranţă a fost aceea care, după La Goulue, a pus la dispoziţia marelui artist pereţii „salonului“ ei.

La *Café de La Nouvelle Athènes* din Montmartre, se-ntîlneau Degas, Cézanne, Renoir, Manet, Desboutins şi critici de artă ca Duranty. Acesta devenise campionul „noii picturi“, deşi elogiile sale aveau unele rezerve. Mai ales lui Cézanne îi reproşa că pictează cu o mistrie de zidar. După părerea lui Duranty, Cézanne punea atît de multă culoare pe pînză fiindcă îşi închipuia probabil că un kilogram de verde pare mai verde decît un gram.

Nici Manet nu-l aprecia prea mult pe pictorul din Aix. Manet, parizian fin şi elegant, găsea că pictura lui Cézanne reflectă un om necioplit. Dar vulgaritatea pe care i-o reproşa în conversaţie era de fapt o atitudine a lui Cézanne faţă de Manet care-l enerva cu manierele lui de „om de lume“. Aşa se face că cel care pictase *Halba cu bere*[1], întrebîndu-şi confratele dacă pregătea ceva pentru Salon, căpătase acest răspuns:

— Da, o oală cu rahat.

S-a spus adesea: „Degas şi Renoir, cu firile lor atît de diferite, nu erau făcuţi să se-nţeleagă“. Într-adevăr, dacă în faţa anumitor tablouri de Renoir, se-ntîmpla ca Degas să spună: „Pictează cu gheme de lînă“, vrînd să-şi exprime astfel părerea că pictura asta ar avea un aspect pufos, altă dată îl puteai auzi pe Degas exclamînd, în faţa unui alt tablou de Renoir, pe care aproape că-l mîngîia ca un îndrăgostit: „Ce pînză frumoasă“.

Pe de altă parte, Renoir era cel mai mare admirator al desenului lui Degas, deşi regreta

[1] Tablou de Manet. (n. tr.).

din suflet că acesta abandona pastelul (în care era pe deplin el însuşi) pentru pictura în ulei.

Deşi se preţuiau ca artişti, pînă la urmă, Renoir şi Degas s-au certat. Iată în ce împrejurări.

Cînd Caillebotte şi-a făcut testamentul prin care-şi dona colecţia de impresionişti Muzeului Luxembourg, şi-a adus aminte de preţurile pe care i le cerea Renoir pe vremea cînd îi cumpărase el tablourile. Cuprins de un fel de remuşcare pentru că le cumpărase atît de ieftin şi vrînd să-l despăgubească într-o oarecare măsură pe pictor, i-a lăsat moştenire, la alegere, una dintre operele din colecţie.

În vremea aceea, Renoir începea să „vîndă". Aflînd că un amator era dispus să cumpere cu cincizeci de mii de franci *Le Moulin de la Galette*, fireşte, Renoir a vrut să ia această pînză. Fratele lui Caillebotte, executorul său testamentar, i-a explicat pictorului că — deoarece colecţia trebuia să meargă la Muzeul Luxembourg — ar fi fost păcat să fie lipsită de una dintre operele ei cele mai caracteristice. Aceeaşi obiecţie i s-a adus şi în privinţa *Leagănului*, şi în cele din urmă, deoarece donaţia cuprindea o mulţime de opere ale lui Degas, fratele lui Caillebotte i-a propus lui Renoir, care a consimţit, să ia un pastel reprezentînd o *Lecţie de dans*. Dar autorul *Vîslaşilor* s-a plictisit repede să tot aibă sub ochi muzicantul aplecat peste vioară în timp ce dansatoarea, cu un picior în aer, aşteaptă nota care să dea semnalul piruetei. Într-o zi, Durand-Ruel i-a spus că are un client pentru tablouri de Degas foarte migălite. Renoir a luat tabloul de pe perete şi i l-a pus în braţe.

Degas, cînd a aflat, şi-a ieşit din fire şi i-a trimis înapoi lui Renoir un tablou magnific pe care acesta i-l dăruise într-o zi la atelier: o femeie în rochie albastră, cu pieptul descoperit, aproape în mărime naturală. Această operă datează din aceeaşi epocă cu tabloul atît

de celebru: *Doamnă zîmbind*. Mă aflam la Renoir cînd această pînză i-a fost atît de brutal înapoiată. De furie, punînd mîna pe un cuţit de paletă, s-a apucat să sfîşie tabloul. După ce-a făcut rochia zdrenţe, a ridicat cuţitul asupra feţei.

— Domnule Renoir! am exclamat eu.

S-a oprit.

— Ei, ce e?

— Domnule Renoir, spuneaţi acum cîtva timp, chiar în locul ăsta, că un tablou este ca un copil pe care l-ai făcut...

— Mă plictiseşti cu poveştile dumitale.

Dar a lăsat mîna în jos şi a spus deodată:

— Cît de greu am pictat capul ăsta, zău c-am să-l păstrez.

Şi a decupat partea superioară a tabloului. Cred că fragmentul ăsta se află acum în Rusia.

Renoir a azvîrlit furios în foc bucăţile ciopîrţite, apoi, luînd o foaie de hîrtie, a scris doar aceste cuvinte: „În sfîrşit!", a vîrît hîrtia într-un plic cu adresa lui Degas şi i-a dat-o servitoarei s-o ducă la poştă. La cîtva timp după asta, întîlnindu-l pe Degas, acesta îmi povesteşte toată istoria. După un moment de tăcere mă-ntreabă:

— Ce-o fi vrut să spună cu vorbele astea: „În sfîrşit!"?

— Că *în sfîrşit* s-a certat cu dumneavoastră!

— Asta-i bună!

Evident, lui Degas nu-i venea să creadă.

Epoca de mare celebritate a cafenelei *Noua Atenă*, unde, după cum am văzut, se-ntruneau impresioniştii, este epoca *Lojei* de pe urma căreia Renoir a scos, cu chiu-cu vai, cei patru sute douăzeci şi cinci de franci necesari pentru plata chiriei; este şi epoca femeii cu corsaj de satin alb a lui Manet, lungită pe o sofa, tablou care, mult mai tîrziu, cam prin 1895, la scoaterea-n vînzare a colecţiei Nadar, nu ajungea nici la o mie cinci sute de franci; este de asemenea apoca faimoşilor *Curcani albi* ai lui Claude Monet, care, la licitaţia colec-

ției Hoschdé n-au atins nici măcar suta de franci... Ba chiar, pe la 1900, un mare negustor de pe marile bulevarde, pentru a vinde un lot de impresioniști despre care-și închipuia că dăunează celorlalte pînze ale sale „mai îngrijite", nu găsise nimic mai bun de făcut decît să le depoziteze într-o prăvălioară de pe bulevardul de centură, foarte căutată, grație amatorilor care umblau după chilipiruri.

Într-o zi, trecînd pe bulevardul Clichy, am intrat din curiozitate într-un mic restaurant cu firma *Au Tambourin*. Potrivit acestei denumiri, în local erau o mulțime de tamburine pe care diverși artiști pictaseră tot felul de subiecte. Și nu erau numai tamburine; puteai vedea și niște pînze a căror culoare erai tentat s-o socotești provocatoare. O dată cu mine intrase cineva care se adresase patroanei:

— Vincent a venit?

— A plecat mai adineauri! A venit s-atîrne pe perete tabloul ăsta cu *Floarea-soarelui* și a plecat numaidecît.

Fusesem astfel pe punctul de a-l întîlni pe Van Gogh.

Este ușor de-nchipuit că această clientelă de artiști nu era făcută s-o îmbogățească pe negustoreasă, o oarecare doamnă Segatori, mereu în pragul falimentului și care pînă la urmă și-a văzut lucrurile, tamburinele și tablourile de Van Gogh, risipite la-ntîmplare, la licitații. Licitații nici măcar mediocre, deoarece Van Gogh nu cunoscuse pînă atunci decît succese în bătaie de joc, cînd nu stîrnea furia, ca în cazul unui negustor de tablouri, care, într-o zi, nu se mai putuse stăpîni: „Ce-ndrăzneală au oamenii! — mi-a explicat el. În timp ce avea un amator pentru un *Bucătar* al lui Joseph Bail, vine un tip și-mi propune o pînză de unu' Van Gogh, reprezentînd un peisaj cu o lună policromă care semăna a pînză de păianjen. Păi, cu-asemenea tablouri să prinzi clientela?

VI. ÎN STRADA LAFFITTE

Pe urmele unei afaceri misterioase. Vizită la doamna Manet. Expozițiile Cézanne și Van Gogh. Pe la confrați. Pictura din strada Laffitte. Palatul reginei Hortense. Sfîrșitul străzii Laffitte.

În 1893, am părăsit la rue des Apennins pentru a mă instala în strada Laffitte; am închiriat o prăvălioară la numărul 39; puțin mai tîrziu m-am mutat la 41.

După cum v-am spus, începutul fusese foarte greu. Situația nu mi se-mbunătățise prin faptul că-mi deschisesem magazin.

Într-o seară, tocmai cînd să-nchid prăvălia, intră unul dintre clienții mei și-mi spune, pe nepusă-masă:

— Vin de la un negustoraș al cărui nume n-am să ți-l spun. Mi-a spus să mă-ntorc peste o săptămînă. A dibuit o serie-ntreagă de desene ale unui pictor ale cărui opere, după moarte, sînt din ce în ce mai la preț.

— Nici un amănunt în plus?

— Nu. Nici unul, afară doar că toate desenele astea se află într-un loc unde nu i-ar veni în minte nimănui să le caute.

— Asta-i tot ce știi într-adevăr?...

— Mi-a mai spus și că: „Să vezi... hai să zicem Dupont... ce surprins are să fie el care e totdeauna în căutarea operelor pictorului cu pricina. Și-apoi, toți tinerii ăștia care vorbesc întruna de desen sintetic, au să rămînă paf!"

„Mi-ar conveni de minune", m-am gîndit eu. Da, dar mai întîi cine să fie Dupont ăsta?

Întorcîndu-mă acasă, în seara aceea, mi-era gîndul numai la asta. Era lună plină. Nu știu

de ce, luna mi-a sugerat imaginea unui dovleac în perpetuă rotire. În momentul acela mi-a tăiat drumul Marcel Sembat, fără să-l văd. M-a oprit el.

— Pari foarte preocupat.

— Da şi nu. În orice caz, poţi să-mi explici de ce numele Dupont m-a făcut să mă gîndesc la un dovleac care se-nvîrteşte în jurul lui însuşi?

— Pe naiba! E o amintire din dialogul *Dupont şi Durand* al lui Alfred de Musset:

Et le globe rasé sans barbe ni cheveux
Comme un grand potiron roulera dans les cieux[1].

Mi-am înăbuşit un strigăt. Eram pe calea cea bună. Desigur acest Dupont trebuia să fie Durand-Ruel, marele negustor de tablouri, iar pictorul după ale cărui opere umbla şi care murise trebuie să fi fost Manet.

Întîmplarea a făcut să trec pe lîngă o ladă de gunoi în care umbla un peticar. Incomodat de un cîine, l-a izgonit cu piciorul, mormăind: Sale cabot![2] Cuvîntul ăsta mi-a amintit o convorbire pe care o avusesem cu un pictor care-mi oferise un album de litografii, reprezentînd actori şi intitulat Cabots[3].

— Spune drept, nu-s desenele astea o sinteză? îmi declarase el. Vin de la moş Noisy. I le-am arătat. Fireşte că n-a priceput nimic.

Eu pricepeam. Negustoraşul despre care vorbise clientul meu, cel care-şi bătea joc de termenul „sinteză" pe care tinerii pictori îl aveau mereu pe buze, era moş Noisy. Trebuia să descopăr vizuina şi să i-o iau înainte. M-am dus deci la bătrînul vulpoi ca să-l trag de limbă. L-am găsit în mari pertractări cu un

[1] *Şi globul ras, lipsit de barbă şi de peri / Se va rostogoli, dovleac enorm, pe cer.* (n. tr.).
[2] Javră-mpuţită. (n. tr.).
[3] Prescurtare de la *cabotins*, cabotini. (n. tr.).

client. Am înţeles numaidecît că era vorba despre misterioasele desene.

— Niţică răbdare! — spunea Moş Noisy. Am să dau iama curînd. Să n-ai nici o teamă! Nimănui n-are să-i vină în minte să le caute acolo. Numai că am să am de-a face cu o femeie, şi cu femeile trebuie să ştii s-aştepţi.

Mi-am spus că această femeie putea foarte bine să fie văduva artistului. M-am dus numaidecît la doamna Manet, unde-am găsit într-adevăr o-ntreagă serie de crochiuri ale maestrului. Mai tîrziu, am aflat că le oferise în mai multe locuri, zadarnic însă, căci în epoca aceea schiţele nu erau apreciate. Am pus mîna pe această serie nebăgată-n seamă. Le-am expus, obţinînd cu ele un mare succes în lumea artistică.

În timpul acestei expoziţii, primesc vizita unui personaj care se uită lung la desenele lui Manet, apoi îmi spune:

— Domnule, sînt critic de artă la *Événement*. Directorul meu, domnul Edmond Magnier, se interesează foarte mult de artişti. Dacă domnul Manet l-ar onora cu una dintre operele sale, ziarul nostru ar face o prezentare a expoziţiei.

Nu i-am răspuns.

— Dacă vă este greu să faceţi dumneavoastră această tranzacţie, daţi-mi adresa pictorului. Sînt obişnuit...

— Adresa? Cred că la Père-Lachaise.

— Cum? A murit?

— De peste zece ani.

— De-asta nu-i ştiam eu numele! Ştiţi, eu sînt critic de artă doar de trei ani...

*

Am avut adesea ocazia s-o revăd pe doamna Manet. Prima oară cînd am fost la ea acasă, am remarcat un tînăr foarte simpatic.

— Fratele meu... — mi-a spus doamna Manet prezentîndu-mi-l. „Fiindcă vă interesaţi

de schiţe — a continuat ea — am să fac puţină ordine prin casă şi sigur c-am să găsesc schiţele pe care nu mi le-au luat negustorii. Are să-mi ajute fratele meu să le caut. Mai zilele trecute, a găsit pe un dulap o acuarelă foarte frumoasă a soţului meu. Datorită lui Portier am vîndut-o.

Cîte pînze admirabile au fost lăsate de amatori la văduva marelui pictor! Am revăzut una dintre ele la triumfala expoziţie Manet de la Orangerie. Era sub îngrijirea specială a unui fel de „infirmier de tablouri", care avea ca misiune să supravegheze, în timpul expoziţiei, temperatura stratului de aer dintre pînză şi sticla protectoare.

O pictură celebră a lui Manet, care n-a avut parte de asemenea îngrijiri, înfăţişa *Execuţia lui Maximilian*, replică la fel de importantă ca şi cea cu care se mîndreşte muzeul din Mannheim. Fratele doamnei Manet considerase această pînză inferioară, fiindcă era mai puţin „migălită". Ocupînd prea mult loc pe perete, această replică la *Maximilian* a fost scoasă din ramă, făcută sul şi azvîrlită într-o debara, sub o mobilă. Într-o bună zi, fratele doamnei Manet şi-a zis că, poate, s-o „scoate" ceva şi pe această pînză socotită nevandabilă. De exemplu, sergentul care-şi încarcă puşca, prezentat singur ar putea trece drept un subiect de gen. Sergentul a fost deci decupat şi vîndut. După această mutilare, ceea ce mai rămăsese părea cu atît mai greu de plasat cu cît pînza era crăpată în dreptul soldaţilor cu arma la ochi. Pînza a fost din nou azvîrlită sub mobilă, de unde fratele a scos-o încă o dată ca să mi-o propună mie. Îmi amintesc aerul plin de tristeţe al doamnei Manet cînd a văzut rămăşiţa asta întinsă pe jos:

— Ce păcat că Edouard s-a canonit atîta cu pînza asta! Cîte lucruri frumoase ar fi putut să picteze în timpul ăsta.

Am făcut tîrgul. Dar după ce-am făcut sul pînza, a trebuit s-o duc la restaurator. Nici prin

gînd nu-mi putea trece să iau omnibuzul cu asemenea burlan în braţe. Am căutat o trăsură. După ce m-am instalat, cu sulul pe genunchi, eram mereu cu ochi-n patru să nu păţească ceva pe drum, ţinîndu-l pe Maximilian ca pe-o lumînare, ori de cîte ori birja mea ameninţa să se ciocnească de alte birje. Aşa c-am ajuns, fără nici un accident, în strada Cretté, la atelierul restauratorului Chapuis.

— Nu cumva *Sergentul* pe care l-am recondiţionat pentru Domnul Degas a fost tăiat din pînza asta! a exclamat restauratorul. Cînd a cumpărat domnul Degas *Sergentul*, i s-a spus că restul tabloului fusese distrus într-un accident.

Cînd i-am arătat lui Degas această pînză pe care a recunoscut-o numaidecît ca fiind cea din care fusese scos sergentul „lui", a rămas uimit şi n-a găsit alte cuvinte pentru a-şi exprima indignarea, decît cele ce urmează:

— Familia şi iar familia! Să te ferească Dumnezeu de familie!

Apoi, stăpînindu-se, s-a aşezat între mine şi tablou şi, cu mîna peste el ca la o luare în posesie, mi-a spus:

— Asta ai să mi-l vinzi mie. Şi-ai să te-ntorci la doamna Manet ca să-i spui că vreau să-mi dea şi picioarele sergentului care lipsesc din bucata mea şi ceea ce lipseşte dintr-a dumitale: grupul format de Maximilian şi de generali... Spune-i că am să-i dau ceva...

M-am dus la doamna Manet. Fratele ei m-a ascultat. A dat din umeri.

— Mi s-a părut — a spus el — că sergentul cîştigă foarte mult fără picioarele-acelea, care-i atîrnau ca o cîrpă; ca şi soldaţii cu arma la ochi, care erau mult mai bine fără grupul generalilor şi fără ceea ce mai rămînea din capul lui Maximilian... Dacă m-aş fi gîndit că nişte bucăţi de pînză mîncată de igrasie au valoare, n-aş fi aprins focul cu ele!

M-am mulţumit să-i spun lui Degas că părţile care lipseau din tablou fuseseră distruse

de umezeală. Dar el mi-a spus din nou: „Vezi, Vollard, trebuie să te fereşti de familie!"

Şi, în chip de protest, pe o pînză de presupusele dimensiuni ale tabloului iniţial, a lipit *Sergentul* şi fragmentul din *Execuţia lui Maximilian* pe care-l cumpărase de la mine, părţile lăsate albe indicînd ceea ce lipsea.

Ducîndu-şi musafirii în faţa acestei reconstituiri, Degas repeta întruna: „Familia, feriţi-vă de familie!"

Mi-aduc aminte că într-o zi, cu această ocazie, un indiscret îi spusese:

— Domnule Degas, dar nu Manet cu mîna lui a sfîşiat portretul pe care i l-aţi făcut lui şi soţiei lui?

Pictorul îi răspunse înţepat:

— Cum îţi permiţi, domnule, să-l judeci pe Manet? Da, e-adevărat... La urma urmei, poate că el avea dreptate. În toată povestea asta nătărăul am fost eu; furios, pe moment, am scos de pe perete o mică natură moartă pe care mi-o dăruise Manet: „Domnule — i-am scris — vă restitui *Prunele*". Ah, ce frumoasă era pînza asta! Mare ispravă-am făcut atunci! cînd m-am împăcat cu Manet, i-am cerut înapoi *Prunele* „mele"; ei bine, le vînduse!

La licitaţia care a urmat după moartea lui Degas, *Maximilian* a fost achiziţionat de National Gallery din Londra, care avea să-i aducă o nouă transformare: cele două fragmente din care se compunea au fost desprinse de pe pînza pe care le lipise Degas pentru a reconstitui tabloul, fiecare bucată fiind încadrată separat.

La vînzarea colecţiei lui Degas, puteau fi văzute, printre alte opere de Manet, *Jambonul* şi o *Doamnă Manet* în alb, pe o canapea albastră, aceste două piese excepţionale care, în 1894, adică la mai bine de zece ani după moartea pictorului, se aflau încă la văduva lui, aşteptînd un cumpărător.

În acea vreme, se mai aflau la doamna Manet un portret înfăţişînd-o într-o seră şi altul la pian. Cel din urmă a făcut parte din colecţia Camondo, astăzi la Luvru. Din tot ceea ce putea fi încă admirat în micul pavilion de la Asnières, pomenesc printre altele un portret al lui *Manet cu paleta*, un alt *Manet în picioare*, o *Femeie goală* în mărime naturală. Adăugaţi tot ceea ce, în acel moment, era numit schiţă, cu care astăzi se mîndresc muzeele, ca *Portretul domnului Brun*, în mărime naturală, *Doamna Manet* în roz, cu o pisică pe genunchi. La licitaţia Degas, aceste două pînze au fost de asemenea cumpărate de National Gallery.

Mai pot cita o schiţă extraordinară a acelui *Maximilian*, cu personajele în mărime naturală, astăzi la muzeul din Boston, şi care, vreme-ndelungată, a stat făcută sul într-un colţ din debaraua doamnei Manet. Această pînză a avut desigur norocul de a scăpa neciopîrţită, personajele părînd prea puţin „lucrate" ca să te poţi gîndi să le vinzi „cu bucata".

În faţa acestui *Maximilian*, Renoir îmi spusese:

— Asta este curat Goya, şi, totuşi, Manet n-a fost niciodată mai el însuşi decît în pînza asta!

În afara acestora, printre pînzele care-mi atrăseseră atenţia la doamna Manet, voi semnala o schiţă a celebrului cîntăreţ Faure, poate mai expresivă chiar decît tabloul definitiv. Mi-amintesc de asemenea un studiu al lui Claude Monet reprezentîndu-l pe Manet pictînd în grădină. Am vrut să cumpăr pînza asta, dar doamna Manet mi-a spus că nu era de vînzare. Peste cîtva timp, am văzut că locul tabloului era gol. Doamna Manet îmi urmărise privirea.

— Am avut nevoie de bani. A venit un neamţ pe-aici. I-a plăcut tabloul. Înţelegeţi de ce am refuzat să vi-l vînd dumneavoastră: n-aş fi vrut ca domnul Claude Monet să-şi vadă tabloul în vitrina unui negustor. Dar aşa, cum pleca în străinătate...

Nu ne aflam încă în vremea cînd o pînză vîndută la Paris era răscumpărată la Berlin, revîndută la New York, înapoindu-se iar la Paris, toate astea în răstimp de cîteva săptămîni numai.

Era să trec cu vederea una dintre piesele cele mai importante ale lui Manet, pe care am văzut-o multă vreme la văduva lui: *Bătrînul muzicant*. Doamna Manet cerea pe el cinci mii de franci fără a găsi cumpărător. Soția unui consilier general de Sena pusese ochii pe cei doi copii care stau în picioare în mijlocul tabloului. Pentru acest fragment îi făcuse în diferite rînduri propuneri de cumpărare doamnei Manet, care le refuzase cam nehotărîtă — așa i se părea cumpărătoarei, care nu se da bătută.

Într-o zi, de față cu mine îi spune:

— Dragă doamnă Manet, pînă acum v-am oferit o mie cinci sute de franci; merg pînă la două mii... Haide, fiți rezonabilă! Cereți cinci mii de franci pentru tot, iar eu vă las cel puțin trei sferturi din tablou!

Luînd tăcerea doamnei Manet drept încuviințare, pusese mîna pe-o pereche de foarfeci care se aflau pe masă. Cînd a văzut fierul îndreptat spre tablou, doamna Manet s-a ridicat cu toată repeziciunea pe care i-o-ngăduia corpolența ei:

— Nu, nu, am impresia că-mi asasinați bărbatul!...

*

Cum am cunoscut pictura lui Cézanne? Am văzut prima oară un tablou de-al lui, un mal de rîu, în vitrina unui mic negustor de culori de pe strada Clauzel, moș Tanguy. Parcă mi-a dat cineva un pumn în stomac.

În același timp cu mine, s-au oprit încă două persoane în fața acestei pînze: un burghez cu nevasta.

— Ce idee nefericită să deformezi natura în felul ăsta — spunea bărbatul cu pălărie

tare. Copacii ăștia care nu stau în picioare și casa care se răstoarnă-n apă? Asta e apă sau plumb? Cît despre cer, ce să mai vorbim... Dacă așa ar arăta natura, ți-ar fi silă să te mai duci la țară.

În acest moment, trece un lucrător cu o traistă de scule pe umăr.

— A! exclamă el, uite-un loc unde mi-ar plăcea să pescuiesc duminica.

Disprețuitor, burghezul pleacă.

Eu eram amărît că slabele mele resurse de student nu-mi permiteau să cumpăr această pînză. Mă gîndeam: „Ce plăcută meserie să fii negustor de tablouri. Să-ți petreci viața printre asemenea minuni!"

În consecință, îndată ce m-am apucat de această meserie, primul meu proiect a fost să fac o expoziție Cézanne. Dar pentru asta trebuia să intru în legătură cu pictorul. Lucrul era deosebit de greu, deoarece Cézanne nu dădea nimănui adresa. Mi s-a spus că s-ar putea să-l găsesc prin împrejurimile Fontainebleau-ului. Cîte raite inutile n-am dat pe-acolo, prin toate crîșmele frecventate mai ales de artiști, pînă-n momentul cînd mi-a venit ideea să-mi îndrept investigațiile pe la negustorii de culori din oraș.

Întrebasem pe la vreo trei. Mereu același răspuns: „Domnul Cézanne? Necunoscut". Al patrulea, și ultimul pe care-l interogam, îmi spune:

— Domnul Cézanne? Stai nițel... Am să-ți explic.

Și mi-a arătat casa. Am luat-o repede într-acolo, dar, vai, la fața locului am aflat că Cézanne se mutase de curînd fără să-și lase noua adresă.

Văzîndu-mă atît de dezamăgit, un locatar intră-n vorbă cu mine.

— Poate c-am să vă fiu cu ceva de folos; l-am auzit pe domnul Cézanne spunîndu-i unuia dintre cărăuși numele unei străzi. O

stradă din Paris care are un nume de animal şi-n acelaşi timp de sfînt.

Înarmat cu această informaţie vagă, dar importantă, m-am întors la Paris. Peste cîteva ore, într-o cafenea micuţă, consultam un nomenclator al străzilor capitalei. N-am descoperit nici o stradă purtînd un nume de animal asociat cu un nume de sfînt. Dar deodată văd: *Rue des Lions*. Găsisem numele animalului. În acelaşi cartier ştiam că există *rue des Jardins* numită şi *rue des Jardins Saint-Paul*, din cauza bisericii cu acelaşi nume, din apropiere. Asta m-a făcut să mă gîndesc că *rue des Lions* s-ar putea numi şi *rue des Lions-Saint Paul*. Hotărît să sun din uşă-n uşă, am început cu numărul 2 şi am avut fericita surpriză să aud acest răspuns al portăresei:

— Domnul Cézanne? Aici stă. Acuma lipseşte, dar e băiatul lui acasă.

Tînărul m-a primit cum nu se poate mai amabil.

— Am să-ncerc să-l conving pe tata să vă dea cîteva pînze pentru expoziţia dumneavoastră — mi-a răspuns el după ce l-am pus la curent cu intenţiile mele.

Peste cîtva timp, am primit cam o sută cincizeci de opere ale pictorului. Pînzele erau făcute sul. Modestia mijloacelor mele de-atunci mi-a permis să le prezint publicului doar bătute pe scîndurele care costau cîţiva bănuţi metrul.

Unele amănunte pot arăta în ce măsură, la vremea aceea, lumea era departe de a gusta pictura maestrului din Aix.

Mai întîi, trebuie amintită indignarea artiştilor care nu se mulţumeau să spună doar că-i un scandal, ca simpli gură-cască, dar care, la gîndul că pictura asta ar putea găsi cumpărători, se considerau atinşi în interesele şi-n demnitatea lor. Voi aminti, de asemenea, aprecierea criticului de artă de la *Journal des Artistes*, care denunţa „viziunea de coşmar a acestor atrocităţi în ulei, întrecînd măsura mistificărilor legale permise astăzi".

Trebuie să spun, în favoarea amatorilor şi a criticilor, că nici pictorii, şi chiar cei mai mari, nu gîndeau altfel. Obţinînd de la Puvis de Chavannes o litografie în alb-negru, voiam neapărat să mai capăt ceva de la el, de data asta o litografie în culori.

— Mă tentează — îmi răspunde el. Am să trec pe la dumneata s-alegem un subiect.

A venit, într-adevăr, peste cîteva zile. S-a oprit în faţa vitrinei şi s-a uitat lung la nişte *Bărbaţi la scăldat* de Cézanne, apoi, fără să mai intre măcar, a plecat dînd din umeri. Nu l-am mai văzut niciodată.

Aveam totuşi să primesc oarecare încurajări; am să citez faptul semnificativ că un orb din naştere a cumpărat de la mine o pînză. Mi-a spus că, fiu şi nepot de artist, avea un gust înnăscut pentru lucrurile de artă. Îl însoţea cineva care-i descria tablourile. Alegerea lui s-a oprit asupra unui tablou pictat pe lat, care înfăţişa malul unui rîu. „Apa trebuie să se vadă mai bine decît dacă pînza ar fi pe lung" — a remarcat el.

Dacă amatorii, criticii şi chiar artiştii ca Puvis de Chavannes continuau să vadă în opera lui Cézanne doar o mistificare, tinerii pictori erau din ce în ce mai influenţaţi de maestrul din Aix. În 1901, în semn de admiraţie faţă de autorul tabloului *Muntele Sainte-Victoire*, Maurice Denis avea să picteze una dintre cele mai emoţionante pînze: *Omagiu lui Cézanne*, pînză care poate fi văzută la Muzeul Luxembourg. În centrul tabloului se află o fructieră, copie a unei opere celebre a lui Cézanne, care i-a aparţinut lui Gauguin. În stînga compoziţiei, Séruzier, teoreticianul grupului, face o expunere în faţa amicilor săi: Denis, Ranson, Vuillard, Bonnard, Roussel, cărora li se adăugaseră Odilon Redon şi Mellerio. Am onoarea să figurez şi eu printre ei.

Cînd Denis a făcut tabloul, eu nu mai locuiam în partea de sus a străzii Laffitte. Închiriasem, aproape de marile bulevarde, la numărul 6, o prăvălie mare cu demisol. Pentru inaugurarea noii mele galerii, organizasem o expoziție Van Gogh — cea dintîi mare expoziție a operelor lui — în care puteau fi văzute peste șaizeci de pînze provenind din atelierul său din Amsterdam, plus o-ntreagă serie de acuarele și de desene. Prețul tablourilor celor mai importante, precum celebrul *Cîmp de maci*, n-ajungea la cinci sute de franci. Publicul nu se-mbulzea. Nu venise încă timpul... Îmi aduc totuși aminte de o pereche care părea deosebit de interesată. Deodată, luînd-o pe femeie de braț, bărbatul o-ntrebase:

— Ei, tu care pretinzi că de pictura mea te dor ochii, de asta ce zici?

În momentul acela, femeia se uita atent la două autoportrete ale lui Van Gogh, amîndouă cu cîte o fișie care-i ascundea o ureche.

— De ce s-o fi pictat așa? a-ntrebat ea.

— Astea le-a pictat după ce și-a tăiat urechea — am intervenit eu.

Și pentru că perechea mă privea nedumerită, am continuat.

— Se zice că întorcîndu-se acasă după o zi petrecută în compania unor persoane de „morală îndoielnică", Van Gogh a deschis mașinal Biblia și a dat peste un pasaj care spune că dacă vreunul dintre organele tale este pricină de desfrîu trebuie să-l tai și să-l pui pe foc. Aplicîndu-și acest text, Van Gogh a pus mîna pe-un brici și... — doamna a scos un țipăt — și-a tăiat urechea.

— A azvîrlit-o în foc? m-a-ntrebat însoțitorul ei.

— Nu. A-nvelit-o într-o bucată de hîrtie și le-a dus-o fetelor: „Asta-i pentru *Madam'* Marie, să i-o dați", atîta i-a spus servitoarei.

Îmi amintesc, de asemenea, de un vizitator pe care-l vedeam revenind în fiecare zi, spre

seară. Mai întîi arunca o privire în vitrina în care strălucea tabloul intitulat *Alyscamps din Arles*, apoi intra și dădea ocol magazinului. Pînă la urmă, am început să stăm de vorbă. Îmi lăuda neobosit *Cîmpul de maci*. Într-o zi, la ora obișnuită, nu l-am văzut. N-a venit decît în săptămîna următoare.

— Tot timpul ăsta n-am putut veni — a născut nevastă-mea o fetiță. Am și-nceput să ne preocupăm de viitorul ei și ne-am hotărît, ca să-i facem o dotă, să cumpărăm obiecte care vor crește ca valoare... de exemplu, tablouri.

Socoteam *Cîmpul de maci* ca și vîndut. Privirea îmi zburase mașinal spre tablou. „Amatorul" meu observase.

— Dac-aș avea bani de prisos — îmi spune el — pînza asta ar fi de mult la mine-acasă. Dar înțelegeți, acuma am suflete de hrănit... Am un văr profesor de desen la Paris, cu care să mă sfătuiesc.

A trecut cîtva timp fără să-l văd, cînd, într-o bună zi, apare din nou cu o mapă sub braț. „S-a făcut" — îmi spune el, lovind ușor cartonul cu degetele: „Dota fetiței e-aici". Și scoțînd la iveală o *Fantasia* de Detaille[1] îmi spune:

— Văru-meu a obținut acuarela asta pe cincisprezece mii de franci. Peste douăzeci de ani, are să valoreze cel puțin o sută de mii.

Nu mi s-a părut oportun să-l contrazic.

Peste vreo douăzeci și cinci de ani, îl văd sosind, în strada Martignac, pe omul meu cu acuarela lui Detaille.

— A venit momentul să mă despart de ea — îmi spune el melancolic; mi se mărită fata.

---

1 Edouard DETAILLE (1848–1912), pictor, născut și mort la Paris. Elev al lui Meissonier, autor al unor tablouri cu scene de război, a cărui popularitate și ale cărui recompense oficiale s-au datorat mai mult spiritului său grandilocvent, pasionat după uniformele militare, decît calităților lui de pictor. (n. tr.).

L-am întrebat dacă-şi mai amintea de expoziţia mea Van Gogh şi de tabloul cu *Maci* care-i plăcuse atît de mult.

— Dacă-mi aduc aminte! Bine c-am ştiut să rezist ispitei: ce s-ar fi putut scoate pe el astăzi?

— Ei bine, prietene, ai scoate peste trei sute de mii de franci.

— Atunci, în condiţiile astea... Detaille al meu?...

— Detaille al dumitale!... *Bătălia de la Huningue*, considerată capodopera lui, a fost dusă în pod de conservatorul Muzeului Luxembourg.

Într-o zi, Renoir a văzut la mine cîteva desene în cărbune de Van Gogh, reprezentînd plugari la muncă.

— Pictura lui Van Gogh nu-mi place cine ştie ce, din cauza laturii ăsteia cam exotice pe care n-o prea-nghit eu; dar desenele cu ţăranii sînt cu totul altceva. În comparaţie cu astea, cît valorează ţăranul smiorcăit al lui Millet?

*

Eram vecin cu un confrate în a cărui prăvălioară văd într-o zi că intră un domn foarte elegant, care iese cu mai multe tablouri. „Cîteva tablouri dintr-un foc şi-atît de repede! Ce noroc pe vecinul meu! Dar ce pînze frumoase de Corot are în vitrină!" Şi cu melancolie conchideam: „Păcat că n-am şi eu ceva de pe la 1830 ca să atrag clienţii bogaţi!"

După amiază iar îl văd pe domnul elegant intrînd în prăvălia de-alături. Curînd aveam să aflu că cel pe care-l luasem drept amator era chiar confratele meu, domnul Brame, care, pînă şi-n exerciţiul meseriei de negustor de tablouri, îşi păstra ţinuta aristocratică, apanaj de familie, pare-se, de vreme ce-o regăseam şi la fiul lui, care mi-a devenit confrate după ce i-a murit tatăl.

Mi-amintesc de un Renoir din vitrina lui Durand-Ruel: o *femeie la scăldat*, care-şi ţinea un sîn într-o mînă. Ce splendoare! Tabloul ăsta îşi are povestea lui pe care o ştiu chiar de la Renoir. Într-o bună zi, intrînd într-o cafenea de la Celle-Saint-Cloud, se pomeneşte interpelat de patron:

— V-am recunoscut: acum zece ani şi mai bine, aţi locuit aici într-o cameră...

Renoir se gîndeşte numaidecît că trebuie să fi lăsat vreo datorie neplătită.

— ... După ce-aţi plecat, am găsit în camera dumneavoastră un sul de pînze. L-am pus în pod; dacă tot sînteţi aici faceţi-mi plăcerea şi luaţi-l.

Femeia la scăldat ţinîndu-şi sînul în mînă, *Femeia adormită* cu pisica pe genunchi şi alte opere la fel de importante, vreo cincisprezece pînze-n total, alcătuiau sulul cu pricina.

Alături de Durand-Ruel era un mic magazin foarte căutat: al lui Beugnet, pe care producţia horticolă a doamnei Madeleine Lemaire îl făcea să semene-a tarabă de florăreasă. Găseai acolo de toate pentru toate pungile, de la buchețelul de violete sau de la trei trandafiri într-un cristal pînă la marile panouri decorative. Un client al casei, mare admirator al artei doamnei Lemaire, avusese-o idee de care era mîndru: parfuma trandafirii, liliacul şi garoafele artistei sale preferate cu parfumul acestor flori.

Clovis Sagot, zis „Sagot fratele", ca să se deosebească de fratele lui mai vîrstnic, marele negustor de gravuri, deschisese, la celălalt capăt al străzii Laffitte, aproape de biserica Notre-Dame-de-Lorette, o prăvălioară-n care, printre altele, puteai vedea tablouri de Braque, aproape necunoscut pe-atunci. Avea, de asemenea şi opere din perioada albastră şi din perioada roz a lui Picasso. Aici au găsit fraţii Stein frumoasele pînze de Picasso pe care le au în colecţia lor. Cînd te gîndeşti că doar

cu cîţiva ani înainte de război, în 1908, o mică societate, *La Peau de l'Ours*, al cărei animator era domnul André Level, cumpăra de la Picasso *Familie de saltimbanci*, pînza aceea extraordinară, cu o mie de franci, sumă care-i speriase pe amatorii de pe-atunci! În 1914, cînd *Pielea Ursului* s-a hotărît să-şi vîndă achiziţiile, acelaşi tablou făcea unsprezece mii cinci sute de franci, pentru ca, în 1931, la o licitaţie în America, să depăşească milionul.

Parcă văd şi-acum, în preajma marilor bulevarde, magazinul lui Gérard, specializat în Boudin[1], în Henner[2], în Ziem[3].

Într-o zi, pe cînd îl însoţeam la plimbare, Renoir îmi spusese:

— Să nu uităm să ne oprim la Gérard. Are-o acuarelă de Jongkind... Ce frumuseţe de cer şi e doar hîrtia albă!

Ceva mai sus, pe strada Laffitte se afla Diot, pe la care au trecut atîtea opere de Corot, de Daumier, de Jongkind. În spatele magazinului era o sufragerie strîmtă, fără ferestre, iar la demisol se aflau trei cămăruţe minuscule în care locuia cu soţia şi cu fata. Cîteodată venea cîte un client spre seară: „Acum e ora cinei; dacă nevastă-mea nu vrea să mergem la teatru, am să mă-ntorc numaidecît". Şi domnul Diot aştepta să i se bată-n oblon.

La Diot, tablourile umpleau pînă şi curtea în care, într-un fel de hangar, puteai vedea schiţe de Daumier, dispreţuite într-o epocă în

[1] Eugène BOUDIN (1824–1898), pictor, născut la Honfleur, mort la Paris. A fost unul dintre precursorii impresionismului. În 1875, s-a alăturat impresioniştilor. A fost prieten cu Monet, de a cărui pictură a şi fost influenţat. (n. tr.).

[2] Jean Jacques HENNER (1829–1905), portretist şi pictor de subiecte istorice. A avut oarecare faimă printre artişti şi succese materiale. (n. tr.).

[3] Felix ZIEM (1828–1911), pictor, născut la Beaune, mort la Paris. A pictat numeroase peisaje din Veneţia şi Constantinopol, unde merge în fiecare an între 1845 şi 1892. S-a bucurat de celebritate, de avere şi de numeroase distincţii onorifice. (n. tr.).

care lumea ţinea mai ales la „finit". Se ştie ce valoare comercială şi ce importanţă artistică are astăzi şi cea mai neînsemnată schiţă a lui. Am văzut acolo studii pentru *Don Quijote*, printre care şi cel care-l încînta pe Renoir: un simplu frotiu de ocru brun, precum şi acel extraordinar studiu *Isus şi Baraba*, pe care avusesem cîndva intenţia să-l cumpăr. Îi pomenisem de acest proiect unui prieten pictor:

— Ascultă, Vollard... Dac-ar trăi, Daumier ar pune pe foc studiul ăsta ratat.

Am fost destul de naiv şi l-am ascultat.

Puţin înaintea lui Diot se afla magazinul lui Tempelaere unde Fantin-Latour, care răzbătuse cu greu, găsise un sprijin. Artistul îi păstrase negustorului o mare recunoştinţă şi i-a rămas credincios cînd, mai tîrziu, îi băteau mulţi cumpărători la uşă.

Îl cunoscusem pe Fantin-Latour cînd am publicat albumele mele de *Pictori-gravori*. Mă duceam din cînd în cînd să-l văd. Îl întîlneam cîteodată la el pe unul dintre conservatorii Luvrului, domnul Migeon. Pictorului îi plăcea să discute cu el despre muzică. Parcă-l văd pe Fantin, pe-un scăunel, cu tichia-n cap, în faţa şevaletului. Alături de el, doamna Fantin, ea însăşi o artistă demnă de stimă, se odihnea după pictură făcînd tapiserie. Într-o zi, cînd eram acolo, Fantin sare ca ars: „Ah, Doamne, ştiam eu c-am uitat ceva". Punînd jos paleta, a ieşit în mare grabă. „La noi în casă bărbatu-meu cumpără brînza" — mi-a spus doamna Fantin.

Pe vremea succesului, Fantin îşi păstrase micul atelier din strada Visconti, atelierul din vremuri grele, pe care-l îndrăgise. Cînd îşi părăsea cartierul ca să meargă pe malul drept, artistul nu depăşea niciodată marile bulevarde, din cauza vehiculelor, şi nu traversa şoseaua decît pentru a-l vizita pe negustorul şi prietenul său Tempelaere, care era instalat de cealaltă parte a bulevardului.

Degas era de părere că Fantin făcea rău mărginindu-se la atît.

— E foarte bine ce face Fantin; ce păcat că e totuşi niţel cam *rive gauche*[1]!

Pe malul stîng sau pe malul drept, Fantin, Degas, Renoir, toţi trăiau în acelaşi fel: atelier dimineaţa, atelier după-amiaza. Am să-mi amintesc totdeauna mirarea unui notoriu critic de artă, Arsène Alexandre, care, spunîndu-i pictorului dansatoarelor: „Am să vin să vă văd la atelier", primise următorul răspuns din partea lui Degas, care-l apucase de-un nasture al hainei: „Da, dar mai pe seară, cînd se-ntunecă".

Cu alte cuvinte, lui Degas nu-i plăcea să fie deranjat cînd lucra. Renoir tolera vizitatorii; prezenţa lor nu-l împiedica să picteze. Dar de-aici pînă la părăsirea atelierului pentru distracţii...

— Unul care-şi vede numai de pictură este Valtat; stă tot timpul la Anthéor unde nu vine nici dracul. Singura lui destindere e vînătoarea...

— Cum! exclamă Renoir — Valtat se duce la vînătoare?... Lasă el atelierul? Să-i fi propus lui papa Corot să meargă la vînătoare!...

Într-adevăr, cînd după un an de muncă, Renoir îşi lua vacanţă, mergînd fie la Vargemont, la prietenul său Berard, fie la Essoyes, locul natal al soţiei, sau, mai tîrziu, la Magagnosc, la Grasse, înainte de-a se stabili definitiv la Cagnes, dimineaţa era în atelier, după-amiaza în atelier, cu singura deosebire că-n zilele cînd era vreme frumoasă, atelier îi era cîmpul.

Cît despre Degas, în rarele vacanţe pe care şi le permitea, mergea în general la Saint-Valéry-sur-Somme, la prietenii săi Braquaval, sau la familia Rouart la Queue-en-Brie. Îi plăcea

[1] *Rive gauche* este malul stîng al Senei, în care se află Cartierul Latin, „sediul" studenţilor, al artiştilor. (n. tr.).

să stea la ţară numai pentru mersul pe jos. Îl puteai vedea străbătînd aleile proprietăţii, cu ochii protejaţi de ochelari negri cu lentile groase.

Într-o zi, cînd mă dusesem la Queue-en-Brie special ca să-l văd, l-am surprins pictînd unul dintre peisajele acelea care-l „epatau" pe moş Pissarro. Pictorul lucra în salon, cu spatele la fereastră:

— Domnule Degas, cînd vede cineva cum „redaţi" dumneavoastră natura, ar putea oare să creadă c-o pictaţi întorcîndu-i spatele?

— Ei, domnule Vollard, în tren, din cînd în cînd scot nasul pe fereastră...

*

Pe vremea-aceea, strada Laffitte era strada tablourilor. Dac-auzeai pe cineva spunînd: „Am să dau o raită pe strada Laffitte", erai sigur că ai de-a face c-un amator de pictură. Tot aşa, cînd Manet spunea: „E bine să treci pe strada Laffitte" sau cînd dimpotrivă îl auzeai pe Claude Monet zicînd: „Pentru ce să treci pe strada Laffitte?" asta însemna că era necesar sau inutil, pentru un pictor, să fie la curent cu producţia confraţilor.

După ce termina de lucrat, lui Degas îi plăcea să treacă pe strada Laffitte.

În general, lua de la capăt omnibuzul Pigalle-Halle-aux-Vins, care-l lăsa în spatele bisericii Notre-Dame-de-Lorette, foarte aproape de strada Laffitte. Într-o zi, tocmai treceam pe-acolo, cînd Degas cobora de pe imperiala omnibuzului cu un prieten de-al lui, pictorul Zandomeneghi. Degas era revoltat împotriva vecinelor lui din omnibuz, două „ticăloase" care aveau nişte buchete de flori în braţe. Dar cu ce ochi de pictor vedea florile, cărora nu putea să le sufere mirosul. Pe cînd o luam în sus pe strada Laffitte, oprindu-se-n faţa magazinului lui Tempelaere, unde era expus

un Fantin-Latour, o femeie cu trandafiri la corsaj. Degas îi arată lui Zandomeneghi pînza:

— Mult talent are Fantin. Dar pariez că-n viaţa lui nu s-a uitat la florile de la corsajul unei femei.

Zandomeneghi intrase la Durand-Ruel. Am mers mai departe cu Degas. Ajungînd în faţa magazinului Bernheim, unde erau expuşi doi Corot şi un Delacroix, Degas m-a întrebat:

— Ia spune, Vollard, cam cît pot face tablourile astea?

Mi-am mărturisit ignoranţa.

— Ei bine, mă duc să-ntreb ca să mă lămuresc.

Peste cîteva clipe, apare Degas.

— N-am noroc! îmi spune el. Corot s-a vîndut, dar am să pun mîna pe Delacroix.

A pus mîna pe el într-adevăr. Într-o zi cînd pe la ora prînzului mă dusesem să-l văd, Zoé, care pleca de-acasă, se-ntorsese gîfîind.

— Domnule, urcă Delacroix-ul.

Degas s-a ridicat la iuţeală, cu şervetul la gît, ca să iasă în întîmpinarea pînzei lui Delacroix.

Cézanne găsea că un pictor are de „cîştigat" uitîndu-se la pînzele celorlalţi pictori; dar cei pe care-i numea el „ceilalţi pictori" erau vechii maeştri, iar strada Laffitte pentru el era Luvrul. Cînd îşi petrecuse după-amiaza pictînd după El Greco, după Delacroix sau după vreo altă preferinţă a lui, cu cîtă mîndrie îţi spunea: „Cred că astăzi am făcut ceva progrese".

Tot sub fascinaţia Luvrului era şi Renoir cînd, după ce pictase capodopere ca *Loja* sau *Dejunul vîslaşilor*, exclama într-o zi ieşind de la muzeu: „În ciuda poveştilor cu pictura asta nouă, mi-ar fi trebuit patruzeci de ani ca să descopăr că negrul este regele culorilor! Spune dacă Manet n-a pierdut din cauza contactului cu impresioniştii..."

Degas îi reproşa de asemenea lui Manet că-şi abandonase „prunăriul" lui minunat ca să picteze în culori deschise.

Dar Degas, deşi era de aceeaşi părere cu Renoir, n-avea s-atingă oare apogeul datorită contactului cu impresioniştii, creînd pastelurile acelea extraordinare care te duc cu gîndul la sclipirea aripilor de fluture?

Pentru toţi pictorii tineri, strada Laffitte era un fel de loc de pelerinaj. De cîte ori nu-i vedeai acolo pe Derain, Matisse, Picasso, Rouault, Vlaminck etc.

Mi-amintesc figura ciudată a unui bătrîn artist, moş Méry, care se specializase în pictatul păsărelelor, al puişorilor, al răţuştelor, în sfîrşit, al întregii lumi mărunte din curtea cu orătănii. Îl puteai vedea înfipt în faţa unei vitrine, cu o mapă mare la subţioară, aşteptînd răbdător ca negustorul să-i facă semn să intre. Cînd obosea de-atîta aşteptat, pictorul nevoiaş pornea, cu pasul lui încă vioi. în căutarea unui mai bun preţuitor al „adevăratei" şi cinstitei picturi. Le reproşa trecătorilor că mergeau prea încet pe trotuare. Era încă fericita epocă în care lumea avea timp să hoinărească şi în care nu arareori te loveai de cîte un domn care citea ziarul.

Moş Méry descoperise un procedeu de „pictură cu ceară", care poseda ciudatele însuşiri de a nu-şi schimba culoarea şi de a nu se usca decît înmuiată în apă. Publicase o cărticică în care îşi dezvăluia secretul. Cum însă depozitarul lucrării nu vînduse într-un an nici un exemplar, exasperat, pictorul distrusese tot tirajul. Bătrînul artist îşi părăsea adesea atelierul pentru a picta în Grădina zoologică. Stînd pe-un scăunel pliant, în faţa cuştilor, făcea schiţe după animalele capricioase pe care cu greu reuşea să le fixeze pe pînză, atît de mult se mişcau.

— Dac-aş putea să ţin dobitoacele astea scîrboase în atelier, aş şti eu să le silesc să stea locului — mormăia bătrînul.

Mi-aduc aminte că, într-o zi, avînd lume la masă, cumpărase un pui viu, destinat să-i servească de model înainte de-a fi băgat în oală. Dar animalul se mişca întruna. Din cînd în cînd, fiica artistului deschidea niţel uşa atelierului şi-i spunea: „Grăbeşte-te, tată, n-o să aibă timp să fiarbă".

Drept care pictorul se-nfuria pe zburătoare. „Uite, dacă scîrba asta nu se mişcă înadins" — îmi spunea el, luîndu-mă martor.

Nu numai pentru că nu le plăcea pictura lui nu-i înghiţea Méry pe burghezi. În faţa unor păsări fără pene sau a unor pui fără coadă, puteai s-auzi adesea oamenii întrebînd: „Ce animale or fi astea?". Moş Méry se lăuda că-şi pictează modelele cu o exactitate care nu-i îngăduia nimănui să se-nşele. Reuşeam să-l potolesc spunîndu-i că un orăşean nu are ocazia să meargă pe la ferme, şi, prin urmare, să se familiarizeze cu modelele lui obişnuite.

Într-o zi, în atelierul artistului, mi-au căzut ochii pe-un studiu de peisaj:

— Te uiţi la pînza asta, domnule Vollard. E mică de tot. Ei bine! n-aş da-o nici pe cincizeci de franci — ceea ce reprezenta o sumă pe vremea aceea.

— Să vezi de ce: eram la Chaville şi pictam pînza asta cînd iată că un domn bătrîn, care se plimba în pădure, se-apropie de şevaletul meu şi-mi cere voie să se uite la ce fac eu: „Foarte frumos, spune el. Şi eu sînt pictor: mă numesc Corot".

După moartea lui Méry, atelierul i-a fost vîndut. La cîtva timp după aceea, trecînd prin faţa tarabei unui anticar, am regăsit pînza cu pricina. Vrînd s-o cumpăr ca amintire, am întrebat de preţ. „Ştiţi, e un lucru bun — mi-a spus negustorul. Nevastă-mea, care se pricepe, a văzut într-o vitrină de pe avenue

de l'Opera, o pînză semnată Trouillebert, exact ca asta. Aşa că, lăsînd-o la zece franci..."

Zece franci! Ăsta-i preţul pe care l-am cerut, la prima mea expoziţie Cézanne, pe un mic studiu reprezentînd un borcan cu dulceaţă. Trebuie s-adaug că cel puţin clientul nu s-a tocmit.

Dar n-am avut acelaşi noroc şi cu alte opere ale lui Cézanne, mai ales cu trei pînze mari reprezentînd fiecare cîte un *Ţăran*, în faţa cărora se oprise un vizitator. „Îi recunoşti numaidecît pe ţăranii noştri din sud" — spune el, întorcîndu-se spre mine. Peste cîtva timp, am aflat că acest amator trebuia să sosească la Paris a doua zi cu trenul de opt. Începînd de pe la opt fără un sfert, pe viscol, măsuram peronul gării Lyon în sus şi-n jos uitîndu-mă la călătorii care soseau. În sfîrşit, îmi zăresc omul. Mă prezint, şi-ncetul cu-ncetul aduc vorba despre tablourile de Cézanne şi i le propun pe toate trei cu şase sute de franci.

— Nu m-aşteptam deloc să cumpăr tablouri chiar aşa coborînd din tren... îmi răspunde el... Uite, sînt dispus să fac nebunii; îţi dau cinci sute de franci.

Tablourile îmi fuseseră socotite cinci sute patruzeci de franci.

Am ţinut deci la preţ, dar clientul rămînînd la ceea ce-mi oferise, n-am văzut cum arătau banii lui.

Şi chiar cînd aceşti binecuvîntaţi bani ies din buzunarul clientului, chiar cînd ţi-i întinde, nu poţi spune că sînt ai tăi. Este-atît de uşor pentru o mînă să se tragă îndărăt! La prima mea expoziţie Cézanne, vîndusem un peisaj superb cu patru sute de franci. În această pînză găseai tot ceea ce-i place amatorului: un rîu, o barcă plină de lume, case în fund, arbori. „În fine — exclamase cumpărătorul — asta zic şi eu pînză bine compusă". Luîndu-şi portofelul scoate patru hîrtii de o sută de franci şi mi le-ntinde; întind şi eu mîna... În momentul ăsta se deschide uşa magazinului.

Auzind zgomotul, clientul se-ntoarce. Intrase un prieten al lui.

— Am cumpărat tabloul ăsta de la Vollard...

— Bine-ai făcut — zice noul-venit. Este una dintre cele mai bune pînze ale lui Cézanne. Este din epoca în care se afla sub influența impresioniștilor.

Cumpărătorul tresare:

— Eu care am niște tablouri atît de frumoase de-ale impresioniștilor, nu pot să pun alături de ele tabloul unui elev.

Și bancnotele s-au întors la loc în portofel. Peste cîteva zile, pronunțîndu-se numele meu în fața acestui amator, cineva mi-a povestit că l-ar fi auzit spunînd următoarele:

— Deunăzi, afurisitul ăsta de Vollard era cît pe-aci să mă tragă pe sfoară. Dacă nu intervenea providența, mă pricopsea cu o imitație după Guillaumin.

Cézanne crescînd nițel la preț, domnul Pellerin a cumpărat pînza cu șapte sute de franci. Peste douăzeci și cinci de ani, în legătură cu același tablou avea să-mi spună:

— Un confrate de-al dumitale a încercat să mă păcălească. Închipuie-ți c-a avut tupeul să-mi ofere trei sute de mii de franci pe Cézanne-ul ăsta!

Doctorul Gachet îmi semnalase o-ntreagă colecție Daumier la un mic tîmplar din Pontoise: acest om de treabă îi lucrase ceva doamnei Daumier și acceptase, ca plată, cîteva studii cărora văduva artistului nu le dădea nici o importanță. Printre ele era, dacă nu mă-nșeală memoria, *Sala de așteptare* care astăzi se află la muzeul din Lyon. Posesorul acestor capodopere le ținea sub o comodă.

— Înțelegeți, ocupă loc... La mine e cam strîmt! Am un dulap. Am o oglindă frumoasă pe care-am cumpărat-o cînd m-am însurat și portretul nevestei cînd avea părul lung. Și-un covor vechi, frumos... Da, da, foarte vechi, bunică-mea l-a lucrat. Mă rog, chiar

dac-aș avea loc, n-aș pune pe pereți decît lucruri la care să-ți placă să te uiți...

Într-o zi, m-am încumetat să-l întreb de ce nu căuta să scape de pînzele acelea dacă-l încurcau.

— Păi, mai întîi ar trebui să găsesc un „amator".

Mi-am dat seama numaidecît că o propunere, venind direct din partea unui negustor, i-ar fi dat de bănuit. Pe moment n-am insistat, promițîndu-mi să mă-ntorc altă dată, și închipuindu-mi că nimeni nu știa de existența acestor tablouri. Dar oricît de bine ar fi ascunsă o comoară, pînă la urmă tot este descoperită. Nu știu cum acest lucru a ajuns la urechea unui negustor. Presimțind și el că-i va fi greu să facă singur tîrgul, are o idee genială. Își îmbracă somptuos vînzătorul. Închiriază o caleașcă frumoasă cu doi cai și se duce la tîmplar acasă.

— Îți aduc un rege al Americii.

În fața operelor lui Daumier complicele spune:

— Zece mii...

Tîmplarul întîrzie cu răspunsul; falsul american se face că pleacă spre trăsură. Propunerea este numaidecît acceptată. Acest preț care în viitor avea să fie mai mult decît însutit, depășea cu mult suma pe care-o încasase doamna Daumier cu cîțiva ani mai înainte, cînd vînduse o importantă serie de studii ale soțului ei, un camion întreg pe-o mie cinci sute de franci. Mi-aduc aminte că la vremea aceea un ziar protestase împotriva acestei odioase jefuiri a văduvei unui artist... Dar după ce-și plimbase „prada" cam peste tot, cumpărătorul fusese foarte fericit s-o lichideze recuperîndu-și pur și simplu cele o mie cinci sute de franci.

Cînd am aflat stratagema care-i reușise atît de bine confratelui meu, mi-am zis: „Data viitoare, cînd am să mai dau peste vreun vînză-

tor neîncrezător, am să-mi îmbrac portarul ca pe-un gentleman..."

Dar nu faci totdeauna ceea ce spui. Într-o zi, m-am dus să-l văd pe domnul Gustave Geffroy:

— Apropo, Vollard — spune el — cam cît ar face acum Cézanne-ii mei?

— Cel pe care-aţi dat, acum cinci-şase ani, trei sute de franci, face cam trei mii...

Am continuat inventarul.

— În total, treizeci şi cinci de mii de franci; bineînţeles fără portretul dumneavoastră. Dacă sînteţi dispus să le vindeţi, le cumpăr eu.

— Să-mi vînd Cézanne-ii! Numai la gîndul ăsta mi se rupe inima.

— În sfîrşit, dacă vreodată vă hotărîţi, daţi-mi mie prioritate.

Părea că suferă într-adevăr.

— Dumneata eşti negustor — suspină el, Ştii una şi bună: să cumperi ca să revinzi! Mie să-mi dea cineva un sac de aur...

Peste cîtva timp, un confrate aude vorbindu-se despre Cézanne-ii lui Geffroy. Ca să pună mîna pe ei, trimite la Geffroy pe cineva din înalta societate, din adevărata înaltă societate: un prinţ!

Cu familiaritatea condescendentă a marilor seniori, acesta-l întreabă pe Geffroy dacă nu vrea să-i vîndă tablourile. Scriitorul, pe care republicanismul său intransigent nu-l împiedica să se piardă în faţa unei alteţe, rosteşte, bîlbîindu-se, preţul de treizeci şi cinci de mii de franci pe care i-l spusesem eu. Afacerea o dată încheiată, în zăpăceala lui, Geffroy îi dă în plus şi cel mai important dintre Cézanne-ii lui, acel portret pe care eu nu-l inclusesem în evaluare.

— Simţeam ce trebuia să mai fac pentru ca pînza asta să fie ceea ce doream eu — îmi spune într-o zi Cézanne. Dar în timp ce-mi poza, Geffroy îmi vorbea întruna de Clemenceau. Mi-am făcut bagajele şi-am şters-o la Aix.

— Va să zică nu-l ai la inimă pe Clémenceau? l-am întrebat eu.

— Ascultă, domnule Vollard, el are „temmperamennte", dar eu care-n viaţă sînt un om slab, îmi place mai degrabă să mă sprijin pe Roma.

Gustave Geffroy nu era numai criticul de artă, colecţionar care ştiuse să vadă cît de mare pictor era Cézanne. Ziarist, romancier, îşi făcuse clientelă în cercurile socialiste cu cartea sa *l'Enfermé*, consacrată lui Blanqui[1]. Scriitorul se făcea şi prin viu grai apostolul bătrînului revoluţionar. Într-o zi, mă dusesem să-l văd la manufactura Gobelins unde-l numise Clémenceau director.

— Este ora de pauză a muncitorilor; domnul director cred că stă de vorbă cu ei — îmi spune portarul.

Într-adevăr, într-o grădiniţă pusă la dispoziţia personalului, l-am găsit pe domnul Geffroy vorbind foarte familiar cu un ţesător care mînca.

Discutaseră probabil despre Blanqui, iar interlocutorul lui ascultase, pe cît se părea, cam distrat ceea ce-i spusese autorul cărţii *L'Enfermé* despre viaţa eroului său: despre lupta lui, despre închisoare, căci, sosind, l-am auzit pe muncitor spunînd:

— Îmi cam dau eu seama ce e cu Blanqui ăsta: încă un profitor care ştia să intre la „pîrnaie" în timp ce fraierii o luau la moacă...

*

Una dintre figurile cele mai pitoreşti din lumea anticarilor este acel Salvator Meyer pe care, într-o litografie a sa, Forain îl înfăţişează ţinînd în mîini un tablou adus de o bătrînă.

Mititel şi rotofei, cu o scufie grecească-n cap, încălţat cu papuci brodaţi de nevastă-sa.

---

[1] Louis Auguste BLANQUI (1805—1881), socialist francez, participant la Revoluţia din 1848, luptător care şi-a petrecut numeroşi ani în închisoare. (n. tr.).

Salvator vorbea umblînd încoace şi-ncolo prin prăvălie, printre clienţi. Foarte atent cu clienţii neserioşi, nu dispreţuia clientul care n-avea de cheltuit decît o monedă de zece franci, Şi era, totodată, foarte înţelegător. „Marfa e făcută să circule!", ăsta era dictonul lui favorit.

Într-o zi, descoperisem într-una din mapele lui o încîntătoare pagină de Willette, pe care artistul desenase patru subiecte diferite. Ochisem bucata şi aşteptam să am cei patruzeci şi cinci de franci necesari ca s-o pot cumpăra. În sfîrşit, a sosit şi ziua aceea; m-am dus să revăd mapa nu fără o anume teamă. Chiar în momentul cînd o deschideam, Meyer îi spune unui client:

— Am pentru dumneavoastră patru bucăţi de Willette, nişte bijuterii pe care le-am cumpărat de curînd; e vorba de-o ocazie... trei sute de franci!

— Sînt într-adevăr încîntătoare, răspunse clientul, după ce se uită la ele; dar ia ascultă, Meyer, mi se pare c-am mai văzut desenele astea de Willette într-o mapă de-a dumitale; numai că atunci erau pe o singură foaie şi costau patruzeci şi cinci de franci. Acum ceri trei sute fiindcă le-ai despărţit?

— Asta-i culmea! zice Meyer, care de uimire scăpase din mînă unul; ah, ticălosul, ce trebuie să fi rîs el de mine că mi-a vîndut cu bani peşin, şi la ce preţ, marfă pe care eu i-am dat-o pe datorie! Mare idiot sînt! La urma urmei aşa-mi trebuie; să mă-nvăţ minte să mai las aşa ceva în mapa cu lucruri ieftine. Marfa pe care-o aveam de la Tapuis! *(Uitîndu-se la desene).* Astea sînt Willette a-ntîi... *(Către nevastă-sa).* Trebuie să le ducem în sufragerie, le păstrez pentru mine.

— Pardon — zice clientul, mi le-ai oferit, le iau.

— Mai ai ceva de la Tapuis? intervine un alt amator, domnul Manzi, care intrase între timp în magazin.

— Mai am cîte ceva. Dar nu de vîndut curînd... Ce ochi avea Tapuis ăsta! Cînd mi-a spus cît cerea pe colecţia lui, mi-am zis: „E-o nebunie să cumpăr aşa ceva!" Dar era o marfă atît de frumoasă că n-am putut rezista. A doua zi, jurnalele de seară anunţau că, după şedinţa de la bursă, Tapuis s-a sinucis. M-a impresionat grozav moartea asta! Cine ştie? poate pentru bietul om a fost o mîngîiere să ştie că lasă în mîini bune nişte lucruri la care ţinea atît de mult.

— Dar Degas-ul lui faimos îl mai ai? — se informează domnul Manzi.

— Cred şi eu! O piesă unică!

Şi urcînd scăriţa în spirală care ducea la mezanin, Meyer coboară cu Degas-ul în mînă, mînă care-i tremură de emoţie. Domnul Manzi nu mai termina cu elogiile, dar s-a ferit să facă vreo propunere. După aceea, ori de cîte ori se vedeau Meyer îi spunea:

— Ce ziceţi de Degas-ul meu?

— Splendid!

Pe urmă Manzi vorbea despre altceva. Aşa încît, într-o bună zi, Meyer a fost cel care i-a „oferit" lui Manzi tabloul.

— Ceea ce-ţi trebuie în meseria asta, îmi spunea Meyer adesea, este să ştii să te hotărăşti la vreme: să ştii să prinzi momentul cînd marfa a atins valoarea maximă.

Totuşi, i se-ntîmpla şi lui Meyer să se-nşele, ca oricui. Dar ceea ce nu i se putea contesta era că avea totdeauna replica pe buze. Într-o zi, cînd mă aflam la el în prăvălie, intră un bărbat mare şi gras, un oarecare Larandon — pe care îl remarcai datorită costumelor lui cam ţipătoare — ale cărui mijloace de existenţă nu erau bine definite. Jovial de felul lui, avea în ziua aceea un aer sumbru.

— Ascultă, Meyer — spune el pe nepusămasă — am auzit că m-ai făcut peşte!

— Cum! Ce spui? zice Meyer ridicînd ochii spre el.

— Mi-a spus Cutare că zici mereu despre mine: „Peştele-ăla de Larandon".

— Da' de unde — face Meyer, bătîndu-l pe burtă, zic: „Peştele-ăla barosan de Larandon!"

— A! dac-o spui prieteneşte!...

*

Cînd mă gîndesc la strada Laffitte nu-mi vin în minte numai tablourile. Mi-amintesc, de pildă, fosta locuinţă a reginei Hortense, de peste drum de Durand-Ruel, pe care o societate imobiliară avea s-o cumpere, ca în locul ei să construiască nişte case de locuit. În timp ce salahorii o dărîmau, ziarele denunţau actul scandalos de a distruge o clădire istorică, arătînd în acelaşi timp cum vandalii vindeau la kilogram vechile lambriuri ale pereţilor.

Atît le-a trebuit anticarilor şi amatorilor. Muşcasem şi eu din nadă: protestele din ziare nu erau altceva decît un mijloc de publicitate.

În mijlocul dărîmăturilor m-am întîlnit cu un negustor de mobile de ocazie care avea magazinul peste drum de-al meu. Îl vedeai tot timpul în prag, uitîndu-se-n stînga şi-n dreapta ca şi cînd ar fi aşteptat pe cineva.

Într-o zi i-am spus:

— Oare strada Laffitte este potrivită cu negustoria dumneavoastră?

— Păi — mi-a răspuns el — eu n-aştept clienţi, aştept expropierea.

Într-adevăr, se vorbea despre asta încă din epoca de glorie a celui de-al doilea Imperiu, iar dispariţia palatului reginei Hortense te putea face să crezi că tîrnăcopul avea în sfîrşit să termine bulevardul Haussmann. Deşi timpul trecea, nimic nu descuraja aşteptarea negustorului de mobile. Dar în locul îngerului expropriator, într-o dimineaţă, vine în mare grabă la el portarul imobilului, faţă de care

se plîngea mereu cu privire la greutatea de-a găsi un alt local la fel de bine situat:

— Ei bine, puteţi să vă lăudaţi c-aveţi noroc; am văzut traseul definitiv. Nu v-atinge!...

*

Astăzi, strada tablourilor nu mai este strada Laffitte. S-a-ntîmplat ca un negustor de tablouri moderne, domnul Jos Hessel, care voise să se instaleze acolo, după ce se mutase din avenue de l'Opéra, să nu găsească nici un magazin de-nchiriat. A trebuit să caute-n altă parte şi-n cele din urmă a închiriat ceva în strada La Boétie. Mergîndu-i bine, încetul cu-ncetul l-au urmat şi alţi confraţi şi strada La Boétie a ajuns ceea ce era pe vremuri strada Laffitte: piaţa picturii... Aşa cum altădată te duceai în strada Laffitte ca să vezi expoziţiile lui Durand-Ruel, azi te duci în strada La Boétie ca să le vezi pe cele organizate de Paul Rosenberg.

După război, chiar şi eu a trebuit să emigrez. Imobilului din strada Laffitte, unde ocupam un magazin, avea să-i ia locul o bancă. Pe de altă parte, casa de pe strada Gramont nr. 28, unde locuiam de peste douăzeci de ani, avea să fie demolată. Am luat atunci o hotărîre importantă: să adun la un loc galeria de tablouri, editura şi locuinţa personală. Am început deci să caut o casă potrivită.

La prima vedere, lucrul era cu-atît mai dificil cu cît, dintr-un fel de superstiţie, voiam să găsesc un imobil care să aibă acelaşi număr cu vechiul meu domiciliu. În insula Réunion, pe vremea copilăriei mele, ar fi părut foarte firesc, cînd te mutai, să iei cu tine numărul casei din care plecai, mai ales dacă era gravat pe-o plăcuţă mai frumoasă decît cea a noii locuinţe. Dar în Franţa, şi mai ales la Paris, numerotarea imobilelor este supusă ordinii numerice şi administraţia n-ar tolera niciodată

fantezia care apare în succesiunea numerelor cîştigătoare, prin tragere la loterie.

Întîmplarea a făcut însă ca prima casă care mi s-a oferit să fie pe strada Martignac chiar la numărul 28. Nu m-am mirat deloc. Aşa vrusese norocul meu.

Pe scurt, sînt paisprezece ani de cînd m-am instalat în strada Martignac şi, de paisprezece ani, în fiecare zi am de gînd să organizez expoziţii la mine-acasă. Acum deschid o expoziţie Degas.

Este vorba de opere din ultimii ani de viaţă ai artistului, de acele opere despre care Renoir spunea: „Dacă Degas ar fi murit la cincizeci de ani, ar fi rămas cu reputaţia de pictor excelent şi nimic mai mult; de la cincizeci de ani încolo opera lui capătă alte dimensiuni iar el devine Degas".

VII. OSPEŢELE DIN PIVNIŢĂ

Invitaţii mei din Pivniţă. Apollinaire şi Jarry. Palmele academice.

Pivniţa magazinului meu din strada Laffitte era despărţită-n două printr-un perete: o parte, aerisită printr-o ferestruică, servea de bucătărie, cealaltă — de sufragerie. În cea din urmă, fără nici un fel de comunicare cu exteriorul, căldura se condensa în umezeală.

Renoir, care mîncase cu mine într-o seară, îmi spune, luîndu-şi bastonul de lîngă perete:

— E vreo ţeavă spartă pe-aici pe la dumneata?

— Ţeavă spartă? Unde?

— Uită-te la bastonul meu! E ud leoarcă...

Aşa neconfortabilă cum era, pivniţa nu-i speria pe musafiri. Am auzit adesea spunîndu-se, ba am şi citit chiar în ziarele străine, că se mînca foarte bine în ea. Meniul consta mai ales dintr-un fel de care eram destul de mîndru: pui cu mirodenii, mîncarea naţională din insula Réunion. Mai tîrziu am avut ocazia să mănînc această mîncare la compatrioţi de-ai mei şi trebuie să recunosc că reputaţia mea, din acest punct de vedere, era uzurpată.

Dar ce musafiri aveam la mesele din Pivniţă! Se numeau Cézanne, Renoir, Forain, Degas, Odilon Redon, Leon Dierx[1]. Eugène

---

[1] Poet minor francez (1838—1912); se născuse, ca şi Vollard, în Réunion. (n. tr.).

Lautier [1], ca să nu-i pomenesc decît pe cei dispăruţi.

O amintire amuzantă în această privinţă. O străină-l auzise pe contele Kessler, care mîncase la mine, lăudînd „Pivniţa". Doamna asta, venită din Germania pentru o vreme la Paris, îşi scrisese în agendă: „Supeu la Pivniţa Vollard". Crezuse că era vorba de un local de noapte.

De fapt, se-ntîmpla ca Pivniţa să nu aibă ce invidia cabaretelor montmartreze. Într-o seară, printre invitaţii mei se află şi o cucoană drăguţă care tocmai publicase un volum de versuri. După masă, şi nu fără a se lăsa rugată de un vecin amabil, se ridică şi declamă un poem, după care, evident, avea să urmeze tot volumul, afară doar dacă nu se ivea ceva neprevăzut. Din fericire s-a ivit. În timp ce poeta îşi recita versurile, pisica mea care îşi alăpta puiul, cocoţată pe o mobilă, dădea semne de enervare. Cucoana tăcînd la un moment dat, pisica se liniştise şi se-apucase iar să-şi lingă pisoiul. Dar vai! recitatoarea se porneşte din nou. De-abia apucă să deschidă gura că pisica se şi repezi cu ghearele la poetesa care-n seara aceea n-a mai declamat.

Unul dintre invitaţi mă rugase să-l aşez alături de Léon Dierx:

— Ador versurile — îmi spusese el — şi aş fi grozav de fericit să stau de vorbă cu un ales al muzelor!

După ce recitatoarea tace, vecinul lui Dierx i se adresează poetului:

— Mi-e imposibil să-mi amintesc dacă versurile pe care le-am ascultat acum sînt ale lui Lamartine sau ale lui Victor Hugo...

[1] Eugène LAUTIER (1867—1935), ziarist şi om politic francez, născut la Paulhan, mort la Paris. Redactor mai întîi la ziarul *le Temps* apoi la *l'Homme Libre*. A fost deputat de Guyana şi sub-secretar de stat la Belle-Arte (1930). (n. tr.).

— Nu v-aţi gîndit mai degrabă la Mallarmé? îi sugerează Dierx.

— Mallarmé? spune celălalt. Am auzit că fără o anumită pregătire este de neînţeles.

Şi cu o oarecare mîndrie, adaugă:

— Cine mi-ar fi putut spune c-am să-l înţeleg pe Mallarmé dintr-o dată!

În acest moment vecina lui Dierx se apleacă spre el:

— Ce pasionantă trebuie să fie dragostea cu un poet... S-auzi muzica versurilor în timp ce uiţi de toate... O! maestre, vă mai amintiţi prima femeie pe care-aţi iubit-o?...

— O negresă bătrînă într-o plantaţie de trestie de zahăr — răspunse Dierx placid.

În aceeaşi seară, invitasem şi un colonel pensionar. Cu puţin înainte de ora mesei, venise să se scuze că nu putea rămîne, fiind foarte îngrijorat din cauza nevesti-si care era bolnavă. M-am crezut dator să insist cît de cît, şi pînă la urmă s-a hotărît să rămînă.

Lîngă un bărbat muncit de gînduri triste, trebuia să stea o femeie veselă. În seara aceea tocmai aveam invitată o coniţă tare nostimă. O aşez lîngă soţul necăjit.

La supă, colonelul e taciturn. Dar, după primul fel, pare interesat de vecina lui, iar la desert îi face o curte asiduă. Nu departe de coniţă se afla un prieten al ei al cărui patronim era un simplu prenume cu care doamna îl interpela familiar. Ceea ce îl induce în eroare pe colonel, convins că este vorba de soţul doamnei. Din acel moment nu ştie cum să se poarte mai frumos cu domnul în cauză. Cînd se sfîrşeşte masa, se-apropie de el, şi-şi sporeşte demonstraţiile de simpatie, insistînd chiar ca domnul să-i fie oaspete la începerea sezonului de vînătoare. Celălalt mulţumea politicos. Galantul colonel îi spune doamnei:

— Cred că l-am cucerit pe soţul dumneavoastră.

— Îl cunoaşteţi?

— Am stat chiar acum de vorbă cu el. E un om încîntător.

— Bine, dar bărbatu-meu e la Marsilia. Mîine iau trenul și plec și eu.

— Trebuie să mă duc să văd ce face biata nevastă-mea, spune colonelul pleoștit.

Am apreciat totdeauna avantajul de-a fi însurat. Cînd ți se propune ceva care te plictisește spui: „Nu vrea nevastă-mea..." De data asta, stricînd orzul pe gîște, dacă mă pot exprima așa, colonelul putea să-și ia tălpășița corect, zicînd: „M-așteaptă nevastă-mea". Trebuie să spun că era ultimul serviciu pe care aceasta avea să i-l mai facă; la puțin timp după aceea, soțul model a rămas văduv. Spre marele lui noroc, de altfel, pentru că nemaiavînd pe nimeni care să-l oprească, bătrînul soldat s-a apucat să facă pe tinerelul și curînd a dat în mintea copiilor.

Cu toate că în Pivnița mea nu se intra chiar ca la moară, cînd mi se spunea: „Prezintă-mă acestui domn sau acestei doamne", mi se-ntîmpla să răspund: „Nu știu cine i-a adus... Încerc să-mi aduc aminte cum mi-a spus că-l cheamă..." În schimb, un nume pe care nu l-am uitat este cel al măicuței Marie-Louise, pe care mă simțeam foarte onorat s-o prezint invitaților mei. Într-o bună zi, am aflat că nu mai avea dreptul să poarte haine călugărești de cînd fusese dată afară din ordin din pricina neînfrînatei sale porniri spre băuturile tari. Scuzîndu-mă față de Renoir că-i făcusem cunoștință cu o călugăriță descălugărită, el îmi spusese:

— Vollard, cînd mă duc undeva pot spune că știu dinainte pe cine am să-ntîlnesc și despre ce se va vorbi. La dumneata, cel puțin, e mult neprevăzut.

La un dineu în Pivniță, o amabilă septuagenară îmi spune cît de fericită ar fi să stea lîngă Forain.

La sfîrșit o-ntreb:

— Ați fost mulțumită de vecinul dumneavoastră?

— A fost încîntător! Spunîndu-i: „Maestre, vorbiți-mi despre dragoste..." mi-a răspuns că de la o anumită vîrstă dragostea înseamnă obscenitate. Am s-o plasez și eu la rîndul meu.

Nu știu în legătură cu ce, la o masă din Pivniță, se vorbea despre secretul profesional. Un medic insista chiar și asupra pericolului mărturisirilor pe care le crezi inofensive pentru că treci sub tăcere numele celor interesați. Amintea cazul unui preot care povestea: „Prima femeie pe care am spovedit-o mi-a mărturisit că-și înșelase bărbatul". O cucoană venind ceva mai tîrziu i se-adresează:

— A, părinte, vă mai amintiți? Am fost prima dumneavoastră penitentă...

— În orice caz — continuă medicul — nu mă expun nici unui risc povestindu-vă ce mi s-a-ntîmplat într-o stațiune balneară al cărei nume, bineînțeles, n-am să vi-l spun. Într-o zi, plimbîndu-mă, fac cunoștință cu o femeie tînără care, în cursul convorbirii, îmi spune că e văduvă și că se recăsătorește.

Începusem să-i fac curte: „Pentru nimic în lume n-am să-mi înșel bărbatul — zice ea. Îmi aplec urechea la spusele dumitale fiindcă sînt încă liberă. După ce mă recăsătoresc, s-a terminat, bineînțeles..." Nu vi se pare un caz ciudat de subtilitate feminină?

Peste cîteva secunde bate cineva la ușa magazinului. Era un prieten al meu cu nevastă-sa. Cum îl zărește pe povestitor doamna i se-adresează:

— Ia te uită! Ce surpriză, doctore, să te-ntîlnesc aici!

Și întorcîndu-se către bărbatu-său continuă:

— Ți-l prezint pe doctorul X... Ți-aduci aminte... domnul acela atît de amabil pe care l-am cunoscut la Vichy!...

Situaţia devenea jenantă. Din fericire se produce o diversiune. Sosesc două japoneze: doamna Itahara şi fiica ei adoptivă, domnişoara Hama, care ţineau la Paris un mic restaurant unde mă-nvăţasem să mănînc ţipar cu zahăr ars, dulceaţă de fasole şi alte „specialităţi" nipone. Le invitasem pe aceste doamne să vină să cînte şi să danseze. Urcăm în magazin şi de-abia ne instalăm că bate cineva la uşă. Era comisionarul de la Grand-Hôtel unde sosise un înalt demnitar japonez. Prinţul dorea să „converseze" în seara aceea cu o compatrioată, ne-a explicat el. Cu multe fandoseli, domnişoara Hama se scuză că trebuie să ne părăsească o clipă. Cam după o oră, se-ntoarce, cu un important autograf care era, ne explică ea, o recomandare a prinţului către o onorabilă „ceainărie" din Tokio unde domnişoara Hama avea să se angajeze cu toate onorurile la-ntoarcerea în ţara străbunilor.

Doamna Missia E..., întorcîndu-se dintr-o raită prin Olanda, cina la mine în acelaşi timp cu Renoir. Călătoria îi lăsase o amintire neplăcută.

— Acolo oamenii din popor sînt adevăraţi primitivi. Purtam o rochie foarte simplă. Femeile se uitau la mine ca la un animal ciudat. Dacă v-aş spune că unele se vîrau pur şi simplu în mine cînd treceam pe stradă. Altele mergeau pînă acolo că-mi pipăiau stofa rochiei... Ah! femeile alea fălcoase şi cu mîinile roşii! Exact ce-ţi trebuie dumitale, Renoir!

— Dar mie-mi place să pictez altceva decît cărnărie de-asta. Şi apoi, ştii, Olanda nu-i deloc pe gustul meu... Afară de Rembrandt şi de cei patru sau cinci mari olandezi!... Ludovic al XIV-lea nu era chiar atît de lipsit de gust cînd spunea în faţa tablourilor lui Teniers: „Luaţi de-aici toate pocitaniile astea!" Şi, totuşi, în această ţară am găsit cel mai minunat model! Un adevărat chip de fecioară. (Întorcîndu-se spre vecinul lui, pictorul Albert André[1]). Nu-ţi poţi închipui sînii fetei ăsteia... tari şi grei!... Şi cuta frumoasă de dedesubt, cu o umbră aurie... Eram atît de mulţumit de docilitatea ei şi-atît de entuziasmat de pielea asta pe care cădea atît de bine lumina, că mă gîndeam să-mi aduc olandeza la Paris. Îmi şi spuneam: numai de nu mi-ar desfeti-o careva prea curînd, ca să nu-şi piardă pielea asta de piersică.

Îi spun deci maică-si, care mi se părea că o ţine din scurt, că, dacă o lasă să vină cu mine, îmi iau angajamentul să am grijă să nu se ţină bărbaţii după ea.

— Bine, dar atunci ce-o să facă ea la Paris dacă dumneata n-o lasi să „lucreze"? mă-ntreabă mama vigilentă.

Aşa am aflat care era modul de „lucru" al „fecioarei" mele cînd nu-mi poza.

Există într-adevăr fenomene supranaturale — spune o doamnă, într-o seară, la masă. Uite, acum de curînd, fiu-meu, căruia-i trăgeam o săpuneală, începe să-mi „răspundă". În aceeaşi clipă, o lovitură violentă zguduie uşa în faţa căreia stătea el. L-am recunoscut, prin asta, pe bunul meu prieten Papus care-şi manifesta astfel prezenţa. Cu cîtva timp înainte de-a muri, vorbind despre lumea cealaltă, îmi spusese: „Draga mea, am să veghez asupra ta şi după ce n-am să mai fiu".

Una dintre persoanele de faţă se-ntoarce spre mine.

— În colonii trebuie să se-ntîmple lucruri extraordinare cu vrăjitorii negri. Domnule Vollard, dumneata care eşti din Réunion...

— Ca să spun drept, la Paris mi s-a-ntîmplat o aventură dintr-acelea care par să ţină

[1] Albert ANDRÉ (1869—1926) peisagist, născut la Lyon, s-a stabilit în sudul Franţei. Suferă mai întîi influenţa lui Cézanne, apoi pe aceea a lui Renoir. (n. tr.).

de vrăjitorie. Mă duc să pun la poştă o scrisoare „pneumatică"[1]. Mă-ntorc numaidecît la magazin şi ce văd? scrisoarea pe masă!... Eram totuşi sigur că am pus-o la cutie. În sfîrşit, mă duc din nou cu ea la poştă. Mă-ntorc la magazin, iar găsesc scrisoarea pe masă! Încep să mă neliniştesc. Între timp vine un client şi-i povestesc.

— Nu te speria, domnule Vollard, merg eu cu dumneata la poştă.

Zis şi făcut; scrisoarea a fost pusă la cutie chiar de clientul meu.

Ne-ntoarcem liniştiţi în strada Laffitte.

— Ei, asta-i bună! spune clientul, intrînd în magazin, bineînţeles mai tulburat decît voia să pară.

Scrisoarea era din nou pe masă.

— Uite ce e, domnule Vollard, mă duc eu singur la poştă. Dumneata rămîi aici. Trebuie să aflăm totuşi cum Dumnezeu se face că afurisita asta de scrisoare se-ntoarce mereu aici.

Şi pleacă singur. Cînd s-a-ntors el la magazin scrisoarea nu mai era acolo.

— Cred că de data asta nu se mai întoarce.

În aceeaşi clipă se deschide uşa şi auzim: „Nu vă deranjaţi". Era scrisoarea mea care se-ntorcea iar, adusă de un telegrafist:

— Mă faceţi s-alerg a patra oară... Nu ştiţi că pneumaticele nu merg la Meudon? Noroc că era numele dumneavoastră pe plic.

Povestea mea fusese ascultată cu atenţie politicoasă. Dar îmi dădeam seama că-mi dezamăgeam oarecum auditoriul. Cei prezenţi se aşteptau, evident, la cine ştie ce scenă de magie în care, de exemplu, un vrăjitor negru trece sufletul unei fecioare într-un ţap şi vice-versa.

---

[1] Tip de corespondenţă, cu destinaţie apropiată, distribuită de factori poştali care circulau pe biciclete. (n. tr.).

Cézanne venea rareori la Pivniţă. Nu prea ieşea din casă. Într-o zi, luînd masa amîndoi, îi vorbeam despre nu ştiu ce fapt divers pe care-l citisem în ziar. Deodată m-apucă de braţ. Servitoarea mea tocmai ieşise din sufragerie.

— Te-am oprit, fiindcă nu se cade să spui aşa ceva de faţă cu-o fată.

— Care fată? zic eu mirat.

— Ei, servitoarea...

— N-avea nici o grijă! Poţi fi sigur că ştie mai multe decît noi.

— Se prea poate. Dar mai bine să ne facem că nu ştim că ştie...

Cît despre Degas, el nici n-ar fi remarcat prezenţa unei servitoare. În studiile de femei căuta să redea anumite gesturi. Şi gesturile astea nu le găsea la o servitoare.

Într-o zi. vorbindu-i de bătrîna lui Zoé, mă-ntreabă:

— Şi dumneata ai servitoare bătrînă?

— Bătrînă?... De-abia a trecut de douăzeci de ani.

— Aha!...

O pînză de-a lui Bonnard reprezintă o masă în Pivniţă. Îi vezi pe Forain, pe Redon, pe contele Kessler şi cîteva doamne. Se vede de asemenea un bărbat cu aer sever; era un industriaş stabilit în India franceză.

— Pari nemulţumit — îi spun eu, văzîndu-i mutra îmbufnată.

— Sînt profund jignit. Ţi-e şi scîrbă să fii republican. Să se poarte aşa cu un vechi luptător ca mine...

— Dar ce ţi-au făcut?

— Ce mi-au făcut? În ajunul sesiunii Consiliului general al Indiei, din douăzeci şi cinci de membri care compuneau consiliul, doisprezece erau republicani, doisprezece reacţionari... al douăzeci şi cincilea, un independent, nu era nici cu unii nici cu alţii. Reuşesc să-mi asigur votul lui. Reacţiunea e la pămînt. Dar

ai să vezi cu cîtă greutate am păstrat majoritatea pentru ai noştri! Îl ţineam pe om sechestrat la mine-acasă ca să nu se vîndă adversarilor. Dar ticălosul a izbutit s-o ia din loc. Toată noaptea, cu-o vînă de bou într-o mînă şi c-un felinar în cealaltă, a trebuit s-alerg prin oraş ca să-l găsesc. Dimineaţa, nu mai puteam, dar pusesem mîna pe fugar... Uite ce-mi datorează Republica şi uite ce mi-a dat.

Şi-mi arată cu degetul reverul hainei, împodobit de palmele academice.

— În locul dumitale, ca să le dau o lecţie, n-aş purta decoraţia asta...

— Să n-o port! O panglică pe care am dat două sute de rupii...

— Două sute de rupii ca să cumperi un vot! Ce spui!...

— Ţi se pare scump? Dar omul meu îmi era dator astea două sute de rupii... Pricepi!

Într-o zi, la dejun, unul dintre invitaţi se mişca întruna. Deodată, picioarele dinapoi ale scaunului său găuresc un tablou mare aşezat lîngă perete. Foarte încurcat, nu mai termina cu scuzele.

— Nu-i nimic — zic eu.

Şi masa a continuat fără să mă arăt un singur moment supărat.

La despărţire, vinovatul începe iar cu regretele iar eu îi repet: „Dar nu e nimic, te asigur". După plecarea lui, una dintre doamnele de faţă îmi spune:

— Ai fost extraordinar. Cum ai putut să te stăpîneşti atît de bine?...

— O, mi-a fost foarte uşor... Tabloul nu-i al meu. De altfel îl făcusem atent pe proprietar. Cînd m-a rugat să-l expun, l-am prevenit că n-aveam unde să-l agăţ. Foarte indiferent, a rezemat tabloul de perete. „A, de *expus* e expus n-am ce zice... Ai să vezi c-o să păţească ceva!" am spus eu.

— Un tablou sfîşiat!... îmi răspunde el — aşa ceva nu se-ntîmplă niciodată... Atîtea capodopere care-au trecut intacte prin revoluţii, prin războaie, prin expoziţii.

Cînd omul meu s-a-ntors să-şi ia înapoi avutul, i-am arătat stricăciunea. S-a uitat la tablou apoi la mine...

— Asta-i bună!

— Văd că nu-ţi faci inimă rea.

— Evident... tabloul e asigurat.

Cînd pictorii vorbesc despre pictură, cucoanele ascultă cu mare atenţie. Asemenea conversaţii erau bineînţeles obişnuite la Pivniţă.

— Monet este grec — spunea, de exemplu, pictorul K. X. Roussel.

Întrebat ce-nţelegea prin asta, răspundea:

— Vreau să spun prin puritatea artei sale. Monet priveşte natura cu aceiaşi ochi ingenui ca un contemporan al lui Praxitele.

— Mărturisesc că am o anumită preferinţă pentru peisajele lui Renoir — zicea Odilon Redon. Cînd Renoir pictează copaci, ştii numaidecît ce fel de copaci sînt. Într-un tablou mic expus la Durand-Ruel e un gard de măceş; ţi-ar plăcea să te-aşezi lîngă el. Monet umblă mai ales după efectul contrastului dintre culori... Dar dacă-n pînzele lui sînt tonuri care se schimbă!...

Redon tace, jenat parcă... Modestia lui nu-i îngăduia să-şi exprime public o apreciere asupra unui confrate.

Venise vorba despre Delacroix.

— L-aţi cunoscut, domnule Redon? îl întreb eu.

— Numai din vedere. Mi s-a-ntîmplat să-l întîlnesc uneori, şi anume într-o seară la un bal la primărie.

— Cum poate cuiva să-i placă şi Delacroix şi Ingres? Delacroix atît de pasionat şi Ingres atît de rece? spune cineva.

— Ingres şi rece! ripostează Besnard. Dar Ingres e căldura însăşi, o pasiune stăpînită de parcă stă să facă explozie...

Într-o seară, înainte de-a coborî la masă, invitaţii mei priveau nişte tablouri de Cézanne:

— *Ţăranului* ăsta îi put picioarele — zice Forain.

Degas se oprise în faţa altei pînze a pictorului: o casă albă din împrejurimile Marsiliei.

— Cîtă nobleţe. Ceva cu care nu ne-a deprins Pissarro.

— Să fim serioşi, Degas — spune un invitat — nu-ţi aduci aminte că odată, la Durand-Ruel, m-ai dus în faţa unui Pissarro, *Ţărance răsădind varză*, care ţi se părea foarte frumos?

— Da, dar era înaintea afacerii Dreyfus — răspunde Degas...

Asemenea butade îi erau familiare pictorului; odată, la o expoziţie a lui Claude Monet, îl văd punîndu-şi ochelarii.

— Soarele ăsta reflectat în rîu mă orbeşte. Oare Ingres îşi ducea şevaletul pe drumuri?

— Bine, domnule Degas, dar Renoir nu lucrează în aer liber ca şi Claude Monte? intreb eu.

— Renoir poate să facă ce vrea. Ai văzut vreodată o pisică jucîndu-se cu gheme de mătase multicoloră?...

Dacă pe impresionişti nu-i prea cruţa, dimpotrivă, Degas se interesa de căutările „tinerilor".

Într-o zi, trecînd pe lîngă un mare panou al lui K. X. Roussel, *Triumful lui Bachus* pe care i-l vîndusem domnului Morozov de la Moscova, Degas se opreşte şi mîngîie pînza cu mîna:

— Cine-a pictat asta?

— Xavier Roussel.

— E grandios! Mai adineauri, trecînd pe la Durand-Ruel, am văzut o expoziţie a lui

Albert André. Erau nişte naturi moarte cu fonduri foarte frumos nuanţate.

Şi Cézanne se interesa de „tineri". Răsfoind într-o zi *Parallèlement* a lui Verlaine, pe care mi-o ilustrase Bonnard, îmi spune:

— Cine le-a făcut?... E desenat cum trebuie.

Pictorii care frecventau Pivniţa în general se cunoşteau între ei, dar nu la fel se-ntîmpla şi cu ceilalţi invitaţi. Într-o zi, fiind reţinut în oraş, musafirii sosiseră înaintea mea şi întîmplarea făcuse să nu se cunoască. Dînd glas stînjenelii generale, Forain arată două fetişuri din insulele Marchize, care se aflau de-o parte şi de alta a uşii:

— Cel puţin astea două se cunosc.

În seara aceea era invitată şi o nordică. Cu creionul în mînă nota atent reflecţiile pe care le auzea. Deodată creionul se opreşte. Vorbindu-se despre o coafură nouă, Renoir exclamase:

— Extraordinar, cum îşi pun femeile-n cap toate rahaturile.

Nordica se apleacă spre vecinul ei:

— Maestrul a spus „rachaturi". Se scrie cu ch?

Rodin a cinat odată în Pivniţă. Parcă-l văd uitîndu-se cu atenţie la o statuetă de Maillol aşezată pe cămin.

Datorită prezenţei lui Rodin, bineînţeles se discuta despre sculptură.

— Dacă nu v-am avea pe dumneavoastră, maestre — spune careva — sculptura de azi...

— Dar asta? ripostează Rodin arătînd spre sculptura lui Maillol.

Contele Isaac de Camondo auzise despre Pivniţă. Ea-l atrăgea prin aspectul „parizian" pe care i-l atribuia, socotind-o, cred, un loc cam boem. Totuşi a trecut pe-acolo.

— Dacă ne-am duce pe la Pivniţa lui Vollard? îi sugerează celebrul bancher lui Claude Monet, întîlnindu-l la mine la magazin.

Nu ştiu exact cam ce credea că are să descopere acolo. N-a văzut decît un zid umed.

Şi n-a mai vrut niciodată să revină.

Într-o zi, am avut plăcerea să-l am ca invitat pe Gervex. Îl cunoscusem la Henri Dumont, pictorul de flori, la un dejun pe care-l înveselea spirituala actriţă Ellen André cu amintirile ei. Cum Gervex, care se purta fără fasoane, făcuse aluzie la Pivniţă, am crezut că-i fac plăcere invitîndu-l la un dejun. În timpul mesei a lăudat sculptura lui Dardé, o nouă stea a salonului din Champ-de-Mars.

— Se vorbeşte despre el ca despre Rostand pe vremea cînd i s-a jucat *Cyrano*. Toţi sculptorii noştri sînt bosumflaţi...

Vameşul Rousseau, care era şi el invitat în ziua aceea, nu scosese o vorbă tot timpul mesei. La sfîrşit, scoate un carneţel din buzunar şi se apucă să deseneze.

— Domnule Vollard, e grozav cu pereţii ăştia albi iar noi luminaţi aşa. Dac-aş putea să fac un tablou care să redea efectul ăsta!

— Cine e domnul ăsta? N-am înţeles cum ai zis că-l cheamă — îmi spune Gervex după ce pleacă Rousseau.

— Henri Rousseau. N-aţi auzit de vameşul Rousseau? îl întreb eu pe Gervex văzînd că acest nume îi era necunoscut.

Gervex părea din ce în ce mai nedumerit.

— Ştiţi, vameşul acela care s-a apucat de pictură?

— Şi expune?

— Da. La *Independenţi*.

— A! exclamă Gervex; la salonul ăla unde a fost expusă o pînză pictată cu coada unui măgar înmuiată în vopsea... Am şedinţă la Academie — spune el ridicîndu-se brusc.

Urcasem din nou în magazin. În momentul cînd Gervex îşi lua rămas-bun, o femeie care-şi plimba cîinele pe trotuarul de vizavi, zărindu-l, traversează şi intră în magazin. O recunoscusem numaidecît după aspectul ei cam masculin: era doamna Louise Abbéma.

— Mi s-a-ntîmplat ceva puţin obişnuit — îi spune ea lui Gervex. Am aflat că la Hôtel Drouot se vînduse o pînză de-a mea care-mi place în mod deosebit: nişte flori. M-am interesat de numele cumpărătorului; era o cîntăreaţă destul de cunoscută. Mă duc la ea acasă.

Intru-n salon şi ce văd? Tabloul meu într-o ramă extraordinară şi-n locul semnăturii mele care fusese ştearsă, scris: *De la Lina pentru Jojo al ei.* Jojo tocmai intra pe uşă.

— Văd că vă place pictura — zice el; ieri îmi spunea un expert că face cît un Louise Abbéma.

În momentul ăsta intră doi clienţi ai mei. Domnul Gervex şi doamna Louise Abbéma m-au părăsit aşa că n-am aflat cum se terminase această comică aventură.

*

Cînd îmi aduc aminte Pivniţa şi vremurile ei depărtate, mă gîndesc la doi tineri scriitori care aveau să moară înainte de vreme: Alfred Jarry şi Guillaume Apollinaire.

În timpul războiului, mă dusesem la spital să-l văd pe sublocotenentul Apollinaire rănit. Ca să ajung la rezerva lui, trebuia să trec prin salonul comun. Un negru orb era condus de cineva printre şiruri de paturi goale. În faţa fiecărui pat se opreau. Ghidul îi ţinea un mic discurs pe care negrul îl asculta cu vizibilă satisfacţie.

Foarte intrigat, m-am interesat ce se-ntîmpla şi iată ce-am aflat. Negrul acela avea un glonţ în cap, din cauza căruia orbise, iar orbirea îi pricinuia o disperare pe care nimic nu reuşea s-o potolească. Un infirmier se gîndise că vorbindu-i despre alţii mai nenorociţi

decît el va reuşi să-l consoleze. De-aceea îl făceau să treacă în revistă paturile, da pot spune astfel.

— Aici — îi explică ghidul, în faţa presupusului bolnav — e un orb care-a pierdut şi-un picior... Ăstălalt e fără mîini.

Din mutilare-n mutilare, ajungeau la ultimul pat:

— Ăsta — spunea infirmierul — nu mai are decît trunchiul...

— Păi, eu stau bine — zicea negrul, pipăindu-şi mîinile şi picioarele.

Apollinaire era vecin de pat cu doi locotenenţi din regimentul lui. Vine un caporal-infirmier.

— Să-mi ceri ulei de ricin — spune unul din ofiţeri.

— Domnule locotenent, trebuie ordin scris de la domnul maior, altfel nici la anul nu mi-l dă. Riţinul e pentru trupă.

— Atuncea dă-mi o ciocolată — zice ofiţerul.

La cuvîntul „ciocolátă", caporalul-infirmier lipeşte călcîiele şi salută milităreşte.

— Ciocolata laxativă e pentru domnii generali. Pentru domnii locotenenţi, căpitani, maiori şi colonei se dă limonadă purgativă.

Şi pune pe noptieră o cărticică pe care-o consultase. Deschizînd-o la-ntîmplare, dau peste articolul *Lenjerie de pat*, şi văd că pentru domnii generali cerşafurile se schimbă la treizeci de zile. Un *nota bene* arăta că toate lunile, inclusiv februarie, trebuiau socotite de treizeci de zile.

Ultima oară l-am văzut pe Apollinaire după război, în timpul epidemiei de gripă spaniolă. Avea o sticlă de rom la subţioară.

— Cu asta, puţin îmi pasă de epidemie.

Gripa spaniolă acceptase provocarea. Peste două zile îl secera pe poet.

Alfred Jarry! Felul său spiritual de a fi avea să-mi facă o impresie atît de puternică

încît peste douăzeci de ani de la piesa *Ubu rege* mă apucam să scriu *Reîncarnările lui Dom' Ubu*. N-a existat figură de literat mai nobilă decît Jarry. Foarte sărac, nu făcea niciodată caz de mizeria lui, ocolindu-i chiar pe cei pe care-i bănuia că s-ar putea interesa de soarta lui. Şi cît de scrupulos era! Mi-aduc aminte că l-am întîlnit într-o zi ducîndu-se la un abonat al unei mici reviste pe care-o conducea, ca să-i restituie suma de un franc cincizeci dată în plus. Pentru asta venise de la Corbeil cu bicicleta.

În timpul verii, scriitorul locuia la Corbeil, într-o baracă pe care şi-o construise şi-n care trăia mai ales din peştele pe care-l prindea. Venea la Paris cu bicicleta; în afara unui revolver, bicicleta era singurul bun care-i mai rămăsese dintr-o modestă moştenire risipită fastuos şi-n mare grabă. Cînd vreun pieton nu-l auzea de la distanţă, ajuns în dreptul lui, Jarry trăgea un foc de revolver.

— Bine, Jarry — îi spunea cîte cineva — dar dacă unul din ăştia s-ar fi supărat?

— A!... pînă cînd să se dezmeticească eu am şi luat-o la sănătoasa, şi-apoi dîndu-i omului iluzia că a fost atacat, îi dau şi prilejul să povestească la prieteni şi la cunoştinţe tot felul de istorii, explica autorul lui *Dom' Ubu*.

La sfîrşitul verii, Jarry îşi părăsea sihăstria pe care-avea mereu speranţa s-o preschimbe într-un turn zidit cu mîinile lui. Iarna îşi muta bîrlogul la Paris. Prima oară am mers la scriitor acasă, pe-o stradă învecinată cu Saint-Germain-des-Prés, ca să-i cer părerea asupra unei inscripţii latineşti, în vederea unei lucrări pe care-o pregăteam, Jarry fiind un umanist de mîna-ntîi. Cînd am ajuns în faţa uşii lui, o uşă scundă la mijlocul scării, am sunat, convins că o altă uşă, pe care n-o văzusem eu, avea să se deschidă. Dar s-a crăpat doar uşiţa care-mi ajungea pînă la brîu.

— Apleacă-te să văd care eşti — zice o voce dinăuntru.

Recunoscîndu-mă, Jarry mă poftește să intru, cu următoarea recomandare: „Atenție la tavan!“ Odată ajuns în cameră, în care pătrunsesem aplecîndu-mă, am băgat de seamă că părul lui Jarry, tuns ca o perie pe vremea aceea, era alb la vîrfuri. Am înțeles numaidecît că albul ăsta provenea de la tavanul destul de înalt ca să nu-l incomodeze pe Jarry, dar nu cît ar fi trebuit ca să nu se șteargă de părul lui.

Jarry mi-a explicat că proprietarul împărțise orizontal în două un apartament pentru locatari scunzi. Autorul lui *Ubu Rege* locuia acolo cu două pisici și cu o bufniță. Dacă-mi aduc bine aminte și pasărea avea creștetul alb, fiindcă stînd mereu pe umărul stăpînului, cînd acesta se-nvîrtea încoace și-ncolo prin apartament, bufnița mătura tavanul cu moțul.

Am vorbit mai sus despre grija pe care-o avea Jarry de-a nu datora nimic nimănui. De asemenea, dacă-i pricinuia cuiva vreun neajuns se simțea dator să-l îndrepte numaidecît. Într-o zi, cînd făcea exerciții de tir cu pistolul luînd ca țintă un gard viu, apare o femeie.

— Domnule, o să-mi omori copilul!

— Doamnă, vă facem altul numaidecît, răspunde Jarry.

*

— Ți-ar plăcea să ai palmele academice? mă-ntreabă soția unui client într-o seară, la masă. Bărbatu-meu are un prieten cu mare trecere la Belle-Arte.

— Aș fi-ncîntat, dar după gustul meu, aș prefera Meritul agricol.

— *Prazul*. De ce?

— Uite de ce. Cîteodată sînt invitat la masă, la țară, de un prieten care are o nevastă frumușică de tot. Cum legumele sînt din grădina lor, ca să-i fac onoare stăpînei casei, îmi dau cu părerea, o părere totdeauna măgulitoare, despre ceea ce ni se servește; un profesor de agricultură, care vine și el pe-acolo, mă contrazice tot timpul: „ăștia nu sînt napi ci broajbe“ sau „asta nu-i păpădie, e salata-mielului“. Pe scurt, mă-ncuie mereu. Dacă aș obține *Prazul*, aș avea un titlu cu care să-l impresionez sau, în orice caz, cu care să-i închid gura.

— Ei bine! îmi răspunde doamna B., poți să consideri că-l și ai.

Peste cîteva zile, amabila doamnă îmi telefonează!

— Știi, afacerea cu *Prazul* dumitale nu prea merge. „Ce-și închipuie Vollard? că dacă vinde naturi moarte noi trebuie să-l decorăm cu *Prazul*?“ Așa au spus la Ministerul Culturii. Dar, continuă doamna B., mai sînt și alte decorații: mai întîi palmele academice pe care ți le-am propus. Pe urmă mai e și Cambodgia și Vietnamul.

Am ales palmele academice; peste cîtva timp eram convocat la primăria arondismentului meu pentru cercetările de rigoare. Eram cam zece candidați așezați în jurul unei mese. Se-apropia ora prînzului. Adjunctul primarului ne interoga repede, unul după altul. „Cu cine votați?“ Este inutil s-adaug că solicitanții nu citau decît nume de reprezentanți ai majorității din parlament. Cînd mi-a venit rîndul am răspuns fără nici o ezitare că eu nu votam.

Văzînd uimirea adjunctului, i-am dat explicații:

— Pînă-acum, dintr-un motiv sau altul, nu m-am putut hotărî. Ultima oară, de exemplu, din doi candidați, unul era pentru limitarea înarmării, iar eu sînt contra: celălalt era pentru nelimitarea numărului cîrciumarilor, iar eu sînt pentru stricta lor limitare...

— Bine, domnule, dar dacă nu votați, atunci cum îndrăzniți să cereți palmele academice?

— Foarte simplu. Soția unui client al meu voia să am neapărat o decorație. Eu am ales *Prazul*. Dar i s-a spus: „Ce, Vollard și-nchipuie că dacă vinde naturi moarte, noi tre-

buie să-l decorăm cu *Prazul*?" Şi-atunci mi-am ales palmele academice.

— Dar de ce-aţi ales *Prazul*?" mă-ntreabă adjunctul căutînd desigur ceva cu care să mă-ncuie.

— Vă explic numaidecît. Cîteodată sînt invitat la masă, la ţară, de-un prieten care are-o nevastă frumuşică tare etc. etc.

— Domnule — îmi spune amabil adjunctul — vă dau o notă bună ca umorist, dar nu vă ascund că pentru a obţine decoraţia va trebui să fiţi sprijinit de cineva foarte influent.

Aşa stînd lucrurile, eram cu totul liniştit în această privinţă.

Peste cîtva timp, primesc din partea pictorului Pierre Laprade o scrisoare trimisă de un prieten al lui, secretar la Ministerul Instrucţiunii Publice. „Printre cererile de palme academice azvîrlite la coş se afla şi cererea lui Ambroise Vollard. Aducîndu-mi aminte că ţi-a făcut o expoziţie, l-am pus din nou pe listă..."

Cînd au apărut decoraţiile în *Monitorul Oficial*, doamna B. vine la mine la magazin. Într-o cutiuţă îmi aducea însemnele noii mele demnităţi, spunîndu-mi foarte mîndră:

— Cînd îţi spuneam eu că amicul nostru are trecere!

Dragi palme academice! De cîtă consideraţie aveam să mă bucur de pe urma voastră şi încă foarte curînd:

Într-o seară, o conduceam acasă pe domnişoara Mireille C., pe care o-ntîlnisem cu cîtva timp mai înainte pe strada Notre-Dame-de-Lorette. O abordasem oferindu-mă s-o însoţesc pînă acasă. Dîndu-şi seama că n-am intenţii rele, îmi spusese povestea ei. Tată-său fusese ofiţer superior de mare merit. Din nenorocire, la moarte, pe lîngă un nume respectat îi lăsase prea puţină avere. Mi-a mărturisit, de asemenea, că avea să se dedice teatrului, că fusese primită la Conservator şi că se specializa în roluri de ingenuă. Mă felicitam din

inimă că am întîlnit o asemenea speranţă a scenei. Un singur lucru nu reuşeam să-l admit la ea, un anumit eclectism care o făcea să spună: „Ador ţigările şi *Florile răului*", sau: „Cînd îi am cu mine pe Racine şi pe Dorchain[1] hrana mea spirituală este asigurată". Dar acest eclectism nu cuprindea şi sculptura. Nu era dintre cele care ar fi spus: „Îi admir pe Rodin şi pe Puech[2]". La drept vorbind, nu se pricepea deloc la arta statuară; dar avea să aibă revelaţia ei într-o zi cînd am dus-o la muzeul Grévin. „Cît de vii sînt! a exclamat ea entuziasmată. Ah! Cînd vezi toate astea regreţi că nu eşti bogat. Să ai lîngă tine fiinţele care-ţi sînt dragi, pe bietul tata şi pe mama jucînd o partidă de cărţi la lumina lămpii, în timp ce eu pregătesc ceaiul!"... „Dar eu?" am întrebat-o cu timiditate. „Şi dumneata, alături, citindu-ne din Sully Prudhomme. Dar cum se face că oamenii bogaţi n-au casa plină de toţi dispăruţii lor dragi înviaţi prin magia artei? Uite-i pe ăştia doi!... (Era vorba de *Rodin stînd de vorbă cu Chéret*[3]). Se poate-nchipui ceva mai grăitor?"

I-am povestit domnişoarei Mireille că un eminent secretar de la Comedia Franceză, după ce-i muriseră copiii, îi reprodusese în ceară; la masa din sufragerie ocupau acelaşi loc ca-n timpul vieţii. În felul ăsta, bietul lor tată avea iluzia că vorbeşte cu ei despre cîte-n lună şi-n stele: dacă aveau de gînd să fie printre primii la viitoarea compunere... „Şi cine ştie — m-a-ntrerupt domnişoara Mireille — dacă

[1] Auguste DORCHAIN (1857 —), poet minor francez. (n. tr.).

[2] Denys PUECH (1854—1942), pictor, născut la Gavernac, mort la Paris. Unul dintre cei mai importanţi reprezentanţi ai artei oficiale. (n. tr.).

[3] Jules CHÉRET (1836—1932), pictor francez, născut la Nisa, mort la Paris. A fost mai întîi ucenic într-o întreprindere litografică. Şi-a făcut educaţia la Luvru, urmînd în acelaşi timp cursurile lui Lecoq de Boisbaudran. (n. tr.).

mai tîrziu, datorită progreselor ştiinţei, n-au să ia parte şi ei la conversaţie?"

— O, ce vis! Să fie tatăl tău lîngă tine şi să-l auzi vorbind.

Acestor calităţi sufleteşti ale domnişoarei Mireille se mai adăugau şi altele care făceau din ea tipul de tînără desăvîrşită. „Ce rochie drăguţă şi ce pălărie adorabilă ai, domnişoară" — i-am spus eu într-o zi.

— Eu le-am făcut domnule; mama zice că o fată trebuie să ştie să-şi facă singură rochiile.

Pe lîngă toate astea era foarte rezervată, ceea ce i se potriveşte perfect unei tinere bine crescute.

Deci, în seara aceea, întorcîndu-mă de la ţară cu domnişoara Mireille, am luat o trăsură. Pe-acele timpuri fericite nu se cunoştea încă automobilul. „În strada Lepic!" — spun eu, oprind un birjar. „Strada Lepic, halal cursă!" Tot drumul a bombănit întruna. Drept care, ajunşi la destinaţie, nu i-am dat bacşiş decît cei cinci bănuţi reglementari de pe-atunci.

— Odaia de cinci parale! spune el cu un aer sarcastic.

— Ce zice? se interesează domnişoara Mireille, care stătea cu mîna pe sonerie.

— Păi, coniţă — începe iar birjarul — zic odaia de cinci parale!

— Fă-te că n-auzi — spun eu — e-o glumă de birjar. Nu-nseamnă nimic.

— Asta-nseamnă că nu ştii să-l faci să mă respecte...

Şi mi-a trîntit uşa-n nas.

Birjarul, înjurînd mereu, a luat-o în jos pe strada Lepic, mergînd la pas. Tot pe-acolo mi-era şi mie drumul. Văzînd doi poliţişti pe bicicletă am strigat: „Puneţi mîna pe el! Puneţi mîna pe el!" Birjarul este oprit pe loc şi ne ducem să ne lămurim la comisariat. Cînd să intrăm, iau panglica pe care din fericire o aveam în buzunar şi-o arborez la butonieră. Comisarul lipsea. Am fost primiţi de poliţistul de serviciu. M-a-ntrebat ce aveam de reclamat.

— În timp ce-i plăteam, dîndu-i şi cinci centime bacşiş, cît i se cuvenea, individul ăsta mi-a spus, de faţă cu doamna care era cu mine: „Odaia de cinci parale".

Birjarul s-a jurat pe toţi sfinţii că nu spusese: „Odaia de cinci parale" ci „O! de-aia dă cinci parale!"

— Ei bine — zice gradatul — nu te cred; dat fiind că „odaia de cinci parale" nu-nseamnă nimic, dacă negi cu-atîta energie c-ai spus aşa ceva, sigur că eşti vinovat. Mai întîi arată-mi actele dumitale.

Şi i-a ars două contravenţii.

— Mi-am dat seama, domnule, că sînteţi o persoană bine — mi-a spus poliţistul, după plecarea birjarului, trăgînd mereu cu coada ochiului la panglica mea.

VIII. AMATORI ŞI COLECŢIONARI

Domnul Isaac de Camondo. Regele Milan. Domnul Denys Cochin. Magnaţii „Noutăţilor". Amatori în faţa tablourilor. Americana şi vechiul castel francez.

Veniţi pe lume sub semnul Semilunei, străbunii domnului de Camondo, punînd piciorul în Europa, nu şovăiseră să-şi părăsească papucii şi fesul pentru a adopta botinele, melonul şi, cu timpul, particula de nobleţe. Totuşi, pentru domnul Isaac de Camondo, jacheta, melonul şi chiar abonamentul la operă şi grajdul de curse nu erau de-ajuns pentru a epuiza noua lui activitate de om de lume: s-a crezut dator să se intereseze şi de operele de artă. Şi, cu acel fler pe care-l avea numai în materie de finanţe, bancherul din strada Gluck înţelesese că „amatorul" care nu voia să treacă drept înapoiat trebuia să-şi îndrepte privirile spre impresionism. Dar, deşi domnul de Camondo accepta să fie de partea artei de avangardă, nu voia să jignească nici tradiţia. Astfel încît, înainte de-a fi spus el *dignus intrare*, pînzele erau supuse unui examen foarte sever. Acest examen avea loc duminica, după o masă la care erau poftiţi pictori cărora gazda nu le cumpăra tablourile, ceea ce, în ochii săi, conferea judecăţii lor o garanţie de imparţialitate. Aşa că, la ora cafelei, o dată cu lichiorurile şi cu ţigările de foi, servitorii făceau să circule tablourile aduse spre vedere.

Într-o luni, mă dusesem pe-acolo să mă informez dacă domnul de Camondo avea de gînd să cumpere un tablou cu *Baigneuses* de Cézanne, pe care i-l dusesem cu cîteva zile mai

înainte. Am fost condus într-o cameră care era Salonul refuzaţilor, unde se afla şi tabloul meu. Alături, doi servitori stăteau de vorbă:

— L-ai auzit ieri pe tipul care spunea despre tabloul cu femeile despuiate de-alături: „Ce faianţă frumoasă!"? E cam într-o ureche nenea ăsta, mă gîndeam eu. Ei află că plimbînd azi dimineaţă căţelul, m-am oprit la vitrina unei anticărese, la colţul străzii, să mă uit la o farfurie expusă. Extraordinar, dragă! Cînd mă uit acum la tablou, mi se pare şi mie ca o faianţă...

În momentul acela, intră domnul de Camondo, însoţit de un tînăr înalt pe care-l duce drept la tabloul lui Cézanne.

— Înainte de-a da înapoi pînza asta, voiam s-o vezi şi dumneata. Poate n-ai să crezi că ieri, nu mai tîrziu, un critic de artă spunea: „Ce faianţă frumoasă!" Toată lumea ştie că Renoir a pictat pe faianţă. nu Cézanne...

Domnul de Camondo zîmbea:

— Pentru că-mi place să mă informez, unii şi-ar putea închipui că eu cumpăr cu urechile... Poţi să le spui tuturor ăstora că am şi ochi cu care mă uit.

Domnul de Camondo bagă de seamă că sînt şi eu de faţă.

— A, erai aici, domnule Vollard...

— La urma urmei, ce reprezintă pînza asta a dumitale? întreabă el arătîndu-mi tabloul de Cézanne.

— *Femei la scăldat*, bineînţeles — răspund eu uimit.

— Aha! *Femei le scăldat!* Ai putea să-mi spui în ce se scaldă? Femei scăldîndu-se într-un loc unde nu e nici un strop de apă!

— Dumneata, care ştii totul, spune-mi a cui e vorba asta: „Nimic n-aude mai multe prostii decît un tablou" — i se adresează el persoanei care-l însoţea.

*

Într-o zi, domnul de Camondo vine la mine în magazin cu un bărbat înalt ale cărui maniere exagerat de pariziene trădau un străin. După deferența pe care i-o arăta domnul de Camondo, am înțeles că vizitatorul meu era o persoană importantă. Îl auzeam mereu spunîndu-i: „Da, monseniore... Nu, monseniore..." Am aflat îndată că acest personaj era chiar maiestatea-sa Milan, fostul rege al Serbiei.

Acesta, vrînd să dea impresia că este la curent cu toate noutățile din artă, îl rugase pe domnul de Camondo să-l ducă prin locurile cu „artă avansată". Eu tocmai deschisesem o expoziție Cézanne.

Intrînd, maiestatea-sa și-a adus aminte că zărise, cu cîteva zile mai înainte, în vitrina mea, o compoziție de mari proporții pe care mi-a cerut s-o vadă de aproape.

Era un tablou de Henry de Groux[1], reprezentînd cadavre de regi înghesuite în coșuri de nuiele, cu capacele deschise, prin care le ieșeau capetele încoronate și mîinile crispate pe sceptre. În mijlocul compoziției, niște cărăuși fîlfîiau o flamură pe care scria: „Jos sticleții!"

Maiestatea-sa își potrivise monoclul și contempla pînza cu mare atenție. Deodată, își încruntă sprîncenele.

Luîndu-și o mutră asemănătoare cu cea a regescului său companion, domnul de Camondo exclamă:

— Cum de este îngăduit ca operele unor astfel de anarhiști să fie expuse?

— Henry de Groux al dumitale, domnule Vollard, își intitulează tabloul *Jos sticleții*, nu? Degeaba mă tot uit că nu văd nici urmă de polițai! spune regele, întorcîndu-se spre mine.

[1] Henry de GROUX (1867–1930), pictor belgian născut la Bruxelles. Autorul unor tablouri cu subiecte dramatice. (n. tr.).

— Dar — zic eu, neînțelegînd semnele pe care mi le făcea domnul de Camondo — nu e vorba de polițiști în tablou, ci de regi.

— Foarte curios! zice maiestatea-sa. Înseamnă că vocabularul meu este incomplet.

Și regele Milan scoate din buzunar o cărțulie cu următorul titlu: *Cele mai obișnuite expresii pariziene* și în dreptul cuvîntului *Vache* (sticlete) scrie: „I se spune și unui rege".

— Sînt eclectic: cumpăr tabloul — îmi spune el după aceea.

Peste-o săptămînă, tot escortat de domnul de Camondo, regele Milan apare din nou. În urma lor, un comisionar aducea *Jos sticleții* de Henry de Groux.

— Am stat și m-am gîndit — zice regele Milan. Un rege nu poate să țină în casă asemenea tablou.

Am crezut că-mi cere banii înapoi. Dar vizitatorul meu regal nu avea încă aplombul „vechi amatori". Venea doar să-mi ceară să-i dau altceva în schimb. După ce-a ales, regele Milan m-a rugat să-i trimit tabloul la Hôtel du Bas-Rhin, unde locuia. Curios să văd un interior regesc, m-am dus chiar eu să i-l duc.

După ce intru, văd că de la o fereastră deschisă un servitor privește-n stradă. Trage-apoi un fluierat. Un alt servitor dă fuga spre ușa de la intrare lipindu-și urechea de ea. Deodată deschide ușa larg și maiestatea-sa, în redingotă și cu țilindru gri deschis, își face apariția. După ce se-nchide ușa, regele își scoate pălăria și o pune pe mîna întinsă a valetului ca pe-un cuier.

În același moment, apare-un personaj, tot numai fireturi, care-i prezintă lui Milan poșta, pe-o tavă de argint. De cînd mă știu, am fost fascinat de galoane, de tot ce sclipește pe la mîneci și pe la chipie. Încît, pe loc m-am gîndit că dacă aș fi eu rege, eu aș purta frumusețea aceea de haină cu fireturi, iar redingota ar purta-o șambelanul.

Regele Milan dă cu ochii de mine. „Dacă tot ești aici, trebuie să-mi vezi pastelul de Manet!“ Și cu o agilitate surprinzătoare la un om corpolent ca el, se urcă pe-un scaun și caută cu mîna ceva deasupra unui dulap cu oglindă. „Ei, drăcie, dar unde l-am pus?“ Coboară de pe scaun; se murdărise pe mîneca redingotei. Își scoate redingota, și, în cămașă, de-a bușilea, scotocește cu mîna pe sub mobilă și scoate un sul de hîrtie pe care-l desfășoară.

— Ei drăcia dracului. Albert Guillaume-ul pe care-l credeam pierdut!...

Văzîndu-l pe fostul suveran purtîndu-se ca tot omul, în cele din urmă, Parisul s-a blazat în privința lui. Chiar și domnul de Camondo înlocuise curînd titlul de „monseniore“ cu cel de „dragul meu conte“. (Regele Milan călătorea sub numele de contele de Takovo).

Într-o zi, cineva îmi spune: „Am fost invitat la domnul de Camondo, la un dineu la care se afla și regele Milan. Ni s-au servit niște ouă mov, a căror pregătire se pare că a cerut două zile“. Interlocutorul meu îmi vorbise cu admirație și despre un pateu, ceva nemaipomenit, în compoziția căruia intrase nu știu ce fel de pasăre adusă de peste mări și țări. L-am revăzut ceva mai tîrziu pe acest domn. Cu cîteva zile mai înainte, prînzise din nou cu maiestatea-sa, tot la domnul de Camondo.

— Ei — zic eu — iar v-a servit faimoasele ouă mov și pateul ăla?

— Nu... Am mîncat vițel cu mazăre.

După cîte înțelegeam, considerația față de augustul oaspete scădea o dată cu banii lui care deveneau din ce în ce mai rari.

După moartea fostului rege, colecția acestuia s-a întors la Paris și a fost scoasă la licitație. Ceea ce a dat presei „de scandal“ o nouă ocazie de a celebra eclectismul regelui Milan.

*

Domnul Denys Cochin era tipul adevăratului amator care, cumpărînd un tablou, nu se gîndește la cîștigul pe care l-ar putea obține revînzîndu-l. Într-un cuvînt, cumpăra pentru propria plăcere. Plăcerea asta-l costa scump, fiindcă achiziționînd un tablou îl mai tenta încă unul și urmau astfel niște schimburi avantajoase, pentru negustor, se-nțelege. Ca și copiii care, primind o jucărie rîvnită multă vreme, o azvîrl la iuțeală, domnul Denys Cochin cu cît își dorea mai mult un lucru cu-atît se-ndrăgostea mai repede de altul.

Aveam o pînză de Cézanne — un *Interior* — aparținînd unui amator care voia s-o vîndă, dar care nu se putea hotărî asupra prețului. Domnul Denys Cochin, de cîte ori trecea pe la mine pe la magazin, admira tabloul.

— Promite-mi că, dacă se hotărăște, mă anunți imediat — îmi repeta el.

— Clientul vrea să-i oferim un preț. Mîine trebuie să-l văd... îi spun eu. în sfîrșit, într-o zi.

— Eu îi dau atît... Astă-seară trebuia să plec pentru cîteva zile. Îmi amîn plecarea.

Peste două zile, cum deschid magazinul, îl văd pe domnul Denys Cochin.

— Ce-i cu tabloul ăla?

— E-al dumneavoastră.

— Să-l ducem numaidecît la mine-acasă!

Am urcat în trăsură.

Deodată domnul Denys Cochin îmi spune:

— Nu-i așa că-i un tablou frumos?

Mi s-a părut că văd o umbră pe chipul lui. Cu cît ne-apropiam de locuința lui, cu-atît părea mai neliniștit și repeta din cînd în cînd:

— E-ntr-adevăr un tablou frumos!...

În salon, am așezat pînza cînd pe-un perete, cînd pe altul.

— E un tablou tare frumos — zice el încă o dată. Dar vezi, nu merge cu nimic de-aici, nici cu Delacroix, nici cu Courbet, cît despre Manet... Zău că nu știu unde-aș putea să-l pun. Ce păcat!

— E foarte simplu — spun eu. Îl iau înapoi.

Şi-am împachetat Cézanne-ul la loc.

— Trecînd pe la Hessel — zice domnul Denys Cochin, am văzut o pînză mică de Renoir, care mi s-a părut bună de tot. Hai cu mine s-o vedem.

Am pretextat că am o întîlnire, temîndu-mă că dacă mă duc să văd tabloul şi pe urmă tîrgul nu se face, nu cumva să-şi închipuie Hessel că n-am apreciat Renoir-ul lui. Ceva mai tîrziu, pe la ora prînzului, domnul Denys Cochin se-ntorcea la mine la magazin. Avea Renoir-ul la subţioară.

— N-am putut să rezist ispitei. Nu-i aşa că-i un lucru frumos?

— Foarte frumoasă bucată!

— Nu mă duc acasă — continuă domnul Denys Cochin. Nevastă-mea e la ţară. Hai să mîncăm împreună.

— Sînt foarte mulţumit, Vollard — îmi spune domnul Cochin în timp ce mergeam spre restaurant. Renoir-ul ăsta mă-ncîntă din ce în ce mai mult... Mi-ar fi făcut mare plăcere să stau după-amiază acasă cu tablourile, dar trebuie să mă duc la Cameră. I-am promis cu toţii lui Ribot[1] că ne ducem. Astăzi trebuie să interpeleze.

— Domnul Ribot este un bărbat eminent — spun eu.

— Da, şi ce simplitate admirabilă! Zilele trecute am fost să-l văd la proprietatea lui, la Longjumeau. Am trecut pe lîngă o bancă rezemată de-o salcie plîngătoare. O mulţime de plicuri şi de banderole erau împrăştiate pe jos. „Asta e cabinetul meu de lucru" — zice preşedintele.

În timpul mesei, domnul Denys Cochin arunca, din cînd în cînd, cîte o privire spre noua lui achiziţie, pe care-o aşezase pe-un scaun în faţa lui.

---

[1] Alexandre RIBOT (1842—1923), politician francez, unul dintre conducătorii partidului republican moderat şi preşedinte al Consiliului (1917). (n. tr.).

— E un tablou frumos, nu-i aşa? spune el deodată, cu un ton în care mi s-a părut că se ghiceşte o uşoară nelinişte.

L-am asigurat că rareori vezi la un loc atîta forţă şi-atîta graţie.

Despărţindu-ne, m-am întors la magazin. Peste două ore domnul Denys Cochin se-ntorcea din nou. Avea sub braţ un tablou care mi s-a părut mai mic decît precedentul.

— M-am repezit pînă acasă. Poate n-ai să crezi, dar Renoir-ul nu se potrivea nici cît Cézanne-ul dumitale. Atunci, cum văzusem mai zilele trecute, pe rue de Sèze, un Delacroix mititel... Cum ţi se pare?

— O bijuterie!

— Nu-i aşa... Am fugit. Ar fi trebuit să fiu acum la Cameră. I-am promis lui Ribot...

În aceeaşi clipă, intră domnul de Camondo. Domnul Denys Cochin îi arătă Delacroix-ul. Domnul de Camondo îi aduce mari elogii.

— Începeam să mă-ntreb dacă tabloul ăsta, cît e el de splendid, nu... În fine, sînt liniştit, acuma fug la Cameră.

Cu toate astea, pînă-n seară, aveam să-l văd iară pe domnul Denys Cochin, cu un alt tablou.

— Uite, Vollard, îmi explică el arătîndu-mi un tablouaş de Manet. Plecînd de la dumneata, am trecut pe la Durand-Ruel şi am văzut minunea asta; l-am luat în schimbul Delacroix-ului... după care mă aprinsesem totuşi!...

Domnul Denys Cochin contemplă un moment tabloul de Manet.

— Ai să mă crezi foarte capricios, Vollard; gîndindu-mă însă bine, nu ştiu dacă nu regret un pic Delacroix-ul.

Se uită la ceas.

— La Durand-Ruel e încă deschis... Mă duc să mai văd tabloul...

— Cum v-a plăcut discursul domnului Ribot?

— Vai de mine! Am uitat cu desăvîrşire... Atîta rău! Ştii, să rămînă între noi... cunoş-

team discursul dinainte. Sigur că foarte aplaudat. Cît despre vreo influență pe care-ar putea s-o aibă asupra Camerei!... Dar lasă-mă să plec că-mi pierd Delacroix-ul...

În timpul războiului, domnul Denys Cochin avea să treacă printr-o aventură foarte ciudată.

Într-o bună zi, Siguranța generală a Franței și cea a Spaniei erau simultan în stare de alarmă. Fusese interceptată o telegramă trimisă de la Paris la Madrid astfel concepută: „Accept preț oferit pentru cap regină", și semnată *Denys Cochin*. Nu cumva era vorba de vreun complot anarhist și nu cumva încercase careva să deruteze poliția uzurpînd numele eminentului om de stat? Iată ce se-ntîmplase. Ceva mai înainte, domnului Denys Cochin îi pierise graiul în fața unui *Portret de regină* al lui Goya, cumpărîndu-l pe loc de la un confrate al meu. Dar iată că-și dă seama că Goya nu se „potrivea" cu ce avea el în casă. Încredințase așadar tabloul, spre vînzare, unui negustor spaniol care-l luase la Madrid și găsise un cumpărător a cărui propunere i-o transmisese. De-aici întregul quiproquo.

Am spus mai înainte că domnul Denys Cochin cumpăra pentru propria plăcere. Toate pînzele lui erau de mîna-ntîi. Ce muzeu s-ar face cu tot ce i-a trecut prin mînă! Delacroix: *Corina la neamurile de păstori;* Manet: *Chelnărița*, marea lucrare *Execuția lui Maximilian*, astăzi la muzeul din Mannheim; Corot: *Vedere din Roma* (Vue de Rome) și *Biserica din Vézelay*, astăzi la Luvru; Goya: *Portretul reginei*, o *Coridă*, tot de Manet, „cea mai frumoasă din cîte a făcut pictorul", îmi spunea Renoir; Cézanne: *Jucătorii de cărți*, astăzi la Luvru (donația Camondo), *Naturi moarte*, *Peisaje;* Gauguin, una dintre cele mai expresive pînze din Tahiti; Van Gogh, un peisaj orbitor în ultima lui manieră; Degas, un *Cap de femeie* care te ducea cu gîndul la Van der Meer; uitasem un extraordinar portret de femeie al lui Corot, devenit celebru după vînzarea colecției domnului Denys Cochin, la care acesta s-a hotărît încă din timpul vieții. Crunt lovit de pierderea celor doi fii și a ginerelui său, căzuți pe cîmpul de luptă, și foarte slăbit de boală, tablourile, la care ținea, cum ține un copil la jucăriile lui, nu-l mai „amuzau"...

*

O importantă figură de amator de tablouri era Chauchard, proprietarul marilor magazine *Luvru*, Chauchard „Împăratul albiturilor", cum îi spuneau prietenii lui. N-aș fi îndrăznit niciodată să cer să fiu primit de acest personaj quasi regal. Dar iată ce mi-a dat prin gînd. Cînd aveam de făcut cumpărături în marile magazine, mergeam de preferință la *Luvru*, zicîndu-mi că poate hazardul mi-l va scoate în cale pe fabulosul Chauchard. Închipuirea mea mi-l înfățișa pe satrapul din strada Rivoli, coborînd de pe tronul lui directorial și, ca Jupiter, pornind să descopere printre raioanele magazinului vreo muritoare seducătoare. Îl și vedeam pe magnatul „Noutăților" dîndu-mi o comandă de Cézanne. Renoir, Gauguin. Într-o zi, la raionul de gulere tari aud un murmur: „El e..." Era într-adevăr Chauchard. Înainta cu un pas maiestuos, cînd deodată văd că i se roșește fața căreia un strat ușor de pudră îi atenua spuzeala. Marele patron se repede la șeful unui raion și-i arată cu degetul un salariat:

— Individul ăsta să meargă la casă și să i se facă numaidecît socoteala.

— Dar e cel mai bun vînzător! exclamă stupefiat șeful de raion.

— Dar nu vezi că e roșcovan? Nu-mi trebuie roșcovani la *Luvru*.

Semănînd în această privință cu personajul acela al lui Andersen, căruia i se părea că-l

vede pe dracul ori de cîte ori vedea un paracliser, Chauchard avea fobia roşcaţilor.

A fost prima şi ultima oară cind am căutat să-l văd. Mergeam pînă acolo încît mă temeam că dacă, într-o pînză pe care i-aş arăta-o, potentatul Noutăţilor ar vedea o umbră măcar din culoarea detestată l-ar apuca iar năbădăile, fiindcă atunci cînd o culoare te obsedează... Mi-aduc aminte seara în care, însoţindu-i pe Degas şi pe Renoir spre casă, cel din urmă, a cărui pasiune pentru roşu e cunoscută, îi arătase lui Degas luna de un alb strălucitor, spunîndu-i: „Cît e de roşie!"

Dacă n-aveam să-l mai văd pe Chauchard, în schimb am cunoscut atît de bine acest ciudat personaj din confidenţele mai multor comeseni ai lui, încît n-am putut rezista ispitei de a-l prezenta în aceste amintiri.

— Prietene Chauchard, eşti un vrăjitor! Dumnezeu a creat anotimpurile stabilindu-le o ordine imuabilă, dar iată că la un semn al dumitale, în toiul iernii, Flora şi Pomona apar cu braţele încărcate de cele mai frumoase daruri ale lor!

Astfel îl preamăreau toţi acei linge-blide care se-mbulzeau în jurul lui în sufrageria-seră. Împăratul albiturilor se lăsa, cu deliciu, îmbătat de acest fum de tămîie. Totuşi, „vrăjitorului" i se-ntîmpla cîteodată să aibă un chip îngîndurat care-i tulbura pe adulatorii lui. Ce-ar fi zis aceşti înverşunaţi linguşitori dacă ar fi ştiut că în momentele acelea gîndul îi era la ei, că exact atunci se elaborau dispoziţiile lui testamentare în ceea ce-i privea?

Vrînd, într-adevăr, să le dea celor apropiaţi o dovadă evidentă şi publică a neclintitei lor fidelităţi, magnatul din strada Rivoli se gîndea cum are să meargă fiecare înaintea sicriului lui, ducînd în braţe cîte unul dintre tablourile cu care avea să-mbogăţească muzeele naţionale.

Legatarului său universal, ministrul Leygues, avea să-i revină, de drept, *Angelus*-ul lui Millet, care datorită preţului său — peste cinci milioane de franci de-ai noştri actuali — i se părea lui Chauchard, incontestabil, cel mai preţios tablou al lui. Pentru celelalte persoane oficioase: ambasadori, industriaşi, chiar şi regi în exil... avea s-aleagă de asemenea, potrivit celor mai protocolare legi, tabloul pe care avea să-l poarte fiecare în ziua ceremoniei funebre.

După plecarea oaspeţilor, l-ai fi putut vedea pe amfitrion cu un borcan cu gumă de lipit într-o mînă şi cu fotografiile musafirilor lui obişnuiţi în cealaltă, trecîndu-şi tablourile în revistă şi întrebîndu-se: „Cine să ducă Jules Dupré-ul? Dar Corot-ul?..." Aşa încît într-o zi, pe cînd, nehotărît, înjura în gura mare, aude un glas fornăit: „Chauchard, eşti un imbecil"—. Era papagalul care repeta fraza rostită de atîtea ori cu furie de stăpînu-său la propria-i adresă.

*

Auzisem că magazinele *la Samaritaine* distribuiseră, la un an nou, un calendar în care era reprodus în culori un tablou de Renoir. Se pare că reproducerea asta era deosebit de reuşită. Întotdeauna curios să aflu noi procedee de gravură, mă duc la magazinul *la Samaritaine* să-ntreb dacă nu s-ar putea să obţin un astfel de calendar. Mi-au promis că se interesează. Cînd am trecut din nou pe-acolo, am aflat că acest calendar fusese distribuit cu cîţiva ani în urmă, dar că se mai găsise un exemplar. Şeful raionului a adăugat că proprietarul magazinelor *la Samaritaine*, domnul Cognacq, voia să ştie de ce ţineam să am acest calendar şi că dorea să mă vadă. În ziua cînd fusesem invitat, aşteptînd să fiu primit, mă plimbam prin magazin. Am remarcat un bătrîn salariat care aduna ace de gămălie şi bucăţelele de sfoară de pe jos. În timp ce mă uitam distrat la această scenă, imaginaţia mea

lucra. Pe domnul Cognacq îl interesa desigur Renoir de vreme ce reprodusese un tablou de-al lui! Începeam să-ntrezăresc numeroase perspective. În sfîrşit, vine cineva din partea domnului Cognacq, mă invită şi mă conduce în cabinetul lui. Ce surpriză! Pe cine văd în spatele biroului? Pe bătrînul meu salariat de-adineauri, ocupat cu triajul mărunţişurilor adunate. Fără să se-ntrerupă. domnul Cognacq — căci el era — mă-ntreabă ce vreau să fac cu calendarul.

— Am copyright-ul lui, îmi atrage el atenţia.

Îi explic că n-aveam de gînd să reproduc gravura, dar că-mi fusese lăudat procedeul ei de fabricaţie.

Îmi oferă calendarul. Mi-am putut da seama că reproducerea după Renoir nu era nici mai bună nici mai proastă decît majoritatea cromolitografiilor destinate reclamei.

Mi s-a părut că e momentul potrivit să-i vorbesc de tablourile mele, de Renoir, de Degas, de Cézanne.

— Dacă este vorba de articole pentru magazinele mele, adresaţi-vă la „achiziţii"; dacă însă vă gîndiţi la colecţiile mele particulare, pentru asta am un angajat care-mi procură tablouri.

*

Acest insucces nu era făcut să-mi încurajeze tentativele pe lîngă magnaţii Noutăţilor. Cu totul din întîmplare aveam să mă aflu odată faţă-n faţă cu unul dintre aceşti Cresuşi. Este vorba despre directorul *Galeriilor Lafayette*.

Cumpărasem, în acest magazin, o umbrelă pe care voiam s-o schimb cu una care să aibă alt mîner. La raion, funcţionarul n-a făcut economie de-ntrebări: cînd cumpărasem umbrela, de ce nu mai avea etichetă etc., cînd deodată aud:

— Cum, dumneavoastră sînteţi, domnule Vollard?

Interlocutorul meu era chiar preşedintele consiliului de administraţie al *Galeriilor Lafayette*, domnul Bader în persoană, care a continuat:

— Va să zică n-aveţi încurcături financiare dacă mai cumpăraţi pe criza asta?

Din cuvintele astea am înţeles că n-aveam de sperat din partea domnului Bader nimic mai mult decît dintr-a lui Cognacq. Îmi rămînea s-aştept să mi se dea o altă umbrelă şi-atît. Dar lucrurile se schimbă brusc. Funcţionarul, atît de formalist mai înainte, se arată deodată cît se poate de-ndatoritor. Tulburat de-a mă şti cunoscut cu patronul, acelaşi funcţionar, atît de cîrcotaş, întinzîndu-mi o altă umbrelă, nu găseşte să-mi spună decît aceste cuvinte:

— Mulţumesc, domnule... Cu plăcere...

*

Într-o zi, la Paul Alexis, văd un tablou intitulat *Peisaj de iarnă*, semnat de un necunoscut, Montillard sau cam aşa ceva.

— Dumneata care cumperi tablouri, ar trebui să-l iei şi pe ăsta, îmi spune Paul Alexis.

— Cît costă?

— Două sute cincizeci de franci.

— Fie.

Mă pregăteam să-mi iau achiziţia, dar Paul Alexis mă opreşte.

— Aşteaptă să-i scot rama.

— Dar eu cumpăr tabloul pentru ramă. Pînza pot să ţi-o şi las.

— Şi eu tot la ramă ţin.

— Cum ai putut să pui asemenea pînză într-o ramă preţioasă?

— Asemenea pînză? Autorul ei nu e chiar primul venit. Face parte din grupul impresioniştilor. I-a cunoscut bine pe Cézanne, pe Pissarro...

Acest Montillard începea să mă intereseze. Un om care i-a cunoscut pe Cézanne, pe Pissarro, poate că avea tablouri de la aceşti pictori.

— Ce se-ntîmplă cu Montillard al dumitale? îl întreb eu pe Paul Alexis.

— Cred că locuieşte tot la Gif.

A doua zi, mă duc la Gif unde-l descopăr într-adevăr pe bătrînul artist. Îi spun c-am aflat de la prietenul său Paul Alexis că frecventase pictori pe care-i cunoşteam şi eu şi de la care aveam şi opere: Cézanne, Renoir, Guillaumin. Am schimbat cîteva cuvinte.

— Cred c-aveţi pînze de la prietenii dumneavoastră din tinereţe... Pissarro, Cézanne...

— Bineînţeles! Am Cézanne, Pissarro, Vignon. Vreţi să le vedeţi?

— Cu plăcere... Aţi vrea să le vindeţi?

— O, Doamne! bineînţeles. Sînteţi cumva cumpărător?

— Poate că da.

— O clipă!

Trece în camera de-alături şi-aduce vreo zece pînze.

— Daţi-mi o mie două sute de franci şi le luaţi pe toate!

M-am grăbit s-accept.

În aceeaşi clipă îl chemă o voce de femeie. Trece iar în camera vecină şi-aud aceste cuvinte:

— Ţi-a dat banii?

— Mi i-a dat şi nu s-a tocmit. E mult mai bine decît ultima cotă...

Eram foarte intrigat. Ce-nsemna această cotă a tablourilor?

În timp ce Montillard împacheta pînzele, am continuat conversaţia.

— Apropo, dacă aveţi cota la-ndemînă aş vrea să mă informez cu privire la Sisley.

Scoate din buzunar o hîrtie tipărită care semăna cu un şpalt de ziar, pe care scria: *„Cota impresioniştilor.* Renoir scade. Sisley nu se cere. Cîţiva Pissarro şi un Cézanne vînduţi cu 10% sub preţul obişnuit. Nici o vînzare Vignon. Vînzări bune Monet".

— Unde se fac abonamentele la cota asta? îl întreb eu mirat la culme.

— Habar n-am. Mie mi-o dă un vechi prieten ziarist.

Întors la Paris, am dus achiziţiile la un rămar.

— Am găsit tablourile astea la Gif, îi spun eu.

— La Gif? Am acolo un client... un ziarist. Sînt vreo cinci-şase ani de cînd îmi vorbeşte despre nişte tablouri de Cézanne şi de Pissarro pe care le are un prieten al lui. „Am născocit o şmecherie, mi-a spus el, ca să pot pune mîna pe ele într-o bună zi, foarte ieftin, şi cred că-n curînd am să ţi le-aduc să le-nrămezi". Ar avea haz să fie chiar astea!

Vă închipuiţi ce mutră trebuie să fi făcut şmecherul amic cînd, prezentîndu-se cu o cotă şi mai jalnică decît ultima, l-a auzit pe Montillard spunîndu-i triumfător: „Închipuie-ţi că un naiv..."

Cîteva săptămîni mai tîrziu, la un negustor de tablouri văd pe cineva foarte agitat. Aflu că este Aurélien Scholl.

— Ce s-a-ntîmplat? îl întreabă lumea.

— Poate n-o să credeţi, dar un exploatator l-a jefuit pe un bătrîn artist, prieten de-al meu, de o mulţime de tablouri de Cézanne şi de Pissarro!

*

Niciodată nu trebuie să-ncerci să-l sfătuieşti pe amator. Trebuie să te fereşti să-i explici subiectul, să-i arăţi în ce sens trebuie privită pînza etc... În legătură cu asta mi-aduc aminte că un colecţionar îmi trimisese fotografia unui tablou: „Aş dori, îmi scria el, ceva care să se potrivească cu această pînză cubistă, cumpărată cîndva de la dumneavoastră, în care am recunoscut un peisaj din Castilia.

N-am mai văzut nicăieri redată atît de bine atmosfera acestei provincii". I-am răspuns numaidecît, explicîndu-i că pînza nu reprezenta un peisaj ci un *Bărbat cîntînd la ghitară.*

Mă aşteptam să-mi mulţumească, dar cînd colo mi-a trimis pînza înapoi.

Alt exemplu cu privire la influenţa pe care o poate avea titlul tabloului asupra amatorului.

Deschisesem o expoziţie Cézanne, în care figura şi un *plein-air* reprezentînd nişte femei goale; în apropierea lor se afla un personaj care, după îmbrăcăminte putea fi luat drept păstor. Pînza fusese pusă într-o ramă căreia uitasem să-i scot vechea etichetă; pe etichetă scria: *Diana şi Acteon.* În cronicile din ziare. tabloul a fost descris ca şi cînd ar fi înfăţişat într-adevăr îmbăierea Dianei. Un critic de artă a lăudat chiar nobila atitudine a zeiţei şi aerul pudic al fecioarelor care o însoţeau, admirînd în special gestul celei de la marginea luminişului, care întindea mîna, vrînd parcă să zică: „Pleacă de-aici!" Criticul adăuga: „Recunoşti gestul de enervare al fecioarei jignite". Unui client al meu i-a plăcut mult tabloul ăsta.

— Dacă n-aş mai avea o foarte cunoscută *Diană la scăldat* de Tassaert, aş cumpăra neapărat pînza asta. După un timp mi s-a cerut, pentru o expoziţie. *Ispitirea Sfîntului Anton* de Cézanne. Promisesem, dar n-am putut s-o trimit, căci pînza se vînduse între timp. În locul ei am trimis aşa-zisa *Diană şi Acteon*, rama nepurtînd de data asta nici o indicaţie; dar cum era aşteptată *Ispitirea Sfîntului Anton*, tabloul promis de mine a fost înscris în catalog sub acest titlu. Drept urmare, o revistă a descris opera ca pe o adevărată *Ispitire a Sfîntului Anton.* În atitudinea Dianei, atît de nobilă şi lăudată mai înainte, criticul de artă al revistei descoperea zîmbetul ademenitor şi perfid, în acelaşi timp, al unei fiice

a Satanei. Gestul de indignare al însoţitoarei se transformase în invitaţie seducătoare. Pseudo-Acteonul se transforma într-un patetic Sfînt Anton.

În ultima zi a expoziţiei, îl văd pe amatorul care refuzase tabloul pe cînd era botezat *Diana şi Acteon.* Ţinea în mînă revista despre care am pomenit mai sus, spunîndu-mi triumfător:

— Am cumpărat *Ispitirea.* Este de un realism emoţionant!

Cînd l-am văzut pe Cézanne, i-am povestit avatarurile tabloului său.

— Dar n-are nici un subiect; am încercat pur şi simplu să redau cîteva mişcări.

Iată încă un exemplu care arată în ce măsură imaginaţia îţi poate juca feste în faţa unui tablou.

Îi arătasem unui client două studii de Cézanne.

— Nu mai vreau chestii de-astea în care sînt blancuri[1], zice el hotărît. Peste cîteva luni clientul mă roagă să trec pe la el.

— Vin de la Budapesta. Şase zile cu trenul e tare greu! Dar am adus minunile astea.

Am recunoscut numaidecît cele două tablouri pe care altădată, la mine, le dispreţuise.

— Le „taie" pe-ale dumitale, nu? Un negustor din Berlin a făcut pe intermediarul. Confratele dumitale de la Budapesta a fost foarte de treabă. I-am dat un Renoir din „epoca proastă", şi, ca diferenţă, numai o dată mai mult decît îmi ceruseşi dumneata pe cele două schiţe! Ştiu ce-ai să-mi spui. Că şi-n pînzele astea sînt blancuri. De acord. Dar, în cele pe care mi le-ai arătat dumneata, blancurile dădeau impresia de ceva „neterminat" pe cînd cele din pînzele mele sînt „voite". De altfel să le comparăm.

---

[1] Blanc — spaţiu alb într-un tablou, într-o pagină. (n. tr.).

— E prea tîrziu; am trimis tablourile în străinătate spre vedere şi mi s-a comunicat c-au fost vîndute unui colecţionar parizian.

— Ar fi caraghios ca cineva care nu le-a luat de la dumneata să le fi cumpărat fără să le recunoască.

Eu zîmbeam.

— Nu e-aşa că?...

Dar am refuzat să-i răspund invocînd secretul profesional.

În general lumea nu ştie că un tablou poate avea efecte terapeutice.

Mi-aduc aminte de un colecţionar care, în timpul unei boli grave, căzuse într-o stare de prostraţie din care medicii nu reuşeau să-l scoată. O somitate medicală, chemată în disperare de cauză, nu-şi ascunsese îngrijorarea.

— Dacă starea asta persistă, trebuie să vă aşteptaţi la orice. Numai o comoţie ar putea să-i provoace o reacţie favorabilă.

— Dacă l-am anunţa brusc că i-a murit cineva apropiat? sugerează medicul curant.

Soţia bolnavului adoptă ideea.

— Dacă i-am spune, de exemplu, că-i e foarte rău mamei?... Bolnavul ţinea foarte mult la soacră-sa.

— Soacra dumitale a murit... subit! strigă doctorul aplecîndu-se spre pacient.

Bolnavul primeşte vestea cu perfectă indiferenţă.

— Nici o reacţie, doamnă!...

Atunci intervine bătrîna servitoare.

— Doamnă, cred că domnul ţinea la tablouri mai mult ca la orice.

— A, va să zică are o pasiune, exclamă doctorul. Să-ncercăm şi cu asta. Ştii cumva ce tablou prefera stăpînul dumitale? se adresează el servitoarei.

— Ăsta, răspunde ea fără ezitare, arătînd spre o *Floarea-soarelui* de Van Gogh, aşezată în faţa patului. Cînd ştergeam praful, domnul îmi spunea mereu: „Maria, fii atentă cum umbli cu Van Gogh“.

— Foarte bine. Să ne facem că-l vindem. Un negustor, pus la curent cu acest plan, examinează grav Van Gogh-ul, îl evaluează, discută, îl dă jos de pe perete... Bolnavul, care urmărise scena dînd din ce în ce mai multe semne de agitaţie, se ridică în capul oaselor apoi cade la loc plîngînd în hohote.

— E salvat! spune doctorul.

Se-ntîmplă, dimpotrivă, ca pasiunea de a colecţiona să exercite o influenţă funestă, ca în cazul acelui amator despre care medicul spunea familiei: „Starea de neurastenie a rudei dumneavoastră se datoreşte emoţiei pe care i-o pricinuieşte deprecierea tablourilor lui Claude Monet... Ar trebui să-şi vîndă cît mai repede colecţia!“

Altă dată, un tată povestea, la mine în magazin, că fiu-său mîncase cu damele milionul moştenit de la maică-sa. Domnul de Camondo, care era de faţă, îi spune că dacă, în loc să se ţină de chefuri, fiul lui ar fi cumpărat pictură impresionistă, în cîţiva ani şi-ar fi triplat milionul.

— Ei, zice tatăl, băiatul meu a mîncat un milion şi poate c-a scăpat ocazia de-a cîştiga trei, dar cel puţin a rămas vesel, în loc să fie tot timpul îngrijorat în privinţa cotei impresioniştilor...

Într-o zi, cineva sună la uşa apartamentului meu din strada Gramont. Era un vizitator căruia-i ieşise sufletul urcînd cele patru etaje.

— Vreau să văd pictură, zice el. Dar sînt foarte grăbit. Peste o oră plec la Nisa. Mîine începe carnavalul...

Ne-am dus în grabă la magazin.

— Mai întîi, arătaţi-mi unde e closetul, că dacă n-am băşica goală nu sînt în apele mele, îmi spune el fără nici o jenă.

Aceste preliminarii ne luaseră un sfert de ceas. Pînă la gară îi mai trebuia unul. Ne mai rămînea deci o jumătate de oră în care a ales un număr respectabil de opere de Gauguin,

de Daumier, de Renoir. Îmi dă un aconto, îmi lasă cartea de vizită şi se urcă din nou în birjă, clătinînd mereu din cap. În stradă un acordeonist zdrăngănea o melodie. Cineva care venea la magazin îmi spune, arătîndu-l pe client cu degetul:

— E precis vienez. Ăştia cînd aud o melodie sînt în al nouălea cer.

Era într-adevăr vienez.

Peste cîteva luni, clientul nemaidînd nici un semn de viaţă, îi scriu că aşteptam instrucţiuni pentru expedierea tablourilor. Îmi răspunde printr-o scrisoare cît se poate de amabilă în care, de la-nceput pîn-la sfîrşit, lăuda farmecele Parisului. Dar nici o aluzie, cît de mică, la tablouri. I-am amintit eu de ele, de două-trei ori, dar fiecare răspuns al lui părea răspunsul unui om care caută să se eschiveze.

Aproape că mă hotărîsem să mă duc la faţa locului să văd ce se-ntîmplă, cînd tablourile vîndute acestui client cresc sensibil la preţ. Mă grăbesc să-i dau această veste bună, lăsîndu-i a-nţelege că nu trebuia să mai amîne încheierea unei afaceri atît de avantajoase. Îmi răspunde că avea să vină la Paris, şi că vom lua masa împreună.

Am mîncat, într-adevăr, excelent în Place de la Madeleine. Vienezul meu era însoţit de o femeie foarte frumoasă şi foarte amabilă. Seara m-au invitat chiar şi la teatru. După spectacol a trebuit s-accept să supez cu ei. Amfitrionul meu se arăta din ce în ce mai expansiv. Deodată se ridică şi luîndu-mi mîinile într-ale lui îmi spune:

— Ascultă, prietene dragă, nu pot suporta ideea că profitînd de tranzacţia noastră, date fiind noile preţuri, te-aş trage pe sfoară. Sînt gata să renunţ!

Propunerea asta nu m-a mirat prea mult. Nu-ncape îndoială că el luase această creştere a preţurilor drept o şmecherie de negustor.

— Aş avea remuşcări să accept asemenea sacrificiu...

— Să n-ai deloc, m-am hotărît.

— Bine; dumneavoastră aţi vrut-o...

Aveam carnetul de cecuri la mine; i-am restituit clientului acontul pe care mi-l dăduse. L-a vîrît în buzunar cu mare satisfacţie, ca omul care şi-a luat o piatră de pe inimă.

Ca să fiu politicos, l-am invitat şi eu pe vienez la masă, a doua zi. Între timp se informase probabil în privinţa valorii tablourilor lui fiindcă, la desert, luîndu-mi mîinile într-ale lui, îmi spune:

— Dragă prietene, n-aş vrea să rămînă între noi nici o neînţelegere. Dă-mi înapoi tablourile...

— Fie!... Dar la ce preţ? V-am prevenit că preţurile au crescut foarte mult... Clientul meu n-a insistat.

Peste cîteva zile cineva îmi spunea: Am întîlnit un vienez furios pe dumneata. Zice că l-ai „dus" grozav.

Eram la magazin şi citeam cînd intră cineva. Cum nu zicea nimic, mi-am continuat lectura. S-a spus despre mine ba că mă ascund după uşă, gata să mă reped la client, ba că aproape îl dau afară pe îndrăzneţul venit cu pretenţia de-a cumpăra. Nici nu mă năpustesc asupra clienţilor şi nici nu-i dau pe uşă afară. Băgînd de seamă că noul-venit se uită din cînd în cînd în stradă, pînă la urmă l-am întrebat dacă aştepta pe cineva.

— Aştept să-nceteze ploaia.

Într-adevăr, cum s-a luminat, a luat-o din loc. Am fost destul de surprins cînd l-am revăzut a doua zi.

— Puteţi să-mi spuneţi care este cel mai mare pictor de astăzi? mă-ntreabă el brusc.

Văzîndu-mă uimit de-ntrebare, răspunde singur:

— Cel mai mare pictor e Steinlen. Aveţi ceva de Steinlen?

Îi arăt cîteva pasteluri. Le cumpără pe loc şi pe urmă îmi spune:

— Mi-aţi mai putea procura şi altele?

— Treceţi pe-aici diseară. Sper să mai am.

După-amiază m-am dus la Steinlen. Îşi fuma pipa lîngă nişte mape pline cu desene. Am cumpărat tot ce avea.

Întorcîndu-mă în strada Laffitte, îl zăresc pe „amatorul" meu care se-nvîrtea încoace şi-ncolo prin faţa uşii.

— Aţi găsit?... Daţi-le-ncoace, spune el venindu-mi în întîmpinare.

A doua zi vine din nou. De data asta avea un aer grav.

— Am făcut o mare descoperire. Maurin e cel mai mare pictor, nu Steinlen. Am văzut un tablou de-al lui care, din nenorocire, nu era de vînzare; face aproape cît un Ingres. Maurin aveţi?

— Cîteva tablouri. Pune cu aviditate mîna pe tot ce-i arăt şi-mi spune insaţiabil:

— Aş mai vrea şi altele.

— Cred c-am să vă mai procur. Treceţi pe-aici, pe la şase.

M-am dus la Maurin şi-am cumpărat tot ce avea. La-ntoarcere, clientul, care mă aştepta, fără măcar să mă lase să desfac pachetul cu pînze, îmi plăteşte suma pe care i-o cerusem.

Peste cîteva zile primesc vizita lui Maurin:

— De-acum încolo, spune el, pot primi oricîte comenzi; am descoperit un mijloc de-a lucra foarte repede. Trag contururile şi, cu un fel de vaporizator pe care l-am inventat eu, aplic culorile pe desen.

N-a vrut să-mi dea alte detalii cu privire la invenţia lui, de frică să nu i-o fure careva.

O vreme n-am mai ştiut nimic despre amatorul meu, cînd, într-o zi, mă trezesc cu el, foarte tulburat:

— Sînt sigur că Maurin nu e cel mai mare pictor. Dar, la drept vorbind, care este cel mai mare pictor?

— La drept vorbind, îi răspund eu, nu există *cel mai mare pictor*. Există *cei mai mari pictori*: Cézanne, Renoir, Monet, Degas...

M-a-ntrerupt:

— Cînd aud prea multe nume deodată mi se tulbură mintea.

Pe urmă a căzut într-un fel de reverie. Văzînd că muţenia lui se prelungeşte i-am spus că Rabelais recomandă ca, în cazurile complicate, să dai cu zarul...

— I-am jurat soră-mi să nu m-ating de cărţi de joc şi de zaruri.

— Dacă am pune însă numele într-o pălărie şi le-am trage la sorţi, n-ar fi vorba nici de zaruri, nici de cărţi!

Ideea mea i-a plăcut, aşa că se-apucă să scrie pe bucăţele de carton numele pe care i le dictam eu: Cézanne, Renoir, Degas, Monet, Gauguin. După ce amestecăm bine numele în pălărie, spre marea noastră surprindere, trage unul pe care nu-l pusesem în pălărie.

Iată ce se-ntîmplase. Clientul meu luase maşinal de pe masă o etichetă pe care era scris numele lui Van Gogh şi o pusese în pălărie împreună cu celelalte cartoane. Totuşi a vrut să ţinem seamă şi de pictorul *Floriisoarelui*.

— O voce interioară îmi spune că trebuie să fac ce-a hotărît hazardul. Sora mea mi-a spus s-ascult de vocile interioare.

Şi şi-a ales cîteva dintre cele mai importante tablouri de Van Gogh pe care le aveam.

A vrut să tragă din nou la sorţi. De data asta a scos numele lui Cézanne. A cumpărat peste treizeci de pînze.

Luîndu-şi rămas bun, mi-a promis că trece pe la mine în curînd, dar n-aveam să-l mai văd niciodată.

Peste cîţiva ani, un olandez, în trecere prin Paris, mi-a povestit următoarele:

La noi, la Haga, avem un tip a cărui poveste nu este deloc banală. Pentru că fugea de lume şi nu vorbea cu nimeni, căpătase reputaţia de spirit profund. Părinţii îi încredin-

ţaseră toată averea lor. După o destul de lungă şedere la Paris, s-a-ntors cu nişte lăzi pline de tablouri şi numai cu cîţiva florini în buzunar. Achiziţiile lui au fost arătate unor experţi. Aceştia au declarat în unanimitate că dacă tablourile vechi sau aşa-zise vechi arătau pur şi simplu că fuseseră achiziţionate de-un ignorant, cele moderne nu putuseră fi cumpărate decît de un nebun. Medicii alienişti fiind consultaţi, „amatorul" a fost internat la ospiciu.

— Nu cumva o fi olandezul meu? m-am gîndit eu.

Chiar el era. La moartea acestui straniu personaj, vreo zece ani mai tîrziu, rudele s-au grăbit să vîndă tot stocul de tablouri de care legea nu le dăduse voie să se atingă atît cît fusese el la ospiciu. La această vînzare, un Van Gogh a depăşit treizeci de mii de franci. Cézanne-ii fuseseră puşi de-o parte, de teamă să nu sperie publicul! Cînd familia s-a hotărît să-i scoată la iveală, cei mai mari colecţionari şi i-au disputat.

Vestea s-a răspîndit şi a-nfierbîntat în asemenea hal minţile încît unii au început să creadă că nebunii au un fler special pentru pictura care ajunge la preţ. E de necrezut, dar în urma acestui fapt s-a format o societate, a adunat capital şi a ales un sărac cu duhul pe care l-a expediat la Paris, însoţit de un delegat însărcinat să cumpere tablourile alese de nebun. Dar acesta a arătat o atît de totală indiferenţă faţă de pictură şi a refuzat cu atîta îndîrjire orice vizită la expoziţii, galerii sau ateliere, încît societatea a trebuit să renunţe să ducă mai departe această experienţă.

Un alt exemplu despre ideea pe care pot să şi-o facă unii asupra picturii care „se vinde". De data asta nu mai este vorba însă de cumpăratul tablourilor ci de făcutul lor.

Am cunoscut un copil a cărui inteligenţă rămăsese nedezvoltată. Dat fiind că părinţii

erau îngrijoraţi de viitorul progeniturii lor, cineva i-a sfătuit să-l „lanseze" – in pictură, fără să mai stea pe gînduri.

— Păi da, la Hôtel des Ventes, pictura „ţicniţilor" ajunge la cele mai mari preţuri, a adăugat el văzînd uimirea părinţilor.

S-a ivit însă un obstacol. Puştiul avea spirit de contradicţie. Atunci familia s-a gîndit să aşeze la îndemîna copilului pînză, pensule, culori şi să-i interzică să se-atingă de ele. Junele nesupus pune numaidecît mîna pe pînze şi le umple de culori. Cînd producţia lui a fost socotită destul de abundentă, tată-său şi mamă-sa s-au prezentat la directorul unei galerii aşa-zis de avangardă.

— Am venit să v-arătăm picturile unui nebun.

— Vă bateţi joc de mine? Asta nu e pictură de nebun. Pictură de nebun e cea în care nu-ţi poţi da seama dacă e vorba de-o figură, de-un peisai ori de-o natură moartă, pe cînd în astea vezi foarte bine, zice negustorul după ce-şi aruncă ochii peste pînze.

Cuplul era consternat.

— Ei drăcia dracului! exclamă tatăl. Aproape o mie cinci sute de franci azvîrliţi pe gîrlă.

Într-o dimineaţă, în strada Gramont, primesc vizita unei foarte distinse doamne.

— Sînt marchiza de S..., îmi spune ea. Aş vrea să văd tablourile de Matisse şi de Picasso care aparţin domnului Stein. Mi s-a spus că-l cunoaşteţi.

— N-aveţi nevoie de nici o recomandare, doamnă. Cei doi fraţi Stein şi sora lor, domnişoara Gertrude, sînt cei mai primitori oameni din lume. Casa lor este deschisă pentru toată lumea, sîmbăta, de la nouă seara în sus.

— Mi s-a spus asta, dar astăzi e luni şi poimîine, cel mai tîrziu, trebuie să iau trenul şi să plec la Roma. Închipuiţi-vă că la un ceai,

la Ritz, toată lumea vorbea de colecţia Stein, iar eu stăteam ca o proastă! Sînt în foarte bune relaţii cu ambasadorul italian. Nu credeţi că dacă l-aş ruga să intervină pe lîngă ambasadorul american...? adaugă ea după o uşoară ezitare.

— Au mai încercat şi alţii asemenea intervenţii de ambasadori, dar fără succes.

— În sfîrşit, fie ce-o fi, am s-aştept.

La rugămintea marchizei de S..., sîmbăta următoare, am însoţit-o la fraţii Stein.

Domnişoara Gertrude Stein, care stătea de vorbă cu nişte prieteni, ne răspunde la salut, făcîndu-ne semn că eram liberi să ne plimbăm prin casă.

Domnul Leo Stein stătea sau, mai degrabă, era adîncit într-un fotoliu, cu picioarele sprijinite de cel mai înalt raft al bibliotecii.

— E grozav pentru digestie, îmi spune el, făcînd un gest amical.

Cînd evoc aceste vremuri de demult, revăd, pe pereţii apartamentului fraţilor Stein, pînze de Matisse, de Picasso, de Cézanne, un portret al doamnei Cézanne, îmbrăcată în gri, stînd într-un fotoliu roşu. Această pînză îmi aparţinuse şi o împrumutasem unei retrospective a maestrului din Aix, organizată la Salonul de Toamnă din 1905. Ducîndu-mă des la această expoziţie, îi vedeam mereu pe cei doi fraţi Stein şi pe sora lui stînd pe o banchetă în faţa acestui portret. Îl contemplau în tăcere pînă în ziua cînd, închizîndu-se Salonul, domnul Leo Stein mi-a pus în mînă preţul tabloului. Era însoţit de domnişoara Stein: „Acum tabloul e-al nostru" mi-a spus ea. Ai fi zis că cei doi fraţi răscumpăraseră libertatea unei fiinţe dragi.

Domnişoara Gertrude Stein este o personalitate foarte complexă. Cînd o vezi, în rochie de catifea groasă, cu sandale cu bentiţe de piele şi cu înfăţişarea ei cam simpluţă ai zice că e o gospodină al cărei orizont se mărgineşte la relaţiile cu zarzavagiul, cu lăptarul, cu băcanul. Dar dacă ochii tăi îi întîlnesc privirea, îţi dai seama numaidecît că-n domnişoara Stein zace cu totul altceva decît o „burgheză". Vioiciunea privirii ei trădează repede observatorul căruia nu-i scapă nimic. Şi, totuşi, cum să nu te laşi antrenat, cu toată încrederea, cînd îi auzi rîsul, un rîs ironic, ca şi cînd şi-ar bate joc de ea însăşi?...

De curînd cineva îmi spunea:

— Am citit în *Nouvelle Revue Française* descrierea atelierului lui Matisse făcută de domnişoara Stein. Nici o aluzie la arta pictorului. Notează pur şi simplu obiectele care-i cad sub ochi: colo un scaun, dincolo un şevalet; un tablou fără ramă, pe perete; o statuetă pe o consolă...

I-am atras atenţia interlocutorului meu că de sub pana domnişoarei Stein ies şi alte lucruri, nu numai enumerări seci. De exemplu, oricît de incapabil aş fi eu să descopăr numele vreunui personaj din cel mai transparent roman cu cheie, cum să nu mă recunosc totuşi într-un fragment din *Memoriile* domnişoarei Stein, care mi-a căzut sub ochi, în acel personaj încruntat stînd în pragul magazinului lui, cu amîndouă mîinile sprijinite de tocul uşii şi uitîndu-se la trecători cu un aer de parcă i-ar da dracului pe toţi? De cîte ori n-am regretat că n-am şi eu o mutră mai amabilă şi mai jovială!

Cînd am aflat, acum de curînd, că traducătorul *Memoriilor* domnişoarei Stein este un profesor de la Collège de France, domnul Bernard Fay, am spus: „Un profesor de la Collège de France! ce noroc pe domnişoara Stein". În ceea ce mă priveşte, în materie de traducere, iată ce mi s-a-ntîmplat. Scrisesem, într-un articol despre Gauguin, că acesta suferise în Tahiti de pe urma colonilor [1].

---

[1] Locuitori nebăştinaşi ai unei colonii. (n. tr.).

— Cum, domnule Vollard, dumneavoastră puneți „coloni" la plural? Tot omul nu are decît un colon! Colonul este o parte a intestinului gros... N-aveți nici o grijă, am verificat în dicționar, a adăugat el văzînd aerul meu uimit.

Alți colecționari americani.

Vine domnul Barnes la mine Prin fața ochilor lui defilează douăzeci, treizeci de pînze. Fără ezitare, arată cu degetul în trecere, spre una sau spre alta. În felul ăsta domnul Barnes a adunat, în fundația care-i poartă numele, vreo sută de pînze de Cézanne și peste două sute de Renoir.

Un alt colecționar american căruia artiștii îi datorează foarte mult, domnul John Quinn, plin de generozitate, a făcut ca tablourile pictorilor francezi să fie vîndute în Statele Unite. Avocat reputat, le-a pus artiștilor la dispoziție și știința lui de jurist. Intervenea, cu succes, în special în diferendele lor cu vama americană. Un astfel de exemplu ni-l oferă contestația lui în procesul intentat sculptorului simbolist Brâncuși, în legătură cu o statuie de bronz intitulată *Pasăre*, pe care vama o declarase metal brut: ea considera că avea de-a face în acest caz cu un subterfugiu destinat sustragerii de la taxele impuse la metale nefasonate. Într-o altă împrejurare, la Consulatul american, s-a purtat următoarea discuție în legătură cu o contestație privind deosebirea dintre opera industrială, care este s pusă taxelor vamale, și opera de artă, care este scutită.

— Vreți să vă ridicați în picioare? îi spusese pictorul Georges Rouault funcționarului în biroul căruia se afla.

Mirat, funcționarul, se execută.

— Uitați-vă la scaunul dumneavoastră, spune artistul. Placa de lemn pe care stați are găurile la distanțe egale și cu un diametru identic: ăsta e obiect industrial. Dacă aceste

găuri ar fi făcute de mînă, n-ar fi toate la fel. Asta e diferența între obiectul industrial și obiectul de artă.

Pictorița americană Mary Cassatt, care a făcut atîta pentru arta franceză, îmi spusese într-o zi:

— I-am vorbit domnului Havèmeyer despre dumneavoastră. Puneți de-o parte pentru el tot ce-aveți mai bun. Știți cine e Havemeyer?

Cum să nu știu! Havemeyer, regele zahărului! Cu cîtva timp în urmă, tocmai citisem, în ziare, că pe piața americană se produsese o simțitoare scădere de preț a zahărului, în timpul unei călătorii a domnului Havemeyer; fusese de-ajuns ca el să se-ntoarcă la New York pentru ca prețurile să revină la normal. Regele zahărului! Alegînd tablourile pe care le credeam cele mai demne de a-i fi arătate, mă gîndeam în sinea mea: „Dac-aș avea puterea de care dispun miliardarii, n-aș uimi lumea prin strălucirea vieții pe care aș duce-o, ci, dimpotrivă, prin simplitatea ei. N-aș avea iaht. N-aș avea trenuri speciale. N-aș reține un hotel întreg. N-aș tîrî după mine o suită numeroasă, ca magnații petrolului, ai cafelei, ai hîrtiei sau ai gumei de mestecat..." Astea-mi erau gîndurile, cînd o birjă amărîtă (era în 1898) se oprește în fața magazinului meu. Din ea coboară un domn, foarte simplu îmbrăcat, care intră în magazin. Eram furios pe intrus. Dacă ar veni acuma domnul Havemeyer și-ar trebui să-l fac s-aștepte în timp ce poate aș vinde o gravură?... Dar nu... Necunoscutul dorea opere de Cézanne. A ales două pînze. Întorcîndu-se la trăsură, mi-a dat cartea de vizită... Era domnul Havèmeyer!

Cînd l-am cunoscut mai bine, ceea ce m-a surprins mai mult decît îmbrăcămintea modestă a acestui client opulent, era spiritul lui de strictă economie în toate actele vieții curente. Ducîndu-ne să vedem împreună un ta-

blou, domnul Havemeyer se oprește în fața Operei comice.

— Vreau să cumpăr niște bilete, îmi spune el. Astă-seară mă duc la teatru cu nevastă-mea și cu un prieten.

Cînd ajungem la casă, regele zahărului cere trei fotolii.

— Totul e vîndut, domnule. Nu mai avem decît loje.

— Dați-mi trei locuri în lojă.

— Lojele sînt de patru persoane și nu vindem locurile separat.

— Perfect. Am să vin altă dată. Știi, noi sîntem numai trei. Aș fi plătit un loc degeaba, îmi spune el, întorcîndu-se spre mine.

I se-ntîmpla totuși să facă și nebunii, dar nebunii rezonabile. Într-o zi, cînd i-am propus un Cézanne, portretul surorii artistului, care seamănă într-un mod ciudat a El Greco, i s-a părut că nu era cazul să facă o asemenea nebunie. Doamna Havemeyer se oprise în fața acestui tablou.

— Cît costă?

— Zece mii de franci.

— De ce zece mii de franci, dacă pentru cealaltă pînză, la fel de importantă, cereți șapte? mă-ntreabă domnul Havemeyer.

— Aveți dreptate. Cele două tablouri au aceeași valoare. Dar recunoașteți că portretul surorii are ceva ce nu poate fi definit: farmecul.

— A, va să zică vrei să plătesc și farmecul? zice domnul Havemeyer.

Ceva mai tîrziu, tabloul a fost cumpărat de un alt rege al industriei, un rege francez, de data asta, anume regele margarinei, domnul Auguste Pellerin. Cînd a auzit acest lucru, doamna Havemeyer nu s-a putut opri să-i facă reproșuri soțului ei că lăsase să-i scape din mînă Cézanne-ul. Ca o compensație, într-o seară cînd își sărbătorea aniversarea, domnul Havemeyer apare cu un Lawrence în mînă.

— Chiar îți place tabloul ăsta? îl întreabă nevastă-sa. Eu îl găsesc mult inferior celuilalt Lawrence care ne-a fost propus zilele trecute!

— Știu! răspunde regele zahărului, dar la o sută de mii de franci tabloul ăsta e un chilipir. Oricît de realist ar fi fost el ca natură, domnul Havemeyer nu era ferit de așa zisul *coup de foudre*.

— Cît face acest Cézanne? spune el deodată, văzînd *Apeduct cu pini*.

— Cincisprezece mii de franci.

— Îl iau.

Pe urmă, întorcîndu-se spre nevasă-sa, ca și cînd ar fi vrut să-i explice subita lui pasiune pentru acest tablou, îi spune:

— Nu ți se pare că fondul tabloului ăsta amintește de fresca pe care am admirat-o atît de mult la Pompei?

Se uită iar la Cézanne și șoptește:

— Ce-o fi avînd în el oare că te face să te gîndești la atîtea lucruri?

Este un fapt verificat că orice noutate creată de geniul francez se izbește, la noi, de indiferență, chiar de ostilitate.

Se știe cu cîtă neîncredere este privită în țara noastră orice îndrăzneală, fie în literatură, fie în muzică sau în pictură. Mai ales în ceea ce privește pictura modernă, am mai amintit peste cîte obstacole au trebuit să treacă maeștri ca Manet, Cézanne, Degas, Renoir, Gauguin etc., pentru a se impune propriilor compatrioți. Situație paradoxală în mod ciudat: francezul, care, prin temperament despică firul în patru, este conservator în privința oricărei noi manifestări de artă, atît de mult se teme în sinea lui să nu fie tras pe sfoară. Dimpotrivă, neamțul care, din instinct, ascultă de orice disciplină colectivă, aderă cu un fel de entuziasm la orice anticipare a viitorului. Paul Cassirer a cărui galerie din Berlin părea o prelungire a străzii Laffitte, pictorul berlinez Liebermann, care avea pe pereții atelierului său

cele mai frumoase pînze impresioniste ale noastre, directorii muzeelor germane şi toţi acei colecţionari berlinezi pe care-i vedeam la licitaţiile de la Hôtel Drouot erau cei care făceau să crească preţurile tablourilor lui Manet, Renoir, Degas, Cézanne, Claude Monet, în sfîrşit, ale întregii şcoli moderne.

Totuşi, se-ntîmplă să te înşeli cu privire la dispoziţiile unui cumpărător dacă te iei după aparenţe. O pereche de nemţi, veniţi la mine la magazin, îmi ceruseră să vadă pînze de Gauguin. Deodată, doamna observă că şi-a pierdut acul de pălărie şi se interesează dacă nu este prin apropiere vreo prăvălie de unde să-şi cumpere altul. „Este un bazar pe-aici pe-aproape. Vă conduce servitoarea mea". La-ntoarcere, servitoarea mă ia de-o parte: „Să fiţi atent, domnule. Doamna a găsit un ac care-i plăcea foarte mult, dar cînd a văzut preţul, un franc şi nouăzeci şi cinci de centime, a zis: E prea scump. Şi-a cumpărat unul de opşpe centime".

Ei bine, această pereche a cumpărat de la mine tablouri de o sută cincisprezece mii de franci.

Dacă negustorii, amatorii, cei mai celebri artişti de dincolo de Rin erau propagatorii artei moderne franceze, nici criticii şi scriitorii de artă nu dădeau dovadă de mai puţin zel în exaltarea şcolii franceze „avansate". Mi-aduc aminte că-n plin război, în 1917, în Elveţia, a fost o expoziţie germană de legături de carte. Puteai vedea acolo ediţiile din *Parallèlement* şi din *Dafnis şi Cloe* ilustrate de Bonnard, tipărite de mine, pe care bibliofilii de dincolo de Rin le primiseră cu evlavie, în timp ce-n Franţa erau încă atît de puţin preţuite. Cu această ocazie, marele critic de artă german Meier Graefe n-a ezitat să scrie, în *Gazeta din Frankfurt*, că o carte ca *Dafnis şi Cloe*, în care totul se echilibra perfect: hîrtie, literă, ilustraţii, n-ar putea fi niciodată realizată în Germania.

În 1902, cînd am publicat *Dafnis şi Cloe*, un alt neamţ pasionat de artă, contele Kessler, a făcut cărţii cea mai călduroasă reclamă printre prietenii lui. Căpătase un asemenea gust pentru publicaţiile frumoase încît a vrut, la rîndul lui, să editeze cărţi, prima fiind *Eglogele*, ilustrată de sculptorul Maillol şi tipărită pe o hîrtie fabricată chiar de Maillol: celebra hîrtie zisă de Montval, după numele unui cătun din Marly-le-Roi, unde este atelierul artistului. Cum Maillol remarcase că hîrtia fabricată din pînză albită cu clor pînă la urmă îngălbeneşte, contele Kessler n-a pregetat să meargă el însuşi să caute cămăşi ţărăneşti pînă-n Ungaria unde clorul nu este folosit.

Mi-aduc aminte de o masă la care mă invitase contele Kessler. La restaurantul *Tour d'Argent* care, deşi foarte frecventat de străini, păstrase un aspect atît de franţuzesc. La drept vorbind, oriunde este vin bun te simţi în Franţa; iar pivniţele restaurantului *Tour d'Argent* se bucurau de o reputaţie justificată, nu mai puţin decît serviciul atît de reputatului său *maître d'hôtel* Frédéric. Avusesem oarecare teamă văzînd raţa în sînge care constituia celebritatea restaurantului, dar trebuie să recunosc că mi s-a părut foarte bună. Doar o umbră la acest tablou. Îmi plac chelnerii bine raşi şi tunşi scurt; Frédéric avea părul lung şi era bărbos.

Mi-aduc aminte că printre invitaţi era o baroană germană de o mare frumuseţe. Se mai afla şi Aristide Maillol, şi, dacă nu mă-nşel, un neamţ sus-pus, baronul Bodenhausen. Era un vlăjgan mare şi spătos pe care mi l-aş fi închipuit mai degrabă în uniformă de ofiţer, cu sabia în mînă, comandînd soldaţi care mărşăluiesc în pas de gîscă. Contele Kessler îl iniţiase pe baronul Bodenhausen în arta modernă. Aşa am avut ocazia să-l văd de mai multe ori prin magazinul meu. Într-o zi, vorbind despre statuia Ioanei d'Arc de Frémiet, fratele meu aminteşte de observaţia lui Michelet

că miracolul Ioanei d'Arc constase în împăcarea francezilor. La aceste ultime cuvinte, baronul Bodenhausen, care tocmai admira un Cézanne, întorcîndu-se deodată, îi aruncă fratelui meu o privire plină de mînie. „Cum se poate supăra din cauza unui fapt istoric de acum cinci secole, care nici măcar nu priveşte Germania?" mi-am zis eu. Curînd după aceea, cînd a izbucnit războiul, în 1914, am înţeles enervarea baronului, produsă numai la ideea împăcării francezilor în faţa duşmanului.

Doi vizitatori ai unei expoziţii deschise de mine îşi vorbeau într-o limbă străină. Unul din ei cumpără un Gauguin şi plecă. Pe cel care rămăsese să se uite mai departe la tablouri îl întreb în ce limbă vorbeau. „Ruseşte", răspunde el. Îi povestesc unui confrate de la Moscova că vîndusem ceva unui compatriot al lui şi că plătise fără să se tocmească.

— Un rus care să nu se tocmească! Eu cred c-ai avut de-a face cu vreun polonez.

De unde am dedus că un rus autentic nu cumpără fără să se tocmească.

Apropo de amatorii ruşi, un client al meu, căruia nu-i puteai contesta calitatea de rus sută la sută, atît de mult se tocmea — un moscovit al cărui nume îmi scapă, un nume care se termina în „ev" — îmi spune într-o zi:

— E ceva extraordinar: un confrate al dumitale, cînd cumpăr ceva de la el, îmi lasă totdeauna tabloul la preţul pe care eram hotărît să nu-l depăşesc. Pe cuvînt, dacă nu zici că-mi citeşte gîndurile!

Negustorul nu citea gîndurile clientului, cum am aflat după aceea, ci mult mai simplu, citea peste umărul dactilografei lui. De origine rusă, dactilografa nota conciliabilul dintre amator şi un compatriot care-l însoţea întotdeauna: cei doi se sfătuiau unde să se oprească.

Temperamentului rus îi este caracteristică o anumită impulsivitate morbidă. Un colecţionar din Moscova, domnul Morozov, îl aştepta pe Maurice Denis care trebuia să-i instaleze acasă un ansamblu decorativ. Un frate mai mic al domnului Morozov spusese, de mai multe ori, cîtă plăcere i-ar face să-l cunoască pe pictor, a cărui sosire era anunţată pentru a doua zi. Stînd aşa de vorbă, tot umbla cu un revolver care se afla pe masă.

— Ce-ar fi să mă-mpuşc, zise el deodată.

Şi, lipind arma de tîmplă, îşi zboară creierii.

Într-o zi, vine la mine un comisionar. Îmi anunţă un client care căuta pînze „ca astea", şi-mi arătase *Nudurile* de Cézanne care erau în vitrină. A doua zi, se întoarce, într-adevăr, însoţind un rus, un oarecare conte Snasin care, în faţa *nudurilor* lui Cézanne, ridică din umeri:

— E pictat prea grosolan. Vreau tablouri cu nuduri bine desenate, „porcării"[1] fine... în sfîrşit de pictori care fac nuduri care să semene cu nudurile adevărate ca troienele de zăpadă ale lui Meissonier al dumneavoastră. Am nevoie de patruzeci de picturi pentru ilustrarea unei poveşti de copii pe care-am scris-o chiar eu... *Un prinţ negru cumpără la tîrg doi băieţei. Cînd se-ntoarce la palat, se-mbracă într-o haină lungă de tarlatan verde, împodobită cu funde roşii. Pe unul din băieţi îl îmbracă în uniformă de general bulgar, pe celălalt în uniformă de marinar rus şi-i învaţă să se joace de-a... de-a... cum spuneţi dumneavoastră franţuzeşte?... să se zbenguiască...*

---

[1] La popoarele orientale, orice fel de reprezentare a unui nud este considerată o indecenţă. De aceea rusul meu numea „porcării" tablourile cu nuduri. Mai sînt şi alţii care gîndesc la fel, nu numai orientalii. Consiliul general al insulei Réunion dăduse o bursă de studii unui tînăr pictor care, după un an, trimisese consiliului o pînză reprezentînd o femeie goală culcată. Tabloul a fost plasat în sala de şedinţe a Consiliului general. Văzînd-o, un consilier a sărit în sus: „Cum! Cine a-ndrăznit s-atîrne porcăria asta pe perete?!" Era o copie după unul dintre cei mai mari maeştri italieni, după Corregio, dacă nu mă-nşel (n. a.).

Fără să-mi dau prea multă osteneală să pricep, m-am mulţumit să-i spun rusului că asemenea pictori avea să găsească, şi cîţi poftea, la Muzeul Luxembourg.

Peste cîteva zile, trece din nou pe la mine. Fusese la Luxembourg unde descoperise un fascinant nud de băieţel, la fel de migălit ca un Meissonier: era vorba de *Copilul mort* de Bouguereau. Mă roagă să-l invit pe pictor la magazin cu exemplare din „cele mai fine porcării" ale lui. Îi explic că domnul Bouguereau era un artist „ajuns" şi că nu vine la domiciliul clientului.

— A, atunci am să mă duc eu la el.

O dată plecat, am crezut că n-am să-l mai văd niciodată pe rus, cînd, peste cîtva timp, apare din nou la magazin.

— Am fost la Bouguereau ăla să-i comand patruzeci de nuduri mici de băieţi care se hîrjonesc... I-am explicat ce doream iar el mi-a strigat: „Cară-te de-aici..." ah, cum mi-a spus? — pe englezeşte e *old pig*... A da, ştiu, *porc bătrîn!*

L-am informat pe rus că nu mai ştiam ce pictor să-i recomand.

— A, nu vă mai osteniţi, am găsit! Întorcîndu-mă la Muzeul Luxembourg şi oprindu-mă în faţa unui *nud* de Cabanel, foarte frumos desenat, pictorul tocmai făcea o copie după tablou. Am făcut cunoştinţă şi mi-a acceptat numaidecît comanda.

Deoarece era mulţumit, mi s-a părut inutil să-i mai spun omului că adevăratul Cabanel murise de mult.

La drept vorbind, eram curios să aflu cine este acest ciudat amator de „porcării fine". Ca să-l pun pe calea confidenţelor, îi spun că aveam clienţi ruşi: industriaşi, un mare negustor...

— Eu nu sînt negustor, sînt nobil, mă-ntrerupe el. Tatăl meu era filantrop, eu îi continui

opera... Întreţin orfelinatul fondat de el pentru băieţi fără familie.

După asta m-a invitat la masă.

— Am descoperit în Paris un mic... ah cum îi spune?! A, da, ştiu... un mic bistro.

N-am vrut să-l jignesc refuzîndu-l. Aşa c-am acceptat. Dar amfitrionul meu nu-şi mai amintea adresa bistroului cu pricina; ne-am înţeles că avea să treacă a doua zi să mă ia la masă.

— În strada Cambron... îi spune el birjarului cînd urcăm în trăsură. Am să-ţi spun eu unde să opreşti. E un bistro mic, mic de tot.

Acest „bistro mic, mic de tot" nu era altul decît celebrul *Café Voisin*, unde gazda mea avea masă reţinută în fiecare seară. Am mîncat excelent. La desert, mă invită să ne continuăm seara undeva. Mă-ntreabă care este teatrul cel mai la modă. Am spus, la-ntîmplare: Varieteul. Rusul cheamă comisionarul şi-l trimite să cumpere trei fotolii. M-am gîndit bineînţeles că mai aştepta pe cineva.

Comisionarul s-a-ntors numaidecît. Nu mai erau locuri.

— Totuşi vreau!... Plătesc cît trebuie.

Argumentul era peremptoriu. Comisionarul ne-a adus cele trei bilete.

Cînd ajungem la teatru, amfitrionul meu trece prin faţa garderobei fără să se oprească; eu după el.

Instalîndu-ne, rusul îşi pune paltonul pe fotoliul dintre noi şi mă invită să fac şi eu la fel. Acest loc gol era punctul spre care se-ndrepta atenţia spectatorilor care stăteau pe strapontine. La începutul reprezentaţiei, îşi puteau închipui că era vorba de un loc reţinut, al cărui spectator trebuia să vină dintr-un moment în altul. Dar după prima pauză, fotoliul rămînînd mereu gol, spectatorii de pe rîndul nostru au fost obligaţi să se ridice de mai multe ori în faţa celor care veneau spre

locul jinduit. De fiecare dată, rusul le spunea, cu o politețe care nu excludea fermitatea:

— Fotoliul e ocupat.

— Invitatul dumneavoastră întîrzie, remarc eu încet.

— Dar n-aștept pe nimeni.

Atunci am înțeles că al treilea fotoliu era pentru haine și pentru sprijinit brațul...

*

— Dacă lucrurile continuă așa, într-o bună zi, ca să putem vedea tablourile cele mai frumoase din Europa, o să fim obligați să mergem în America, îi spuneam eu unei doamne americane.

— *Indeed*... Noi putem cumpăra...

— Bineînțeles. Dar degeaba umpleți cu ele toți zgîrie-norii dumneavoastră dacă n-aveți o casă care să aibă măcar patru-cinci sute de ani.

Americana rămîne un moment pe gînduri:

— O casă veche... Dar este foarte ușor; pot s-o cumpăr și s-o iau cu mine în America...

— Puteți desigur avea grămezi de pietre; dar sufletul casei îl puteți lua cu dumneavoastră?

— Sufletul casei... Ce-nseamnă asta?

— Dacă vreți, atmosfera care învăluie casa, locul de care este strîns legată, tot ceea ce-i dă caracterul ei personal, farmecul, înfățișarea, într-o oarecare măsură; pînă și mușchiul care în fiecare primăvară îi înverzește acoperișul... Astea toate nu se transplantează. Ați avea o casă care ar părea totdeauna în exil.

Peste trei luni eram invitat de americana mea, la proprietatea unde locuia, în împrejurimile Parisului. Îmi plăcea mult locul, cu vastele perspective care se deschideau de pe terasele casei. Dar, ce surpriză. O enormă clădire, cu aerul de fals vechi castel, răsărise acolo, acoperind peisajul.

— O, doamnă, ce păcat de această vecinătate! Aveați o vedere atît de frumoasă!

Americana zîmbește:

— Mi-ați vorbit de case de patru-cinci sute de ani, ei aflați că acest castel, pe care-l vedeți, are șase sute patruzeci de ani, garantat pe factură. E foarte ușor să obții așa ceva. I-am telefonat omului meu de afaceri: „Vreau un castel de șase sute de ani. Cumpără". Lucrările au început numaidecît: sapă ici, dărîmă colo, numerotează pietrele. Am spus că vreau și țigla cu mușchi cu tot. Veniți să vedeți de-aproape...

M-a dus să-l văd.

— Nu vi se pare un lucru foarte frumos castelul meu?...

— Evident, în locul unde era el, trebuie să fi fost grandios; dar aici nu vi se pare că are un aer străin, nelalocul lui?

— A da! îi lipsește, cum spuneți dumneavoastră, atmosfera? M-am ocupat și de asta. Toate planurile sînt gata, iar castelul o dată ajuns în America...

— Cum, o să-l transportați acolo?

— Trebuie... Uite. Îl cumpărasem ca să-l țin aici. Aș fi trimis altul în America; mi s-a propus unul și mai vechi. Să vă explic. I-am trimis fiului meu Harry fotografia acestui castel. Harry se ocupă de artă. I s-a părut o construcție fascinantă. Îl vrea morțiș pe ăsta! Harry nu poate veni în Franța din cauza răului de mare. Atunci, i-am spus c-am să trimit castelul în America. E la fel de ușor ca și transportul aici; după ce pietrele sînt numerotate și puse în lăzi, bătrînul castel, drăguțul, poate face înconjurul lumii. Dar mai întîi trebuia să-l aduc aici. Dau o petrecere și o parte din program se desfășoară într-un vechi conac. După ce se termină petrecerea, are să fie numaidecît dărîmat, numerotat, ambalat din nou; arhitectul meu și-a luat angajamentul scris

că-n cinci luni şi jumătate castelul va fi reconstruit pe proprietatea lui Harry, pe malul lacului Michigan...

Americana tace un moment, apoi continuă:

— Cît despre ceea ce numiţi dumneavoastră atmosferă... arhitectul a înregistrat vîntul care bătea în partea locului, cîntecul privighetorii, ţîrîitul greierelui, clopotele...

Chemînd un servitor, îl trimite după un fonograf care reproducea diferitele zgomote enumerate mai sus.

— Vîntul nu este prea reuşit, se scuză americana, am comandat să fie înregistrat din nou...

IX. ÎN FAŢA OLYMPIEI LUI MANET LA LUVRU

Întîlnirea dintre Manet şi pictorul Toché la Veneţia. Cum lucra Manet. Manet şi pictura italiană.

Într-o zi, la Luvru, mi s-a părut că un vizitator care se oprise în faţa Olympiei lui Manet este pictorul Charles Toché. M-am apropiat. Era chiar el. Salutîndu-l, i-am amintit aluziile pe care le făcuse în faţa mea cu privire la prietenia lui cu Manet.

— Spuneţi-mi, cum l-aţi cunoscut?

— La Veneţia. Intrasem să iau o îngheţată la cafeneaua Florian. Marele pictor, a cărui siluetă elegantă mi-era familiară, se aşază la masa vecină; era împreună cu soţia. Am fost izbit de ţinuta maiestuoasă a doamnei Manet. Îi căzuse umbrela şi m-am aplecat să i-o ridic. Manet mi-a mulţumit: „Văd că sînteţi francez... Doamne cît mă plictisesc aici!" Doamna Manet a zîmbit. Chipul ei roz şi copilăros era umbrit de-o pălărie cu boruri mari. „Lui Edouard îi place să glumească; face pe parizianul", a zis ea.

— Domnule Toché, în timpul acestei şederi la Veneţia a pictat Manet celebrul tablou *Canal Grande din Veneţia?*

— Da. Şi cît îl entuziasma pe Manet motivul ăsta! Scara de marmură albă care se înalţă pe trandafirul veşted al cărămizilor faţadei, pe albăstriul şi pe verdele temeliilor! Oscilaţiile de umbră şi de lumină din apa agitată la trecerea bărcilor îl făceau pe Manet să ex-

clame: „Parc-ar pluti nişte funduri de sticle de şampanie".

Într-o zi, pe cînd, însoţindu-l în gondolă, admiram printre stîlpii gigantici şi răsuciţi, albaştri şi albi, turlele incomparabilei Santa Maria de la Salute, atît de scumpă lui Guardi, Manet îmi spune: „Am s-aduc aici o gondolă condusă de-un vîslaş în cămaşă roz, cu fular portocaliu, un băiat frumos, brun ca un abenceraj". Cîţiva pensionari ai vilei Medici [1] ascultau, dintr-o ambarcaţie vecină, cuvintele lui Manet. Ultimele i-au făcut să zîmbească în zeflemea. Am auzit chiar exclamaţia „pompier".

— Am citit în Biblie despre nişte copii care au rîs cînd a trecut pe lingă ei un profet. Un urs, ieşind dintr-o pădure vecină, i-a mîncat pe îndrăzneţi. Dacă zeul picturii, ca să-l răzbune pe Manet, ar fi trimis din adîncurile canalelor un monstru marin!...

Domnul Charles Toché mă-ntrerupe:

— Zeul picturii a făcut şi mai bine! A trimis Ursul-Uitare care i-a devorat pe pictorii acestei epoci, împreună cu maeştrii lor oficiali cu tot, printre care Manet, aşa cum spunea chiar el, era ca un cîine cu o tinichea de coadă.

— Batjocurile contemporanilor îi erau indiferente lui Manet? Într-o zi cînd îl izbise un trecător, Cézanne spusese: „Ăştia nu ştiu că sînt Cézanne!".

— În ceea ce-l priveşte pe Manet, continuă domnul Toché, doamna Manet mi-a povestit că, odată, cînd un celebru critic de artă, prieten al casei, îşi permisese să facă într-un ziar cîteva ironii la adresa unui tablou al pictorului, a treia zi devreme, Manet plecase de-acasă spunînd că se duce să facă un studiu în Bois

[1] Palat, devenit din 1801 reşedinţă a Academiei franceze de la Roma.

de Boulogne. La întoarcere, îşi anunţase nevasta că-l gratificase pe poznaş cu o spadă bună în umăr. Să revenim la tabloul cu stîlpii din Veneţia; după ce-a fost terminat, eram într-adevăr uimit. Nu poţi să visezi ceva mai bine făcut, mai bine situat în atmosferă. La o remarcă a mea, Manet mi-a spus: „Nu la şcoală am învăţat cum se face un tablou. Prima zi cînd m-am dus la Couture, mi-a dat să copiez un antic. L-am întors pe toate părţile. Mi se părea mai interesant cu capul în jos. Pe scurt, după două-trei încercări, am renunţat să cer ceva antichităţii. Am învăţat foarte mult însă în cursul călătoriei în Brazilia. Cîte nopţi n-am petrecut uitîndu-mă la urma lăsată de vapor în apă, la jocurile de lumină şi de umbră. Ziua, de pe puntea de sus, nu slăbeam din ochi linia orizontului. Asta m-a învăţat cum să fac un cer".

— Cum picta Manet? Parcă-l aud pe Cézanne: „Manet scuipă tonul..."

— Într-adevăr, el nu lucra cu linii ci cu tuşe rapide, zvîrlind umbre şi lumini, reflexe de o siguranţă surprinzătoare, şi tabloul era schiţat. Mi-aduc aminte c-am mîncat într-o zi la un mic restaurant peste drum de *Giudeccà*. Masa era aşezată sub o boltă de viţă, de unde se vedea fermecătoarea biserică del Redentor care, trandafirie de sus pînă jos, contrasta cu verdele albăstrui al apei şi cu cochiliile negre ale gondolelor. Manet studia şi analiza diferitele tonuri pe care le căpătau obiectele pe măsură ce se-ntuneca. Le definea valorile şi spunea cum avea să-ncerce să le reproducă, scăldate în această cenuşă crepusculară. Deodată se ridică. Îşi ia cutia cu vopsele. o pînză mică şi aleargă pe chei. Din cîteva trăsături de penel prinsese biserica depărtată...

— În faţa unui tablou de Manet ai senzaţia trăsăturii de penel definitive din primul foc.

— Pardon! Asta era şi părerea mea pînă nu-l văzusem lucrînd. Am aflat de-abia mai

tîrziu cîtă osteneală își dădea ca să obțină ce dorea. Să luăm numai lucrarea *Canal Grande din Veneția*. Manet a început pînza nu știu de cîte ori. Gondola și vîslașul l-au făcut să piardă enorm de mult timp. „E greu al dracului să reușești să dai impresia că o pălărie stă ca lumea pe capul modelului sau că o luntre e construită din lemn și după niște reguli geometrice!"

Nu mă săturam ascultîndu-l pe domnul Toché.

— Altă dată, văzînd că admir posibilitatea pe care o ai de-a îmbina, într-o pînză, realitatea cu poezia, Manet exclamă: „Dacă te-ar auzi boul ăla de Courbet! Pentru că ceea ce numește el real... Uite, în *Înmormîntare la Ornans*, a făcut ce-a făcut și i-a-ngropat pe toți: preoți, gropari, ciocli, familie. Chiar și orizontul e la zece coți sub pămînt".

— Manet atît de aspru față de Courbet! Dar de colegii lui impresioniști ce spunea, de Monet, de Cézanne, de Renoir?

— Nu-i plăcea decît Monet. Despre Cézanne zicea că e „un zidar care pictează cu mistria". Cît despre Renoir, îl socotea un om cumsecade rătăcit în pictură.

Peste cîteva zile m-am întîlnit din nou cu domnul Toché. Cum l-am văzut am început să-i pun iar întrebări despre pictorul *Olympiei*.

— Mi-ați spus că l-ați văzut adesea pe Manet la lucru.

— La Veneția îl vedeam aproape în fiecare zi. Lagunele, palatele, casele vechi, gîrbove și patinate de vreme îi ofereau motive inepuizabile. Dar, de preferință, umbla după locurile puțin cunoscute. L-am întrebat dacă-l puteam însoți cu gondola mea. „Bineînțeles, cît poftești. Cînd lucrez, nu mă ocup decît de subiectul meu". Cîteodată, avea un gest de ciudă care făcea gondola să se clatine. Numaidecît

vedeam cuțitul răzînd cu furie. Dar deodată auzeam un refren sau cîteva note fluierate vesel. Manet striga: „Merge, merge! Eu, cînd iese bine, simt nevoia să-mi manifest mulțumirea cu glas tare".

— Cum vă explicați, domnule Toché, că Manet, acest parizian ironic, acest obișnuit al bulevardelor, era pasionat de Spania și de Italia?

— La drept vorbind, preferințele lui se-ndreptau spre Spania: „Spania e atît de simplă, de dramatică, de grandioasă, cu pietrele ei, uscate parcă, și cu arborii ei verzi bătînd în negru! La urma urmei, Veneția e numai decor", îmi spunea el într-o zi.

— Dar despre marii pictori venețieni?...

— Să vezi! Într-o dimineață, priveam împreună *Gloria Veneției* de Veronese, la Palatul Ducal. „Mă lasă rece! exclamă Manet. Cîte eforturi inutile, cît spațiu pierdut! Nici un pic de emoție! Îmi place Carpaccio care are grația naivă a enluminurilor din cărțile de rugăciuni. Mai presus de toate pun pînzele lui Tițian și pe ale lui Tintoretto de la Scuola di San Rocco... Dar, vezi, eu mă-ntorc mereu la Velázquez și la Goya!"

— Despre Tiepolo ce părere avea?

— Tiepolo îl enerva. „Italienii ăștia ne bat la cap cu alegoriile lor, cu personajele din *Ierusalimul dezrobit* și din *Orlando furios*, cu toată hala asta de vechituri stridente. Un pictor poate spune totul prin fructe, prin flori sau numai prin cîțiva nori". Mi-aduc aminte, continuă domnul Toché, o plimbare pe care-am făcut-o împreună în jurul tarabelor din *Pescheria Vecchia*, sub podul Rialto. Manet se-mbăta de lumină. Îl cuprindea o explozie de bucurie în fața peștilor enormi, cu pîntece de argint: „Uite ce-aș fi vrut eu să pictez dacă Consiliul municipal din Paris nu mi-ar fi refuzat proiectul de decorare a Primăriei. Vezi,

eu aş vrea să fiu un Sfînt Francisc al Naturii moarte". Într-o zi, ne-am dus la *Verdeţuri*. Manet, subţirel, în costum albastru, cu pălăria de pai lăsată pe ceafă, sărea peste grămezile de zarzavaturi. Se opreşte brusc în faţa unui rînd de dovleci, dovleci specifici malurilor Brentei: „Capete de turci cu turban! Trofeele victoriilor de la Lepante şi din Corfu!"

Cînd lucra bine, ca să se recreeze, Manet pornea să descopere Veneţia. Doamna Manet îl însoţea şi hoinăreau pe străduţele cele mai întortocheate sau, urcîndu-se în prima gondolă, explorau cele mai înguste *canaletti*. Manet era mort după vechile cocioabe, pe unde fîlfîiau zdrenţe în care se încurca lumina. Admira fetele frumoase care, cu părul ciufulit, cu gîtul gol, în rochii înflorate, stînd pe prag, înşirau mărgele de Murano sau împleteau ciorapi în culori vii. În cartierul pescarilor, la San Pietro di Castello, se oprea în faţa stîlpilor acoperiţi cu enorme vîrşi de răchită cărora lumina le dădea o nuanţă de ametist. Se minuna de copiii arşi de soare, care se zbenguiau pe vechile scări cu treptele de marmură sparte şi care se ciondăneau, mînjiţi cu mămăligă şi cu pepene. După amiaza se sfîrşea cu vizite pe la negustorii de vechituri ale căror dughene prăpădite nu dădeau de bănuit ce magazine somptuoase de anticari aveau să răsară aici peste patruzeci de ani. Nimic nu-l încînta mai mult decît să descopere o dantelă veche, o bijuterie fin cizelată, o gravură preţioasă.

Seara, de multe ori ne dădeam întîlnire, Veneţia este emoţionantă mai ales noaptea. Lui Manet îi plăcea să iasă după cină; atunci stătea cu mare plăcere de vorbă, şi nu se jena s-o tachineze pe doamna Manet de faţă cu mine, mai ales în privinţa tatălui ei care era tipul burghezului olandez ursuz, cicălitor, econom, incapabil să-nţeleagă un artist. Dar dacă un glas de pescar începea să cînte o barcarolă

sau dacă o ghitară începea să zbîrnîie, Manet tăcea numaidecît, cucerit de farmecul Veneţiei nocturne. Soţia lui, care era o excelentă pianistă, spunea, de fiecare dată, cîtă plăcere i-ar face să interpreteze Schubert, Schumann sau Chopin într-un asemenea decor. În înţelegere cu doamna Manet, într-o seară, am organizat un mic complot. După cină, i-am invitat pe Manet şi pe soţia lui, la o plimbare pe apă. Am îndreptat gondola spre un canal vecin cu *Puntea suspinelor*. Acolo era oprită o barcă mare din cele care servesc la mutări. Transportasem pe ea un pian care era ascuns sub nişte pături. Doamna Manet, aşa cum ne înţelesesem, se plîngea de oscilaţiile gondolei noastre. I-am invitat să treacă în cealaltă barcă, aceea avînd mai multă stabilitate. Am plecat spre San Giorgio. Deodată, de sub degetele doamnei Manet se-nălţă o melodie. O romanţă de Schumann. Manet ne-a mărturisit că-n momentul acela a trăit cea mai plăcută clipă din toată şederea lui la Veneţia.

— Ce destindere trebuie să fi-nsemnat asta pentru Manet după viaţa agitată de la Paris!

— La Veneţia, n-avea altă preocupare decît pictura. Dar cîte planuri îşi făcea pe care nu le-a putut duce la bun sfîrşit! Într-o duminică de septembrie, l-am însoţit la Mestre, la regatele care aveau loc în lagună.

Gondolele pornite în cursă, cu vîslaşii lor îmbrăcaţi în alb şi-n albastru, erau, parcă, inelele unui şarpe uriaş.

Întins pe pernele bărcii noastre, cu un pled pe genunchi, cu o mînă lunecînd prin apă, adăpostit de umbrela soţiei, Manet evoca în faţa noastră tabloul pe care avea să-l facă, inspirat de aceste regate. Manet, care la Belle-Arte era considerat un novator extravagant, îşi compusese subiectul după reguli atît de clasice încît expunerea, pe care ne-a făcut-o nouă, l-ar fi-ncîntat, cred, pe Poussin... Am notat,

cu cea mai mare grijă, incomparabila lecţie pe care am ascultat-o [1].

Această zi de regate avea să fie ultima bucurie pe care Veneţia i-o oferea lui Manet. Peste cîteva zile, într-o dimineaţă, devreme de tot, Manet îmi bate la uşă. „Sînt chemat la Paris. Trăiam prea bine aici. Ce necazuri ne-or mai aştepta acolo?" I-am condus la gară pe noii şi atît de atrăgătorii mei prieteni. În drum, Manet s-a mai uitat o dată, intens, la Canal Grande, la palatele lui trandafirii, la vechile case patinate, la giganticii stîlpi care se înălţau prin ceaţa subţire. N-a rostit nici un cuvînt pînă s-a urcat în vagon...

— Dar l-aţi revăzut la Paris, nu?

— M-am întors în Franţa abia peste patru ani. M-am dus să-l salut la atelier, în rue de Saint-Pétersbourg. Domnea acolo o simplitate monahală: nici o mobilă inutilă, nici un bibelou, în schimb, nişte studii strălucitoare pe pereţi şi pe şevalete. În fundul camerei, pe cămin, o pisică de ghips, cu o pipă în gură...

---

[1] Iată această notă pe care domnul Charles Toché mi-a îngăduit s-o copiez.

§ I. În faţa unei astfel de scene, atît de complicată şi de tulburătoare, trebuie, mai întîi de toate, să aleg episodul caracteristic, să-mi delimitez tabloul, ca şi cînd l-aş şi vedea înrămat. De data asta, se remarcă, mai mult ca orice, catargele pavoazate cu steguleţe multicolore, drapelul italian verde, alb şi roşu, linia unduioasă şi întunecată a bărcilor ticsite de spectatori şi săgeata albă şi neagră a gondolelor care se depărtează la orizont, apoi, în partea de sus a tabloului, linia apei, ţinta care trebuie atinsă şi insulele aeriene.

§ II. Am să mă căznesc să redau în primul rînd diferitele valori care se etajează şi se depărtează logic, respectînd planurile lor în spaţiu.

§ III. Laguna, oglindă a cerului, este ca o podea a bărcilor, cu pasagerii, cu catargele, cu flamurile lor etc. Laguna are culoarea ei, nuanţe pe care le împrumută de la cer, de la nori, de la mulţime, de la obiectele care se reflectă în ea. Într-o masă în mişcare să nu-mi pomeneşti de trăsături precise, de sîrme, ci de valori care, privite cum trebuie, constituie volumul real, desenul indiscutabil.

— Manet avea parcă un atelier şi în strada Amsterdam.

— Da, şi foarte pitoresc, într-o curte plină de soare. Intrai într-un vestibul cu pereţii acoperiţi de sus şi pînă jos de schiţe. Pe nişte mici gheridoane erau buchete de flori, aşezate prin carafe sau prin simple pahare de băut. Portretul atît de cunoscut al lui Antonin Proust era pe şevalet. Studii de femei în rochii de culori deschise, cu pălării mari se etajau de-a lungul scării propriu-zise. Foi de hîrtie haşurate cu cărbune sau cu pastel acopereau parchetul. Pe pereţi atîrnau mari tablouri începute doar: o pălărie neagră de amazoană se contura pe pînza albă, un cap de cal cu privire neliniştită, o umbrelă roz etc. Ca şi în unele schiţe ale lui Velázquez şi ale lui Goya, regăseam în ele acea impresie de vibrare şi de viaţă pe care n-o are totdeauna tabloul terminat.

— L-aţi văzut pe Manet în ultimii ani ai vieţii?

— Cu cîteva săptămîni înainte de moartea lui, m-am dus în strada Amsterdam. L-am gă-

---

§ IV. Gondolele, diversele bărci, cu nuanţele lor mohorîte, în general, cu reflexele lor, reprezintă soclul pe care-l aşez pe podeaua mea de apă.

§ V. Personajele, stînd sau gesticulînd, îmbrăcate în culori închise sau în ţesături strălucitoare, umbrelele, batistele, pălăriile lor formează nişte creneluri, cu valori diferite, care vor da „relieful" necesar şi adevăratul lor caracter planurilor şi gondolelor pe care am să le văd printre ele.

§ VI. Această mulţime, vîslaşii, drapelele, catargele se vor vedea ca într-un mozaic de tonuri colorate. Am să mă străduiesc să redau simultaneitatea gesturilor, fîlfîitul drapelelor, legănarea catargelor.

§ VII. Sus de tot, la orizont, Insulele. Pînzele din ultimele planuri se vor ghici numai, prin culoarea lor fină, adecvată.

§ VIII. În sfîrşit, cerul, ca un imens baldachin strălucitor, are s-acopere, are să-nvăluie toată scena, are să ţîşnească peste oameni şi peste lucruri.

§ IX. Va trebui ca tuşele să fie spontane, hotărîte. Nici un fel de migăleală, şi să te rogi Dumnezeului pictorilor buni şi cinstiţi să-ţi vină în ajutor!

sit pe marele artist singur. trist și bolnav. „Lucrez fiindcă trebuie să trăiesc." Am protestat, spunîndu-i că toți cunoscătorii credeau in el. A continuat: „Perfect! *Dar credința care nu acționează este oare o credință sinceră?* E drept că sînt apreciat de croitorul meu. Pe urmă mai e și Faure. Nu s-a glumit destul pe seama portretului pe care i l-am făcut în Hamlet? Și pe seama piciorului stîng despre care se pretindea că e mai scurt? Cînd un personaj își ia avînt, mai poate ține oare picioarele ca un infanterist în poziție de drepți? Dar, podeaua în pantă? Nu zău, aș vrea să știu cum ar face maeștrii oficiali ai desenului ca să-ți dea iluzia că Hamlet aleargă spre spectator..."

Manet se ridicase în picioare. A dat din umeri, și-a pus pe cap pălăria lui cu boruri drepte și mi-a spus, cu un zîmbet care făcea să i se ridice mustățile: „Să nu mai vorbim despre asta. Hai să bem un țap la Tortoni..." Și-a pipăit un buzunar. „Bun. Am carnetul de schițe cu mine. Pe stradă e totdeauna ceva de prins. Uite." Și mi-a arătat un mic studiu de picioare atîrnate pe perete. „Un chelner golea un sifon pe terasa unei cafenele. O cuconiță trecea. Instinctiv, și-a ridicat fusta..."

X. DE LA MEISSONIER LA CUBISM

În atelierul lui Meissonier. Vizită la Gervex. Henry de Groux. Claude Monet. Pissarro. Sisley. Guillaumin. Signac. Luce. Gauguin. Prima oară cînd am văzut un Degas. Mary Cassatt. La Cézanne, la Aix. Cum l-am cunoscut pe Renoir. La Essoyes, la Renoir. Albert Besnard. Jacques-Emile Blanche. Boldini. Forain. Sem. Helleu. Redon. J. McN. Whistler. Grupul Nabiștilor. Alți „tineri". Sculptorul Maillol. Rodin. Georges Rouault. „Vameșul" Rousseau. Picasso și cubismul. Portretele mele.

Mă aflam la Lewis-Brown cînd sosește un domn care ținea un tablou la subțioară.

— Încă o descoperire? întreabă pictorul.

— O să vedeți...

Noul venit despachetează tabloul și zice:

— Ce părere aveți despre studiul ăsta de cai?

Brown se uită.

— Crezi că-i un Meissonier, nu?

— Într-adevăr. De cînd l-am dibuit ieri la hala de vechituri nu mai știu pe ce lume trăiesc. Nu e semnat, dar în sfîrșit... Nevastă-mea nu-și mai găsește locul...

— Nu știam că pe soția dumitale o interesează pictura...

— E foarte la curent cu prețurile. La Georges Petit a văzut un Meissonier, nu atît de bun ca al meu, pe care se cerea cincizeci de mii. Ce păcat că-n afară de cai nu mai sînt și cîteva personaje.

— Asta-i acum... șoptește Lewis-Brown. Și dacă „chestia" asta n-o fi Meissonier?

— Vorbiți serios?

— Nu mă pronunț, dar zic și eu. La prima vedere, pînza, desenul... Aș fi tentat să zic da. Dar ne lămurim numaidecît. Meissonier e un om foarte amabil. Dacă tabloul e al lui, am să-l rog să-l semneze.

Mi-am exprimat față de Lewis-Brown dorința de-a vedea atelierul celebrului pictor.

— E foarte simplu. Vino cu noi.

Ajunși la Meissonier, am fost poftiți în atelier. Pe un șevalet. o pînză aproape terminată; dedesubt atîrna o lupă mare care parcă invita vizitatorii să admire finețea operei.

Un elev al maestrului se îndeletnicea, într-un colț al încăperii, cu o treabă ciudată care mi-a atras atenția. Înarmat cu un fel de greblă ca cea a crupierilor, se căznea să-ntindă egal, pe parchet, un strat dintr-un praf alb și strălucitor care nu era altceva decît acid boric.

— Pregătesc cîmpul de luptă pe care-l va picta domnul Meissonier, îi spune el lui Lewis-Brown, arătîndu-i un crochiu.

Deschide o cutie. Scoate din ea tunuri, copaci, chesoane, soldați și cai pe care-i eșalonează în formație de luptă, în careul de promoroacă. Luînd un pulverizator, apasă pe para de cauciuc și împrăștie un nor de lipici lichid peste toată mica armată, presărînd apoi un praf de un alb diferit de al acidului boric, un alb mai mat.

— Cît de greu e să dozezi exact guma arabică! Dacă e prea groasă se-nfundă pulverizatorul. Dacă e prea apoasă nu se lipește pudra de orez, îi spune el lui Lewis-Brown care se uită curios la acest manej.

— Asta e pudră?

— Am putea pune peste tot acid boric, bineînțeles. Ar fi chiar mai simplu s-avem doar un alb în loc de două alburi diferite. Dar maestrului îi place să complice lucrurile.

Intră Meissonier.

— Brr! zice el aruncînd o privire către opera ajutorului său. Ce frumos peisaj de iarnă! Aproape că deger... Ah, scîrbele!

Două muște mari, fascinate de-atîta albeață, se-așezaseră pe un tun. Meissonier scoate un fel de revolver dintr-o panoplie. Ochește cele două gîngănii și trage. Un miros de spițerie se răspîndește în odaie.

Pictorul se-ntoarce spre Lewis-Brown.

— Cînd am pictat *Retragerea din Rusia*, în loc de acid boric, am folosit zahăr-pudră. Ce efect am obținut! Dar zahărul a atras albinele din vecini. Am înlocuit zahărul cu făină. Acum cîmpul de luptă mi-l prăpădeau șoarecii. Ajunsesem să mă-ntreb dacă n-am să fiu nevoit s-aștept să-nceapă ninsoarea ca să pot picta un peisaj de iarnă.

— Monet nu poate lucra decît după natură, spune Lewis-Brown cu un aer naiv.

— Ia lăsați-mă-n pace cu Monet al vostru și cu toată gașca asta de tineri! Mai deunăzi am văzut un tablou al unuia Besnard cu niște cai violet. Să vorbim de lucruri serioase.

— Să vorbim de arta dumneavoastră, dragă maestre, propune Lewis-Brown. Tocmai venisem să vă văd pentru un tablou descoperit de amicul meu S..., asupra căruia aș vrea să știu părerea dumneavoastră.

Meissonier se uită la S..., apoi la pînză:

— Felicitările mele! E un lucru excelent. Este chiar una dintre cele mai bune pastișe după Meissonier din cîte-am văzut. Dacă-ar mai avea un nu știu ce, aproape că m-aș înșela...

— Acest „nu știu ce" care este de fapt geniul, intervin eu timid.

Maestrul îmi zîmbește.

— Așa cum e, tabloul ăsta e foarte bun. Face precis cît un Detaille, spune Meissonier bătîndu-l pe umăr pe S... care asculta foarte dezamăgit.

*

Gervex îi cunoscuse bine pe cei mai importanți pictori din vremea lui, mai ales pe Manet. Stătuse multă vreme și în Rusia unde fusese admis la curte. Cîte amintiri interesante trebuie să fi avut din viața lui de artist și din șederea în patria țarilor! Am fost dezamăgit cînd i-am vorbit despre acest subiect. Dar era o persoană atît de agreabilă încît am fost încîntat cînd m-a invitat din nou pe la el.

Într-o zi, m-am întîlnit, în atelierul lui Gervex, cu un personaj decorat care se apucase să vorbească despre „arta noastră“ cît îl ţinea gura. Tonul lui sigur m-a făcut să cred la început că era şi el dintre cei din casa de la Pont des Arts. Dar fiind prezentat de Gervex am aflat că aveam de-a face cu domnul Jacquet, pictorul-tip de armuri şi de stofe. Apropiindu-se de un şevalet, pe care era expus portretul unei femei în mărime naturală. într-o rochie de muselină atît de transparentă încit părea aproape goală, domnul Jacquet zice:

— Frumoasă piele. Cine o să aibă tabloul ăsta pe perete în dormitor!...

— E portretul soţiei unuia dintre amatorii mei, îl informează Gervex.

— Ei! Cred că amatorul ăsta al dumitale nu se plictiseşte. Şi i-a dat voie să pozeze aşa?

— Nu e corpul ei. I-am făcut doar un mic studiu de cap, pentru rest mi-a pozat un model.

— Şi amatorul a fost mulţumit?

— Te cred: mi-a cerut numaidecît adresa modelului...

Gervex părea că meditează. Continuă.

— Dragă, eu mă simt tot timpul hărţuit între adevărul din natură şi căutarea decorativului. Ei bine! totdeauna învinge natura. Cînd respecţi natura, tabloul capătă in plus şi o valoare decorativă...

— Zău că nu e cazul amicului nostru Clairin! Am văzut un nud pe care tocmai îl termina...

— Totuşi Clairin nu e lipsit de calităţi... şi dacă n-ar fi atît de monden...

— Ştii că-n momentul de faţă lucrează la un portret al Sarei Bernhardt? Îi pozează portăreasa îmbrăcată în hainele artistei. „Sînt incapabil să desenez fără model“, îmi spunea el.

— Ţi-a arătat un studiu după Sarah Bernhardt pe care l-a început şi nu l-a mai terminat? Sarah cam în poziţia *Olympiei*, tot cu negresă, cu buchet şi cu pisică; numai că pisica lui Clairin e albă.

— Apropo, am trecut zilele astea prin faţa *Olympiei*, la Luvru. Doi bani n-ai da pe o femeie ca ea dac-ar face trotuarul. Gervex, dar, la drept vorbind, dumneata l-ai împins pe tipu-ăsta cînd a intrat la Salon, nu? zice Jacquet.

— Să fim drepţi. Cînd a-nceput, Manet avea nişte griuri... Evident, cînd te gîndeşti la Velázquez şi la Goya...

— Cu ocazia ultimului meu voiaj la Madrid, m-am uitat atent la Velázquez... Astăzi, fie vorba-ntre noi, s-ar putea face şi mai bine... Pictorul care ar avea roşul lui Carolus, albul albăstrui al lui Henner şi, ca armatură, desenul lui Jean-Paul Laurens!...

În momentul ăsta soseşte doamna Louise Abbéma care, după politeţile de cuviinţă, i se adresează domnului Jacquet:

— Acum m-am despărţit de prietenul dumitale Lobre. Mi-a spus că ai primit o comandă importantă din partea domnului L..., unul dintre cei mai bogaţi fabricanţi de mătăsuri din Lyon. Felicitările mele.

— Asta e replica la tabloul cu care am obţinut pe vremuri medalia de aur! N-o să vă vină să credeţi că amanta clientului meu găseşte că fac prea multe concesii impresionismului în pictura mea actuală! Şi cu toate astea e o femeie deşteaptă...

— Da, zice Gervex, are fese...

— Pe scurt, continuă domnul Jacquet, o să trebuiască să scot de la naftalină toată smoala, toată zeama cu care mîzgăleam altădată pînzele.

Ascultîndu-l, nu mă puteam împiedica să mă gîndesc că Picasso, într-un caz analog, dăduse dovadă de mai multe scrupule. Un amator mă însărcinase să-i comand o copie după un tablou mai vechi! Era încă pe vremea cînd artistul nu vindea nimic, iar preţul care i se oferea era un preţ bun. Picasso, la curent cu

oferta amatorului, s-a uitat la mine foarte surprins:

— Nu mi-ar face nici o plăcere să mă copiez şi cum aş putea să pictez fără să-mi facă plăcere?

Henri Dumont, pictorul de flori, mi-a povestit o ciudată aventură care i s-a întîmplat amicului său Gervex. Într-o seară, servitoarea îl anunţă că „cineva doreşte neapărat să-l vadă pe domnul".

— Să vină mîine, zice pictorul.

Dar se răzgîndeşte, închipuindu-şi că poate e vreun american şi-i spune femeii să-l introducă pe vizitator în atelier, unde se duce şi el.

Trec douăzeci de minute! Doamna Gervex, neliniştită, intră în atelier; îşi vede bărbatul ţintuit într-un colţ al camerei, iar în faţa lui un individ înarmat cu un retevei, declarînd:

— Nu plec de-aici pînă nu mă-nveţi să desenez.

Cu sînge-rece, doamna Gervex îi spune bărbatului ei:

— De ce nu vrei să-l înveţi pe domnul să deseneze?

Pe urmă i se adresează necunoscutului:

— În orice caz, domnule, mai întîi trebuie să vă-nscrieţi... Registrul e-n loja portarului.

Coboară toţi trei. Doamna Gervex îl lasă pe individ, devenit foarte blînd, să treacă înaintea ei. Omul se-ndreaptă brusc spre poartă şi fuge.

Începînd de-a doua zi, poliţia fiind prevenită, un agent făcea de gardă în faţa imobilului.

Către seară, bizarul necunoscut prezentîndu-se din nou, agentul vrea să pună mîna pe el, dar omul reuşeşte să scape. Agentul fuge după el şi-l ajunge într-o casă unde se afla o femeie bătrînă.

— O, Doamne! Ce-a mai făcut, domnule agent? Ştiţi, băiatul meu nu e-n toate minţile; este însă inofensiv; dar cînd îl contrazici se-nfurie, îi spune bătrîna agentului.

Această cauţiune maternă nu era suficientă pentru a-l linişti pe Gervex aşa încît portarul a primit instrucţiuni în consecinţă. Aşa se face că, peste cîteva zile, venind în vizită la doamna Gervex, Forain era interpelat în felul următor: „Dacă domnul vine pentru desen, cursurile sînt suspendate pînă la noi ordine".

*

L-am cunoscut pe pictorul belgian Henry de Groux la Félicien Rops, compatriotul lui. De Groux tocmai expusese la Salonul Independenţilor surprinzătorul lui tablou: *Jefuitori de morţi după bătălia de la Waterloo*.

Omul era nespus de pitoresc. De talie mijlocie, nici gras nici slab, cu redingota, cu pălăria cu boruri drepte, cu fularul roşu, cu toartele lui de aur în urechi, era de-a dreptul un personaj din Balzac. Pentru el conta un singur lucru: să picteze. Dar cîte greutăţi avea de înfruntat, cîte lupte de dat cu negustorii de culori, cu rămarii, într-un cuvînt, cu toţi negustorii care sînt în legătură cu artiştii! Ei îi furnizau lui de Groux culorile, pînzele, ramele de care avea nevoie, dar în schimb îi puneau mîna pe tablouri, ca garanţie. Cînd voia să mai lucreze ceva la o pînză, pe care o dăduse zălog, trebuia s-alerge cînd la rămar, cînd la negustorul de culori, cînd la meşterul de şasiuri.

De Groux era naiv ca un copil. Cînd auzea, de exemplu, că „cutare cumpără tablouri", se ducea numaidecît să-l anunţe, fericit, pe unul sau pe altul dintre creditorii lui: „Am găsit un amator".

Şi presupusul amator îl vedea pe de Groux venind zîmbitor, cu cîte o pînză, însoţit fie de reprezentantul rămarului, fie al negustorului de culori, fie al celui de şasiuri.

Cînd tîrgul nu se făcea — şi de cele mai multe ori nu se făcea — de Groux nu se

arăta deloc amărît. Cel mult, în stradă, se-ntorcea spre ferestrele „amatorului“ şi, luîndu-l martor pe însoţitorul lui, striga:

— Vrei să-ţi spun ceva? Tipu-ăsta e un mitocan! Mi-ar fi fost silă să-mi ştiu tabloul în casa lui.

Dar omul nu se hrăneşte cu invective. În zilele lui de sărăcie, de Groux îşi aducea aminte că are relaţii. Lua o trăsură şi mergea cu colindul pe la toţi prietenii. Şi era fericit dacă, după ce încheia colecta, putea să plătească birjarul fără să fie nevoit să-i lase amanet bastonul cu mîner de argint.

În legătură cu bastonul ăsta, într-o zi am crezut într-adevăr că pictorul a-nnebunit subit. Întîlnindu-l pe lîngă Palais-Royal, îl văd că se repede deodată la un trecător şi-i smulge bastonul de sub braţ. Omul o ia la sănătoasa fugărit de Groux care-i căra cu bastonul în spinare şi peste picioare. După cîteva clipe, de Groux se-ntoarce gîfîind.

— Măgarul ăsta îmi furase bastonul. Dar eram sigur că am să-l găsesc!

Optimismul nu-l părăsea niciodată. Aflîndu-se la Marsilia, fără o leţcaie în buzunar, se oprise extaziat în faţa portalului unei case vechi.

— Vă uitaţi la poarta mea? îi spuse deodată cineva care ieşea în stradă. Eu sînt proprietarul. Vreţi să vizitaţi casa?

De Groux i-a plăcut atît de mult amfitrionului, încît acesta l-a ţinut la el cîteva luni. Cînd s-au despărţit, niţel cam plictisiţi unul de altul, pictorul s-a instalat pe un vapor vechi.

— Ştiam eu că pînă la urmă au să se aranjeze toate, spunea el.

Într-o dimineaţă, pe cînd eram la el acasă, la Paris, a vrut să-mi arate un pastel mare. L-a sprijinit de uşă.

— Fiţi atent, am spus eu. Dacă se deschide uşa!...

— Nici o grijă! E condamnată.

În aceeaşi clipă uşa se deschide brusc. Pastelul cade pe jos şi-n uşă apare, uimită, fetiţa artistului.

— Ce noroc am, spune pictorul ridicînd tabloul. Uite, numai geamul s-a spart...

*

În ziua cînd am deschis expoziţia Cézanne, văd că intră un domn bărbos, tare voinic, cu un aer de *gentleman farmer*. Clientul cumpără trei pînze, fără să se tocmească. Am crezut că am de-a face cu un colecţionar de provincie. Era Claude Monet. Aveam să-l revăd mai tîrziu în trecerile lui prin Paris. Ceea ce te frapa la un pictor atît de celebru era marea lui simplitate şi călduroasa admiraţie pe care i-o arăta lui Cézanne, vechiul său camarad din timpurile eroice ale impresionismului, atît de necunoscut încă. De altfel, lipsa de înţelegere a publicului de-atunci era aceeaşi chiar şi pentru cei mai vestiţi artişti şi în special pentru Monet. În timpul unei expoziţii a lui, în care prezenta *Nuferi*, primesc vizita unui necunoscut:

— Domnule, îmi spune el, am admirat tablourile expuse la vecinul dumneavoastră, domnul Durand-Ruel, pe care n-am putut să-l văd. Mi s-a spus că e în America. Dar poate că-l cunoaşteţi dumneavoastră pe acest domn Claude Monet.

— Într-adevăr, îl cunosc.

— Acest artist mă interesează foarte mult. Să vă spun de ce. Eu furnizez stofe pictate de mînă celor mai mari case de modă din New York. Înţelegeţi deci că sînt în căutare de talente adevărate. Acestui domn Monet îi mai lipseşte cîte ceva, dar, cu experienţa pe care-o am, îmi dau seama că s-ar perfecţiona repede. Îi ştiţi adresa?

Şi uite-aşa!

Am avut norocul să fiu primit de pictorul *Nuferilor*, la Giverny. Mă bucuram dinainte

c-am să pot admira o serie întreagă de tablouri de Monet. N-am văzut decît vreo cîteva.

Casa era mare, dar pereţii nu se mai vedeau de sub pînzele prietenilor artistului. I-am spus lui Monet că nici la cei mai reputaţi amatori nu vezi, decît rareori, asemenea tablouri.

— Şi totuşi, mi-a răspuns artistul, eu nu iau decît ceea ce binevoiesc alţii să-mi lase! Majoritatea pînzelor pe care le vedeţi zăceau prin vitrinele negustorilor. Le-am cumpărat, dacă vreţi, ca să protestez împotriva indiferenţei publicului.

Mă oprisem în faţa tabloului *Familia Monet* al lui Renoir.

Manet a vrut odată s-o picteze pe nevastă-mea cu copiii, îmi explică Monet. Renoir era de faţă. A luat, şi el, o pînză şi s-a apucat să trateze acelaşi subiect. După ce-a terminat Renoir tabloul, Manet m-a luat de-o parte: „Monet, dumneata care eşti foarte intim cu Renoir, ar trebui să-l sfătuieşti să se-apuce de altă meserie. Îţi dai seama că pictura nu-i de el!"

*

Ceea ce-ţi atrăgea atenţia, din primul moment, la Pissarro era aerul lui de bunătate, de fineţe şi de seninătate, în acelaşi timp: seninătatea pe care ţi-o dă munca făcută cu voioşie. Şi cu toate astea ce altă viaţă putea fi mai aspră decît a lui, din ziua cînd a părăsit insula Saint-Thomas pentru a se stabili în Franţa! Familia era numeroasă. Plină de curaj, doamna Pissarro s-a apucat să are terenul din jurul casei şi să-l semene cu cartofi. A urmat apoi *l'Année Terrible*, Comuna. Izgonit din atelier, la întoarcere, pictorul îl găsise distrus. Pînzele lui, care reprezentau o trudă considerabilă, dispăruseră! Dar Pissarro nu se lasă descurajat şi operele vin una după alta. În faţa peisajelor lui care exală

mireasmă de cîmp, în faţa liniştitelor ţărance aplecate peste răzoarele de varză, în faţa placidelor păzitoare de gîşte, cine şi-ar închipui că majoritatea acestor pînze au fost pictate pe vremea celor mai mari necazuri ale artistului?

Cînd ieşea de la Durand-Ruel, Pissarro se oprea bucuros pe la mine. Cu cîtă înţelegere îşi judeca acest bătrîn colegii. Atît de mare-i era curiozitatea faţă de toate formele artei încît îl interesau toate căutările care-i pasionau pe atunci pe pictori. O dată, printre ultimele cînd l-am mai văzut, m-a făcut să admir o pagină dintr-o carte veche. Îmi explica totul în amănunt, ca un tipograf, dar ca un tipograf dintr-o vreme în care nu exista linotipul.

Băieţii lui, pictori cu toţii, avuseseră de la cine moşteni. Cel mare, Lucien, avea să fie atras de bibliofilie. A ajuns tipograf, ilustrator, editor. Prima operă ieşită din tipografia lui, *Regina peştilor*, m-a descurajat prin perfecţiunea ei; dar avea să acţioneze ca un stimulent făcîndu-mă să perseverez pe calea tipăriturii...

*

Dintre toţi cei care au fost numiţi mari impresionişti, cel mai puţin norocos a fost Sisley, ale cărui pînze sînt astăzi atît de căutate. În anumite momente, toţi au îndurat cele mai crunte lipsuri; dar Maestrul din Moret n-a cunoscut niciodată nici cea mai modestă bunăstare. L-am văzut prima oară atunci cînd l-am rugat să-mi facă o litografie în culori pentru albumul de pictori-gravori pe care-l pregăteam.

A acceptat cu cea mai mare bunăvoinţă şi mi-a făcut o *Păzitoare de gîşte*.

Sfîrşitul lui Sisley a fost groaznic: a murit de cancer la gît. Suporta boala cu un curaj care stîrnea admiraţia tuturor şi s-a arătat,

pînă în ultima clipă, de un optimism pe care nimic nu reuşea să-l zdruncine. După ultima operaţie, o intervenţie dintre cele pe care chirurgii le fac, cum se spune, pentru familie, Sisley îi scria unui prieten: „Sufăr mai mult decît înainte, dar ştiu că sufăr ca să mă vindec. Văd fluturi trandafirii..."

*

Guillaumin este impresionistul rămas cel mai „la coadă", din punctul de vedere al „preţurilor", bineînţeles. Dacă preţul pînzelor lui Sisley a urcat după moartea pictorului, pînzele lui Guillaumin şi astăzi se vînd prost; de asta au avut parte o mulţime de artişti. Şi totuşi ce opere ne-a lăsat pictorul din Creuse!

Obligat mai întîi să accepte o slujbă, ca să poată trăi, Guillaumin consacra picturii tot timpul de care dispunea în afara orelor de serviciu. Parcă-l văd în faţa şevaletului, în atelierul din strada Servandoni. I-am spus că speram să-i aduc nişte cumpărători.

— Cel puţin de n-ar fi dintr-ăia care cumpără doar ca să-şi acopere pereţii!

Am protestat. S-a luminat la faţă:

— Atunci îi aştept. Sîntem de pe-acum prieteni.

*

Mi-a trebuit multă vreme ca să-l înţeleg pe Signac. Auzind că poantilismul era definit drept „pictură prin puncte mici" îmi închipuisem ceva asemănător unei broderii de cucoană, aşa că treceam pe lîngă pînzele lui Seurat şi ale lui Signac fără să mă opresc. Cînd am înţeles ce-nsemna „diviziunea tonului" am apreciat şi eu valoarea lui Signac. O amintire în legătură cu pictorul din Saint-Tropez:

Vîndusem o pînză de-a lui Signac. Cumpărătorul pregătindu-se să plece cu achiziţia lui, n-am putut să nu mă mir că alesese un tablou la care se uitase tot timpul de-a-ndoaselea.

— A! Ia să vedem cum arată întors.

Aşezăm pînza cum trebuie.

— Foarte curios! zise amatorul. Îmi place mai puţin aşa.

Experimentam o dată mai mult că trebuie să te fereşti să-i dai lecţii clientului. Dar, la drept vorbind, n-avea oare dreptate cumpărătorul lui Signac, găsind că un tablou privit de-a-ndoaselea arată mai bine decît privit cum trebuie? Într-o zi, îl văd pe Lewis-Brown aşezînd de-a-ndoaselea o *Vînătoare cu hăitaşi* pe care o terminase.

— E cel mai bun mod de-a judeca o pictură, îmi spune el; în felul ăsta nu mai vezi decît valorile.

*

Ce figură curioasă de artist şi ce om cumsecade era Maximilien Luce! Deşi nu făcea nimic ca să iasă în evidenţă, şi pe deasupra mai profesa şi unele teorii violent anarhiste, burghezii îi cumpărau pictura. Chiar dacă amatorul este speriat de om, el se-ntoarce totdeauna cînd îl interesează pictorul.

În epoca în care Luce începea să aibă căutare, aveam în vitrină un tablou al lui reprezentînd o catedrală. O doamnă se opreşte în faţa acestei pînze şi mă-ntreabă:

— Cît costă?

— Opt sute de franci.

— Opt sute de franci! Ăsta nu e preţ de mare pictor!...

Şi cucoana pleacă, adresîndu-i-se prietenei care o-nsoţea, destul de tare ca s-o aud:

— Păcat, tabloul îmi plăcea! Dar dacă te-ai apuca să cumperi tablouri de oricine...

Într-o zi, nişte colegi de-ai artistului se plîngeau faţă de el cît de greu e „s-ajungi".

— Ei drăcie! exclamă Luce. Nu pictezi ca „s-ajungi", pictezi pentru plăcerea ta.

*

Văzîndu-l înalt, de statură impunătoare, cu aerul său dominator, purtînd căciulă şi-o blană azvîrlită pe umeri, urmat de-o micuţă metisă javaneză îmbrăcată în cîrpe ţipătoare, l-ai fi luat pe Gauguin drept un prinţ oriental. Iată povestea fetei acesteia de culoare, venită direct din Insule.

O cîntăreaţă de la Operă, doamna Nina Pack, cunoştea un bancher bogat, care avea relaţii de afaceri cu negustori din Insule. Cîntăreaţa îi spusese unuia dintre ei că i-ar fi plăcut să aibă o negresă mică. Peste cîteva luni, un poliţist îi aduce doamnei Nina Pack o tînără metisă, jumătate indiană, jumătate malaeză, pe care-o găsise rătăcind pe străzi. Avea la gît o tăbliţă cu următorul text: *Doamnei Nina Pack, strada la Rochefoucauld, Paris. Expediat din Java.* Copila a fost botezată Ana. Peste cîtva timp, în urma unui incident casnic, a fost dată afară. A venit la mine, cunoscîndu-mă de la stăpînă-sa, să mă roage să-i găsesc un alt loc. Socotind calităţile ei de cameristă cam slăbuţe, m-am gîndit că avea mai multe şanse de reuşită ca model. I-am vorbit lui Gauguin despre ea.

— Trimite-mi-o. Am să-ncerc.

Ana i-a plăcut pictorului. A păstrat-o. Ea a fost cauza acelei memorabile bătăi, în care Gauguin a trebuit să ţină piept ţăranilor bretoni care dădeau cu pietre în micuţa javaneză, pe care-o credeau vrăjitoare.

Redon era profund uimit de varietatea aptitudinilor lui Gauguin. Nişte muncitori îi reparaseră lui Redon o sobă. Arătîndu-mi o bucăţică de tinichea, acesta îmi spune:

— Dă-i tinicheaua asta lui Gauguin şi-ţi face din ea o bijuterie.

Judecînd după aspectul dărăpănat al casei în care artistul îşi avea atelierul, ai fi zis că-i o magazie. Dar, cum intrai înăuntru, te credeai într-un palat: pînzele cu care acoperise pereţii înfăptuiau acest miracol. Locul de onoare îl acordase celor doi pictori pe care-i prefera: Cézanne şi Van Gogh. Mi-aduc aminte mai ales de cele trei pînze de Van Gogh aşezate deasupra patului; la mijloc — un peisaj într-un ton mov; la dreapta şi la stînga — nişte *Floarea-soarelui* — aceleaşi, cred, care-au fost atît de admirate la licitaţia Degas — iar în faţă — o natură moartă de Cézanne, chiar cea care l-a inspirat atît de supărător pe Huysmans, care vorbise despre ea ca despre „nişte fructe stînd într-un peş, în străchini bete".

Prin 1898, cînd Gauguin, în Tahiti, avea atîta nevoie de bani, Chaudet, prietenul lui, a scos la vînzare acest tablou cu şase sute de franci. Nici un amator nu l-a vrut. În sfîrşit, s-a găsit unul, dar a cerut pe deasupra să-i dea şi rama de lemn sculptat. Pe urmă, pînza asta a ajuns la prinţul de Wagram. Acum face parte din colecţia Pellerin.

Degas avea multă consideraţie pentru Gauguin. Îi reproşa doar că se dusese să picteze la capătul lumii. „Nu poţi face şi la Batignolles pictură la fel de bună ca-n Tahiti?"

Ca şi Cézanne, Gauguin crezuse la-nceput că va înfrînge indiferenţa contemporanilor dacă va reuşi să fie admis la Saloanele oficiale. Ca şi Cézanne, a suferit eşec după eşec în faţa juriilor. Numai graţie unui subterfugiu al prietenului său, maestrul ceramist Chaplet, şi-a putut vedea, în fine, o operă la Salon. Dar în ce condiţii! Chaplet care arsese în cuptorul lui un vas de pămînt al lui Gauguin, faimoasa *Oviri*, l-a expus în propria vitrină. Dar pentru „oficiali" era prea mult încă, ca numele lui Gauguin să figureze pe ceramică.

Pentru ca *Oviri* să poată fi expusă, a fost nevoie, nici mai mult, nici mai puţin, să amenințe că se retrage din expoziţie.

Vă puteţi închipui la ce primire se putea aştepta Gauguin din partea conservatorului Muzeului Luxembourg, domnul Bénédite, care, cu felul lui de a concepe îndatoririle profesionale, nu-şi permitea nici cea mai mică slăbiciune faţă de o artă care nu purta ştampila Institutului. Gauguin avea să fie de două ori victimă a scrupulelor domnului Bénédite: o dată cînd, întorcîndu-se din Tahiti, i-a oferit pentru Luxembourg cea mai frumoasă pînză din expoziţia lui de la Durand-Ruel; a doua oară, cînd, sprijinit de Degas, solicitase comanda unei fresce.

De data asta Bénédite izbucni:

— O frescă, dar pentru asta e nevoie de-un perete!

Ceea ce în mintea înaltului funcţionar voia să însemne: „Un perete nu poate fi urcat în pod ca o simplă pînză, după ce protectorul artistului are să moară".

Gauguin avea să-şi ia revanşa, dar abia peste treizeci de ani de la moarte. Cu ocazia fixării unei plăci comemorative pe casa natală a artistului, au fost de faţă, în cinstea pictorului din Tahiti, conservatorul muzeului din Fontainebleau, preşedintele consiliului municipal al Parisului, domnul Maurice Denis, care reprezenta Academia de Belle-Arte, şi, în sfîrşit, ministrul Educaţiei Naţionale, domnul de Monzie. Amintind vorba unui critic, şi anume că arta lui Gauguin avusese odinioară toată lumea împotriva ei — femeile, amatorii, muzeele — domnul de Monzie constata că muzeele şi amatorii se mîndresc astăzi cu operele lui Gauguin, iar femeile se fardează cu ocrul cu care artistul picta carnaţia tahitienelor lui...

Fiindcă veni vorba de această reabilitare a lui Gauguin, este interesant să reţinem diferenţa dintre reacţiile pe care le provoacă o manifestare de artă în Franţa şi în alte ţări.

La cumpărarea unui tablou de Manet pentru muzeul din Mannheim, chiar şi muncitorii au considerat o onoare să-şi dea obolul. La noi, placa comemorativă a lui Gauguin i-a lăsat indiferenţi pe oamenii simpli. Alături de casa natală a maestrului era un magazin de mode; cele două vînzătoare ieşite în prag, mi s-a părut că urmăresc destul de interesate ceremonia. M-am apropiat tocmai în momentul cînd o vecină se informa despre ceea ce se petrece. Cele două femei s-au uitat una la alta. „Nu ştim... Se pare că vorbeşte un ministru" — spusese una dintre ele. Puţin după aceea, ascultam ce vorbesc doi paşnici burghezi:

— La drept vorbind, cine-i Gauguin ăsta?

— Un marinar, n-ai auzit?

— N-au spus că era şi bursier?...

Un incident comic marcase începutul ceremoniei. În timp ce primul orator lua cuvîntul, un negustor de mărunţişuri, cu un stoc de bretele pe umăr, crezînd că e vorba de un coleg care-şi face reclamă, se-apropiase: „Cu ce-i duce fîrtatul?" Văzînd însă poliţiştii, se dusese el fără să mai zăbovească.

*

Aveam cam zece ani cînd am văzut cai pictaţi de Degas. Iată în ce împrejurări. Conservatorul Muzeului din Réunion primise din Franţa o ladă care conţinea un ou sub numele de „ou de epiornis", care mi s-a părut grozav de mare, deşi era o imitaţie, mult redusă, a unui ou ouat de pasărea uriaşă din timpurile preistorice. Venisem să asist la deschiderea lăzii. Printre hîrtiile mototolite care serviseră la ambalarea obiectului am remarcat o pagină smulsă dintr-o revistă ilustrată, care reprezenta cai în galop. Pentru imaginaţia mea de copil a fost o încîntare. Caii ăştia mi se păreau la fel de vii ca cei pe care-i admiram în fiecare an la curse. O! cursele din Réunion

cărora furnicarul acela de oameni le dădea atîta strălucire! Caii alergau într-o vale pe pantele căreia se-nşira tot natul: chinezi, indieni, negri, îmbrăcaţi în ţesături multicolore, şi mai sclipitoare în bătaia soarelui. Am păstrat o asemenea amintire despre acest extraordinar decor, încît hipodromurile din Franţa m-au lăsat totdeauna indiferent. Printr-un ciudat hazard, în timp ce urmam dreptul la Montpellier, frunzărind într-o seară *Journal des Artistes*, am dat peste desenele cu cai care mă impresionaseră atît de mult, pe vremuri, în Réunion. Cine-ar fi putut bănui că mai tîrziu aveam să-l cunosc pe pictor, ba chiar c-aveam să mă număr printre intimii lui? Iată cum s-au petrecut lucrurile.

Problema înrămării tablourilor mă preocupase de totdeauna. Îi dădusem rămarului meu Jacquet nişte eşantioane de lemn exotic provenind de la Expoziţia din 1889, ca să facă rame din ele. „Ştiţi — îmi spune Jacquet cînd am trecut iar pe la el — domnului Degas îi place să-şi înrămeze pastelurile în rame de lemn natural. A văzut lemnul ăsta din Insule şi m-a rugat să vă-ntreb dacă n-aţi vrea să i-l cedaţi lui". Pentru mine asta era o ocazie de a-l cunoaşte pe „teribilul Degas". Am răspuns că nu accept bani, dar că aş fi foarte fericit să-mi dea, în schimb, cea mai neînsemnată schiţă. Aşa am pătruns în atelierul lui.

— Ce să-ţi dau? îmi spune Degas. Un desen cu dansatoare? şi cu niţel pastel pe deasupra?

— Oh — zic eu imprudent — pentru cîteva scîndurele...

Cînd a-nţeles cît preţ pun pe lemnul cu pricina, fără să mai deschidă mapa pe care-o trăsese mai întîi spre el, a luat alta şi mi-a dat un mic monotip.

Tocmai atunci, Degas se mutase din strada Ballu, unde ocupa două etaje dintr-o casă, ca să se instaleze în strada Laval, care s-a numit mai tîrziu Victor Massé. Avea şi-aici tot două etaje, plus atelierul.

Îţi vine să crezi că la mutat lucrurile îşi măresc volumul. Oricum ar fi, cele două etaje s-au umplut curînd. Tot ce nu încăpuse a fost urcat în atelier. Aşa se face că obiectele cele mai disparate stăteau unele lîngă altele. Lîngă o cadă — un pat pliant, iar într-un colţ — o comodă fără sertare. Mi-aduc aminte şi de-un pupitru înalt, făcut pentru antifoane, pe care pictorul desena stînd în picioare. Ici şi colo, pe cîte-un şevalet, pînze neterminate. Un obiect o dată intrat în atelier, nu numai că nu mai ieşea niciodată, dar nici nu-şi mai schimba locul.

— Mie mi-e dragă ordinea — îi plăcea lui Degas să spună în mijlocul acestei babilonii.

Într-o zi, i-am adus un tablou pe care mă rugase să-l vadă. Desfăcînd pachetul, o bucăţică de hîrtie, cît o confetă de mică, zbură prin aer şi se vîrî între două scîndurele din parchet.

— Bagă de seamă, Vollard, să nu faci dezordine-n atelier — spusese Degas, repezindu-se după hîrtie.

Cînd am început să ne vedem mai des, mi-am luat inima în dinţi şi l-am invitat pe Degas la masă.

— Cu plăcere, Vollard. Dar ascultă-mă cu atenţie: pentru mine să ai un fel de mîncare fără unt. Să nu fie flori pe masă. Foarte puţină lumină; ai să-nchizi pisica, asta ştiu, şi să nu vină nimeni cu vreun cîine. Şi dacă vin şi cucoane, roagă-le să nu-şi dea cu parfum... Parfumuri! cînd există atîtea lucruri care miros atît de frumos! Pîinea prăjită, de pildă... Şi ne-aşezăm la masă la ora şapte jumătate fix.

— Domnule Degas, ştiţi, lumea a ajuns să cineze din ce în ce mai tîrziu fiindcă fiecare cucoană vrea să sosească ultima, ca nu cumva să nu-i fie remarcată intrarea.

Şi-am dat glas cîtorva considerații cu privire la exigențele modei.

Luîndu-mă de braț, Degas spuse:

— Vollard, te rog să nu vorbeşti de rău moda. Te-ai gîndit vreodată ce s-ar întîmpla dacă n-ar exista moda? Cum le-ar mai trece femeilor timpul? Despre ce-ar mai vorbi? Viața ar deveni imposibilă pentru bărbați! Vreau să spun că dacă femeile ar vrea să se lepede de regulile modei, guvernul ar trebui să intervină şi să le împiedice.

Viața lui Degas era pusă la punct ca un ceasornic. Dimineața la atelier, după-amiaza la atelier. Cînd totul mergea bine, fredona de obicei o melodie veche; de pe palier auzeai crîmpeie de cîntec:

Fără cîine şi măciucă,
Mai degrabă aş păzi oile pe pajişte
Decît o fătucă
Tînjind după dragoste.

Cînd îi poza vreun model, Degas nu cînta. „Eşti un caz foarte rar, ai fesele-n formă de pară" — îi spunea el unei fetişcane care, mîndră la culme, îşi arăta fundul peste tot.

Ei bine, lui Degas, care-a fost acuzat că-şi cam trata modelele ca pe nişte mici animale, i se-ntîmpla să fie de-o adevărată generozitate în privința lor.

— Am auzit — îi spun eu într-o zi — că o dansatoare de la Moulin-Rouge, fost model al dumneavoastră, are un portret făcut de dumneavoastră.

— Nu-i chiar un portret; o prezint în momentul cînd se trezeşte. Printre perdelele patului nu i se văd decît picioarele, bîjbîind pe-un covor oriental, în căutarea papucilor. Îmi aduc aminte nuanțele de roşu şi de galben ale covorului. Şi doi ciorapi verzi. Voiam să păstrez pînza asta, dar i-a plăcut atît de mult bietei fete că i-am dat-o. Pe urmă, am auzit că s-a apucat de pictură şi că este eleva lui Joseph Bail.

I-am cerut lui Degas şi alte amănunte în privința proprietarei tabloului.

— Văd unde vrei s-ajungi, Vollard. Ai de gînd să-i cumperi tabloul. Dar n-o să-ți fie uşor! Ținea tare mult la el. Şi-am auzit că acum o duce foarte bine.

Degas nu se-nşelase asupra intențiilor mele. Dar trebuia întîi s-o găsesc pe fosta dansatoare. M-am pus în mişcare şi pînă la urmă i-am aflat adresa. Cu mania pe care-am avut-o totdeauna de-a păstra la nesfîrşit hainele vechi, pardesiul ponosit pe care-l purtam nu pleda în favoarea mea; cînd am sunat la uşa apartamentului, servitoarea care-a venit să-mi deschidă nu m-a lăsat să trec pragul anticamerei. I-am explicat cît am putut mai bine motivul vizitei mele. Probabil că nu m-am făcut prea bine înțeles, deoarece, din locul unde mi-a spus să aştept, am auzit-o spunîndu-i stăpînă-si: „E unul care nu pare cine ştie ce... Zice că vine pentru picioarele şi pentru ciorapii coniței".

— Dă-l afară, Angela!

N-am făcut nici o observație cînd camerista s-a întors să-mi spună că doamna nu mă putea primi. Întorcîndu-mă acasă, i-am scris fostului model, explicîndu-i demersul meu. A doua zi a venit la magazin.

— Va să zică Degas se vinde — spune ea pe nepusă masă.

— Da!

— Ei, drăcie!...

— Nu mai aveți tabloul?

— Voiam să fac o copie după un *Mic bucătar* de Joseph Bail şi neavînd pînză la-ndemînă am luat-o pe asta şi-am pictat pe deasupra.

— Dar pe *Micul bucătar* îl mai aveți?

— Nu, l-am vîndut... Nu-mi mai aduc aminte cui. Dar v-am adus altceva care o să vă despăgubească. Vă previn numai că vreau un preț serios.

Îşi deschide sacul şi scoate din el un caiețel de şcoală, un caiet de caligrafie cu modele de

scriere, cu marginile pline de mîzgălituri din care pînă la urmă distingeai siluete de soldați și de cai.

— E-un caiet de desene al lui Detaille! Știți cine e? Mi l-a dat chiar el spunîndu-mi: „Aveam nouă ani cînd am făcut desenele astea. Am păstrat caietul ca pe lumina ochilor. Am refuzat să i-l dau unei verișoare a țarului, iar prietenii m-au pus să făgăduiesc c-am să-l las Luvrului. Dar pentru că tu ai fost drăguță cu mine, ți-l dau ție".

Cînd i-am spus fostei prietene a lui Detaille că Degas-ul ei ar fi valorat foarte mult, iar că Detaille nu mai valora nimic, mi-a răspuns:

— Nu mă mir deloc... Cu artiștii ai totdeauna ghinion. Unul nici măcar nu-ți spune că-ntr-o zi tabloul lui o să facă bani grei, iar celălalt cu care am fost atît de fraieră...

Cînd l-am văzut pe Degas, m-am abținut să-i dezvălui că tabloul lui umbla acum prin lume în chip de *Mic bucătar*, gen Joseph Bail.

Ducîndu-mă odată în vizită pe la Degas, l-am găsit lucrînd la unul dintre acele pasteluri ale lui, acele minuni de culoare care au fost comparate cu aripile împestrițate ale fluturilor.

— N-ai putea să afli de unde cumpără Degas pastelurile cu care obține tonurile astea atît de extraordinare? m-a întrebat pictorul La Touche, în fața căruia vorbisem despre culoarea lui Degas.

Cînd l-am revăzut pe Degas, tocmai ținea în mînă niște pasteluri pe care le așeza pe-o scîndură în fața ferestrei.

— Fac culoarea să „iasă" cît mai mult posibil ținîndu-le la soare.

— Bine, dar atunci din ce obțineți culorile astea atît de strălucitoare?

— Din tonuri moarte, domnule.

Într-o zi, ducîndu-mă la Degas cu pictorul Duval, l-am găsit pe marele artist foarte prost

dispus. Avusese loc o licitație la care o operă de-a lui obținuse un preț senzațional.

— Și cînd te gîndești că poate dumneavoastră, domnule Degas, ați vîndut pe vremuri capodopera asta pe cîteva sute de franci — îi spun eu inocent.

— De ce capodoperă? — zice Degas brusc și se-ntoarce spre pictorul Duval. Dac-ai ști cît regret vremurile-acelea. Poate că eram de pe-atunci calul de curse pe care se miza, dar cel puțin nu știam... Și dacă „articolele" mele încep să se vîndă la asemenea prețuri, ce-o să se-ntîmple cu Ingres!

Domnul Duval se uita la o pînză de Ingres, așezată pe-un șevalet, portretul domnului de Pastoret.

— L-am rugat pe Haro să-mi trimită pentru cîteva zile tabloul ăsta, înainte de-a mă hotărî — ne explică Degas; dar eram sigur că o dată intrat aici n-are să mai plece.

— L-ați cunoscut pe Ingres, domnule Degas? întreabă Duval.

— L-am văzut de trei ori, în următoarele împrejurări:

Mă duc într-o zi la un vechi prieten al familiei, la domnul Valpinçon, care avea unul dintre cele mai celebre tablouri ale lui Ingres, o *Baigneuse*, astăzi la Luvru.

— Ia ghici cine-a plecat acum de-aici!

— ...

— Idolul tău... Domnul Ingres. A venit să-mi ceară *Baigneuse* pentru sala care i-a fost rezervată la Expoziția Universală (1855). Bineînțeles, n-am acceptat. Domnului Ingres i s-a dat o încăpere proastă, de scînduri, și m-aș teme prea mult pentru tablou.

— Să fim serioși, nu-l poți refuza pe Ingres — îi spun eu lui Valpinçon.

Și-am avut atîta putere de convingere, încît în cele din urmă mi-a spus: „Ai dreptate, ne ducem mîine să-l anunțăm pe Ingres că poate conta pe tablou".

Într-adevăr, a doua zi, trăsura lui Valpinçon ne-a dus pe Quai Voltaire, la atelierul lui Ingres. Ajungeai în atelier pe-o scăricică. La capătul ei era o uşă. Valpinçon bate şi „monstrul" apare.

— Datorită acestui tînăr — spune Valpinçon arătîndu-mă — am înţeles că nu pot să vă refuz. Vă rog să mă iertaţi că-n primul moment... Vă ţin *Baigneuse* la dispoziţie.

În timp ce vorbeam, am traversat un fel de anticameră şi am intrat în atelier. Ingres îi mulţumea lui Valpinçon închinîndu-se foarte adînc, cu mîna la piept. Deodată îl vedem că se clatină; mă reped cu braţele deschise, fără să-l pot însă împiedica să cadă: se prăbuşeşte. Ingres leşinase. Era foarte palid şi avea un pic de sînge pe frunte; căzînd se zgîriase. În antreu văzusem o cană cu apă; i-am umezit tîmplele. Încetul cu-ncetul şi-a revenit. Lăsîndu-l cu Valpinçon, cobor într-un suflet scara, în trecere îl anunţ pe portar şi-o iau la picior pîn-acasă la doamna Ingres, pe rue de Lille nr. 4.

Ce va să zică... Eram atît de zăpăcit, că nici nu mi-a trecut prin minte să iau trăsura lui Valpinçon care-aştepta la poartă. O găsesc pe doamna Ingres. Îi vorbesc de accident cu binişorul. Îşi pune repede pălăria. Îi ofer braţul. În momentul cînd soseam noi în Quai Voltaire, Ingres se afla în capătul scării sprijinit de Valpinçon şi de portar. Ingres şi soţia lui au urcat în trăsura lui Valpinçon care i-a dus acasă. Asta a fost prima noastră întîlnire.

După expoziţie am primit o scrisoare de la Valpinçon, care călătorea în acel moment, prin care mă ruga să am grijă să iau înapoi *Baigneuse*.

A doua zi, mă duc la Ingres. Bat la uşă. Îmi deschide chiar el. Îi dau scrisoarea pe care i-o trimisese Valpinçon şi-i spun care e scopul vizitei mele. Ingres îi şi expediase *Baigneuse*. Am remarcat în atelier un cap de Jupiter, pe care mai tîrziu am avut norocul

să pun mîna, şi un Homer sprijinit de-un păstor, fugind de furtună. În planul doi al tabloului fulgera... Un fulger de Ingres! vă-nchipuiţi!

Luîndu-mi inima-n dinţi îi spun lui Ingres:

— Iertaţi-mă, domnule, că profit de-această ocazie care poate nu se va mai prezenta niciodată, ştiţi, aş vrea şi eu să fiu pictor. Sînt nebun după artă etc. etc.

— Tinere, fă cópii, multe cópii — îmi spune Ingres cu indulgenţă. Numai copiindu-i pe maeştri ai s-ajungi un bun artist.

La cîtva timp după asta, Ingres a făcut o expoziţie în atelierul lui. M-am dus la expoziţie, dar nu m-a recunoscut. Un domn foarte la modă în lumea artelor îl acaparase pe pictor, iar acesta se-nclina grav la fiecare compliment al lui. În faţa portretului doamnei Moitessier domnul spunea:

— Iunona!... Frumoasă ca cele antice!... şi atît de modernă!

Iar în faţa lui Homer:

— Antichitatea!... Patria muzelor!... Domeniul dumitale...

Sau în faţa *Băii turceşti*.

— O! O!... Deliciile... Splendoarea cărnii... voluptatea însăşi.

— Domnule... Am mai multe pensule — spune atunci Ingres, cu mîna la piept.

De-atunci nu l-am mai văzut niciodată pe Ingres.

Ascultîndu-l pe Degas povestind cum îi leşinase Ingres în braţe mă gîndeam în sinea mea: ce subiect frumos de tablou pentru un concurs la Roma! Ingres în braţele lui Degas! Două generaţii care-şi dau mîna: o epocă al cărei ultim reprezentant era Ingres şi o artă cu tendinţe noi care apărea.

*

De cîte ori nu m-a scos, providenţial, din încurcătură Mary Cassatt în epoca debutului meu!

— N-ai un tablou pentru Havemeyer?

Generoasa Mary Cassatt se agita cu frenezie pentru succesul colegilor ei: Monet, Pissarro, Renoir, Cézanne, Sisley... Dar cîtă indiferență cînd era vorba de pictura ei! Cît de nesuferit îi era să-și scoată, cum se spune, opera pe piață! La o expoziție de impresioniști, la care Mary Cassatt își apăra cu vehemență colegii, cineva i se adresează fără să știe cu cine are de-a face: „Printre cei pe care-i citați uitați un pictor pe care Degas îl prețuiește foarte mult..."

— Pe cine? — întreabă ea mirată.

— Pe Mary Cassatt.

Ea a exclamat foarte firesc, fără falsă modestie:

— Nu zău!

— Asta trebuie să fie pictoriță: e geloasă — șoptește necunoscutul depărtîndu-se.

Mary Cassatt avea o proprietate la Mesnil-Beaufrène, în departamentul Oise, unde-și petrecea verile. Acolo a murit, în 1926. Tot satul a-nsoțit-o la groapă. Numai bătrîna Mathilde, servitoarea ei atît de devotată, și cîțiva intimi știau cît de mare-i era generozitatea, fiindcă Mary Cassatt își însoțea actele de binefacere cu un gest sec și-aproape distant, ca și cînd i-ar fi fost rușine să facă o faptă bună.

La cimitir, după ultimele rugăciuni, potrivit obiceiului protestant, pastorul le-a dat celor care erau de față trandafiri și garoafe, desprinse din coroane, să le azvîrle pe mormînt. Mi-o-nchipuiam pe Mary Cassatt în fața acestui covor de flori, alergînd după pînză și după peneluri.

*

În cartea mea despre Cézanne, am vorbit de vizita pe care i-am făcut-o pictorului la Aix, orașul lui natal, după expoziția pe care i-o deschisesem în prăvălioara mea din strada Laffitte.

Cum să nu mai dăruiesc o amintire acelei epoci, atît de îndepărtată și-atît de apropiată în același timp? Și cum să trec sub tăcere cît de mult m-am minunat de-a lungul drumului dintre Marsilia și Aix, în timp ce prin fața ferestrei compartimentului meu defilau toate peisajele acelea în care regăseam tablourile lui Cézanne? Cum să nu evoc, o dată mai mult, ardoarea pictorului, cu penelul în mînă, în fața unor pînze pe care, într-un moment de irascibilitate, nu ezita să le distrugă, așa cum s-a-ntîmplat cu *Țăranul* acela tăiat tot cu cuțitul, sau cu acea natură moartă pe care, de la fereastra atelierului, o vedeai legănîndu-se de creanga unui cireș!...

De cîte ori mă gîndesc la Cézanne, văd în fața ochilor atelierul în care reproducerile lipite pe pereți dovedeau dragostea pictorului pentru clasici: Luca Signorelli, El Greco, Tintoretto, Tițian, și pentru cei mai apropiați de noi: Delacroix, Courbet, ca să ajungă la Forain... Biete reproduceri, imagini de trei parale, dar care-i erau de-ajuns artistului pentru a-i crea o ambianță de muzeu.

Nu pot rezista nici ispitei de-a aminti profunda cultură clasică a maestrului din Aix, pasiunea lui pentru Baudelaire, accesele lui de furie cînd întîlnea pe cineva care-i defăima vreun idol; și, cînd îl credeai mai dezlănțuit, dădea la iveală brusc sensibilitatea, ingenuitatea unui copil. De exemplu, atunci cînd, luîndu-mă martor, l-a făcut cu ou și cu oțet pe răposatul Zola care îndrăznise să-i reproșeze lui Corot că în loc să picteze țărance în peisajele lui, pictase nimfe: în culmea enervării, îmi spusese cu glas tremurat: „Iartă-mă, domnule Vollard, țin atît de mult la Zola!..."

Pentru că vorbesc despre Aix, îngăduiți-mi să-mi aduc aminte și de cîțiva locuitori ai lui pe care i-am cunoscut: de familia aceea J... mai ales, care avea niște magnifice tablouri de Cézanne, lăsate vraiște pe palier, în vecinătatea celor mai eteroclite obiecte: colivii,

scaune hodorogite, ţucale ciobite, toate aceste lucruri făcînd parte cîndva din existenţa casei şi, din acest motiv, trecute în rîndul zeilor lari... Şi de contesa-aceea păstrîndu-şi ifosele în mizerie şi refuzînd energic să se despartă de Cezannii ei exilaţi în pod:

— Domnule, eu nu sînt negustoreasă!

— Dar dacă sînt şobolani în pod?

— Ei şi! Sînt şobolanii mei.

Şi, în sfîrşit, cum aş putea să-i uit pe toţi neghiobii aceia care credeau de adevăratelea că dacă Parisul era entuziasmat de Cézanne o făcea numai ca să-şi bată joc de provincie, luînd *ad litteram* ceea ce le spunea compatriotul lor despre sine însuşi cînd îşi deplîngea neputinţa de-a „realiza“ sau cînd îi declara unei acuareliste din Aix, care-i cerea sfatul: „O, doamnă, dacă aş fi eu atît de priceput ca dumneavoastră, de multă vreme aş fi fost primit la Salon“.

Nu trebuie deci să ne mirăm că toţi indivizii ăştia îl considerau pe Cézanne lipsit de discreţie pentru că trimitea două pînze la o expoziţie a pictorilor-amatori din Aix. Dar Cézanne găsea în arta lui forţa de-a suporta batjocurile şi amărăciunile pe care pictura i le pricinuia.

— Ascultă-mă, domnule Vollard, eu cred că nimic nu mi se potriveşte mai bine decît pictura — îmi spunea el într-o zi, vorbindu-mi despre „pretenţiile cretinilor, ale intelectualilor şi ale caraghioşilor“.

Este inutil s-adaug că evita orice contact cu ei şi chiar şi cu ceilalţi. Atît de mare-i era suspiciunea cu privire la semenii lui încît, întîlnindu-se la Aix cu un coleg pe care nu-l mai văzuse de treizeci de ani, acesta, după primele efuziuni, cerîndu-i adresa, Cézanne îi răspunsese:

— Stau departe... pe-o stradă!...

În vizita mea la Aix, am tras la un hotel de pe bulevardul Mirabeau. Nu mă pot gîndi la oraşul cu o sută de fîntîni fără să revăd

bulevardul Mirabeau scăldat de soare, un soare care, filtrîndu-se printre crengile platanilor, aşternea pe pămînt jocuri atît de frumoase de umbră şi de lumină. Mi-aduc aminte mai ales acel *Café des Deux Garçons*, unde-am petrecut atîtea ore încîntătoare cu poetul Joachim Gasquet, animatorul tineretului intelectual din Aix. În acest mediu, am auzit pentru prima oară vorbindu-se de autonomie. Dar autonomismul din Aix nu semăna cu cel care se manifestă prin bombe. Autonomismul provensal era blajin; cel mai mare exces al lui mergea pînă la a vărsa o călimară în capul regelui René. Tinerii exaltaţi îl învinuiau că, prin donarea ducatului său Franţei, a prefăcut o antică provincie, mîndră de trecutul ei, într-un departament oarecare.

Ce amintire mi-a lăsat o masă pe care-am luat-o la Gasquet! Intrînd în sufragerie, mă aflam în faţa a trei pînze de Cézanne: *Femeie cu mătănii*, ajunsă mai tîrziu în colecţia Jacques Doucet; acel *Lan de grîu* pe care l-am regăsit, dacă nu mă-nşel, la licitaţia Bernstein şi, în sfîrşit, faimosul *Munte Sainte-Victoire*, achiziţionat între timp de Courtauld, marele colecţionar londonez. Aceste două pînze minunate, *Lan de grîu* şi *Muntele Sainte-Victoire* le trimisese Cézanne la expoziţia unui grup de amatori din care făcea parte, vrînd cu orice preţ să le vadă „atîrnate“. Tablourile n-au putut fi refuzate, deoarece statutele dădeau oricărui membru dreptul să trimită două pînze. Dar organizatorii expoziţiei au găsit de datoria lor să se scuze de discreditarea unei manifestări de artă prin asemenea participare.

La masa aceea se afla şi un tînăr scriitor din Aix, Demolin, de care Gasquet făcea mare caz, cît şi un alt tînăr al cărui nume nu l-am reţinut. La desert, gazda ne-a citit un poem inedit, dintre cele mai recente pe care le scrisese.

Ne pregăteam să ne ridicăm de la masă cînd servitoarea anunţă: „Domnul Cézanne“. Pictorul era însoţit de tatăl lui Gasquet, fost

brutar, regalist convins. Fiu-său îl „epata“ și tocmai de-asta îl și îngrijora.

Cred că încerca aceeași teamă pe care și-o exprima tatăl lui Cézanne cînd îi spunea fiului său: „Băiete, gîndește-te la viitor, cu geniu mori iar cu banii trăiești“. Auzindu-l pe „Joachim“ cum suie-n slăvi atîția scriitori morți de mult, fostului brutar i se părea că n-are nici un sens să-ți alegi o meserie în care să intri în concurență nu numai cu viii, dar și cu morții. Orișicum, entuziasmul tînărului poet nu-i displăcea lui Cézanne, deși pictorul, care relua de-o sută de ori aceeași pînză, dorea probabil ca elanul juvenil cu care „Joachim“ își risipea versurile, ca pasărea trilurile, să se disciplineze.

Intrînd, Cézanne își aruncase ochii pe-o revistă de artă modernă în care, în fruntea unui articol despre maeștrii provensali, vedeai portretul lui Puget și pe cel al lui Daumier.

— Or fi știind marsiliezii, măcar, că Puget și Daumier sînt de-ai lor?

— După cum Cézanne e al nostru — exclamă unul dintre invitați.

Cézanne îi aruncă o privire severă celui care-l întrerupsese. Desigur, complimentul nu-l prea măgulea, venind din partea unuia dintre compatrioții lui, compatrioți despre care avea obiceiul să spună că nu prea au stofă.

Peste cîteva clipe, Cézanne se ridică să plece; Gasquet rostind un nume drag între toate maestrului din Aix, numele lui Baudelaire, pictorul începu să declame:

Au-dessus des étangs, au-dessus des vallées,
Des montagnes, des bois, des nuages, des mers,
Par-delà le soleil, par-delà les éthers,
Par-delà les confins des sphères étoilées... [1]

. . . .

[1] *Élévation (Pornire-n sus)*: Deasupra, peste lacuri, peste prăpăstii sparte, / Și peste munți, și codri, și nori, și mai departe, / Și dincolo de soare, mai sus, din zbor în zbor / De lumile-nstelate și de hotarul lor... (trad. T. Arghezi). (n. tr.).

Cînd Cézanne s-a oprit, s-a așternut o tăcere pe care nimeni nu îndrăznea s-o tulbure. Doamna Joachim Gasquet s-a strecurat spre pian, l-a deschis încetișor și a cîntat o sonată de Beethoven pentru care Cézanne nu și-a precupețit aplauzele, deși muzica lui preferată era cea de fanfară și cea de flașnetă.

Platon propunea să-ncununezi cu trandafiri poeții și pe urmă să-i dai afară din Republică; el ignora rolul pe care poetul este menit să-l joace în orele critice, în care apărătorii cetății au nevoie de exaltare. Un tovarăș de tranșee al lui Gasquet îmi povestea următoarele: „Cînd a sosit tipul ăsta, eram cu noroiul pîn-la brîu și ne-apucase o tristețe... A-nceput el să ne recite din *Calendal* și ne-a venit deîndată inima la loc. Cerul nu ni se mai părea întunecat; auzeam pur și simplu greierii cîntînd“.

Cézanne i-a făcut lui Gasquet un portret, aflat astăzi la muzeul din Praga. Mi-aduc aminte că fostul profesor de filozofie al poetului, domnul Dumesnil, după ce s-a uitat îndelung la această pînză, la mine în magazin, mi-a spus:

— Cît e de ciudat! Credeam că-l cunosc bine pe Gasquet, dar în fața portretului ăsta înțeleg că adevăratul Gasquet nu e naivul pe care-l credeam eu.

Pasiunea acestui tineret din Aix, atît de vibrant, nu afla ecou în vechile case aristocratice ale orașului, printre descendenții vechilor familii, descendenți sărăciți, dar a căror principală grijă era să-și țină ighemoniconul, domni pe care-i vedeai, de dimineață, cu țilindru și cu cravată albă, mergînd la brutărie și cumpărînd o pîinișoară de-un creițar. Trăiau din ultimele vestigii ale opulenței trecute: mobile semnate, lambriuri de epocă, potrete de străbuni, care încetul cu încetul luau drumul anticarilor și-al negustorilor. Dar atît cît le mai rămînea un acoperiș, un parchet și ferestre, își făceau vizite reciproc. În cești vechi des-

perecheate, fără foc în sobă, fără servitoare, stăpîna casei și fiicele ei ofereau ceaiul cu un ceremonial în care manierele Marelui Secol înlocuiau, de cele mai multe ori, prăjiturile.

Într-o zi, trecînd prin fața unei astfel de vechi rezidențe din Aix, aud pe-o doamnă, care, în timp ce vîra cheia în broască, îi spunea unei fete, în momentul cînd aceasta pleca:

— Jeanne, vino mîine cu soră-ta pe-aici; o s-avem cîrnați de Arles.

— A! îmi spun eu, uite că mai e o casă în care bunăstarea n-a pierit de tot.

Întîmplarea a făcut ca peste cîtva timp să mă-ntîlnesc cu zisa fată.

— Ei — mă interesez eu — au fost buni cîrnații de Arles?

— N-au fost nici un fel de cîrnați! Vară-mea ne-a explicat că uitase că era vineri. În schimb a deschis toate ferestrele salonului și-am respirat aerul grădinii.

Tot atunci am aflat că doamnele din înalta societate din Aix nu ies niciodată în grădină. Am întrebat de ce anume. „Fiindcă vecinii și-ar putea închipui că n-avem cu ce ne duce la țară" — mi-a răspuns interlocutoarea mea. Este admis totuși, fără a leza convențiile, să te plimbi în grădina publică, fiind de la sine înțeles că te vei purta cît se poate de rezervat. Fiindcă veni vorba de asta, o tînără actriță, originară de prin partea locului, domnișoara Raymone, îmi povestea că bunica ei se întîlnea în fiecare zi în grădina publică a orașului natal cu o doamnă bătrînă care, la rîndul ei, se vedea adesea aici cu o fostă colegă de pension. Bătrîna doamnă lipsind cîteva zile, fosta colegă îi scrie, pentru a se interesa cum se simte, adresîndu-i-se cu „dragă prietenă".

— Închipuie-ți! pentru că ne cunoaștem de treizeci de ani își permite să-mi spună „dragă prietenă" — i se plînsese trufașa bătrînă bunică-mi.

Cît de frumoasă e cîmpia din Aix! Am descoperit-o ducîndu-mă să-l vizitez pe Marcel

Provence. Se știe cîte eforturi a făcut artistul pentru a apăra ceea ce mai subzistă din tradițiile provinciei... Mă gîndesc mai ales la *Santons*. Aceste figurine gingașe, fantezii ale vechiului artizanat meridional, datorită ferventului lor propagandist, au parcurs drumul care le-a dus pînă la magazinele pariziene de pe marile bulevarde.

Ce zi plăcută am petrecut la Marcel Provence, în casa lui părintească, tapetată cu vechi pînze de Jouy, ale căror motive învechite, aproape înduioșătoare, evocau „dulceața traiului" de pe vremuri! Sora poetului făcea, și cu cîtă grație, onorurile casei! Și ce bucate alese ni s-au servit! M-a impresionat foarte mult felul, demn și respectuos în același timp, în care muncitorii de la fermă își salutau stăpînii seara, cînd se-ntorceau cu carele cu fîn.

Dar acești țărani cumsecade din regiunea Aix n-ar fi oameni dacă n-ar cunoaște micile certuri, micile animozități dintre vecini.

Într-o zi, plimbîndu-mă la cîțiva kilometri de oraș, a trebuit să m-adresez, ca să știu pe ce drum s-o apuc, unei țărănci care stătea aplecată, în grădină, de parc-ar fi vorbit cu pămîntul. Vrînd să-i arăt că mă interesez de cei de pe-acolo, îi laud grădina, dar și pe cea a vecinei.

— Ei, domnule, asta-i o femeie de care trebuie să te ferești. Se-ascunde de lume.

Apoi, cu jumătate de glas, de parcă mi-ar fi încredințat un secret, îmi spune:

— Și-a semănat grădina înainte de-a se trezi oamenii, ca să nu știe nimeni ce-a pus. Și pe urmă nu-i cinstită. Veneau niște păsărele pe-aici și-mi cîntau, ei bine, domnule, le-a ademenit la ea-n grădină cu baligă de cal...

— Dar dacă-n locul semințelor pe care le găsesc în baligă le-ai arunca niște pîine, poate că le-ar plăcea și mai mult?

— Pîine, care costă bani, s-o dai unor dobitoace care nu sînt ale tale?...

*

Cum l-am cunoscut pe Renoir? Voiam să știu cine-i pozase lui Manet pentru un tablou pe care-l aveam eu. Era portretul unui bărbat stînd în mijlocul unei alei din Bois de Boulogne, cu pălărie gri, cu jachetă mov, cu vestă galbenă, cu pantaloni albi, cu botine de lac; uitasem trandafirul de la butonieră. Cineva îmi spusese că Renoir trebuie să știe cine era. M-am dus să-l caut pe pictor, care locuia-n Montmartre, într-o clădire veche numită *Château des Brouillards (Castelul Cețurilor)*. În grădină, o servitoare cu aer de țigancă, ținînd un copil în brațe, îmi spusese s-aștept pe culoar; apare o doamnă tînără, toată numai rotunjimi și bonomie, ca-n pastelurile lui Perroneau înfățișînd burgheze de pe timpul lui Ludovic al XV-lea; era doamna Renoir.

— Cum, domnule, v-a lăsat aici? Gabrielle!

— Afară-i noroi! spune servitoarea.

Doamna Renoir s-a dus să-l anunțe pe bărbatu-său, după ce m-a condus în sufragerie, unde am putut admira cîteva splendide pînze de Renoir.

Pictorul a venit numaidecît.

I-am spus ce vînt m-adusese.

— Persoana care vă interesează este domnul Brun, un prieten al lui Manet. Nu vreți să urcați în atelier? Acolo putem sta mai comod de vorbă.

Renoir m-a condus într-o încăpere dintre cele mai banale: un șevalet, două-trei mobile disparate, o învălmășeală de stofe, cîteva pălării de pai pe care pictorului îi plăcea să le mototolească între degete înainte de-a pune modelul să pozeze. Peste tot pînze, lipite fața-n față unele de altele. Alături de scaunul modelului, am văzut — cu banderolele nedesfăcute încă — un vraf de numere din *Revue Blanche*, o revistă de avangardă.

— E o publicație tare interesantă — zic eu.

— Într-adevăr. Mi-o trimite prietenul meu Natanson.

Întind mîna să iau un număr, dar Renoir mă oprește:

— Nu puneți mîna pe nimic, le-am așezat așa ca să susțină piciorul modelului.

În fața șevaletului, Renoir deschide cutia cu culori. Am fost uimit de ordinea și de curățenia pe care-o vedeam în ea. Paleta, pensulele, tuburile stoarse și îndoite, pe măsură ce se goleau, dădeau impresia de ordine aproape feminină.

I-am spus lui Renoir cîtă încîntare simțisem în fața a două nuduri din sufrageria lui.

— Sînt studii făcute după servitoarele mele. Am avut cîteva admirabil făcute și care pozau ca niște îngeri. Dar trebuie să adaug că nu sînt dificil, cu condiția să dau peste o piele care să nu respingă lumina. Nu știu cum reușesc alții să picteze cucoane!... Ați văzut vreodată cucoane cărora să le pictezi mîinile cu plăcere? Și totuși e atît de frumos să pictezi mîini de femeie, dar mîini care fac gospodărie! La Roma, la palatul Farnesina, există o lucrare a lui Rafael, o *Veneră* implorîndu-l pe Jupiter; are niște brațe..., e încîntător! Îți dai seama că-i o gospodină zdravănă care se-ntoarce la cratițele ei; de-asta spunea Stendhal că femeile lui Rafael sînt comune și greoaie!

Sosirea modelului ne-a întrerupt conversația. Mi-am luat rămas-bun, cerîndu-i voie pictorului să-l revăd.

— Cînd poftești! Dar prefer seara, după ce am terminat lucrul.

E ușor de ghicit graba cu care am profitat de promisiunea acordată.

Săptămîna următoare am trecut iar pe la Renoir. Într-o seară, după cină, Renoir se și băgase-n pat.

— Astă-seară, fiind singur, m-am culcat mai devreme ca de obicei. Gabrielle are să-mi citească. Te invit la mica noastră petrecere.

— Ați văzut, domnule Renoir, în ziar că domnul X... a fost numit cavaler al Legiunii străine? îl întreabă Gabrielle.

— Al Legiunii de onoare, Gabrielle!

— A! credeam că...

— Alături sînt nişte cărţi, adu-le încoace. Ce-mi place mie la fata asta e că spune totdeauna ceva hazliu fără să-şi dea seama — zice Renoir după ce iese Gabrielle din cameră. Individul căruia-i atribuia Legiunea străină e-un francez care pînă mai ieri-alaltăieri era încă român sau polonez, poate nici el nu mai ştie bine. Să-ţi mai spun încă una de-a Gabriellei: vara trecută închiriasem o casă la ţară, lîng-o cazarmă. Nevastă-mea o găseşte într-o zi pe Gabrielle, dîndu-le la doi soldaţi, printre gratiile ferestrei de la bucătărie, cînd o lingură de supă, cînd una de dulceaţă.

— Gabrielle dragă, ai să-i îmbolnăveşti cu mişmaşul ăsta al tău! i-a spus nevastă-mea.

— Zău, credeţi? i-a răspuns Gabrielle cuprinsă de îngrijorare.

În momentul ăsta soseşte cineva care povesteşte că la Lyon i se servise ciorba după dulceaţă.

— Tocmai — zice Gabrielle liniştindu-se îndată. Mi-au spus că regimentul lor e repartizat chiar la Lyon.

— Uite — continuă Renoir — prefer de-o mie de ori s-aud toate gugumăniile astea decît să am de-a face cu vreo „cugetătoare". A! îmi poza odată nevasta unui cîrciumar, o fată frumoasă, cu obraji rumeni, sănătoşi. Mi s-a părut tot timpul că îndărătul frunţii ei încruntate cloceşte ceva. Agasat, pînă la urmă am întrebat-o:

— E ceva-n neregulă azi? Mă tot întreb la ce te gîndeşti.

— Păi, domnule Renoir, mă gîndesc şi eu că-n timp ce stau aici mi se arde tocana pe foc.

Gabrielle se întorsese. Punînd pe masă cărţile pe care le adusese, începuse să citească titlurile:

— *Crudă enigmă*, *Domnul de Camors*, *Doamna Bovary*...

Renoir o întrerupe:

— Adică să-nghit eu trei sute de pagini fiindcă un farmacist e încornorat! Ca şi cu *Salammbô*, tot de dumnealui, pe care toată lumea vrea neapărat s-o citesc. Îmi place de-o mie de ori mai mult *Romanul mumiei*[1]. Toată lumea îmi spune că-i fals de la-nceput pîn-la sfîrşit; poate că de-asta îl citesc cu atîta plăcere.

— *Florile răului*, continuă Gabrielle.

— Una dintre cărţile pe care le detest cel mai mult! exclamă Renoir. Nu ştiu cine mi-a mai adus-o şi pe-asta!... Dacă l-ai fi auzit şi dumneata, ca mine, pe Mounet-Sully recitînd, în salonul doamnei Charpentier, *Stîrvul*, în faţa tuturor gîştelor ălora care se topeau de plăcere cu gurile căscate...

Gabrielle continuă.

— *Germinie Lacerteux*, *Madame Chrysanthème*, *la Chanson des gueux*, *Legenda secolelor*...

Renoir, care asculta nepăsător, întinde mîna cu un gest de scîrbă la auzul acestui ultim titlu.

— Dar versurile lui Hugo sînt foarte frumoase...

— Se prea poate ca Hugo să aibă geniu; dar ceea ce mă exasperează la omul ăsta e faptul că i-a dezvăţat pe francezi să vorbească simplu... Gabrielle, mîine să te duci neapărat să-mi cumperi *La Dame de Monsoreau*, şi către mine: Ce capodoperă!... Capitolul în care Chicot binecuvîntează procesiunea...

— Domnule — exclamă deodată Gabrielle — uitaţi o carte de Alexandre Dumas!

Renoir se luminează la faţă. Gabrielle anunţă triumfal:

— *Dama cu camelii!*

— Nici în ruptul capului! protestează Renoir. Detest tot ce-a scris fiul, iar cartea asta mai mult decît toate celelalte. Mi-a fost întotdeauna groază de fufiştinele sentimentale!

---

[1] Operă a lui Théophile Gautier.

Renoir avea la Essoyes, satul natal al soției lui, o căsuță în care-și petrecea lunile cele mai călduroase ale verii. Ce clipe frumoase am trăit în această casă veche de țară, cu ziduri groase, înconjurată de-o livadă!

Un prieten se mira că pictorul o dată cu venirea toamnei nu se-ntorcea mai repede la Paris, înainte de-a se duce în Sud unde boala îl silea să-și petreacă iarna.

— Ce să-ți spun? îi răspundea Renoir. În fața unui foc bun nu simt nevoia încălzirii centrale. Aici am unt excelent și pîine cum nu mănînci la Paris. Și pe urmă vinișorul ăsta de prin partea locului...

Mi-aduc aminte și acum de vinul ăsta și de-o tescovină care făcea cît tot armagnacul vechi din lume.

Ceea ce-mi plăcea în mod deosebit la Essoyes era rîul, rîul Ource, care dă atîta farmec peisajului. Renoir, care nu mai putea umbla, cerea de multe ori să fie dus pe malul apei.

Cu ocazia unei vizite la Essoyes, m-am interesat de curiozitățile regiunii. Mi-a fost lăudat numaidecît mormîntul fostului proprietar al magazinelor *Louvre*, maiorul Hériot. Ăsta avusese în viața lui o ambiție: voia un mormînt somptuos și original. Maiorul Hériot, care pretindea că are idei, ezitase între două concepții: o piramidă sau o coloană trunchiată. Dar murise înainte de-a se hotărî, iar familia socotise de datoria ei să-i îndeplinească dorința. După matură chibzuință, hotărîse să îmbine cele două proiecte ale răposatului: piramida a fost tăiată pe din două, iar pe acest soclu au așezat un fel de obelisc. Pe una dintre fețe, o inscripție enumeră principalele merite ale maiorului și ne aduce la cunoștință că fratele lui, care-a ridicat mausoleul, este cavaler al Legiunii de onoare. În ziua cînd am fost dus să admir opera asta de artă, am văzut o țărancă bătrînă îngenuncheată în fața mormîntului. După ce s-a ridicat, trecînd pe lîngă mine, am întrebat-o:

— Sînteți rudă cu maiorul Hériot?

— A, nu, domnule, nici gînd!

— Bine, dar atunci pentru ce vă rugați la mormîntul lui?

— Pentru că nu vine nimeni niciodată la el! După ce strîng iarbă pentru iepuri, vin aici și spun un *Pater* și-un *Ave*... Cum se poate ca un bogătaș să fie uitat chiar așa?

*

L-am cunoscut foarte bine pe Albert Besnard. Era pe vremea cînd impresioniștii au trebuit să se lupte ca să-și cîștige un loc sub soare, și ce loc mititel! Era pe vremea cînd Théodore Duret, care le luase printre cei dintîi apărarea, prezenta pictorilor oficiali o cerere umilă în favoarea prietenilor lui.

— Dumneavoastră sînteți musafirii de la masa cea mare, noi nu vă cerem să ne așezăm la masa asta; lăsați-ne doar să-ntindem o mescioară alături...

Besnard își făcuse numaidecît un public. Trebuie să recunosc că avea darul marii compoziții, iar coloritul lui vesel și deschis, aparenta lui îndrăzneală făcuseră să fie acceptat de cei care socoteau Saloanele oficiale înapoiate, dar care se speriau de libertățile prea mari ale impresioniștilor. Impresioniștii, în schimb, se credeau îndreptățiți să-l acuze pe Besnard că s-a priceput prea bine să-și însușească descoperirile lor. Acuzație pe care Degas o traducea printr-o butadă: „Zboară cu aripile noastre".

E drept că și Besnard se exprima cu aceeași libertate. Într-o zi, mă oprisem, la el în atelier, în fața *Sărutului* de Rodin.

— Îți place? mă întrebă Besnard.

Văzîndu-mă că ezit a continuat.

— Îți face impresia că ăștia doi fac dragoste?

— Cred și eu!

— Haida de! se vede cît de colo că sînt modele care pozează.

Am avut cinstea să-l am pe Besnard oaspete la masă de două ori. Prima oară cu ocazia *Premiului pictorilor*, instituit de mine. Besnard făcea parte din juriu. Candidatul lui era Paul Valéry pentru care de altfel a votat aproape toată lumea. A doua oară — cînd cu candidatura lui Georges Rouault la Academie. Acesta fiind bolnav în Elveţia, invitasem diferite personalităţi pentru a le arăta cîteva dintre operele lui. După ce le-am prezentat un număr oarecare de tablouri, Besnard m-a luat de-o parte: „Arată-mi repede pînzele lui Rouault că trebuie să plec". — „Păi astea sînt pînzele lui Rouault, pe care le-aţi văzut!" — „Aha, perfect"... Trebuie să spun că, în ziua aceea, Besnard părea foarte preocupat. La masă, vecina lui, gîndindu-se că-i trezeşte amintiri agreabile, îi vorbise despre o persoană pe care maestrul o cunoştea de patruzeci de ani şi de care se ştia că este deosebit de legat. „Are-un nas foarte frumos" — spune doamna. „Credeţi că-i de-ajuns pentru o femeie să aibă nas frumos?"

Am fost de cîteva ori la Besnard în ziua lui de primire, duminică după-amiază. L-am găsit pe pictor stînd într-un fotoliu, înconjurat de cucoane foarte atente cu el. Ceilalţi invitaţi stăteau de vorbă discret, în picioare sau în mici grupuri. Aveai impresia că-i un senior bătrîn, înconjurat de mica lui curte. În mijlocul atelierului, pe-un şevalet, o pînză mare, portretul cardinalului Mercier. „Cum se face că pînza asta nu-i încă într-un muzeu?" întrebă cineva. „Luxembourgul a refuzat-o; mi s-a obiectat că-i prea mare. Pe vremuri li se dădea bătrînilor tot locul, astăzi li se dă tinerilor" — spuse liniştit Besnard.

Besnard a scris cu multă bunăvoinţă prefaţa la ediţia romanului lui Balzac *Capodopera necunoscută*, ilustrată de Picasso, pe care-am scos-o eu. Pot spune că, de data asta, Picasso care, după exemplul domnului Ingres, probabil că are mai multe maniere de-a picta, a

făcut unele dintre compoziţiile lui care corespund cel mai bine ideii pe care ţi-o faci despre un clasic pur. Ducîndu-mă la Besnard, să-i mulţumesc pentru colaborare, am fost condus într-o cămăruţă unde se afla singur. Aici n-am mai găsit strălucirea aceea pe care o răspîndea în atelier, în mijlocul admiratorilor. Aveam în faţa ochilor un om care-şi arăta vîrsta şi care părea a-şi fi o povară lui însuşi. În momentul cînd am intrat, înăbuşind un căscat, a dat de-o parte cartea pe care-o avea în mînă. Arătîndu-mi admiraţia pentru un Tiepolo de pe perete, m-a privit cu un aer satisfăcut în care mi s-a părut că surprind oarecare amuzament. După ce-a murit, la licitaţia colecţiei sale, i-am înţeles uşoara ironie. Tiepolo, pe care, altminteri, tot foarte frumos îl socoteam, era într-adevăr un Tiepolo. Dar nu al celebrului autor al *Adorării magilor*, ci al fiului său Delmonico.

*

Deşi muzeele îi expun pînzele la loc bun, deşi cărţile lui sînt în rafturile tuturor bibliotecilor de artă, s-ar părea că domnul J. E. Blanche este o victimă a conspiraţiei tăcerii. Am auzit un om de spirit dînd o explicaţie pe care ai crede-o luată dintr-*O mie şi una de nopţi*. La naşterea pictorului, două ursitori îi păzeau leagănul. Una zice: „Ai să fii pictor". Cealaltă adaugă: „Ai să fii şi scriitor". Mai vine-o ursitoare şi zice şi ea: „Iar eu îţi dăruiesc spirit caustic", Cu siguranţă că pentru darul ăsta finul ursitoarelor n-a prea avut motive să se felicite. Fără spiritul ăsta ale cărui muşcături îi atingeau atît pe artişti cît şi pe literaţi, cei din urmă ar fi spus, poate: „De ce trebuie să scrie cînd pictează atît de bine!", iar pictorii la rîndul lor ar fi declarat: „E-atît de interesant cînd scrie, de ce s-o-ncăpăţîna să picteze? Pînă la urmă, au găsit o şi mai bună ripostă faţă de spiritul lui, făcîndu-se şi unii şi alţii că-l ignoră.

„N-o să mai putem fi acuzați că-i respingem pe tineri" — au spus noii lui confrați cînd a fost primit la Institut. Și fiecare adăuga *in petto:* „Acum că-i de-ai noștri, Casa are „un paravan bun".

Dar, la scurt timp după alegerea lui, la o serată la Van Dongen, doi „nemuritori" își făceau confidențe cu privire la candidații care concurau pentru fotoliul vacant la Academia de Belle-Arte:

— Am să votez pentru X... spune unul din ei. Ca talent îmi place mai mult Z... Dar nu mai vreau tineri.

— Bine, dar dumneata ai pornit campania pentru întinerirea Institutului — ripostează confratele.

— Da, de pe urma ei ne-am ales cu Jacques Blanche.

Am priceput îndată că domnul J. E. Blanche nu era paravanul după care sperase Academia să se-adăpostească.

*

Cît despre Boldini, căruia confrații credeau că nu-i mai datorează nimic pentru că-l numeau „pictorul eleganțelor" — „eleganțele" de la 1890 — ei bine, l-am văzut într-o zi pe Degas oprindu-se în fața unei pînze de Boldini, pînză în care era înfățișat pictorul Lewis-Brown cu familia lui, un Lewis-Brown hlizindu-se cu toți dinții lui galbeni și lungi, în timp ce nevastă-sa și fiică-sa stăteau în picioare, în spatele fotoliului său. Degas mîngîia pînza cu mîna fără să scoată o vorbă, încă un mod al lui de-a admira. Cu toate astea, Degas nu era prea binevoitor cu „confratele" ăsta, în pictura căruia virtuozitatea și un anume aer echivoc nu-i erau deloc pe plac. Mi-amintesc o împrejurare în care Degas privea la mine-acasă niște desene de Charles Serret, desene, în pastel, care evocau anumiți maeștri mărunți de dinainte de Revoluție. Cele pe care i le pusesem lui Degas sub ochi înfățișau niște

fetițe jucîndu-se: „Ce frumoși sînt copiii ăștia" — spuse Degas... Și cînd te gîndești la *fetițele* lui Boldini cu mutra lor vicioasă!...

*

L-am văzut pe Forain, pentru prima oară, acum vreo cincizeci de ani. La vremea aceea făceam dreptul și începuse să mă intereseze tot ce era în legătură cu arta. Corespondentul meu la Paris, un plantator din Réunion, îmi spusese:

— Uite un galben. Tu, care-mi vorbești mereu de tablouri, găsește-mi o gravură, un mic desen... ce vrei tu, în sfîrșit știi tu...

Dac-ar fi fost vorba numai de mine aș fi avut mai puțină îndrăzneală, dar fiind vorba de altul, am riscat și m-am dus la Forain ale cărui desene le admiram în fiecare săptămînă în *Le Courrier Français.* I-am vorbit despre misiunea mea. A zîmbit, a deschis o mapă și mi-a dat un laviu reprezentînd o femeie care pîndește parcă un client invizibil.

— Epatant! a exclamat corespondentul meu, cînd i-am dat desenul. Mă-ntreb cum a putut tipul să prindă așa ceva! Aș putea să jur că mai serile trecute am întîlnit-o pe femeia asta pe strada Notre-Dame-de-Lorette. Totuși mi s-a părut că sîntem singuri...

I-am explicat că specificul artei e tocmai faptul de a-ți da impresia realității, a lucrului trăit. Interlocutorul meu făcea ochii mari.

— Socot că trebuie să fie o strașnică plăcere să poți reda o chestie ca asta — mi-a mărturisit el în timp ce contempla Forain-ul. Dac-ar fi să mai trăiesc o dată, cred c-aș învăța să desenez...

Degas îl aprecia foarte mult pe Forain. Stima pe care o avea pentru talentul lui îl împiedica să se supere cînd Forain întîrzia la o masă. Dar Degas rămînea intransigent cînd era vorba de flori. Dacă, la rigoare, le mai

admitea într-o grădină, le proscria fără milă într-un apartament.

Într-o zi, venind să ia masa la Forain şi negăsind pe nimeni în salon, Degas intrase în sufragerie. În mijlocul mesei era un buchet de flori. Furios, îl ia şi, traversînd apartamentul, îl pune într-un ungher.

— Vai! am uitat florile tocmai cînd ia domnul Degas masa cu noi! exclamase verişoara doamnei Forain, intrînd în sufragerie. După ce-l căutase peste tot, servitoarea găsise buchetul şi-l pusese la loc. Mergînd la masă, Degas, care-i oferea doamnei Forain braţul, se depărtase brusc şi ieşise din cameră fără să spună un cuvînt. Au alergat după el. A consimţit să se întoarcă; dar numai după ce i-au jurat că n-au să mai pună niciodată flori pe masă.

Ca şi Degas, Cézanne îl stima foarte mult pe Forain. În atelierul lui din strada Hégésippe-Moreau erau prinse pe pereţi tot felul de desene ale satiricului din *Dulcele ţinut*.

Bineînţeles, nu mă gîndesc să judec opera lui Forain. Operă imensă: picturi, desene, gravuri în acvaforte, litografii. Şi acele mici compoziţii în laviuri cenuşii care semănau cu Fragonard şi pe care le păstra cu mare grijă în mape!

Prodigios la un artist ajuns la măiestrie este efortul atît de tenace pe care-l dovedesc cele cîte douăzeci, treizeci de studii pentru fixarea unei singure atitudini, a unui gest! Mă gîndesc, printre altele, la intensitatea, la viaţa pe care pictorul a ştiut s-o dea unui personaj care — datorită efectului unei palme — pare pur şi simplu că se-nvîrteşte în jurul lui însuşi.

Rareori se întîmpla ca victimele să-i poarte pică lui Forain pentru înţepăturile la adresa lor. Fiindcă le rostea, pînă şi pe cele mai crude, cu zîmbetul lui care, oricît de sarcastic ar fi fost, degaja totuşi un fel de cordialitate. Erau

nişte replici despre care s-a spus că porneau de pe buze şi nu din inimă.

Un aspect al lui Forain puţin cunoscut: *gentleman-farmer*-ul. Mă dusesem să-l văd la proprietatea lui din Chesnay. L-am găsit uitîndu-se la un taur pe care-l mina un argat.

— Faceţi un studiu după animalul ăsta splendid?

— Nicidecum! Îl prezint la comisia agricolă. Arendaşul mă asigură c-o să luăm premiul întîi.

*

Caricaturistul Sem este un alt desenator care şi-a avut momentul lui de mare celebritate. Redutabil cu creionul în mînă, nu dădeai doi bani pe el cînd îl vedeai, mărunţel şi pricăjit. Dar acest om atît de mititel nu se lăsa „dus“ cu una cu două. Într-o zi, primeşte un telefon din partea prietenului său Boldini, prin care i se anunţa că pictorul, simţindu-se foarte rău, voia neapărat să-l vadă. Sem se duce numaidecît.

Boldini pregătise o întreagă înscenare pentru a-l face să creadă c-a murit. Aprinsese luminări în jurul patului şi stătea nemişcat cu mîinile pe piept, scoase deasupra plăpumii. Uşa rămăsese-nadins crăpată. Sem, foarte emoţionat şi considerînd ca o pioasă datorie să fixeze pentru ultima oară chipul prietenului său, scoate carnetul şi se-apropie. În acest moment, Boldini dă plapuma la o parte şi sare din pat gol-puşcă. Atunci Sem, cu un calm desăvîrşit, îi spune lui Boldini care se fîstîcise: „Nu mişca, e o poză foarte bună“.

Cînd venea sezonul de mers la Deauville, Sem împreună cu Boldini şi cu Helleu formau un trio care se întrunea în celebra rue de Paris. Helleu avea înfăţişarea unui desăvîrşit gentleman. Era de-o corectitudine oarecum britanică, în timp ce prin talent se înrudea cu pictorii noştri din secolul al XVIII-lea.

Cu toate astea era foarte modest. Deşi pentru a-şi „prinde" siluetele feminine, atît de nestatornice, mîna artistului era plină de nerv, desenele lui n-aveau deloc caracterul precipitat pe care l-am putea bănui din vorbele lui Degas: „Helleu este un Watteau cu aburi"[1].

Într-o zi, Sem a fost musafirul meu la masă. Ceva mai înainte, ducîndu-mă la atelierul lui, văzusem pe-o măsuţă un impresionant şir de sticle de băuturi, cu diferite etichete: whisky, rachiu de ienupăr, de chimion, coniac...

La rîndul meu, am mobilizat şi eu cele cîteva băuturi spirtoase pe care le-aveam în pivniţă. M-am scuzat faţă de oaspete că nu eram mai bine aprovizionat.

— O! îmi spune pictorul — eu beau numai apă.

— Dar sticlele pe care le-am văzut la dumneavoastră?

— Sînt sticle-tip pentru nişte afişe, pe care trebuie să le desenez.

*

V-am spus că pictorul La Touche mă rugase să-l întreb pe Degas de unde-şi cumpăra pastelurile. La fel avea să mă întrebe şi domnul Roger-Milès, un critic vrednic de stimă:

— Cum obţine afurisitul ăsta de Redon negrul acela atît de profund din litografiile lui şi catifelarea aceea a desenelor în cărbune?

Cînd i-am povestit lui Redon, a început să rîdă:

— Spune-i lui Roger-Milès că le obţin mîncînd un biftec bun şi bînd un vin curat.

Redon aparţinea unei epoci în care vinul nu era dispreţuit. Era originar din Bordeaux, unde familia lui avusese o vie.

[1] Joc de cuvinte intraductibil: *bateau (vas) à vapeur* (cu aburi) — *Watteau à vapeur.*

— E bun vinul dumitale! Dumneata l-ai ales? mă întrebă el într-o seară cînd lua masa la mine.

— Bineînţeles!

— Nu te credeam atît de bun cunoscător...

— Brevetul de cunoscător pe care mi-l decernezi — îi răspund eu — l-am obţinut mai de mult de la un gastronom calificat. Gastronomul cu pricina mă felicita pentru ceea ce cumpărasem la vînzarea prin licitaţie a pivniţei restaurantului *Grand Véfour*. „E foarte simplu! i-am spus eu. Stăteam în spatele dumneavoastră. Am observat ceea ce făceaţi cu ceaşca de argint şi cu bucăţelele de brînză şi mi-am adjudecat două-trei lădiţe din vinul pe care l-aţi cumpărat!"

Redon părea legat de „amatorii" lui: se considera îndatorat faţă de ei. Spre deosebire de Degas, Redon nu mergea pînă acolo încît să pretindă că un tablou este o necesitate vitală... „Cei care mă cumpără — spunea el — sînt prietenii gîndirii mele".

De aici şi pînă la convingerea că era iubit pentru el însuşi nu era decît un pas. Într-o bună zi, i-am comandat lui Redon un album de litografii: *Apocalipsul*. Mi-a cerut să-i rezerv zece exemplare, adăugînd, nu fără oarecare mîndrie:

— Rezerv totdeauna zece exemplare pentru „amatorii" mei. Ţin să nu le lipsească nimic din colecţie.

— Cum nu se poate mai bine! zic eu. Dar nu vrei să mă laşi pe mine să le vînd albumul? Îţi garantez că ai să iei de două ori mai mult.

— Ar fi prea mîhniţi dacă nu le-aş vinde chiar eu litografiile mele şi dacă le-aş cere alte preţuri. De altfel, n-am de ce să mă plîng. Cînd mă gîndesc la bietul Bresdin care nu putea să scoată nici măcar cinci franci pe desenele lui... Mie mi se plăteşte şapte franci jumătate bucata...

Desenele lui Redon au rămas multă vreme la prețuri atît de scăzute din cauza acestei candori a lui, cum o numesc eu. O sută de franci un splendid desen de-al lui; șapte franci cincizeci o litografie! Unul dintre acei Mecena, care-l plătea pe Redon mai mult cu vorbe admirative decît cu bani, un oarecare negustor de cravate din strada Sentier, descoperise un procedeu de-a mai scoate încă un profit de pe urma relațiilor lui cu artiștii.

— Nu vrei să treci pe la mine să-ți iei suta de franci? îi spunea el lui Redon, căruia-i cumpărase o operă.

Și-i dădea întîlnire în ziua de primire a nevesti-si.

— O ceașcă de ceai? îl îmbia numaidecît soția șmecherului negustor de cravate. În felul ăsta, negustorul putea satisface fără mare cheltuială vanitatea „doamnei", care se simțea măgulită că are un salon artistic.

Lucrurile aveau să se schimbe pentru pictor în ziua cînd un negustor de tablouri din rue de La Boétie, care cumpărase de la el cîteva lucrări s-a apucat să le pună în vitrină cerînd un preț mult mai mare decît cel cu care se mulțumise artistul pînă atunci. Pastelurile s-au vîndut imediat ce-au fost expuse. Exemplul a fost repede urmat de alți confrați, spre marea decepție a clienților artistului. De pildă, întîlnindu-l pe contele de P..., acesta mi-a spus:

— Închipuie-ți că văd mai zilele trecute în rue de La Boétie, un buchet de flori, dintre acelea pe care, la el acasă, Redon mi-l lăsa cu două sute de franci. Un fel de venetic a intrat în magazin și n-a părut deloc mirat cînd i s-a cerut pe el o mie cinci sute!

Redon fusese mai degrabă mirat, decît încîntat de creșterea prețurilor.

— Închipuie-ți, mi se oferă acum asemenea sume că mă întreb dacă-i cinstit să le accept — îmi povestea el. Și apoi urmă, toți cumpărătorii ăștia de-acum... le place oare într-adevăr ce cumpără? Uneori am nostalgia vechilor mei „clienți". Mă cam lăsau ei să mă întind după o bucățică de pîine, dar ce cuvinte drăguțe-mi spuneau!... în sfîrșit, ca să-mi cumpere garoafe, nevastă-mea nu mai e nevoită să rupă din altă parte...

Florile! Chiar pe vremea cînd cei doi soți o duceau greu de tot, în atelier era totdeauna un buchet de flori. La drept vorbind, spectacolul florilor nu-i era de-ajuns lui Redon; îi plăcea la fel de mult să aibă în fața ochilor figuri plăcute. De-aceea, doamna Redon avea totdeauna grijă ca în salonul ei să fie femei frumoase.

Redon aprecia rafinamentul spiritual. Îl considera necesar pentru om în general și cu-atît mai mult pentru artist.

Într-o zi — îmi povestea el — ducîndu-mă pe la un prieten al meu la *Stup*[1], știi clădirea-aceea cu artiști, m-am oprit în fața unui atelier de la parter. Ușa fiind deschisă, am văzut un măgăruș care-i servea de model pictorului. Lîngă el, o femeie broda. Un adevărat tablou de primitiv. Pe o masă erau niște lalele și o carte a cărei legătură obosită dovedea că este citită des. Mi-am spus: „Ce bine se potrivesc!"

*

Am bătut cu oarecare șovăială la ușa atelierului lui Whistler de la care aveam ambiția să obțin o placă litografică pentru albumul meu de pictori-gravori. Celebrul artist trecea drept nesociabil. Am fost, cu atît mai mult, nespus de mișcat de felul cum m-a primit, pe mine, un tînăr necunoscut, care cerea colaborarea unui maestru, ale cărui gravuri, chiar

[1] Un fel de „falanster", construit la Paris, în pasajul Dantzig, din rămășițele vechiului pavilion al vinurilor de la Expoziția din 1889; sub numele de *La Ruche*, și-a cîștigat o mare faimă în istoria picturii moderne. (n. tr.).

şi cele mai neînsemnate, erau cotate atît de scump.

În atelierul lui nu vedeai nici un tablou. Am făcut cîteva timide insinuări. Dar în ziua aceea se gîndea numai la un proces — care-i fusese intentat. Whistler ceruse pentru un portret un preţ care, după ce se gîndise mai bine, i se păruse prea mic. Clientul pictorului refuzase să plătească mai mult. Whistler distrusese pînza. Pictorul se credea în drepturile lui deoarece restituise cecul pe care-l primise drept plată; clientul argumenta însă că înainte de a-i fi înapoiat suma de pe cec, pictorul o încasase, ceea ce implica, din punctul lui de vedere — care avea să fie şi cel al tribunalului — acordul asupra preţului. Pe scurt, Whistler era furios. Mi-a dezvoltat pe larg motivele care, socotea el, îi dădeau dreptul de a-şi distruge operele dacă aşa îi era cheful. Mă pregăteam să plec cînd mi-a spus:

— Vrei să iei masa cu mine? O să împărţim cotletul.

Am acceptat cu bucurie. O masă la Whistler! M-aşteptam la mari minuni. Auzisem că are un servitor indian şi un bucătar chinez. Se vorbea despre luxul în care trăia la Londra şi despre nevoia de-a armoniza totul: pînă şi culoarea farfuriilor cu cea a mîncării. Şi vedeam defilînd o omletă într-o farfurie albastră, o langustă pe-un platou verde. Deodată bate cineva la uşă.

Intră o bătrînă şi aduce un coş în care era cotletul cu pricina, o farfurie cu spanac şi cîţiva cartofi. Aşterne un şervet pe un mic gheridon; aşa cum spusese, pictorul împărţi cotletul cu mine. Spanacul era rece.

— Trebuie să-l încălzeşti — îi spune Whistler servitoarei.

Femeia pune farfuria în faţa sobei. Cînd a vrut s-o ia, pictorul şi-a fript degetele.

— Ei, drăcia dracului! a strigat omul. Farfuria frige, dar spanacul tot rece e!

— Faianţa e rea conducătoare de căldură... îndrăznesc eu să spun. Whistler cheamă iar servitoarea.

— M-am fript cu afurisita asta de farfurie, dar spanacul tot rece e. Sînt sigur că nu ştii de ce.

Uimită, bătrîna se uită la stăpînu-său.

— Am să-ţi explic eu — continuă Whistler. Spanacul e rece pentru că faianţa este rea conducătoare de căldură! Pricepi?

Servitoarea, buimăcită, mi-a azvîrlit o privire mohorîtă care parcă spunea: „Cine mai e şi tipu' ăsta, care-l face pe domnu' să-mi dea lecţii!"

*

Bonnard, Denis, Ibels, Piot, Ranson, Roussel, Vuillard erau legaţi de atelierul Julian. Cuvîntul ebraic *nabi*, care înseamnă „profet", fusese atribuit grupului lor de unul dintre prieteni, un anume Cazalis, care urma cursul de limbă ebraică al profesorului Ledrain. E de la sine înţeles că nici unul dintre aceşti tineri pictori nu se considera profet. Deşi atraşi de impresionism, nutreau totuşi ambiţia de-a găsi un mod propriu de exprimare. Nu erau singurii care simţeau această nevoie de înnoire. Alţi tineri pictori, visînd la o tehnică oarecum ştiinţifică, se străduiau să adapteze la pictură recentele descoperiri ale lui Chevreul cu privire la lumină (de unde teoria complementarelor presimţită încă de Delacroix). Pentru aceşti pictori, amestecul culorilor se face în ochi; pe pînză se vor pune deci tonuri pure. Acesta este neoimpresionismul. Precursorii acestei noi şcoli, ca Seurat şi Signac, erau convinşi că pînă la urmă îi vor atrage de partea lor pe glorioşii lor înaintaşi. Au reuşit să-l aducă pe Degas în faţa *Atelierului*, pînză expusă de Seurat la Independenţi. Dar impacientat numaidecît din cauza teoriilor pe care i le ţineau

cu privire la evoluția picturii, întorcîndu-se brusc, Degas arătase un tablou la întîmplare:

— De ce n-ar fi ăsta pictorul viitorului? exclamase el.

Era o pînză a vameşului Rousseau.

Nabiştii mîncau o dată pe lună la un mic negustor de vinuri din pasajul Brady. Cu privire la acest bistrou dețin un detaliu amuzant de la unul dintre clienții lui. Fiindcă de multe ori cheia de la closet se rătăcea, patronul o agățase de-un os cu măduvă. Tot mereu auzeai strigînd: „Osul cu măduvă!", ceea ce provoca ilaritatea generală. Pînă la urmă, această particularitate făcuse ca dineul acesta lunar să fie numit *Dineul la-osul-cu-măduvă.* La aceste agape se vorbea mai ales despre pictură. Sérusier era teoreticianul grupului. Petrecîndu-şi într-un an vacanța în Bretagne, la Pont-Aven, Sérusier se întorsese în culmea entuziasmului.

— Am întîlnit acolo — își anunță el prietenii — un tip genial, un anume Gauguin. Mi-a revelat adevărata pictură: „Dacă vrei să desenezi un măr fă un rotogol".

Sérusier arăta triumfător un tablouaş, pe care-l pictase după principiile „Maestrului din Pont-Aven". La drept vorbind, nabiştii au rămas la început cam reci în fața acestei opere pe care Sérusier o numea *Talismanul.* Chiar dacă Gauguin n-avea să aibă asupra lor o influență directă, ideile noi pe care discipolul său le aducea din convorbirile cu maestrul au dat de gîndit nabiştilor, pînă în momentul în care fiecare şi-a aflat calea proprie.

Prin 1893, Maurice Denis, remarcînd mica mea expoziție de desene de Manet, le vorbise despre ea prietenilor lui. În felul ăsta am intrat în legătură cu cîțiva nabiști, și anume cu Bonnard, cu Roussel și cu Vuillard, și am obținut de la ei mai întîi tablouri, iar mai tîrziu ilustrații pentru cărțile mele, cînd m-am apucat să editez cărți.

Alți pictori, care nu aparțineau grupului nabist, expuneau totuşi cu acest grup, în special Valtat şi Aristide Maillol.

Pe Valtat l-am cunoscut prin Renoir.

— Eram în Bretagne — îmi spune Renoir — cînd, în timpul unei plimbări, văd un pictor tînăr care făcea un studiu. M-a frapat îmbinarea fericită a tonurilor pe care le punea pe pînză. Era Valtat.

Cît despre Aristide Maillol, care avea să devină marele sculptor pe care-l ştiţi, la început făcea pictură. Resursele nepermițîndu-i să-şi cumpere pînze şi culori, se apucase de sculptură. La început, sculpta statuete de lemn fiindcă acest material nu costă mare lucru. În acelaşi timp, Maillol învăța să facă şi tapiserii. Există cîteva admirabile a căror lînă o vopsise cu culori preparate chiar de el.

Nu trebuie să-l uit pe un tînăr artist elvețian, Félix Vallotton, care se-alăturase grupului nabist. Grava cu briceagul obiecte de lemn pe care le vedeai reproduse în *Revue Blanche*, o dată cu desenele amicilor lui.

Mai tîrziu, fără să renunțe complet la gravură, Vallotton avea să se-apuce de pictură. Datorită probității desenului său era poreclit *micul Ingres.* Onestitatea, care era caracteristică artei lui, le-o transmitea şi modelelor. Într-o zi, făcînd portretul unei compatrioate, susținea că un pictor nu trebuie să „fardeze adevărul". Spunîndu-i cucoanei: „Rîzi, să-ți văd dinții", aceasta-i răspunsese: „Nu sînt dinții mei" şi, roşind, îşi scosese proteza.

Cumpărasem una dintre primele producții ale pictorului, *Baia elvețiană*, care mi-a fost solicitată pentru o expoziție de nuduri. După închiderea expoziției nu m-am putut duce să-mi iau înapoi tabloul, aşa că de-abia peste trei luni am trecut pe la galerie. Acolo am aflat că se schimbase proprietarul. Dar am primit asigurări că toate tablourile au fost bineînțelés înapoiate. Consideram Vallotton-ul meu pierdut, cînd cineva-mi spune într-o zi:

— Ei, ai găsit amator pentru *Baia elvețiană?*

— Cum așa?

— Trecînd pe strada Roquette, am zărit printr-o fereastră deschisă, o pînză care semăna grozav cu Vallotton-ul dumitale.

Am reușit să găsesc casa cu pricina. Era casa unui hamal. Vallotton-ul meu era într-adevăr la el. Mi-a explicat că după expoziție, galeria trebuind renovată, i se spusese că putea lua tot calabalîcul de-acolo, niște scaune rupte, veselă desperecheată și, în fine, pînza asta mare de care rîdea toată lumea.

— Nevastă-mea vrusese mai întîi s-o pună-n locul mușamalei din sufragerie; dar stătea prea bățoasă — mi-a explicat el. Nu puteam scăpa de tabloul ăsta nici cu bani; în cartier nimeni nu voia să-l ia. Pentru că o cameră e cam igrasioasă, s-a dezlipit tapetul, așa că am atîrnat pînza pe perete pîn-o avea fiu-meu timp să dea peste el cu nițică vopsea în culoarea camerei.

I-am dat zece franci muncitorului și mi-am luat înapoi tabloul.

Séruzier era ca o trăsătură de unire între nabiști și Gauguin; și cîtă convingere punea in teoriile lui!

Într-o zi, prin cartierul marilor bulevarde, mă strigă cineva. Mă-ntorc: era Séruzier.

— Ești singur? mă-ntrebă el. Vrei să facem cîțiva pași împreună? Vezi femeia-aceea în palton violet, din fața noastră? Cînd te-am văzut alături de ea, cu pardesiul dumitale cărămiziu, nici nu-ți poți închipui cum urlau culorile astea două fiindcă erau alăturate. Mi se făcea pur și simplu rău.

Atașamentul lui Séruzier față de Gauguin se manifesta în orice împrejurare. Într-o zi, cînd Maurice Denis căuta un model, ca să-i pozeze pentru Castor în tabloul lui *Fiicele lui Leucip*, Séruzier, care era frumos ca un zeu tînăr, sare deodată:

— Dacă vrei, îți pozez eu. Cei cinci franci de ședință o să-i trimitem lui Gauguin care moare de foame.

Iată un fapt neînsemnat, care arată cît de puțin înțeleasă era pictura lui Gauguin la început. De ziua ei, Gauguin îi oferise mătușii Gloanec, patroana hotelului în care locuia, un tablou de-al lui, o surprinzătoare natură moartă. Un consilier municipal din Paris, membru în Comisia pentru Belle-Arte, care stătea la același hotel, auzind numele lui Gauguin, declarase foarte hotărît că pleacă numaidecît dacă vreun tablou al „porcului ăsta" apare pe pereți. Pentru ca mătușa Gloanec să pună tabloul fără să-și piardă clientul, Gauguin și-a semnat tabloul *Madeleine B...* Madeleine era numele surorii lui Emile Bernard, care stătea la hotel împreună cu fratele ei, un pictor foarte tînăr, care mersese pe jos de la Paris pînă în Bretagne. Toate formele de artă l-au pasionat pe Émile Bernard: pictura, mobila sculptată, gravura în lemn, tapiseria. Tabloul lui Gauguin semnat *Madeleine B...* se află astăzi la Maurice Denis.

Cînd, peste cîțiva ani, m-am dus la Pont-Aven cu scopul de-a cumpăra pînze de Gauguin, mai întîi n-am găsit nimic. Dar, îndată ce m-am instalat la hanul mătușii Gloanec și-am spus ce intenții aveam, a plouat cu informații. Mă trimiteau, care mai de care, ba la un castelan, ba la un portărel, ba chiar și la un pescar, care-l cunoscuseră pe Gauguin și la care aveam șanse să găsesc pînze de-ale lui. Drept care am făcut interminabile curse pe jos, pe niște drumuri groaznice. Fără îndoială că proaspăta faimă a artistului ajunsese amplificată de la Paris în Bretania, deoarece cu prețul care mi se cerea în Bretania pentru cea mai mică operă a lui Gauguin, nu era posibilă nici o afacere. M-am întors deci la Paris cu mîinile goale cînd, trecînd pe bulevardul Montmartre, zăresc în vitrina lui Boussod și Valadon, un *Calvar* de Gauguin care

nu era cu nimic mai prejos decît tablourile pe care mi se ceruseră cinci sute de franci în Bretania. Întreb de preț. Mi se răspunde:

— Trei sute de franci.

*

După marii impresioniști lumea spunea: „S-a zis cu pictura!" Același lucru s-a spus după Van Gogh, după Gauguin. Dar au apărut Bonnard, Maurice Denis, Roussel, Vuillard. De data asta s-a declarat: „Uită-te! Va să zică ne-am înșelat. Dar acum s-a terminat". Cu toate astea, zeul picturii, parcă pentru a demonstra că în artă *nu s-a terminat niciodată*, a scos la iveală o nouă pleiadă de pictori; Derain, Marquet, Matisse, Vlaminck, ca să nu-i citez decît pe cîțiva.

Întîmplarea făcuse să-l întîlnesc pe Vlaminck fără să știu cine e. Într-o zi, pe strada Laffitte, trec pe lîngă un băiat înalt, voinic, pe care fularul roșu înnodat la gît te-ar fi putut face să-l iei drept militant anarhist. Ținea în mînă o pînză mare; dacă mi-aduc bine aminte reprezenta un apus de soare care ai fi zis c-a ieșit din tuburi de culoare strivite cu furie. Efectul era surprinzător. Omul cu fular roșu avea niște ochi blajini, dar te-așteptai să-l auzi tunînd și fulgerînd: „Cui o să rîdă de pictura mea îi dau una peste bot..." În fața unei asemenea pînze te zbîrleai fără-ndoială nițel; totuși, avea ceva ațîțător care mă făcea să doresc să-i cunosc autorul. Care nu mi-a fost mirarea în ziua cînd m-a dus Matisse la atelierul lui Vlaminck! Mă aflam la pictorul cu fularul roșu. De data asta, purta o cravată de lemn, făcută de el, căreia-i putea schimba culoarea după fantezie. Peisajele care decorau pereții erau tot atîtea provocări la adresa burghezilor timizi care nu concep decît o natură frumos aranjată. Totuși, departe de-a mă speria de acest exces, am cumpărat tot atelierul. La fel am făcut și cu Derain. Dar, vîn-

zîndu-mi toate pînzele care tapetau pereții, Derain a făcut excepție cu una singură pe care a dat-o de-o parte: o copie după Ghirlandajo. Ce minunată interpretare! Mi-aduc aminte furia lui Degas în fața unei remarcabile litografii în culori făcută de Auguste Clot după o operă a lui: „Cum? a-ndrăznit..." Dar a adăugat numaidecît: „Totuși e tare de tot porcul care-a făcut-o!" Cred că Ghirlandajo ar fi manifestat aceeași surprindere admirativă în fața unei astfel de replici la opera lui.

Mai tîrziu, aveam să le cer lui Vlaminck și lui Derain să-mi facă peisaje la Londra. Mi s-a reproșat pe-atunci că-i „depeizam" pe cei doi artiști, abătîndu-i de la temele lor obișnuite. Acum, după ce timpul a trecut, ne putem convinge, punînd pînzele pictate în Franța alături de cele aduse din Anglia, că dacă „are ceva de spus" un pictor, chiar schimbînd atmosfera, este mereu același.

Cineva care i-a deconcertat, într-adevăr, pe cei care vor ca un artist să persiste în aceeași manieră este Matisse. Abandonînd griurile — acelea care plăceau atît de mult amatorilor, a trecut deodată la un colorit îndrăzneț, ca în acel *Portret de femeie*, pe care l-a prezentat la Salonul de Toamnă din 1905, și care a marcat o etapă nouă a talentului său. Deși îndrăzneala artistului nu depășea limitele clasicismului pur, aceste tonuri deschise au făcut să se spună că pactizează cu fovii.

Nici nu era nevoie de mai mult pentru a trezi susceptibilități președintelui Salonului de Toamnă, domnului Frantz Jourdain. Acesta se arăta bucuros de acord cu căutările noii picturi; dar, ca șef prudent ce era, se păzea cu grijă s-o rupă prea pe față cu arta academică, artă care era încă prețuită de cea mai mare parte a opiniei publice. De aceea, temîndu-se mereu ca nu cumva vreunul dintre „mînjii" ăștia să-l compromită cu îndrăznelile lui, considera că Matisse, cu *Portretul de femeie* „părea prea modern". Deși invocase in-

teresul lui Matisse însuşi, nu reuşise să convingă juriul că o asemenea pînză, dacă ar fi expusă, i-ar face cel mai mare rău autorului ei. Tabloul fiind acceptat, domnul Jourdain se văita:

— Bietul Matisse, şi eu care credeam că are numai prieteni aici!

Alături de tinerii care se căutau pe ei înşişi trebuie să-l citez pe Charles Dulac.

Am avut ocazia să-l cunosc pe Charles Dulac în 1890, cînd domnul Henry Cochin, savantul traducător şi comentator al lui Dante, a organizat în magazinul meu o expoziţie a operelor acestui tînăr pictor mistic pe care Huysmans îl aprecia foarte mult. Mi-aduc aminte mai ales un eleşteu pe-ale cărui ape palide pluteau lebede. Suflet franciscan, Dulac concepea opera de artă ca pe un elan îndreptat spre Dumnezeu. Prin urmare, după pilda lui Fra Angelico, înainte de-a lua penelul în mînă, se ruga, aşteptînd inspiraţia. Critici foarte buni erau de altfel de părere că cei doi pictori nu aveau nimic comun în afara acestui act de pietate.

Directorul Belle-Artelor, domnul Roujon, a inaugurat expoziţia ale cărei onoruri le făcuse domnul Henry Cochin. După ce înaltul funcţionar lăudase, cum e obiceiul, operele expuse, mă luase de-o parte:

— Mi s-a spus c-am să-l întîlnesc la expoziţia dumitale pe domnul Cochin.

— Bine, dar aţi vorbit cu el mai adineauri!

— Cum? Doar îl cunosc foarte bine pe domnul Denys Cochin.

— Da, dar expoziţia Dulac n-a organizat-o domnul Denys Cochin, ci fratele lui, domnul Henry Cochin.

— A!

Domnul Henry Cochin, care se uita la noi, a crezut desigur că directorul Belle-Artelor avea de gînd să cumpere vreun Dulac pentru

Luxembourg. S-a apropiat de noi şi i-a arătat domnului Roujon o pînză:

— Nu-i aşa că i-ar sta bine într-un muzeu?

— Bineînţeles, n-aş sta deloc la îndoială dacă ar depinde numai de mine! răspunde domnul Roujon.

— În orice caz — spune domnul Cochin — de vreme ce apreciaţi talentul lui Dulac, contăm pe sprijinul dumneavoastră.

— Vai! În mine sînt doi oameni: artistul şi funcţionarul — răspunde domnul Roujon.

Arătînd cu degetul un peisaj în care cerul, de un trandafiriu clorotic, se aşternea deasupra unei pînze de apă gri livid, continuase:

— Ca artist, sînt bineînţeles foarte sensibil la aceste îndrăzneli de culoare care caracterizează operele pe care le-am admirat. Dar un director de la Belle-Arte are datoria să urmeze gustul publicului, nu să-l anticipeze.

— Într-o zi cînd m-am dus pe la Maillol, la Marly-le-Roi — îmi spune Renoir — l-am găsit în grădină cu dalta şi cu ciocanul în mînă, în faţa unui bloc de piatră. În timp ce atîţia sculptori moderni cred că-i egalează pe antici plagiindu-i, Maillol face parte, în mod atît de firesc, din familia maeştrilor, încît văzîndu-l cum modelează forma mă gîndeam la greci.

Dumnezeu e martor totuşi cît de puţin îl interesează pe Maillol această ascendenţă antică! Atunci cînd a terminat tînărul acela gol, cu forme perfecte, pe care-l botezase *Alergătorul ciclist*, cineva se mirase de acest titlu.

— Ei bine — spusese Maillol — e vorba de-un băiat care mergea cu bicicleta; atunci, bineînţeles, i-am spus alergătorul ciclist... Şi pe urmă n-am vrut să se creadă c-am avut de gînd să fac un Antinous.

Cînd vine iarna, Maillol îşi părăseşte atelierul de la Marly-le-Roi şi se duce după soare în locul lui de baştină, la Banyuls-sur-Mer. Îi place locul ăsta aspru, unde vîntul bate une-

ori cu o furie sălbatică. Tipograful meu a simţit-o pe pielea lui cînd l-am trimis să ia de la artist plăcile de aramă pe care acesta le gravase pentru ediţia *Folastries*-iilor lui Ronsard, pe care o pregăteam.

— Nu l-am găsit pe domnul Maillol la Banyuls — mi-a spus mesagerul meu la întoarcere. A trebuit să mai merg cinci kilometri, pînă la ferma lui; cinci kilometri pe care a trebuit să-i fac aplecat, aproape-n patru labe ca să nu zbor pe sus.

„Pentru că în ziua aceea era vînt" — mi-a spus Maillol cînd i-am povestit.

Din fericire, la Banyuls nu era vînt în fiecare zi. Domnul Aspenwall W. Bradley, care fusese în vizită la marele sculptor, îmi povestea ce clipe plăcute petrecuse cu el, stînd sub copaci, pe terasa unei mici cafenele. Prin faţa lor trecînd o femeie tînără cu forme opulente, Maillol îi spusese:

— Am fost de multe ori întrebat de ce nu sculptez niciodată femei subţirele. După cum vezi sculptez femeia din regiunea mea.

Şi lui Renoir îi plăcea să picteze femei care aveau sîni, fese, braţe rotunde, într-un cuvînt carne pe care să cadă bine lumina.

Încă o trăsătură comună între pictor şi sculptor, era să spun între cei doi sculptori — printre alte lucrări ale lui Renoir sînt cunoscute *Spălătoreasa*, *Triumful Venerei*, *Judecata lui Paris*: faptul că n-aveau habar de cei mai notorii scriitori sau gînditori contemporani.

— Iar Artă şi Artă cu A mare. Citeşte-mi şi mie, Vollard — îmi spusese într-o zi Renoir uitîndu-se într-un ziar.

La mijlocul lecturii m-a întrerupt:

— Obiceiul lor tîmpit de-a lăsa critica de artă pe mîna celor de la fapte diverse...

Articolul era semnat de *Henri Bergson*; numele ăsta nu-i spunea nimic lui Renoir. În ceea ce-l priveşte pe Maillol, am auzit povestindu-se că un amic al lui ducîndu-se la Banyuls la sculptor, acesta-i spusese:

— A venit cineva de la Paris să vadă atelierul... unul Duhamel... Georges, cică-l cheamă. Mi-a spus că scrie...

Beţia vitezei, care este unul dintre flagelele existenţei contemporane, îl lăsa total indiferent pe Maillol. Cineva suia în slăvi, de faţă cu el, spectacolul incomparabil al unei mari curse de automobile. „Prefer să văd curse de melci" — spusese sculptorul.

Pentru a cunoaşte cele mai frumoase opere ale lui Maillol, multă vreme a trebuit s-alergi prin străinătăţi. Voi cita mai ales *Femeie ghemuită* de la muzeul din Winterthur; o *Femeie şezînd*, acea splendidă marmură din fosta colecţie Kessler, astăzi podoabă a grădinii domnului Oscar Reinhardt la Zürich; *Cele patru anotimpuri* de la muzeul Morozov de la Moscova. Astăzi însă nu mai avem ce invidia la nimeni, avînd *Omagiu lui Cézanne* la Tuileries; *În memoria lui Débussy* la Saint-Germain; *Monumentul morţilor* de la Céret. Era să uit de *Blanqui*.

Se povesteşte că preşedintele comitetului Blanqui, care era chiar domnul Clémenceau, întrebîndu-l pe Maillol cum vede acest monument, sculptorul i-ar fi răspuns:

— Ei bine, ca pe-un fund frumos de femeie.

Dar vai, cît de fragile sînt vorbele „istorice"! I-am transmis lui Maillol cele auzite.

— N-am spus aşa ceva. I-am răspuns: „Ei bine, am să fac o statuie!"

Oricum ar sta lucrurile, din monumentul lui Blanqui face parte un nud opulent de femeie voinică, avînd braţele încătuşate la spate, ceea ce i-a făcut pe admiratorii lui Blanqui să vadă în acest nud un simbol al „Gîndirii captive".

O statuie care-i fusese comandată lui Maillol de contele Kessler a trecut printr-o aventură ciudată. În momentul cînd nemţii se îndreptau spre Paris, în 1914, contele Kessler temîndu-se că trupele compatrioţilor lui, care nu erau formate numai din cunoscători, nu vor respecta atelierul lui Maillol, i-a trimis artistului urmă-

toarea telegramă: „Îngropaţi statuia". În febra care cuprinsese toate spiritele la vestea izbucnirii războiului, textul acesta, îndată cunoscut, li s-a părut patrioţilor din sat cît se poate de echivoc. Obsesia spionajului contribuind şi ea, a început să umble zvonul că micul pavilion în care contele Kessler, mare amator de cărţi frumoase, făcea experienţe de fabricare a hîrtiei sub conducerea lui Maillol, ascundea o platformă de beton armat pregătită din vreme drept postament pentru tunurile care aveau să bombardeze Parisul.

La una din recentele vizite pe care i le-am făcut, Maillol lucra în grădină, la o statuie, în mărime naturală, reprezentînd o femeie înfăşurată în voaluri. Pe chipul plin de melancolie se putea surprinde totuşi un fel de freamăt de viaţă.

— E o comandă pentru un mormînt — mi-a explicat artistul. Văduva mortului a ţinut să-mi pozeze chiar ea.

— Văduva dumitale are aerul că începe iar să trăiască — îi spun eu sculptorului.

— Nu ştiu; eu fac ce văd... Numai că porcii ăştia care au făcut mulajul de lut îmi dau mare bătaie de cap: stratul de ghips e mult prea subţire şi mă lovesc mereu cu dalta de fibrele armaturii. E o muncă dublă, dar cînd mă gîndesc cît de frumoasă o să fie turnată în plumb! Ce material frumos e plumbul!

În momentul acela, văduva soseşte însoţită de un domn, un băiat tare frumos, zău. Era logodnicul ei pe care ţinuse să-l aducă să vadă monumentul.

*

N-am să uit niciodată masa pe care am luat-o la Cagnes, la Renoir, împreună cu Rodin. Am fost numaidecît impresionat de bunul simţ al sculptorului, un bun simţ însoţit de multă fineţe!

Vorbeam despre *Venus din Milo*.

— Cred c-am descoperit secretul sculptorilor greci — spune Rodin. Constă în dragostea lor de viaţă. Împrumutînd totul de la viaţă, am făcut cele mai frumoase lucrări ale mele. *Omului mergînd* i s-a reproşat adesea că n-are cap. Dar oare mergem cu capul?

Rodin privea un *Nud* care lumina sufrageria.

— Cîtă dreptate ai avut, Renoir, să-i faci femeii ăsteia braţul drept mai gros decît stîngul! Dreptul e braţul acţiunii.

Cel mai mic dintre băieţii lui Renoir, Claude, se ridicase brusc de la masă spunînd:

— Fir-ar să fie! Am să scap iar furnicile.

Doamna Renoir făcuse ochii mari:

— Un băiat mare. de treisprezece ani, care-şi pierde vremea uitîndu-se la furnici!

— La vîrsta lui eram şi eu la fel — zice Rodin cu bonomie. Între două mulaje — fiindcă din copilărie făceam aşa ceva — îmi plăcea să cunosc obiceiurile acestor gîngănii.

Această simplitate nu-l împiedica pe maestru să aibă conştiinţa valorii lui. Cineva a pomenit că la Belle-Arte era un loc vacant:

— Foarte multă lume nu vrea ca eu să intru la Institut — spune Rodin; îmi repetă mereu: „Maestre, cînd are cineva geniul dumitale..." Geniul meu! Îl împiedică oare pe un Saint-Marceaux ca la recepţiile oficiale, la înmormîntări. în fine peste tot. să fie înaintea mea? Dacă aş fi fost membru al Institutului m-ar mai fi pus oare Clémenceau să-i refac de cincisprezece ori bustul, pînă la urmă lăsîndu-mi-l mie pe cap?

Ca să schimbe vorba, doamna Renoir se ridică de la masă.

— Am de dat un ordin dincolo — zice ea.

— Am putea să facem cîţiva paşi prin grădină — spune Rodin. Îmi place atît de mult natura.

Dar dînd cu ochii de pantofii mei de lac, ridică din umeri:

— La urma urmei, florile se văd tot aşa de bine şi de-aici.

În acest moment intră un valet care anunţă:

— Trăsura doamnei contese îl aşteaptă pe domnul maestru.

După plecarea lui Rodin, Renoir părea cufundat în gînduri. Deodată rupe tăcerea.

— Oare cucoanele-astea din lumea bună, care aleargă toate după Rodin, îşi dau măcar seama ce sculptor mare e?

— Domnule Renoir, l-am auzit pe Cézanne spunînd că pune statuia lui *Balzac* mai presus decît toată sculptura de astăzi.

— Şi nu numai de astăzi — spune Renoir. Statuia asta atît de impunătoare şi de decorativă! Nu-i de mirare că atîta lume e împotriva lui Rodin...

— Nu l-am văzut niciodată pe Maillol mai furios ca în ziua cînd cineva încerca să diminueze, în faţa lui, talentul lui Rodin...

— Am să-ţi spun — mă întrerupe Renoir — că între Maillol şi Rodin eu tot pe Maillol îl prefer, după cum între Michelangelo şi Donatello, Donatello e mai aproape de inima mea.

L-am revăzut pe Rodin la atelierul unde-şi depozita sculpturile. trecînd să-i duc o statuetă de Maillol. Cînd să sun, aud o voce feminină implorînd:

— Maestre! Fie-ţi milă de-un cap atît de încîntător...

O altă voce, masculină de data asta, rostea cu un puternic accent tuluzan:

— Rodein! Marele Rodein!...

În acest moment un vizitator, care era chiar domnul Dujardin Beaumetz, subsecretar de stat la Belle-Arte, soseşte şi sună foarte hotărît. Îi deschide Rodin în persoană. Avea în mînă o sabie mare. În atelier, se vedeau pe jos bucăţi de statui, mîini, capete tăiate pe care persoanele de faţă — printre ele se aflau Camille Flammarion, Loïe Fuller şi doamna de Thèbes, celebra prezicătoare — le priveau consternate.

— Ce crimă! gemea ghicitoarea.

Iar vocea meridională zicea într-una:

— Rodein! Marele Rodein!...

Aceste exclamaţii veneau din partea unui bărbat mărunţel care arbora o barbă colier. Era Bourdelle, elevul preferat al maestrului.

Rodin ocheşte o statuie, singura rămasă intactă şi care motivase desigur cererea de îndurare de mai înainte. Îşi învîrteşte paloşul. Capul cade.

— Un cap atît de frumos! exclamă Dujardin-Beaumetz.

— Ăsta nu-i cap! mormăie Rodin.

Ne uitam unii la alţii stupefiaţi. Rodin ia un picior şi i-l arată ministrului:

— Dar ăsta ce e?

— Păi, un picior...

Cu o privire olimpică Rodin contemplă capul şi piciorul. Toată lumea tăcea, chiar şi Bourdelle.

— Pentru moment — spune marele sculptor — nu găsesc, sau mai de grabă găsesc prea multe titluri simbolice pentru un picior. *Speranţa dimineţii*, *Vitejie*, *Durere*... Trebuie să-mi las gîndurile să se aşeze şi cînd are să le vie vremea au să se manifeste ele. Zilele trecute eram în pivniţă. Deodată am tresărit. Găsisem: *Lehuză (Femme en gésine)*, titlu pentru o sferă care simboliza Pămîntul.

Intră cineva. Frizerul. Avea în mînă un săculeţ de moleschin din care scoate un halat pe care era prinsă cu bolduri rozeta de comandor al Legiunii de onoare. Rodin îşi pune halatul şi se-aşază în faţa unei oglinzi. Artistul coafor îşi deschide trusa. Asistenţa formează respectuos un cerc în jurul artistului.

— Jules — îi spune maestrul peruchierului — astăzi ai să-mi tai barba.

Asistenţa scoate o exclamaţie de stupoare.

— Maestrul fără barbă!

Bourdelle răcneşte din nou:

— Rodein! Marele Rodein!...

Frizerul închide trusa.

— Maestrul n-are decît să se adreseze-n altă parte, pentru-asemenea crimă!

— Jules, dragul de el! Am glumit, prietene.

Asistenţa a răsuflat uşurată.

— Ah! barba mea! exclamă Rodin. Mă trag de ea cînd inspiraţia se lasă aşteptată. Unii bat în lemn. Eu mă trag de barbă.

Uşa se deschide. Intră o femeie cu un nou-născut în braţe. Îngenunche în faţa lui Rodin. Era o rusoaică, delegata unui grup de exilaţi politici. Ne spune că venea din Siberia pentru a-i transmite maestrului mesajul admiratorilor lui de-acolo. Născuse pe drum.

— Binecuvîntaţi-l, maestre.

Rodin ridică mîinile deasupra mamei şi a copilului.

Cum frizerul îşi aranja instrumentele, Rodin se ridică să primească o vizitatoare. Aceasta i-a prezentat o statuetă de bronz.

— Ce exemplar splendid! zice sculptorul.

Luînd de pe o măsuţă o statuetă asemănătoare, o pune lîngă cealaltă:

— Amîndouă sînt perfecte. Totuşi, adaugă el, căzînd pe gînduri, una e falsă. Care însă?

Rodin ne explică:

— O operă a mea este autentică dacă am dat eu autorizaţia să fie turnată. Şi este falsă cînd a fost turnată fără asentimentul meu. În cazul ăsta am dat autorizaţie pentru un singur exemplar... Au făcut două! Atunci care este cea adevărată? care este cea falsă?...

Meditativ, Rodin se trăgea de barbă.

— Ce minunată lecţie ne dă maestrul! exclamă domnul Dujardin-Beaumetz.

— Rodein! Marele Rodein!... strigă Bourdelle.

*

Domnul Dujardin-Beaumetz ridicase de pe jos un cap tăiat.

Rodin i-l ia din mîini spunînd:

— E mult mai frumos fără corp! Am să-ţi spun un secret. Toate bucăţile astea pe care le vedeţi provin din măriri. Cînd măreşti, unele părţi îşi păstrează proporţiile, altele, în schimb, nu mai sînt la scară... Dar trebuie să ştii unde să tai.

— Rodein! Marele Rodein!... psalmodia Bourdelle.

În clipa asta intră un valet într-o livrea numai fireturi, aducînd o plantă învelită în hîrtie. De sub hîrtie apare un arbust mititel plin de flori. La rădăcina plantei era un carton de pe care Loïe Fuller citeşte următoarele cuvinte: *Salcîm pitic, fără miros*...

— Iar o atenţie de la *Bonne Amie*. spune Rodin înduioşat. *Salcîm pitic, fără miros!* Ce lucru minunat e ştiinţa! Să-i porunceşti naturii!

— Unde-are să se oprească progresul? exclamă Camille Flammarion. Chiar azi-dimineaţă citeam că s-au inventat peste o sută de feluri de-a găti ouăle. Cînd mă gîndesc că grecii...

— Le datorăm o mulţime de capodopere! declară doamna de Thèbes. Dar trebuie să recunoaştem că bucătăria lor nu excela. Mesele lor se compuneau din măsline, dintr-o bucată de pîine neagră, din lapte de capră...

— Grecii! o întrerupe Rodin. Ah! De-am regăsi minunata lor simplitate! Vai! nu sîntem eleni. Uite, de exemplu, dacă aş îndrăzni eu să mă prezint, nu zic la preşedintele republicii, dar măcar la o recepţie a Consiliului municipal, în costumul unui contemporan al lui Fidias, degeaba aş spune: „Eu sînt Rodin..." m-ar da pe uşă afară!

Dominînd exclamaţiile indignate, Bourdelle striga:

— Rodein! Marele Rodein!...

— Să nu mai fiu marele Rodin, spune surd maestrul, dar să fiu iubit pentru mine însumi...

— Maestre, dar noi vă iubim pentru dumneavoastră înşivă!

Aceste cuvinte le rostise o tînără măruntică, în care ghiceai un fost model.

Rodin zîmbeşte.

— Mă faci să-mi aduc aminte, baroană, că sînt cel puţin doi ani de cînd ţi-am promis c-ai să-mi fii model.

Rodin ia o bonetă frigiană şi i-o pune pe cap.

— Am nevoie de un atribut semnificativ pentru o statuie a Republicii...

Cu un bulgăre de lut în mînă, Rodin se apucă de lucru. În jurul lui era un murmur de admiraţie. Domnul Dujardin-Beaumetz se face interpretul asistenţei:

— Ilustre prieten, de unde iei toată această viaţă care palpită în cele mai mici fragmente ale operei dumitale?

— Chiar din viaţă... Fac viaţă din viaţă...

Văzînd un asemenea artist ajuns pradă a ceea ce în mod obişnuit se numeşte „lume bună", nu puteam să nu mă gîndesc la Gulliver legat de liliputani. Mai grav pentru sculptor era faptul că, legat cu lanţuri de flori, era şi mai strîns legat şi în imposibilitate de-a mai scăpa vreodată.

Bătea de douăsprezece. Am ieşit din atelier. Formam un grup în jurul lui Bourdelle căruia o cucoană, făcînd graţii, începuse să-i laude lirismul de conferenţiar.

Bourdelle îi răspunse simplu:

— Mărturisesc că uneori mă las dus de entuziasm. În momentele acelea mă cuprinde un fel de înflăcărare care nu figurează niciodată în textul stenografilor! S-ar zice că nu există semne cu care să fie transcris.

— Cît de mic te faci în faţa naturii, maestre, îi spun eu.

— Da, răspunde Bourdelle, sînt umil în faţa naturii, dar dacă-mi rezistă o supun.

*

La primele mele expoziţii din strada Laffitte, remarcasem un tînăr cu barbă scurtă roşcată, purtînd o pelerină cu glugă împodobită cu două catarame de metal argintat, în chip de agrafe. Era, după cum aveam să aflu mai tîrziu, Georges Rouault, discipolul favorit al lui Gustave Moreau, despre care acesta din urmă spusese: „Se vede că este elevul meu; poartă bijuterii".

Nu mă gîndeam să fac cunoştinţă cu acest vizitator care privea, se oprea, apoi ieşea fără să spună un cuvînt. Muţenia aceasta îi va surprinde pe cei care-l cunosc pe Rouault cel de azi; eu vorbesc despre Rouault aşa cum era acum patruzeci de ani şi despre care maestrul lui spunea: „Răspunde doar *da* sau *nu*. Dar în acest *da* sau *nu* pune atîta pasiune încît dacă are să picteze aşa cum vorbeşte are s-ajungă departe".

Peste cîtva timp am văzut nişte acuarele ale acestui tînăr pictor, atît de strălucitoare, încît mi-a venit ideea să-i cer să-mi decoreze nişte vase de ceramică. Aşa am obţinut vasele, farfuriile şi talerele acelea care păreau ieşite dintr-o faianţărie a Renaşterii.

Într-o zi, îi spun lui Rouault:

— Nuanţele astea de galben intens, de roşu brun arzător, albastrul ăsta ultramarin atît de rar care dau tablourilor dumitale un aspect de vitralii vechi...

El mă întrerupe.

— Mi s-a mai spus că pictura mea te face să te gîndeşti la vitralii. Asta mi se trage probabil de pe urma meseriei mele dintîi. După ce-am terminat şcoala, părinţii m-au dat ucenic la un meşter sticlar. Mă plătea cu cinzeci de centime pe săptămînă. Munca mea consta în supravegherea cuptoarelor şi mai ales în trierea bucăţelelor de sticlă căzute din vitraliile care ne erau aduse la reparat. Aşa am dobîndit dragostea pasionată pe care am avut-o şi pe care-o am pentru vitraliile vechi. Am fost întrebat de la ce vîrstă m-am simţit atras

de pictură. De la primii paşi m-am bălăcit în culori. Mătuşile mele pictau porţelanuri şi evantaie. Puneam mîna pe capetele de creioane, pe penelurile vechi, pe tuburile care zăceau prin casă şi încercam şi eu să pictez.

Georges Rouault s-a născut în 1871, la Paris, în timpul Comunei, într-o pivniţă în care mamă-sa trebuise să fie transportată. În casa vecină explodase un obuz. Emoţia prin care trecuse doamna Rouault îi pricinuise noului născut o mare slăbiciune la inimă. Mai tîrziu, medicii nu uitau niciodată să-i recomande lui Georges Rouault să evite cu grijă oboseala, surmenajul. Ciudate recomandări cînd ştii cît munceşte pictorul nostru! Toate ramurile artei l-au atras: ceramica, sculptura, litografia, gravura. Nu mai vorbesc de pictură, care pentru el este o nevoie ca şi respiraţia. De altfel, Rouault avea cu cine semăna. Tată-său, ebenist la Pleyel, era unul dintre meseriaşii aceia de pe vremuri care se mîndreau cu meseria lor. O mobilă cu lemnul prost ajustat, care se clătina, îi pricinuia o adevărată suferinţă.

Rouault e foarte mîndru de originea lui meşteşugărească. În ajunul căsătoriei lui, o cucoană din familia în care avea să intre, şi care nu-l putea suferi, îl întrebase cu interes prefăcut:

— Cu ce se ocupa tatăl dumitale, stimate domn?

— Era muncitor la Pleyel.

— Vrei să spui funcţionar.

— Nu, doamnă, muncitor.

Indiscreta se strîmbase dispreţuitor.

— Sînteţi creştină? o întrebase pictorul ironic.

— Ce întrebare!

— Atunci ar trebui să-mi cinstiţi tatăl de vreme ce-l cinstiţi pe Sfîntul Iosif dulgherul şi pe ucenicul lui, Isus.

Jignită, doamna se depărtase murmurînd:

— Acum înţeleg de ce e atît de urîtă pictura băiatului ăsta.

Urîtă, dacă vreţi, dar cît de puternică! Forţa, această calitate dominantă a operei lui Rouault, avea să-mi fie confirmată, într-o zi, prin cea mai tipică mărturie, de o pereche de americani asupra cărora acţiona ca o vrajă. Cei doi soţi locuiau în Honolulu: invidiindu-i pentru splendorile Pacificului pe care le aveau sub ochi, doamna mi-a spus:

— Da, dar pentru noi nimic nu este atît de extraordinar ca acest fascinant Rouault pe care-l luăm cu noi.

*

Într-o zi, a intrat la mine în magazin cineva pe care l-am luat drept comisionar. Desfăcînd un pachet pe care-l adusese la subţioară, scosese din el două-trei pînze mici.

— Sînt pictor.

Era Henri Rousseau, zis „Vameşul", din cauza fostei lui meserii.

Nu se mulţumea numai cu pictura. Mi-a spus că ţinea un curs de muzică. „Elevii mei..." zicea el pompos despre cîţiva funcţionari tineri din cartierul lui din Plaisance.

Pictura lui Rousseau putea să-ţi placă sau nu, în momentul cînd cunoşteai omul — care era amabilitatea personificată — omul nu putea să nu-ţi placă.

Din cauza amabilităţii, într-o bună zi, s-a trezit arestat. Unul dintre „elevii" de la cursul de muzică, profitînd de naivitatea profesorului, îl rugase pe Rousseau să încaseze, în locul lui, un cec fals. Cînd vinovatul, care-l aştepta pe Rousseau la oarecare distanţă de bancă, îl văzuse ieşind între doi poliţişti, ghicind că escrocheria fusese descoperită, o luase la sănătoasa. Nedîndu-se de urma „elevului", a ajuns „profesorul" în faţa judecătorilor. Cazul fiind disperat, avocatul pusese sub ochii ma-

gistraţilor un tablou al „vameşului", spunîndu-le:

— Vă mai îndoiţi şi acum că pîrîtul e un „inocent"?

Nu încape îndoială că tribunalul fusese suficient lămurit. Rousseau, condamnat în principiu, beneficiase de legea suspendării pedepsei. Pentru a nu le rămîne dator judecătorilor, părăsind banca acuzaţilor, pictorul se oferise să facă pe gratis, portretul „doamnei" preşedintelui.

Deşi aflase îndurare în faţa justiţiei ţării lui, în schimb n-avea să se bucure de nici un fel de indulgenţă din partea domnului Frantz Jourdain, preşedintele Salonului de Toamnă. Spunîndu-i cineva, într-o zi, în legătură cu un tablou al lui Rousseau: „Evocă arta persană", domnul Jourdain sărise în sus: „Artă persană aici! Au să mă acuze că nu sînt modern".

Toate acestea nu erau de natură să rezolve situaţia pictorului care, gîndindu-se că o slujbă „fixă" este de preferat vicisitudinilor picturii, îi solicitase domnului Jourdain un post de paznic la Salonul de Toamnă. Domnului Jourdain i s-a părut că e o „figură" de-a „fovilor" pe care şi-i închipuia totdeauna gata să-i joace feste.

— N-am să-ţi dau postul ăsta cu care te-ai face ridicol — îi spusese el „maestrului din Plaisance". Eu îţi vreau binele... Am avut grijă ca la vernisaj să-ţi ascund tabloul după o perdea. Aşa că vezi...

— Ce vedeam eu, domnule Vollard...

— O! domnule Rousseau, chiar aşa s-ascundă un tablou! Cred că n-ai înţeles bine.

— În orice caz, continuă „Vameşul", eu eram cu ochii în patru. Şi uite-aşa, într-o zi, stînd pe o banchetă în faţa tabloului meu *Luptă între un leu şi un jaguar*, visez că-n locul tabloului meu vedeam o cutiuţă care se mişcă... Deodată capacul se ridică şi din cutie sare un drac leit domnul Jourdain. În momentul ăsta tocmai trecea un grup de pictori: Derain, Vlaminck, Rouault, Matisse, Marquet. Drăcuşorul punea mîna pe-o umbrelă şi le căra nişte lovituri zdravene peste picioare. M-am trezit. Nici urmă de drăcuşor iar tabloul era la locul lui... La cîţiva paşi de mine, domnul Jourdain, în carne şi oase, se juca cu un creion agăţat de-un lănţişor.

— Domnule Rousseau, zici c-avea un creion în mînă?

— Da, domnule Vollard, sînt sigur că ţinea un creion în mînă.

Mi-am dat seama, în felul ăsta, cît de prudent trebuie să fii cînd iei de bune spusele celor mai de încredere persoane chiar: răposatul arhitect Fivas, vorbind în prezenţa mea despre confratele lui, nu spusese oare: „Cel mai de mirare lucru pentru un arhitect: nimeni nu l-a văzut vreodată pe Jourdain cu creionul în mînă".

S-a spus despre Rousseau că-şi picta pînzele după gravurile din ziare. Într-o dimineaţă, în faţa unei pînze dintre acelea pe care anumiţi critici le consideraseră cărţi poştale mărite, care reprezenta o femeie goală visînd, pe o canapea roşie, în mijlocul unei păduri virgine, l-am întrebat pe Rousseau:

— Spune-mi, domnule Rousseau, cum ai făcut să fie atita aer printre copacii ăştia?

— Observînd natura, domnule Vollard.

Într-o după-amiază, Rousseau soseşte la magazinul meu într-o trăsură deschisă. Ţinea în faţă o pînză înaltă de doi metri. Parcă-l văd şi-acum luptîndu-se cu vîntul. După ce-a adus pînza în magazin a început să se uite la ea cu un fel de pietate.

— Domnule Rousseau, pari mulţumit de munca dumitale...

— Dar dumneavoastră. domnule Vollard?

— Asta e pentru Luvru!

Îi scînteiau ochii:

— Domnule Vollard, dacă tot apreciaţi pictura mea n-aţi putea să-mi daţi un certificat din care să rezulte că fac progrese?

— Cred că glumeşti! Ar fi culmea ridicolului pentru amîndoi să-ţi dau asemenea hîrtie. Şi ce-ai avea de gînd să faci cu certificatul ăsta?

— Trebuie să vă spun că vreau să mă-nsor... La vamă, făceam serviciu în picioare. Viitorul meu socru lucra la birou. Vă daţi seama... domnii ăştia se uită cu dispreţ la nişte amărîţi de vămuitori. Apoi, să-ţi dai fata după unul care duce singur tablourile la clienţi...

— Fii pe pace, domnule Rousseau! Dacă-ţi convine trec eu să le iau de la dumneata.

— Da! Dar cum să vă spun? Dacă familia viitoarei mele neveste nu mă mai vede pe stradă cu tablourile sub braţ are să creadă că n-am de lucru... M-am gîndit că o adeverinţă din partea cuiva care are magazin... un certificat din partea unei persoane cu firmă... Situaţia mea e foarte grea. Tatăl logodnicei mele mă ameninţă pentru că ştie că, deşi el se opune, fata lui şi cu mine continuăm să ne vedem.

— Fii atent, domnule Rousseau! Dacă logodnica dumitale are sub şaişpe ani, tatăl ei te poate da în judecată pentru corupere de minore.

— O! domnule Vollard! Are cincizeci şi patru de ani...

Într-o zi, Rousseau mi-a recitat o poezie a lui în care era vorba de fantome.

— Fantome, domnule Rousseau?

— Dumneavoastră nu credeţi în fantome, domnule Vollard?

— Drept să-ţi spun, nu cred.

— A, eu cred! Una chiar m-a chinuit o bună bucată de vreme.

— Şi cum era fantoma dumitale?

— Un om ca toţi oamenii. Nimic deosebit. Îşi bătea joc de mine cînd eram de serviciu la accize. Ştia că nu pot pleca din post. Scotea limba la mine sau îmi dădea cu tifla, ba într-o zi a tras şi-un pîrţ.

— Ce te face să crezi că era o fantomă?

— Domnul Apollinaire mi-a spus.

*

Prin 1901, m-a vizitat un tînăr spaniol, îmbrăcat elegant, care-mi fusese adus de un compatriot al lui pe care-l cunoşteam oarecum. Se numea Manache sau cam aşa ceva. Era un fabricant din Barcelona. Mi-aduc aminte că într-o zi, trecînd prin acest oraş, îmi arătase fabrica lui. La intrarea în ateliere ardea o candelă în faţa statuii unui sfînt:

— „Să ştiţi că muncitorii aduc untdelemnul, îmi explicase el. Cît timp are să ardă candela sînt sigur că n-are să fie grevă".

Însoţitorul lui „Manache" nu era altul decît pictorul Pablo Picasso care, avînd doar nouăsprezece-douăzeci de ani, pictase totuşi vreo sută de pînze pe care mi le adusese în vederea unei expoziţii. Această expoziţie n-a avut nici un fel de succes şi, încă multă vreme, Picasso n-avea să se bucure de o primire mai bună din partea publicului.

Deşi nu mi-am permis nici un amestec în domeniul criticii de artă, să-mi fie îngăduit să spun totuşi cîteva cuvinte despre perioada „cubistă" a artistului, într-o vreme în care trecătorii, amatorii, criticii de artă, pictorii chiar, nimeni nu accepta încă să recunoască faptul că poţi vedea natura ca pe o simplă aglomerare de forme geometrice. Oricum, cubismul, care avea să aibă o influenţă atît de puternică asupra artei decorative şi asupra unui întreg grup de tineri artişti, înainte de-a se impune la Paris, se răspîndise în Germania, avidă, precum se ştie, de orice fel de noutate, şi în curînd în ţările scandinave şi în cele două Americi... Apropo de asta, un newyorkez, pasionat de controversele privitoare la cubism, vrînd să-l cunoască pe şeful noii şcoli, a făcut special un

voiaj la Paris. Pe regii magi îi călăuzise o stea spre staulul din Betleem; nu s-a găsit nici o stea care să-l îndrume pe american spre umilul atelier in care se elabora doctrina cubistă. Știa doar că e în Montmartre. S-a apucat deci să exploreze fiecare ungher din La Butte, interpelînd trecătorii, șoferii, vînzătorii de ziare, portarii care stăteau în prag, muncitorii în costum de lucru, întrebînd pe fiecare: „Cubism? Cubism?", singurul cuvînt pe care știa să-l rostească în franțuzește. Și cum nimeni nu-i răspundea, a fost convins că cubismul încetase să mai existe. Fără să mai caute, renunțase de-a mai pătrunde în tainele picturii noi și luase vaporul spre New York.

Care nu-i va fi fost mirarea dacă o fi aflat, mai tîrziu, că însuși Pablo Picasso, inventatorul cubismului, îi tăiase drumul, în persoana tînărului acela, în salopetă, care se întorcea de la lăptar, cu sticla de lapte în mînă...

*

Am pozat de mai multe ori. Renoir, de pildă, mi-a făcut mai multe portrete, dintre care unul ca toreador. În epoca aceea, Renoir avea șaptezeci și cinci de ani. Înțepenit de reumatism, continua să lucreze cu ardoarea din tinerețe. Parcă-l văd ieșind la peisaj, dus într-un fotoliu de Louise-lungana și de grădinarul Baptistin. Trebuia să-i pui penelul între degete. În această stare se afla cînd m-a pictat în vestă brodată, cu tocă neagră și cu escarpeni de toreador. Tabloul ăsta are o poveste.

Anunțîndu-l că trebuia să plec în Spania, Renoir îmi spusese:

— Vreau de multă vreme să pictez un toreador. Unul dintre modelele mele are aceeași talie cu dumneata: încearcă să-mi aduci din Spania un costum de toreador pe măsura dumitale.

Nicăieri însă, nici la Sevilla, nici la Madrid, nici la Toledo, n-am găsit un costum care să-mi vină bine. Am fost obligat să mi-l fac de comandă. La Paris, funcționarul de la vămuirea bagajelor mi-a făcut oarecare șicane pentru costum.

— E costumul meu de lucru, i-am spus eu cu multă siguranță.

— A! Sînteți toreador? Ei atunci îmbrăcați-vă nițel să vă văd și eu.

A trebuit să mă execut. Îmi stătea grozav cu vestea aceea brodată cu fir de aur și de argint și cu pantalonii la fel de fastuoși. Se și adunase o mulțime de gură-cască în jurul meu. Am scăpat de curiozitatea mulțimii urcînd în primul taxi și ducîndu-mă la Renoir acasă.

— Bravo! a exclamat pictorul îndată ce m-a văzut. Dumneata ai să-mi pozezi!

Luasem, mașinal, un trandafir de pe-o masă.

— Ai să fii toreadorul cu trandafir...

Dar s-a răzgîndit.

— Nu. Trandafirul m-ar împiedica să-ți pictez mîinile. Aruncă-l. Are să fie o pată pe covor.

L-am întrebat pe Renoir dacă nu era nevoie să mă bărbieresc.

— Crezi că bărbierit are să te creadă cineva toreador adevărat? Eu îți cer doar să n-adormi în timp ce pozezi.

Pentru model nu era deloc obositor să-i pozeze lui Renoir; puteai să vorbești și chiar să te miști. La un 14 iulie, la Cagnes, în timp ce pozam, a trecut pe sub ferestrele atelierului o ceață de oameni cîntînd în gura mare:

Liberté, liberté chérie,
Combats avec tes défenseurs[1].

Renoir avusese un gest de enervare:

— Îi auzi? Ei bine, habar n-ai ce groază le este în fond de această „libertate" cu care-i tot dau zor! Într-o zi, îi spuneam unuia: „La

[1] *Libertate, iubită libertate,*
Luptă alături de apărătorii tăi. (n. tr.).

urma urmei ce-ţi displace atît de mult în pictura mea?“ — „Îmi displace că pictezi atît de liber...“

Pe Renoir nimic nu-l deranja cînd avea şedinţă cu modelul. Intra lume, ieşea. Într-o zi, se prezintă la atelier o pereche de nemţi, pentru portretul doamnei. În momentul acela, Renoir lucra cu un model cu corsajul foarte decoltat.

— Pentru *toamna*, zice neamţul, arătînd-o pe nevastă-sa, *fă* rog să faceţi mai *indim*.

— Cum adică? întreabă Renoir, drapînd o eşarfă cu care mai acoperea decolteul modelului.

— Nu. Am *sis:* mai *indim*.

Renoir ridică şi mai sus eşarfa.

— Nu, nu! protestează neamţul. *Indim* de tot, *sic*... să i se vadă măcar un sîn...

După ce plecaseră nemţii, Renoir făcuse un gest:

— Deschide fereastra, Vollard, să intre soarele în atelier. Vezi de-aici tufele alea de trandafiri de lîngă fîntînă? Nu-i aşa că „cer“ o statuie de Maillol? Prima oară l-am văzut pe Maillol la Marly. Lucra la o *Veneră*, în grădină, îşi căuta forma fără să-şi fi pus la punct nici un plan. Vedeam pentru prima oară aşa ceva. Alţii cred că se-apropie de antichitate copiind-o... Maillol, fără să împrumute nimic de la antici, este în asemenea măsură copilul lor încît văzînd cum se „forma“ piatra pe care o cioplea, m-am uitat în jur după măslini. Mă credeam în Grecia.

Factorul a bătut la uşă. Adusese o scrisoare. Renoir s-a apucat s-o citească.

— Ăsta zic şi eu prieten. Merge pînă acolo că se interesează dacă s-a pierdut cîinele lui Jean. Fetele lui îmi croşetează o cuvertură.

Deodată chipul lui Renoir se posomorăşte.

— Era cît pe-aci să mă cred iubit pentru mine însumi... Pictura mea e iubită. Îmi vorbeşte despre tablourile pe care le aşteaptă.

Continuase apoi cu tristeţe în glas:

— Am „reuşit“! Curg onorurile de peste tot. Situaţia mea cred că pare demnă de invidiat. Iar eu nu mă pot lăuda cu un singur prieten.

„Să n-adorm“, îmi spunea Renoir, în timp ce-i pozam. Mă străduiam să fac acelaşi lucru cînd îi pozam lui Cézanne.

În mijlocul atelierului, pe o lădiţă sprijinit pe patru ţăruşi se afla un taburet: Cézanne m-a poftit să iau loc. Văzînd neîncrederea mea în privinţa solidităţii acestei combinaţii, pictorul îmi spusese cu un zîmbet insinuant:

— Am pregătit chiar eu scaunul pentru poză. Ai grijă numai să nu-ţi pierzi echilibrul. De altfel, cînd pozezi nu te mişti.

Dar de-abia urc pe soclu şi mă şi apucă somnul. Capul îmi cade pe umăr. Din cauza asta echilibrul se strică şi piedestal, scaun, eu însumi, venim grămadă.

Cézanne se repede spre mine:

— Nenorocitule! Mi-ai stricat poza! Trebuie să pozezi ca un măr! Ce, mărul se mişcă?

În ciuda imobilităţii acestui fruct, lui Cézanne i se-ntîmpla totuşi să abandoneze cîte un studiu de mere pentru că putrezeau. Ajunsese chiar să le prefere florile de hîrtie. Pînă la urmă le părăsise şi pe acestea fiindcă deşi nu putrezeau, în schimb, „se decolorau, afurisitele...“ Nemaiştiind ce să facă, a început să se inspire din revistele ilustrate pe care le primeau surorile lui sau din gravurile *Magazinului pitoresc* din care avea cîteva volume desperecheate. Dar ce importanţă aveau toate astea de vreme ce, pentru el, a picta nu însemna să copieze obiecte ci „să-şi realizeze senzaţiile?“ La drept vorbind, pentru ca exigenţele lui Cézanne să fie împlinite, pentru ca să poată crede că şedinţa la atelier are să fie bună, erau necesare o mulţime de condiţii: să fie senin; pictorul să n-aibă nici un motiv

de supărare, de exemplu să nu fi citit în ziarul lui, ziarul *La Croix*, vreo ştire cu privire la vreo biruinţă a englezilor asupra burilor, sau să fi auzit cîinii lătrînd sau zgomotul unui ascensor din vecini, pe care-l atribuia unei „fabrici de ciocane hidraulice".

Deşi rareori condiţiile îi erau favorabile, Cézanne punea totdeauna mîna pe penel cu acelaşi optimism. În ceea ce priveşte modelul, avea însă cele mai imperioase exigenţe: te trata pur şi simplu ca pe un obiect al lui. Cînd băiatul lui îi spunea: „Dacă-l tot freci atîta pe Vollard pînă la urmă ai să-l oboseşti", Cézanne îl asculta fără să priceapă căci, pus cu încăpăţînare pe muncă, nu-şi închipuia că altul putea avea nevoie de odihnă. Numai cînd fiu-său insista — „Vollard are să-ţi pozeze prost dacă-l oboseşti" — pictorul revenea la realitate:

— Băiete, ai dreptate, trebuie să menajezi modelul.

Şi după o sută cinsprezece şedinţe de poză, Cézanne îmi spusese cu satisfacţie: „Sînt destul de mulţumit de pieptii cămăşii..."

Am mai pozat şi altor pictori în afară de Renoir şi de Cézanne, de pildă lui Bonnard care mi-a făcut două portrete. Dar la el nu adormeam niciodată fiindcă ţineam mereu pe genunchi o pisică care tot voia s-o şteargă.

Un artist pe nume Raphaël S... m-a rugat să-i pozez pentru o gravură în acvaforte. Voia să publice un album cu celebrităţi. Degeaba am încercat să scap de el arătîndu-i că n-aveam nici un motiv să figurez în albumul lui. Văzînd cît insistă, mi-am închipuit că avea de gînd să-i editez eu cartea.

Într-o dimineaţă, S..., cu o placă de aramă la subţioară, intră în atelierul lui Renoir pe care nu-l cunoştea:

— Domnule Renoir — zice el — am venit să vă fac portretul.

— Ei — spune Renoir luat pe nepusă masă — ia loc colea. Cît lucrez eu fă-ţi treaba.

S... vine din nou, în altă zi.

— Domnule Renoir, uitaţi un exemplar. V-aş ruga să-mi daţi o dedicaţie.

Pictorul a scris fără şovăire: „Domnului Raphaël S... datorită căruia am să trec în nemurire".

Gravorul pusese ochii şi pe Degas şi mă rugase insistent să-l prezint pictorului. Într-o zi, S... se afla la mine în magazin în acelaşi timp cu un domn bătrîn care stătea pe-un scaun, cu mîinile sprijinite pe mînerul bastonului.

— Cînd vreţi să mă prezentaţi lui Degas? mă-ntrebase S... după plecarea domnului bătrîn.

S... n-a aflat niciodată că-l văzuse pe Degas mai înainte şi nici ce ne-ar fi păţit sufletul la amîndoi dac-aş fi comis imprudenţa să-i spun pictorului: „Domnule Degas, dumnealui este domnul Raphaël S... care vrea să vă facă portretul".

În ceea ce priveşte portretul meu, îl descurajasem pe S... de la prima şedinţă, adormind fără voia mea.

N-aveam într-adevăr nici o scuză căci frumoasa doamnă S..., ca să mă ţină treaz, mi-adusese un canar mecanic. La drept vorbind poate că tocmai cîntecul păsării mă adormise.

Picasso mi-a făcut unul dintre cele mai importante portrete. Această pînză, din epoca cubistă, se află astăzi la muzeul din Moscova. Bineînţeles, în faţa acestui tablou, unii pretinşi cunoscători făceau glume ieftine, întrebînd ce reprezintă. Copilul unor prieteni ai mei, un puşti de patru ani, aflîndu-se în faţa tabloului, pusese degetul pe pînză şi spusese fără nici o ezitare:

— Ăsta e Voyard.

„Am să-ncerc să-ţi fac un portret" îmi spusese Degas. Asta se întîmpla spre sfîrşitul vie-

ții lui, cînd pictorul nu mai vedea aproape deloc. El, care de-atîta vreme-și luase obiceiul să spună că nu mai vede, acum cînd vederea îl părăsea, nu voia să recunoască. Un model, comițînd imprudența să-i spună, într-o pauză, în timpul pozei: „Bine, domnule Degas, dar mi-ați depărtat capul de gît“ trebuise să se-mbrace pe palier, unde, furios, pictorul îi azvîrlise hainele claie peste grămadă.

Pe scurt, în ziua cînd m-a poftit, nu mi-a vorbit decît de bășica lui; asta ajunsese pentru el o obsesie. La un moment dat, auzind soneria, s-a dus să deschidă, cu ceașca cu ceai de cozi de cireșe în mînă. O femeie tînără venise să se ofere ca model. Pînă să apuce femeia să spună o vorbă, Degas, veșnic sîcîit de boala lui, o întrebase:

— Dumneata urinezi bine? Eu urinez foarte prost, iar prietenul R... la fel și el!

Așa s-a terminat întîlnirea pe care mi-o dăduse Degas în vederea portretului meu.

XI. CÎTEVA PERSONALITĂȚI PE CARE LE-AM CUNOSCUT

Mallarmé, Émile Zola, Teodor de Wyzewa. O rudă a lui Rotschild. Marcel Sembat. Sâr Péladan. Mirbeau. Domnul ministru Denys Cochin. Domnul Arthur Meyer. „Tigrul“. Étienne Clémentel. Eugène Lautier.

Mă plimbam cu un prieten prin pădurícea de la Valvins, cînd ne întîlnim cu un domn cărunt, mărunțel, care, cu un baston avînd un cui fixat la capăt, aduna hîrtiile de pe jos, punîndu-le apoi într-un coșuleț.

— Ia te uită! Mallarmé! exclamase prietenul meu. Ce cauți pe-aici?

— Mîine — i-a răspuns Mallarmé — am invitat cîțiva prieteni la o gustare; pregătesc sala de primire.

Mallarmé, ale cărui opere erau considerate neinteligibile, era fermecător în conversație. Cînd își primea familiarii în apartamentul din rue de Rome, poetul vorbea totdeauna în picioare lîngă fotoliul „său“ în care nimeni n-ar fi îndrăznit să se-așeze. S-a întîmplat ca un străin, adus de un prieten al casei, văzînd acest fotoliu, să stea pe el, foarte firesc. Vă închipuiți ce scandal a urmat.

Am să vă povestesc o întîmplare din care se vede ce *causeur* extraordinar era poetul. Într-o zi, pe imperiala unui omnibuz, Francis Magnard, director la *Figaro*, schimbase cîteva cuvinte cu un pasager vecin. Trecînd prin fața pieței de flori de la Madeleine, vorbind despre această grădină improvizată, necunoscutul găsise niște imagini atît de originale încît Magnard nu se putuse opri să-i spună:

— Domnule, sînt directorul ziarului *Figaro*. Dacă vreți să scrieți ce mi-ați spus mie acum, bucuros am să vă public.

Peste cîtva timp, Magnard avea să-i spună unui colaborator al lui:

— Am primit un „articol" în care e vorba de flori, semnat Mallarmé. Vreun nebun bineînțeles!

*

Mă dusesem la Zola cu o recomandare din partea lui Mirbeau, în speranța c-am să văd cîteva tablouri ale lui Cézanne din tinerețe, pe care le avea autorul *Nanei*.

Ajungînd la romancier acasă, încă din anticameră te opreai, fără să vrei, în fața unei impunătoare compoziții de Debat-Ponsan, reprezentînd *Adevărul ieșind din fîntînă*. Două picturi pe sticlă, una înfățișînd un venerabil anahoret iar cealaltă un personaj din *l'Assomoir*, completau decorația camerei.

Salonul alăturat, în care am fost condus, era un adevărat muzeu. Ici un vas pe care era pictat un chinez sub o umbrelă, colo portretul unei fetițe care încălzea la sîn o vrăbiuță; mai încolo un tablou cu femei goale. Nu mai vorbesc de obiectele de vitrină: miniaturi, fildeșuri etc.

Mă oprisem în fața unui înger cu aripile desfăcute, atîrnat de tavan cu un fir invizibil. În momentul ăsta a intrat Zola și nici n-am apucat bine să-l salut că el mi-a și spus, arătîndu-mi cu mîna obiectul la care mă uitam:

— Lui Mirbeau îi place foarte mult. I se pare că piesa asta, ieșită din dalta unui anonim din secolul al cincisprezecelea, are o linie care-l prevestește pe Rodin.

Apoi, cu bonomia care-l caracteriza, Zola s-a apucat să-mi prezinte comorile lui.

— Fetița cu pasărea este un tablou de Greuze din ultimii ani de viață ai artistului; canapeaua asta este de epocă; vasul chinezesc...

— Un Ming, am spus eu la întîmplare.

— Nu, un Jacob Petit... *Femeile goale*, pe care artistul le-a înfățișat legate cu lanțuri de argint pentru a simboliza parcă destinul de curtezană... un Ary Scheffer descoperit în strada Lepic.

Deși nu voiam să-mi scape măcar o vorbă a marelui romancier, nu-mi luam ochii de la o javră de cățel care se zbătea în brațele stăpînului său de parc-ar fi vrut să se repeadă la mine. „Mititelul Pinpin își iubește stăpînul" spusese Zola mîngîind animalul nesuferit.

Luînd în mînă un fildeș japonez, Zola îmi dăduse chiar el prilejul s-aduc vorba despre pînzele lui Cézanne.

— Cîtă influență au avut japonezii asupra impresioniștilor! zic eu la întîmplare. Cu excepția lui Cézanne, nu?

— Cézanne! Ce viață am dus noi laolaltă la Aix și la Paris! Entuziasmul nostru! O! de ce n-o fi dat prietenul meu opera la care m-așteptam din partea lui? Degeaba strigam: „Ai geniul unui mare pictor; trebuie să ai și curajul s-ajungi mare pictor." Dar, vai, n-asculta nici un sfat.

Zola umbla în sus și-n jos prin cameră, ținîndu-l tot timpul în brațe pe scumpul Pinpin. Mi-am luat inima în dinți și l-am întrebat de pînzele pe care le avea de la Cézanne. Maestrul s-a oprit și bătînd cu mîna într-un dulap breton mi-a spus:

— Le țin încuiate-aici. Cînd le spun camarazilor noștri de altădată: „Paul avea talent de mare pictor"... dacă le-aș băga-n același timp astea sub nas!...

În același moment, niște copii care treceau pe sub ferestrele casei începuseră să strige: „Jos cu Dreyfus! Huo Zola!"

— O! am exclamat eu cu dezaprobare politicoasă.

— Niște rătăciți — a continuat maestrul cu bunătate. Îi iert.

L-am întrebat pe Zola care era cartea lui preferată dintre cele scrise de el.

— Un scriitor preferă cartea la care lucrează în prezent, dar mărturisesc că eu am o oarecare predilecție pentru *la Débâcle*... Am ajuns cu ea la 200.000 de exemplare.

În cartea mea despre Cézanne am povestit pe larg această vizită la Zola. M-am străduit să redau cuvînt cu cuvînt spusele maestrului. Peste cîteva zile *le Courrier de la Presse* îmi trimitea o tăietură din ziarul *Bonnet Rouge*. Era un articol al domnului Frantz Jourdain în care mă făcea cu ou și cu oțet. „Dacă o potaie ridică piciorul dindărăt la zidul catedralei Notre-Dame, catedrala nu e murdărită, nu, ci..."

În vremea asta, primesc vizita unui fost procuror general din Insula Réunion, care avea reputația unui distins om de litere.

— Dragă Vollard — îmi spune el fără nici un preambul — dumneata, fiul unui om atît de serios, cum de-ai putut să fii de-o asemenea platitudine față de Zola?

— Bine — zic eu —, dar domnul Frantz Jourdain mă acuză exact de contrariu.

— Frantz Jourdain ăsta poate spune ce vrea, dar cuvintele stau mărturie.

Povestindu-i această conversație domnului Albert Besnard, unul dintre prietenii arhitectului *Samaritaine*-ei spusese:

— Cuvintele stau mărturie!... Așa a spus procurorul dumitale general? Admirabil.

— Totuși — dau eu să zic...

— Hai, Vollard, nu umbla să mă duci — spuse Besnard zîmbind.

Să vedeți ce noroc am ori de cîte ori vreau să aflu cîte ceva... Îl întreb pe un țăran pe unde se-ajunge la fermă: „Și găinile, și nimeresc singure, iar dumneata un domn..." Altă dată, în salonul domnului Pierre Mille, ascultîndu-l pe domnul Gautier, un geograf renumit, povestind o întîmplare petrecută în timpul războiului în Dardanele, mi-am zis: „În fine am să aflu și eu ce e cu Dardanelele astea despre care am auzit vorbindu-se de atîtea ori". Dar la întrebarea mea, celebrul geograf s-a mărginit să zîmbească. A doua zi, am cunoscut în casa unor prieteni un elev de liceu, premiat la concursul general de istorie: „Am auzit numele ăsta, dar nu apare în programa de clasa întîi". La aceste cuvinte un obișnuit al casei, a cărui cultură generală îmi fusese adesea lăudată, și care citea într-un colț al salonului *le Temps*, ridicase capul spunînd: „Dardanele? E o piesă care s-a jucat la *Oeuvre*". Era să înceapă o nouă discuție în momentul cînd o cucoană măruntică aduce rectificări: „Piesa se numește *Dardamelle:* ăsta e-un nume de bărbat; Dardanelele sînt o strîmtoare care desparte Turcia europeană de Turcia asiatică".

— De unde știi? exclamau toți din toate părțile.

— Sînt născută la Trebizonda.

La aceste cuvinte, omul cu cultura generală își potrivește ochelarii și intră în vorbă:

— Vreți să rîdeți de noi, stimată doamnă, cu Trebizonda dumneavoastră: Trebizonda e titlul unei reviste jucate la Capucines: *Je suis Très... bizonde* [1].

În momentul ăsta a intrat cineva și discuția s-a încheiat.

Într-o zi, ducîndu-mă pe la domnul Paul Gallimard, marele bibliofil, l-am pus la curent cu această controversă. „Lasă-ne un pic singuri" îi spune el nepotului său care, în momentul cînd intrasem explica un pasaj din *De Viris*. „Înțelegi că e penibil să vadă copilul ăsta că oameni de vîrsta noastră nu știu ce sînt Dardanelele", îmi spune el după ce iese copilul. Apoi, pe neobservate, a început să mă supună unui adevărat examen. „Locuiești în fața bazilicii Sainte-Clotilde, știi ce arhitect a

[1] Sînt *Foarte... bizonde*, joc de cuvinte în limba franceză. (n. tr.).

făcut-o? Sub ce rege a fost construit Luvrul?..." Şi o mulţime de alte întrebări de acelaşi fel. Văzîndu-mi ignoranţa nu s-a putut abţine: „Habar n-ai de nimic!... Şi ai pretenţia să scrii memorii!"

Foarte cinstit, l-am pus la curent pe editorul meu american cu privire la remuşcările pe care le aveam în urma acestei moralizări.

— *Don't trouble you* — (Vezi-ţi de treabă) — mi-a spus el. N-am nevoie din partea dumitale nici de cunoştinţe istorice şi nici de vreun alt fel... Cînd vreau să ştiu ceva în genul ăsta, sun secretarul şi-i spun: „Trimite-mi specialistul pentru cutare lucru".

De altfel aveam să văd că poţi ignora lucruri din specialitatea ta fiind chiar un mare specialist. Ducîndu-mă să cumpăr un bilet de tren la agenţia Cook, l-am recunoscut, stînd la coadă ca şi mine, pe un domn pe care îl ştiam profesor de geografie la un mare liceu din Paris. Şi totuşi, trebuind să facă un voiaj, venea acolo, ca oricare altul, să i se stabilească itinerarul.

*

Prin Renoir l-am cunoscut pe Teodor de Wyzewa care nu era numai specialistul în materie de literatură străină la *Revue des Deux Mondes*; talentului de critic, atît de apreciat, i se adăuga o adevărată intuiţie a picturii. Cînd a avut loc expoziţia lui Renoir de la Georges Petit, în 1886, el a fost unul dintre puţinii publicişti, ca să nu zic singurul, care l-a apărat pe artist.

Wyzewa era un *causeur* fără pereche. Acest polonez de origine cunoştea în mod surprinzător literatura franceză. Într-o zi, un prieten al lui, profesor la Sorbona, căruia îi murise un unchi, în tristeţea care-l copleşise, nu se simţea în stare să-şi pregătească cursul pe care trebuia să-l ţină a doua zi:

— Despre ce trebuie să vorbeşti? îl întrebase Wyzewa.

— Despre Théophile Gautier.

— Stai jos şi scrie...

Wyzewa a improvizat o lecţie care a doua zi îi încîntase pe auditorii de la Sorbona.

Îşi fixase un program o dată pentru totdeauna. Se trezea la prînz şi mînca în pat, pe urmă îşi făcea toaleta, adesea în prezenţa unuia sau a altuia dintre prietenii veniţi să stea de vorbă. „Eu nu prea ies, aşa că fiecare vizită e pentru mine ca o fereastră deschisă spre lume". La ora două se aşeza la masa de lucru, e un fel de-a spune, căci fumînd, îi dicta secretarei pînă la cinci, apoi dădea o raită prin prăvălioarele din cartier unde cu bani puţini îşi putea mulţumi pasiunea pentru cărţi şi pentru gravuri. Pe urmă se întorcea acasă, mînca o supă pe-un colţ de masă şi dicta din nou pînă la miezul nopţii.

Duparchy, un servitor bătrîn, nu părăsea niciodată apartamentul.

— Duparchy! dă-mi pantofii. Duparchy! se stinge focul.

Şi totdeauna solemn, totdeauna în redingotă şi cu cravată albă, Duparchy venea cu pantofii în mînă sau cu un lemn sub braţ.

Prima oară cînd m-am dus la Wyzewa, din fundul apartamentului am auzit o voce care m-a fermecat. A apărut o fată îmbrăcată toată în alb. Am crezut că e o zînă. Era domnişoara Mimi, fiica scriitorului.

Lui Wyzewa îi plăceau glumele. Mi-amintesc ce mi-a povestit într-o zi cînd îi vorbeam despre Leon Bloy. Pentru că într-un volum din *Jurnalul* autorului *Cerşetorului ingrat*, scria în mai multe locuri: *Jeanne mi-a spus* (aşa se numea soţia omului de litere), într-o scrisoare semnată *Un bătrîn englez*, Wyzewa îi scrisese lui Léon Bloy: „Ceea ce este mai interesant în *Jurnalul* dumneavoastră este ceea ce spune soţia dumneavoastră". Drept care în volumul următor Jeanne nu mai spunea nici

o vorbă. Dar, în ceea ce-o privea, puteai citi următoarea „notă“: *„Un bătrîn englez* mi-a scris o scrisoare foarte importantă în privința doamnei Bloy. Îl rog pe corespondentul meu să binevoiască să spună cum îl cheamă“.

*

Aflîndu-mă la un prieten și spunînd „Ah, dac-aș fi eu Rothschild!“ — cineva m-a întrebat:

— Și, ce-ai face?

— Mai întîi mi-aș face o fermă la Paris ca să am unt adevărat, ouă adevărate, lapte adevărat. Aș avea un izvor cu apă adevărată. Pîine din grîu adevărat. Mi-aș tăbăci pielea de pantofi cu scoarță de stejar, cum se tăbăcea pe vremuri, nu ca astăzi, cu produse chimice...

— O! — m-a întrerupt cineva — crezi că dacă ai bani poți avea tot ce dorești? Eu sînt rudă cu Rothschild. Știi dumneata care este una dintre preocupările lui de căpetenie? Cînd călătorește, să mănînce totdeauna carne *cușer*. Bucătarul îl însoțește din cauza asta în toate călătoriile și aleargă prin toate măcelăriile după carne de animale tăiate după legea Talmudului. Bineînțeles că toți măcelarii îl trimit la plimbare. Așadar, cît e el de Rothschild trebuie să se resemneze să mănînce biftecuri și șnițele făcute din vite tăiate pentru goi.

*

Iată cum l-am cunoscut pe deputatul Marcel Sembat. Într-o zi, Renoir îmi spusese: „Învățătoarea de la mine din sat îndură tot felul de mizerii fiindcă nu vrea să se culce cu primarul. Sembat s-a oferit de multe ori să-mi facă servicii în caz c-aș avea nevoie de ceva. Vrei să-i spui, din partea mea, că-l rog insistent să intervină pentru ca biata fată să nu mai aibă neplăceri?“

M-am dus la domnul Sembat acasă. Mi s-a spus că e la birou. Ajungînd acolo am fost condus într-o cămăruță afumată și sordidă, la parter. Înarmat cu niște foale, domnul Sembat încerca s-ațîțe focul care nu voia să se-aprindă. I-am expus deputatului socialist motivul vizitei mele.

— Primarul ăsta trebuie să fie un reacționar — zice el. Îl aranjez eu la amicul meu Briand.

Peste cîtva timp, domnul Sembat se prezintă la Renoir și-i spune cît se poate de firesc:

— Nu-i nimic de făcut cu învățătoarea dumitale! Primarul e din partidul nostru.

Aveam să-l mai văd pe Sembat și în altă împrejurare. De data asta m-a primit acasă. După ce-am admirat pînzele din salon, domnul Sembat m-a condus în sufragerie să-mi arate un Matisse. Stăpînul casei aștepta la masă pe un coleg de dreapta, dacă mi-aduc bine aminte, un fost camarad de la liceul Stanislas. O servitoare intrase și pusese pe masă o sticlă de roze.

— Ce faci acolo? Adu o sticlă de Bourgogne. Știi doar că vinul obișnuit îl servești numai cînd vine domnul Cachin.

Pe strada Caulaincourt, în fața casei lui Renoir, era o jumătate de hectar de pămînt aparținînd municipiului, pe care se aflau o mulțime de cocioabe de scînduri.

— Ai să vezi — îmi spusese Renoir — că în momentul cînd au să dărîme maghernițele astea au să construiască niște case cu șase etaje în strada asta care și așa n-are pic de aer.

A izbucnit un incendiu care a distrus majoritatea caselor. Consilierul municipal din cartier a profitat de ocazie pentru a le propune colegilor lui ca acest teren să devină scuar, din motive de igienă. Cererea a fost luată în considerare. Drept care, mare agitație pe cîrciumarii din cartier. Consilierul a fost convocat în fața unui fel de tribunal prezidat de un farmacist asistat de trei cîrciumari.

— De cincisprezece ani — îi spusese farmacistul — aşteptăm să ni se construiască, pe-acest teren, case de raport. Vă bateţi joc de noi cu scuarul dumneavoastră. Dacă propunerea dumneavoastră ajunge la Consiliu, ştiţi ce v-aşteaptă la viitoarele alegeri!

Vă închipuiţi cu cîtă grabă îşi retrăsese propunerea consilierul astfel admonestat.

I-am relatat faptul lui Sembat care era deputatul arondismentului respectiv. Credeam c-am să-l pun în mare încurcătură.

— Aşa vrea regimul! mi-a răspuns foarte simplu deputatul socialist. Pe vremuri, în fruntea bucatelor se aflau marchizii. Astăzi se află cîrciumarii.

*

Cînd mi-am deschis magazinul din strada Laffitte, în 1894, mişcarea impresionistă triumfa. Cu toate astea, unii începuseră de pe-atunci să caute altceva. Căci pictura nu este un lucru imuabil. Cum s-ar putea ea oare sustrage acelei nevoi de înnoire, acelei evoluţii necontenite care se manifestă în toate formele artei? Se ştie că aceste forme se influenţează una pe cealaltă. Dar predomină şi dă impuls cînd una cînd alta. În general, literatura se află în fruntea mişcării. Ea oferă, în acelaşi timp, teoria şi exemplul din care se vor inspira, rînd pe rînd, muzica şi artele plastice. În epoca despre care vorbesc eu, predomina muzica. Dar ce este muzica? Un fel de incantaţie. Ea nu defineşte. Nu urmăreşte în mod direct nici să demonstreze, nici să descrie. Ea captivează tocmai prin caracterul ei instabil, vaporos, indefinisabil. Ea se adapă la izvoarele misterului, ale miturilor, ale legendelor şi, din ceea ce împrumută de la acestea, creează stări de spirit, o atmosferă propice pasiunii sau reveriei. Sub vraja ei, şi de altfel şi ca o reacţie faţă de brutalităţile realismului, faţă de recea perfecţiune parnasiană, scriitorii, mai ales poeţii, începuseră să caute farmecul acela aproape imaterial care constă în lipsa de precizie a subiectului; să stîrnească şi ei elanurile de sensibilitate, stările de spirit, entuziasmul în care îi cufunda exaltarea muzicală. De acum înainte nu se va mai descrie, se va evoca. Nu se va mai preciza, se va sugera. Poetul nu va avea altă misiune decît să deschidă perspective. Poemul se va prelungi în meditaţia liberă şi emoţionantă a cititorului. Prestigiul operei lui Wagner suscită astfel ezoterismul unui Mallarmé şi acel „de la musique avant toute chose" (muzică, mai presus de orice) al unui Verlaine. Acesta este momentul simbolist.

În artele plastice, în special în pictură, se observă efectul aceloraşi cauze. Simbolurile, miturile, tot ceea ce poate oferi legenda, tot ceea ce hrăneşte genialele opere wagneriene, influenţa tuturor acestora aveam s-o regăsim în plastică. Influenţă răsfrîntă direct asupra unora; propagată pentru cei mai mulţi prin intermediul literaturii şi al criticii. Nu este de competenţa mea să judec acest fel de subordonare a picturii. Mă mulţumesc să spun doar că avea să ducă la şcoala zisă *la Rose-Croix* care, pe lîngă alte manifestări ale simbolismului, părea să se inspire mai ales din preocupări religioase.

Unii pictori aveau să dea la iveală această estetică nouă, în expoziţii cu un caracter cam zgomotos. Trebuie să mărturisesc că nu reuşeam să mă pasionez după toate efigiile acelea de femei filiforme şi fără sînge în ele, şi nici după Ofeliile acelea verzi, albastre sau galbene care parcă se întorceau dintr-un cazan de boiangiu. Degas a judecat în cîteva cuvinte influenţa pe care o exercită literatura asupra picturii. Cineva voia să-l facă să admire un tablou.

— Domnule Degas, nu-i aşa că în pînza asta se simte influenţa lui Maeterlinck?

— Domnule — zisese Degas — albastrul iese din tub, nu din călimară.

Ceea ce-am spus mai înainte mă face să vă povestesc cum l-am cunoscut pe animatorul mişcării *la Rose-Croix*, domnul Joséphin Péladan.

Îmi plăceau nu numai lucrările lui; eram foarte impresionat şi de titlul de *sâr*, adică de *mag*, cu care-şi blazonase patronimul. În frageda-mi copilărie, mătuşa Noémie îmi spusese o mulţime de poveşti frumoase despre regii magi. Pe scurt, mi-am luat curajul să-i scriu autorului *Viciului suprem*. Îi spuneam că sînt unul dintre cei mai obscuri admiratori ai lui şi că-i cer favoarea de-a mă primi. Mi-a răspuns că mă primeşte cu mare plăcere, aşa că, foarte fericit, m-am dus la el acasă.

De la primul sunet al clopoţelului, am auzit un glas care striga în apartament: „Aprindeţi luminările!..." Pe urmă s-a deschis uşa. M-am trezit în faţa unui personaj cu o barbă neagră ca tăciunele, îmbrăcat într-un fel de halat de diftină roşie.

Sâr — căci el era! — m-a condus într-o cameră în care se aflau cîţiva tineri, îmbrăcaţi cu toţii în halate făcute din acelaşi material. Maestrul şi discipolii lui m-au primit cît se poate de amabil.

Curînd, am avut explicaţia frazei pe care-o auzisem prin uşă. Un tablou, în faţa căruia ardeau şapte lumînări, reprezenta un crin negru din care se ridica un cap de femeie. Unul dintre tineri răsfoia nişte reviste de artă şi smulgea cu violenţă din ele toate gravurile cu subiecte pe care grupul *Rose-Croix* le proscria în pictură, cum ar fi naturile moarte. Am luat o ţigară pe care mi-a oferit-o unul dintre domnii aceia. Sâr a binevoit să-mi facă onoarea de a-mi da un foc; negăsind chibrituri, vîrîse mîna în coşul în care discipolul lui arunca gravurile condamnate. A luat o gravură, a răsucit-o, apoi a aprins-o la una dintre lumînările care ardeau în faţa altarului.

După un timp — prea lung, cred, după părerea gazdelor mele a căror comuniune mistică

era tulburată de prezenţa unui profan — m-am retras. În anticameră am auzit: „Stingeţi lumînările!" Aşa a fost cea dintîi întîlnire a mea cu Sâr.

Mai tîrziu, în trecere prin Nîmes, m-am dus la o conferinţă a lui. Purta aceeaşi barbă frumoasă, neagră; dar îmbrăcat în haină obişnuită, mi s-a părut mai puţin *Sâr*. Am împărtăşit această remarcă unei vecine drăguţe. Pe loc mi-a ripostat că dac-ar fi fost îmbrăcat în robă roşie, lumea ar fi putut crede că domnul Joséphin — cum îi spunea ea foarte familiar — a ajuns vînzător de leacuri de bătături sau de elixir de dragoste şi că în felul ăsta i s-ar fi putut întîmpla aceeaşi aventură neplăcută care i se întîmplase unui om în robă roşie şi cu scufie ascuţită care ghicea în palmă... „Acum o săptămînă — povesteşte cucoana — în piaţa bisericii..." N-aveam s-aud povestea omului roşu fiindcă exact în momentul acela, atenţia generală fusese atrasă, ce spun eu atrasă! captată de vorbele lui Sâr: „Locuitori ai Nîmes-ului, o singură formulă dacă rostesc şi pămîntul se deschide şi vă înghite...!"

Auditorii se uitau unii la alţii făcînd pe grozavii, dar în fond, nu sînt sigur că n-aveau niţel trac. Mă grăbesc să adaug că Sâr, milostiv, n-a rostit cuvintele fatidice. Ieşind din sală am spus cuiva:

— Dacă i-ar fi zis cineva: „Hai, să vedem, ia rosteşte formula dumitale faimoasă!", credeţi că s-ar fi întîmplat vreo nenorocire?

— Poţi să ştii? Joséphin e „tare de treabă", dar dacă-l provoci...

Am reţinut procedeul de intimidare şi mi-am făgăduit să-l pun în aplicare, la nevoie.

Peste cîtva timp, în vitrina unui cofetar am văzut nişte plăcinţele foarte apetisante. Intrînd, am auzit-o pe cofetăreasă spunîndu-i unei cliente că dacă ar fi nimerit cu cîteva clipe mai devreme, ar fi văzut cînd ieşeau plăcinţelele din cuptor. Am cumpărat şi eu

una, dar de la prima înghițitură, am văzut că prăjitura era veche.

— Doamnă — îi spun eu negustoresei — știți povestea lui Anania și-a Safirei?

S-a uitat la mine cu niște ochi mari.

— Sînt de pe-aici de prin cartier?

— Nu. Erau niște creștini soț și soție, de pe vremea apostolilor. Într-o bună zi, s-au dus la apostolul Petru și i-au spus că și-au vîndut averea și că-i aduceau pentru săraci, tot ce scoseseră pe ea. „Mincinoșilor, ați păstrat o parte pentru voi! le-a spus căpetenia apostolilor. Ca să vă pedepsesc pentru minciuna voastră..." Și a făcut un semn. Și pămîntul s-a deschis și i-a înghițit pe cei doi înșelători. Dacă s-ar deschide și podeaua dumneavoastră, doamnă, ca să fiți pedepsită fiindcă ați zis că plăcintele sînt de astăzi?

Femeia mă ascultase cu gura căscată. Dar cînd a venit vorba despre podeaua ei mi-a spus:

— N-aveți decît să încercați!

Masiv și plin de făină, apare și soțul de la cuptor.

— Ce vrea tipu-ăsta de la tine? întreabă el fără prea multă bunăvoință, arătîndu-mă cu degetul.

— Lasă, dă și el din gură, răspunsese cofetăreasa.

Mi s-a părut prudent s-o șterg fiindcă omul cu plăcințelele avea în mînă un făcăleț cu care m-ar fi putut altoi în lege. Mai tîrziu, într-un film al lui Charlot, am văzut o scenă asemănătoare și m-am prăpădit de rîs; de data asta însă eram spectator.

*

L-am întîlnit de cîteva ori pe Mirbeau, totdeauna agitat, cînd tunînd și fulgerînd împotriva cuiva, în general artist sau persoană notorie, cînd suind în slăvi pe careva, uneori una

și aceeași persoană cu cea ocărîtă în ajun. Cît despre prietenii lui, îi lăudau fără încetare bunătatea, generozitatea... „Atît numai că Mirbeau vede totul amplificat", îți explicau ei cînd le pomeneai de violențele lui. Am să-mi amintesc totdeauna vizita pe care mi-a făcut-o, cu cîinele lui, „Dingo", un micuț animal încîntător, pe care-l ținea în lesă.

— Vollard, nu-ți poți închipui ce extraordinari sînt cîinii ăștia sălbatici! Așa, de pildă, l-am văzut pe Dingo omorînd un vițel. Și ce fler au! Dacă-l bagi pe Dingo într-un coteț îți recunoaște găinile ouătoare... Parcă-l văd apăsîndu-le pe burtă și scoțîndu-le oul intact. Pentru mine Dingo e mai mult decît un prieten... un frate... la gîndul că l-aș pierde... De altfel, nu mă cunoaște decît pe mine. Ei, drace!...

Cîinele scăpase și alerga pe scara care ducea la mine la subsol, surd la toate chemările stăpînului.

— Dacă v-ați duce să-l căutați — zic eu.

— Păi vezi că mi-e frică să nu mă muște. Dumneata nu știi că un dingo dacă-i dai drumul din lesă nu-și mai recunoaște nici stăpînul...

Mi-am adus aminte, foarte îngrijorat, că servitoarea era la mezanin. În momentul ăsta femeia apare ținînd de zgardă cîinele care dădea din coadă.

— E un animal foarte lipicios, zice ea; dar eu trebuie să pregătesc masa... Hai, cuțule, du-te.

— Ei! zice Mirbeau — ce-ți spuneam?

L-am revăzut pe Mirbeau cu puțin înainte de-a muri. Era în timpul războiului. L-am găsit stînd în fotoliu lîngă fereastra parterului său, în strada Beaujon.

— E ceva nou prin ziare? mă întreabă el.

— De, așa și-așa... Totuși am văzut într-un ziar că e vorba ca proprietarii de restaurante să fie obligați să raționalizeze porțiile clienți-

lor. De-acum încolo n-ai să mai ai dreptul decît la un fel cu carne şi la unul cu legume.

— Păi de ce, că nu lipseşte nimic!... Se găsesc de toate pe la negustori... stridioare bune — pronunţa „strinioare". Şi ochii lui Mirbeau sclipeau de poftă.

Dar, chiar în momentul acela, intrînd doamna Mirbeau, bănuitoare ori de cîte ori soţul ei era singur cu cineva, scriitorul dusese un deget la buze atrăgîndu-mi atenţia să tac. După ce-a ieşit nevastă-sa din cameră, mi-a spus pe un ton de copil îmbufnat:

— Nu e drăguţă cu mine. Nu vrea să-mi dea „strinioare": zice că-s prea scumpe.

Autorul lui *628-E8* continuase:

— În casa de peste drum se petrec lucruri ciudate... Intră şi iese lume tot timpul... Cîte lucruri extraordinare vezi!... Odată la ţară am văzut un ţînţar care ducea o viespe. Aripile desfăcute ale viespii îl incomodau. Ţînţarul a pus pur şi simplu himenoptera pe iarbă şi i-a tăiat aripile...

Şi Mirbeau s-a apucat să-mi povestească, de parcă i s-ar fi-ntîmplat lui însuşi, o mulţime de lucruri extravagante puse în cărţile lui, pe seama unor personaje pe care voia să le ridiculizeze. Am auzit că acelaşi fenomen de autosugestie se observa la Flaubert spre sfîrşitul vieţii.

N-aveam să-l revăd pe Mirbeau. De altfel, paza nevesti-si era tot mai severă. În ziua morţii lui m-am întîlnit cu o prietenă a casei.

— Vin de la Mirbeau — îmi spune ea. De data asta nevastă-sa m-a lăsat singură cu el.

— Cum aşa? Am văzut în ziarele de dimineaţă c-a murit.

— Păi tocmai de-asta. Aflînd, m-am dus repede la doamna Mirbeau.

— Vrei să-l vezi pe Octave — zice ea.

Deschizînd uşa unei camere cufundate în întuneric, a aprins lumina. Mirbeau era lungit pe pat, îmbrăcat într-un costum obişnuit.

— Trebuie să dau nişte ordine, spune ea, te las o clipă.

Cînd s-a întors, luîndu-mi la revedere, a stins lumina şi a închis uşa.

*

Pe vremea cînd domnul Denys Cochin era ministru, mi-a spus într-o zi:

— Nu-i aşa că săptămîna viitoare trebuie să mergi la Evian?

— Da...

— Şi eu. Plec poimîine seară. Am la dispoziţie un compartiment special. Vino cu mine.

Am acceptat cu plăcere. A trebuit totuşi să-mi plătesc biletul. Invitatul ministrului avea dreptul să meargă în vagonul oficial, dar nu putea intra în vagon decît după ce-şi cumpăra un bilet de clasa I. Aceste explicaţii mi le-a dat un controlor — plin de amabilitate, de altfel. Atîta se vorbeşte de cheltuieli inutile, de risipa făcută de Companiile de căi ferate, încît ţin să dovedesc, printr-un exemplu, că ele ştiu să apere interesele acţionarilor lor. De fapt, în toată treaba asta cîştigam prin faptul că voiajam cu un ministru; dar m-am ales şi cu un lumbago din cauză că domnul Denys Cochin mă ţinuse în curent crezînd că-mi face plăcere. La sosire şi el se plîngea de dureri; dar ne duceam la Evian unde se fac tratamente pentru reumatism.

Cum am coborît în gară, eminentul meu companion mi-a lăudat hotelul la care trăgea de douăzeci şi cinci de ani, ţinut de oameni cumsecade. L-am urmat. Peste cîteva ore mi-am dat seama de inconvenientele pe care le prezintă adesea hotelurile ţinute de „oameni cumsecade":

— Vi se pare că e chiar aşa de bine aici? îl întreb eu pe domnul Denys Cochin.

— A! credeam că...

Pentru a-l onora pe ministru, patronul hotelului instaurase un protocol special. Din

susul scării, se țipa spre bucătărie: „Masa domnului ministru!" Și oberchelnerul primea în persoană farfuriile cu mîncare și le ducea la masă. Cu toate astea, ministrul era în general servit ultimul pentru că nenorocitul de oberchelner, hărțuit în toate părțile, nu era niciodată la postul lui la momentul dorit.

Ieșeam adesea împreună cu domnul Denys Cochin. Văzînd un personaj cu un aspect destul de distins, învîrtindu-se cu insistență în jurul nostru, pînă la urmă am crezut că eram urmăriți de-un polițist însărcinat cu asigurarea securității ministrului. I l-am arătat domnului Denys Cochin pe omul nostru.

— E un general. Sînt sigur că vrea să-mi povestească vreo afacere de spionaj. Doi colegi ai lui au și venit cu asemenea treburi.

După cum se știe, domnul Denys Cochin avea o vie simpatie pentru neamul elen. Într-o după-amiază, un grec vorbea, în fața noastră, cu mîndrie și cu volubilitate despre bogățiile artistice și despre oamenii mari ai țării lui. Am vrut să-i arăt povestitorului că nimic din ceea ce privește Grecia nu-mi era indiferent.

— Îi ador pînă și pe tîlharii greci, atît de frumos și de romantic evocați de Edmond About în *Regele munților*.

La cuvintele-astea grecul a sărit în sus:

— Regele munților! Poveștile astea cu tîlhari, ce stupidă invenție de scriitor! Vă rog să mă credeți. Puteți să vă plimbați prin munții noștri, ziua și noaptea, în deplină siguranță.

Domnul Denys Cochin a schimbat vorba. Peste cîteva zile, cineva care asistase la scenă ne spune:

— Vă aduceți aminte de grecul de mai deunăzi? A plecat în mare grabă la Atena. Fratele și cumnata lui, care făceau o excursie în munți, au fost prinși de niște tîlhari care cer bani în schimbul lor...

Săptămîna următoare mă întorceam la Paris.

— Te rog să-mi faci un serviciu, îmi spune domnul Denys Cochin, cu două zile înainte de plecare. Am o scrisoare care trebuie să-i parvină de urgență lui de Lasteyrie, șeful meu de cabinet. Am să ți-o dau. Te rog să fii bun s-o duci chiar dumneata la minister.

— Dacă ați trimite-o astăzi prin poștă, domnul de Lasteyrie ar primi-o înainte de-a sosi eu la Paris.

— Vollard, trebuie să-ți spun... Colegii mei se tem de mine. Tot ce scriu eu trece pe la cenzură... Dacă trimit scrisoarea prin poștă, Dumnezeu știe cînd are s-ajungă la Paris. O scrisoare de-a nevesti-mi a făcut patru zile pînă la Evian.

Eram uluit. Domnul Denys Cochin a continuat.

— Colegilor mei le e frică să nu comit vreo indiscreție pe la Vatican...

— În condițiile astea, de ce v-a mai luat președintele Consiliului în guvernul lui?

— Pentru că în ochii lor reprezint totuși o forță. Pe de altă parte, guvernul e fericit să aibă pe cineva care să fie om de lume. Se ascund de mine în toate privințele. Așa se face că întreb pe toată lumea pe care o întîlnesc: „Ce mai e nou? Guvernul ce mai are de gînd?" Apropo, încă n-am văzut ziarele în dimineața asta. E ceva nou?

— Am citit în *Excelsior* că livra de slănină costă șapte franci.

— E mult sau puțin?

— *Excelsior* nu face nici un comentariu. Cred mai degrabă că e mult.

— Ce te face să crezi asta?

— Înainte de război, slănina costa cam un franc jumate livra.

— Crezi?

Eu eram cu gîndul la faimoasa scrisoare pe care trebuia s-o duc la Paris.

— Ascultați — zic eu după o tăcere. Dacă sînt percheziționat la vama de la Bellegarde?

— Cum! Transporţi slănină? spune maşinal domnul Cochin.

— Mă gîndesc la scrisoarea pe care vreţi să mi-o încredinţaţi. Este interzis să transporţi corespondenţă, mai ales în timp de război.

— Ce spui! Ei drace! Atunci cum să facem?

— Poate că există o soluţie... De vreme ce trebuie să mergem astăzi la Thonon, prezentaţi-mă subprefectului şi spuneţi-i că sînt curierul dumneavoastră special.

Aşa am făcut. A doua zi cînd am sosit la gara limită, comisarul special, anunţat telefonic, alerga pe peron strigînd: „Curierul extraordinar al domnului ministru Denys Cochin". M-am prezentat. Mi-a făcut un semn cabalistic pe valiză.

Aşteptam plecarea trenului de Paris. Un domn s-a apropiat de mine spunîndu-mi:

— Îmi daţi voie să mă prezint singur. Pentru că-l vedeţi pe domnul Denys Cochin, v-aş ruga să-i amintiţi de mine. Am nevoie să-mi dea o mînă de ajutor pentru avansare. Sînt vicontele R..., consul la X...

— Neapărat — i-am răspuns eu.

— Vă mulţumesc foarte mult, dar mă tem că domnul Denys Cochin n-are să-şi mai aducă prea bine aminte de mine. V-aş ruga să-i spuneţi că eu sînt băieţelul pe care, acum vreo treizeci de ani, cu ocazia unei vînători cu hăitaşi la ducesa de Uzès, l-a tras de urechi spunînd: „Ce drăguţ e puştiul ăsta".

Cînd l-am văzut pe domnul Denys Cochin, m-am achitat de comision.

— Mi-l aduc aminte foarte bine. E băiatul lui Panade. Asta e porecla pe care i-o dăduseam lui taică-său fiindcă n-avea niciodată nici o leţcaie. Numai că dacă se bizuie pe mine, se înşeală. N-am putut obţine niciodată nimic pentru nimeni. Nu reuşesc nici măcar să fac rost de palmele academice pentru un ceasornicar care este unul dintre cei mai fideli alegători ai mei. O singură dată am avut cîştig de cauză. Recomandasem pe-un ajutor de notar care avea toate drepturile să capete un notariat şi pe care Cancelaria refuza să-l numească. I-am pus atunci ministrului o întrebare în legătură cu el, şi ministrul a dat ordine în consecinţă.

— De ce nu-l voiau pe protejatul dumneavoastră?

— Fiindcă fusese preşedintele Tineretului catolic din departamentul lui. Ministrul de Justiţie s-a temut să nu dau la iveală că şi el fusese preşedintele unei confrerii a Sfintei Fecioare.

*

În noaptea aceea, mugetul sirenelor anunţa că avioane germane se îndreaptă spre Paris. Ca toată lumea, coborîsem şi eu într-o pivniţă, şi ca să treacă vremea stăteam de vorbă între vecini. Aşa am aflat că unul dintre ei era redactor la *Gaulois*.

— Cum vi se pare ziarul nostru? mă întreabă el.

— Am cea mai bună părere despre el!

— Dar despre director, despre domnul Arthur Meyer?

— Este un spirit de-o mare distincţie.

Peste cîteva zile am primit o scrisoare din partea domnului Arthur Meyer. Îmi spunea că aflase de la colaboratorul lui părerea măgulitoare pe care mi-o exprimasem cu privire la ziarul lui şi la el însuşi. Îmi mulţumea şi mă ruga să trec să-l văd. Scrisoarea se încheia în felul ăsta: „Poate că eventual, ne vom face reciproc unele mici servicii".

Într-adevăr. I-am putut procura un crochiu de Bonnard pentru exemplarul lui din *Ubu Rege*.

Fiecare carte din biblioteca directorului ziarului *Gaulois* se îmbogăţea cu opera originală a unui artist. Alegerile lui dovedeau totdeauna

un gust foarte sigur. Astfel, pentru *Casa Tellier* se gîndise la Degas, şi mi-a arătat o scrisoare a pictorului în care acesta-i promitea un desen. Peste cîtva timp, am văzut la Degas un crochiu pe un pupitru.

— E pentru o carte din biblioteca lui Arthur Meyer — îmi spune el.

— Cum? Dumneavoastră care nu puteţi suferi ovreii!...

— Da, dar ovreiul ăsta e de partea principiilor sănătoase.

Dimpotrivă, Renoir se-nfuriase primind din partea directorului ziarului *Gaulois* o scrisoare prin care-l ruga să-i facă un desen pentru o carte a lui pe care i-o trimitea.

După ce tunase şi fulgerase, Renoir i s-a adresat modelului:

— Ce faci acolo, Gabrielle?

— Învelesc cartea ca s-o trimiteţi înapoi, domnule.

— Nu... las-o.

Şi a făcut o acuarelă pe pagina de gardă.

Cît despre Degas, n-a terminat niciodată desenul acela, şi pot spune că din exces de conştiinciozitate. Străduindu-se totdeauna să-şi îmbunătăţească opera prin reluări succesive pe hîrtie de calc, depăşind totdeauna primele dimensiuni, crochiul destinat domnului Arthur Meyer atingea pînă la urmă un metru înălţime. Aşa că bibliofilul a trebuit să-şi pună pofta-n cui. Dar n-a vrut să rămînă cu această dezamăgire. Ca să orneze *Casa Tellier*, a cumpărat un monotip al lui Degas reprezentînd două femei pe-o canapea, care se potrivea cu povestirea lui Maupassant mult mai mult decît un desen cu dansatoare. La vinderea bibliotecii directorului ziarului *Gaulois* s-a obţinut un preţ bun pe cartea astfel împodobită. căreia îi fusese alăturată scrisoarea în care Degas promitea un desen.

Am observat o curioasă trăsătură de caracter a domnului Arthur Meyer. Ducîndu-mă să-l văd la *Gaulois*, l-am găsit cu o carte în mînă.

Cînd să plec, m-am interesat care era titlul lucrării, gîndindu-mă să citesc la rîndul meu o carte care reţinuse atenţia unui spirit atît de luminat.

— Se numeşte *Odiseea unui transport torpilat* — îmi spune el după ce verifică titlul volumului pe copertă.

— Şi cine e autorul?

Se uită din nou la copertă:

— E o operă anonimă.

— Dar subiectul cum e?

— Habar n-am. Ştiţi, eu gîndesc prea mult. Cînd iau o carte-n mînă, o iau ca să nu mă mai gîndesc; dar, citind, totuşi nu mă pot opri să gîndesc şi aşa se face că nu ştiu ce citesc.

— Ia te uită! — remarc eu — şi Xavier de Maistre a spus ceva în genul ăsta...

— A! A spus şi Xavier de Maistre aşa ceva?

Şi domnul Arthur Meyer s-a umflat în pene şi şi-a mîngîiat favoriţii.

*

Îl aşteptam pe-un prieten în apartamentul lui din strada Franklin. Văd un porumbel care lovea cu ciocul cît putea în geamul alături de care stăteam eu. Deschid fereastra. Porumbelul intră în cameră, urmat de alt porumbel care ducea paie în cioc. Cel din urmă se-aşază pe un palmier pitic care împodobea pianul; apoi, cu băgare de seamă, pune firele de paie între două crengi. În timpul ăsta tovarăşul lui îşi înfoaie coada. Deodată au plecat amîndoi. Curînd au apărut din nou. De data asta, cei doi porumbei aduceau firişoare de lînă pe care le-au pus alături de paie.

În momentul ăsta intră copilul prietenului meu, un puşti de şapte ani.

— Porumbeii ăştia sînt ai voştri? îl întreb eu.

— Sînt ai unui vecin.

— Şi ce caută în palmier?

— Vor să-şi facă cuib.

— Ia te uită! Şi de ce nu şi-l fac în hulubarul pe care-l văd în grădină?

Copilul nu mi-a răspuns.

Stînd la fereastră am văzut nişte pisici care dădeau tîrcoale pe zidul curţii. Şi nu erau singurele care speriau porumbeii. Aceştia trebuiau să se apere şi împotriva altor duşmani. Nici n-apucase bine să plece servitorul care le-adusese de mîncare că apăruseră doi şobolani enormi care stinseră tot. Am vrut să-l previn pe stăpînul grădinii; dar acesta era, nici mai mult nici mai puţin, domnul Clémenceau, aşa că n-aş fi-ndrăznit să-i vorbesc.

Pe fereastră văzusem un moşneguţ care stătea tot timpul aplecat peste nişte răzoare; am ezitat să-i aduc acestuia la cunoştinţă stricăciunile şobolanilor, atît părea de indiferent faţă de orice în afara trandafirilor lui. Şi iată că seara, plecînd, mă-ntîlnesc nas în nas cu bătrînul grădinar; de data asta era în jachetă şi cu pălărie melon; abia atunci l-am recunoscut pe domnul Clémenceau.

Mai tîrziu, într-o discuţie cu privire la activitatea politică a fostului preşedinte al Consiliului, cineva spunea:

— A salvat Franţa.

— Da — riposta altcineva —, dar politica lui de după război... Terenurile petrolifere de la Mossoul date pe mîna englezilor!

— Ei şi, ce importanţă are asta? se amestecă în vorbă copilul gazdelor. Chiar dimineaţă băiatul de la băcănie îi spunea servitoarei noastre: „Fetiţo, putem să vă dăm oricît petrol vor stăpînii matale".

*

Într-o seară, vînzătorii de ziare strigau: „Ediţie specială!... Noul guvern..." Un salahor care se-ntorcea de la lucru îi spune unui amic, cu tonul cel mai firesc: „Noul guvern... Adică porcii ăia care-au să umble cu *dame* şi-au să bea şampanie toată ziua..."

Aşa îşi închipuie oamenii simpli activitatea ministerială. Cei care au cunoscut-o de aproape judecă altfel.

În timpul războiului, într-o zi cînd mă aflam la Cagnes, la Renoir, întinzîndu-mi o scrisoare din partea fiului său care lupta în aviaţie, pictorul îmi spusese: „Uite, Vollard! Citeşte ce-mi scrie Jean. Se plînge că li se dau avioane cu care poţi doar să-ţi frîngi gîtul. Du-te la Clémentel şi vorbeşte-i de treaba asta!..."

Îndată ce m-am întors la Paris, i-am telefonat domnului Clémentel ca să-i cer, din partea lui Renoir, să mă primească.

— Treci pe la minister — mi-a răspuns el. Ai să-mi povesteşti ce mai face Renoir; asta o să mă odihnească. Te-aştept poimîine, duminică. Vino dimineaţa pe la şapte jumătate, ca să putem sta liniştiţi de vorbă.

La ora pomenită, l-am găsit pe ministru în faţa ceştii cu ceai, adnotînd nişte hîrtii pe care le avea pe birou:

— O clipă, te rog.

În momentul ăsta intră un secretar, aducînd o scrisoare care trebuia expediată de urgenţă.

După ce citeşte şi semnează misiva, domnul Clémentel îmi spune:

— Sînt al dumitale.

Dar uşa se deschide din nou şi un portar se prezintă cu o carte de vizită-n mînă.

— A! da — zice ministrul. Un comandor de aviaţie vrea neapărat să-mi vorbească, deşi depinde de Ministerul de Război. Vizita asta ar putea să dureze mult, aşa că n-ai vrea să treci pe la prînz? O să mergem să mîncăm la mine acasă la Versailles; cel puţin acolo n-o să ne deranjeze nimeni.

La prînz, domnul Clémentel stătea de vorbă cu doi domni în curtea ministerului; ceva mai departe, comandorul aştepta. Ministrul îi concediază pe civili, apoi i se adresează ofiţerului:

— Vă iau cu mine la Versailles, acolo o să putem sta de vorbă.

În momentul cînd mașina noastră pornea, sosește în goană un secretar! Îi dădea ministrului un dosar.

— Așa e. Uitasem că trebuie să-l studiez.

S-a cufundat în citirea dosarului pînă la Versailles. Cînd am intrat în casă un bucătar s-a repezit în vestibul strigînd:

— Eu am făcut sosul pentru langustă... O să mă pomeniți.

Spunînd aceste cuvinte, bucătarul își scoate atributele de „șef" și ni se arată în chip de „domn". Domnul Clémentel face prezentările. Meșterul nostru bucătar era pictorul Dumoulin pe care nu-l recunoscusem astfel deghizat.

După masă, în momentul cînd comandorul credea că domnul Clémentel avea să-i poată acorda cîteva clipe, sosesc alți vizitatori care aveau de asemenea întîlnire cu ministrul. Ca să-și scoată soțul din încurcătură, doamna Clémentel spune:

— Dragă, copiii ar vrea să ne arate cinematograful lor.

Și în fața unui Pathé-Baby, au defilat *Scufița roșie*, *Motanul încălțat*, *Frumoasa din pădurea adormită;* asta a ținut pînă în momentul cînd am fost anunțați că s-a servit ceaiul.

Îndată ministrul ne-a cerut voie să treacă în cabinetul lui de lucru. De altfel se făcuse ora de plecare a vizitatorilor la Paris.

Cînd ne-am retras, ministrul s-a adresat ofițerului de aviație:

— Domnule comandor, ați văzut și dumneavoastră că n-am o clipă liberă. Mai bine scrieți-mi ceea ce vreți să-mi spuneți: am să-i dau personal scrisoarea ministrului de Război.

Ne-am dus la gară pe jos.

— E a doua oară că fac pe bucătarul — spune omul cu langusta — și n-am reușit să stau două minute măcar singur cu ministrul. În fiecare duminică e-același lucru, iar ca să pui mîna pe Clémentel în timpul săptămînii...

Urcasem în tren. Comandorul părea îngrijorat. L-am întrebat cum stăm cu aviația.

— Toate părerile mele în această privință le găsiți în cărțulia asta.

Scoțînd din buzunarul dolmanului o plachetă, mi-a băgat-o sub nas... cartea mea *Ubu la aviație!*

— Adevăru-adevărat! exclamă el. Ne dau niște avioane care se fac praf de parc-ar fi chibrituri, și astea se cheamă „avioane bune", spre marele folos al constructorilor care știu să se-nvîrtească. Ce le pasă domnilor ăstora din parlament că noi ne curățăm! Trăiască Franța și paralele!

Călătorii începuseră să se uite chiorîș la noi. Din fericire, trenul intra în gară...

Într-o zi cînd l-am întîlnit, după separarea Camerei de Senat, domnul Clémentel mi-a spus:

— Bernheim vrea să expun la el. Plec peste cîteva zile în Auvergne. Asta zic și eu regiune pentru un pictor! Pînze, peneluri... Ce vacanță splendidă am să petrec!

Căci pentru domnul Clémentel, să iei vacanță înseamnă tot să lucrezi.

Peste cîteva săptămîni, aflîndu-mă la Vichy, am primit un bilet din partea lui prin care mă invita la masă. Am avut în felul ăsta prilejul să cunosc un pic regiunea Auvergne care mi-a amintit unele aspecte din Sud.

Ajungînd la ministru acasă, pe terasa care domină viile, zăresc un fotoliu cu o imensă pălărie de pai deasupra.

— E domnul Bourdelle, îmi spune servitoarea care mă conducea.

Am vrut să mă apropii.

— Doarme...

În acest moment apare domnul Clémentel care mă poftește în atelier. Pînzele de pe pereți, proaspăt pictate, dovedeau, prin numărul

lor, că munca pictorului nu era cu nimic mai prejos decît cea a ministrului.

Cineva îl chema pe amfitrionul meu. M-am întors pe terasă. Marele sculptor dormea mai departe. Am ezitat să-l trezesc, cînd o castană desprinsă dintr-un copac vecin i-a căzut pe mînă. S-a trezit şi s-a-ntins:

— A! Vollard...

Bourdelle a întins braţele.

— Ce frumos e peisajul ăsta! În faţa acestor munţi, mintea mea concepe, elaborează ceea ce are să modeleze mîna în lut. Ora asta, petrecută aici, în comuniune cu natura, m-a învăţat mai mult decît opt zile petrecute în atelier...

XII. AMBROISE VOLLARD, EDITOR ŞI AUTOR

I. *Ediţiile mele: stampe, faianţe, bronzuri, cărţi.* II. *Cărţile pe care le-am scris.* III. *Un Almanah al lui dom' Ubu.*

Mi-au plăcut stampele dintotdeauna. Abia instalat în strada Laffitte, prin 1895, cea mai mare dorinţă a mea a fost să editez stampe, cerîndu-le însă unor pictori. „Pictor-gravor" este un termen de care s-a abuzat, fiind atribuit unor profesionişti ai gravurii care erau departe de a fi pictori. Mie mi-a venit ideea să cer gravuri unor artişti care nu erau gravori de profesie. Ceea ce putea fi considerat ca o trăsnaie s-a dovedit o adevărată reuşită din punct de vedere artistic.

Aşa se face că îndată ce s-au apucat de această treabă, Bonnard, Cézanne, Maurice Denis, Redon, Renoir, Sisley, Toulouse-Lautrec, Vuillard au dat acele gravuri frumoase, atît de căutate astăzi.

Cézanne a făcut două planşe cu *Bărbaţi la scăldat;* Redon o *Beatrice;* Bonnard, *Micuţ spălătoreasă* şi *Vîslitul;* Vuillard, *Grădina Tuileries* şi *Jocuri de copii;* Maurice Denis *Apariţia* şi *Fată la fîntînă;* Sysley. *Gîştele;* Toulouse-Lautrec, *Şareta englezească.*

Parcă-l văd pe Lautrec, un omuleţ şchiop, spunîndu-mi, cu surprinzătoarea lui privire ingenuă:

— Am să-ţi fac o prostituată.

În cele din urmă a făcut acea *Șaretă englezească* socotită astăzi una dintre capodoperele lui.

Planșele citate erau în culori. Dar și în alb-negru, reușita avea să fie la fel de mare. Whistler mi-a dat *Ceașca de ceai;* Albert Besnard, *Rochia de mătase;* Carrière, *Copilul adormit;* Redon, *Bătrînul cavaler;* Renoir, *Mamă și copil;* Édouard Munch, *Un interior;* Puvis de Chavannes, o replică la *Bietul pescar*...

Toate stampele acestea, în culori sau în alb-negru, au format, împreună cu altele, neenumerate aici, *Pictorii-gravori (Les Peintres-graveurs)*, în două albume, trase fiecare într-o sută de exemplare. Fixasem prețul primului volum la o sută de franci și la o sută cincizeci pe al celui de-al doilea, care conținea mai multe bucăți. Amîndouă albumele s-au vîndut destul de prost. Mă apucasem de o a treia serie rămasă neterminată.

Totuși, chiar dacă amatorii nu se îmbulzeau, pictorii se interesau din ce în ce mai mult de acest mod diferit de a se exprima. Cîțiva dintre ei mi-au făcut chiar cîte un album întreg. Așa am obținut din partea lui Bonnard o serie de litografii în culori, *Vederi din Paris*. Într-o zi, Helleu se amuza uitîndu-se la ele. „Bine — exclamă el deodată —, dar asta e nevastă-mea cu fiică-mea în această *Întoarcere din pădure*." În viermuiala mulțimii, Bonnard păstrase asemănarea personajelor. Vuillard mi-a făcut o serie de litografii reprezentînd *Interioare;* K. X. Roussel, *Peisaje;* Maurice Denis, o serie intitulată *Dragoste;* Redon, cu titlul *Apocalips*, un album de fotografii în alb-negru.

În ciuda prețurilor mici, amatorii au continuat să „se lase greu", iar aceste albume nu se epuizaseră nici peste douăzeci de ani. Dar, mai tîrziu, aveam să vedem *Șareta englezească* a lui Lautrec ajungînd la cincisprezece mii de franci la Hôtel Drouot. În afara *Femeilor la scăldat*, Cézanne avea să-mi facă

și portretul lui — o litografie în alb-negru. Cu marea bunăvoință pe care mi-a arătat-o totdeauna, Renoir a mai făcut și alte litografii, ca de exemplu *Pălărie cu ac (Chapeau épinglé)*, gravată în alb-negru și în culori, folosind pentru una din planșe laviul iar pentru cealaltă creionul. În timpul lucrului și-a scrîntit mîna dreaptă. „Dac-aș încerca cu stînga?" îmi spusese el. Și a continuat planșa ca și cînd nu s-ar fi-ntîmplat nimic. Curînd după aceea a realizat alte litografii atît în alb-negru cît și în culori: *Fetițe jucîndu-se cu mingea*, *Copil cu biscuit*, *Mamă și copil*. Uitasem admirabilele portrete făcute de el lui Rodin, lui Cézanne, lui Wagner.

Iată cum am reușit să obțin această ultimă planșă. Însoțit de un comisionar care ducea o piatră litografică, am ajuns la Renoir acasă în momentul cînd el pornea spre atelier. Văzînd piatra, a ridicat brațele în sus:

— Dragă Vollard, am așa de mult de lucru în momentul ăsta!...

Am coborît împreună, dar n-am putut merge prea departe; un cordon de polițiști bara strada care ducea la atelier. Nici eu, nici Renoir nu ne adusesem aminte că e 1 mai și că muncitorii celebrau „Sărbătoarea muncii", manifestînd pe stradă. Agenții ne-au prevenit că circulația avea să fie restabilită abia peste vreo două ore.

— Hai înapoi acasă — zise Renoir. Am să-ți fac litografia.

Mai tîrziu a făcut un album cu douăsprezece litografii mici în alb-negru. Printre ele se află și portretul meu și al pictorului Valtat. Albumul cuprinde mai ales *Nuduri* de femei. Într-o zi, fiind întrebat care era moda feminină pe care prefera s-o picteze, Renoir răspunse fără nici o ezitare:

— Femeia goală.

Pe de altă parte, Fantin-Latour avea să-mi facă unele dintre cele mai frumoase planșe ale lui. Pictorul *Fiicelor Rinului* binevoise să

se intereseze de eforturile mele, vrînd să trezească în public gustul pentru stampe, deşi tendinţele mele „îndrăzneţe" îl speriau. Mi-aduc aminte că într-o zi, punîndu-l la curent cu intenţia mea de a mă duce la Luvru ca să confrunt o natură moartă de Cézanne cu un Chardin, pictorul sărise brusc în picioare:

— Vollard, nu glumi cu Luvrul!...

O vizită (pe care o făcusem la o expoziţie de artă decorativă) fusese pentru mine o revelaţie: nu-mi dădusem niciodată atît de bine seama cît de frumoasă poate fi o faianţă. Din clipa aceea, am avut cea mai mare dorinţă să „editez" vase, farfurii, talere. Îmi fusese recomandat un meşter-ceramist, André Méthey. L-am rugat să-şi pună cuptoarele la dispoziţia unor tineri artişti, pe care-i chema Bonnard, Maurice Denis, Derain, Puy, Matisse, Laprade, Maillol, K. X. Roussel, Rouault, Valtat, Vlaminck... Aceştia mi-au decorat o mulţime de vase frumoase, lucrate de Méthey, pe care n-am reuşit să le fac să fie apreciate de public, dar care aveau să aibă o mare influenţă asupra artei decorative contemporane.

Faianţele n-au fost singurele care m-au tentat. Îi spusesem lui Maillol, care tocmai terminase de lucrat la o statuetă de lemn:

— Dacă am face un bronz după ea?

— Un bronz?

— Dă-mi mie statueta. Mă ocup eu de asta.

Aşa am „editat" primul bronz al lui Maillol. Mai tîrziu, aveam să obţin de la el alte cîteva modele cît se poate de frumoase.

Într-o zi, îl văzusem pe Bonnard frămîntînd între degete miez de pîine. Încetul cu încetul, miezul căpăta o formă de căţel.

— Da' bine, Bonnard, ia spune, nu ţi se pare că asta-i sculptură?

— ...

— Dacă mi-ai face nişte statuete?

Bonnard n-a zis nu şi, după cîteva-ncercări, s-a apucat de lucru la o importantă garnitură

de pus pe masă. Într-o după-amiază, din subsolul magazinului meu se auzea zgomot de căldărărie.

— Ai lucrători la subsol? mă-ntreabă lumea.

Bonnard îşi ciocănea bronzul.

La început, nu-mi venea să cred c-am să am aceeaşi şansă cu Renoir. Cînd i-am propus să facă o statuie, pictorul mi-a spus:

— Ce naiba, Vollard, ştii prea bine că nu mai am mîini. Poate am să reuşesc să fac un cap mic... Totuşi mi-ar fi plăcut să modelez o figură mare.

Oare e mîna chiar atît de indispensabilă? mă gîndeam eu. Nu-l văzusem oare pe Rodin în mijlocul elevilor lui care măreau figurine ale maestrului, în timp ce acesta îşi mîngîia barba? I-am povestit asta lui Renoir.

— Îmi aduci aminte — spusese el — de-o gravură dintr-o *Viaţă a artiştilor din antichitate;* reprezenta un atelier în care meşterul, cu ciocanul şi cu dalta-n mînă, lovea piatra. Un personaj, încununat cu trandafiri, stătea tolănit pe pat: era sculptorul.

Văzîndu-mă, peste cîtva timp, Renoir îmi spune:

— Propunerea dumitale de zilele trecute e totuşi foarte ispititoare.

S-a apucat de lucru. şi a terminat cu bine acea micuţă *Venera cu mărul*.

— Vezi — îmi spunea el în timp ce lucra la statuetă — ar trebui să am experienţă nu glumă, de peste cincizeci de ani de cînd tot trudesc. Ei bine! încercam să fac statueta mai zveltă. Degeaba o subţiam, altceva-i lipsea. A trebuit să-i lăţesc şoldurile. Acum trebuie doar mărită.

Dar cum la mărire se-ntîmplă că unele părţi nu mai ies la scară, scrupulos cum era, Renoir a preferat să facă desenele în vederea executării în mare a *Venerei* lui. Parcă-l văd pe pictor, sub măslinii din curte, în faţa statuii care căpăta formă. Artistul, cu un băţ lung în

mînă, lovea lutul, indicîndu-i meşterului volumele.

— Vezi, Vollard? Parc-aş avea o mînă la capătul bastonului ăsta... Ca să faci o treabă bună nu trebuie să fii prea aproape. Cum să-ţi dai seama ce faci, cînd stai cu nasu-n lut?

— Nu-i rău deloc — mi-a spus Renoir după ce terminase statuia; totuşi, parcă-i lipseşte ceva...

În altă zi, cu un aer şiret, îmi spunea:

— Cred c-am găsit ce-i lipseşte *Venerei* mele. Trebuie să-i urc sînii mai sus.

Iar după ce a făcut şi operaţia asta:

— Acum e gata!

M-am încumetat să fac o tentativă asemănătoare şi pe lîngă Degas. Avea în atelier o mulţime de modelări în ceară, mărturie a activităţii lui de sculptor. L-am întrebat dacă n-avea de gînd să toarne în bronz vreuna dintre ele.

— Să torn eu ceva! exclamase el. Bronzul e pe vecie. Plăcerea mea e s-o iau mereu de la capăt. Uite-aşa!

De pe un scăunaş luase o *Dansatoare* aproape terminată şi-o prefăcuse-n bulgăre de ceară.

*

În timpul plimbărilor mele pe cheiuri, răsfoisem cîteva volume în prăvălia unui anticar. Pe pagina de gardă a unui mare *in-octavo* citisem: *Ambroise Firmin-Didot, editor.*

— Ambroise Vollard, editor... nici asta n-ar suna rău deloc, mă gîndeam eu.

Încetul cu-ncetul ideea asta a prins rădăcini în mintea mea. Nu puteam vedea o hîrtie frumoasă fără să-mi spun: „Ce bine s-ar aşterne nişte litere pe hîrtia asta!" Şi dacă mai şovăiam puţin, asta se datora numai faptului că nu mă puteam decide s-aleg între un prozator şi un poet.

M-am oprit la un poet în urma unei vizite la Imprimeria Naţională, pe vremea cînd încă nu se mutase din minunata clădire de pe rue Vieille-du-Temple. Îl însoţeam pe un prieten care voia să vadă faimosul *Salon al maimuţelor*. În timp ce prietenul studia fiecare detaliu al celebrei opere decorative, eu deschisesem o carte editată de Imprimerie şi admiram o pagină tipărită cu *garamond*, acea splendidă literă despre care se spune că a fost gravată din ordinul lui Francisc I şi ale cărei „cursive" par să fi fost desenate pentru a tipări opera unui poet.

Dar ce poet să aleg? Hazardul a hotărît.

Cîteva zile mai tîrziu, pe imperiala unui omnibuz stăteam alături de un bărbat prost îmbrăcat. Fularul ascundea lipsa gulerului de la cămaşă. Ţinea cu amîndouă mîinile un tablou. Era, după cîte mi-am putut da seama, un Carrière, şi, mi s-a părut, chiar portretul bărbatului cu fular. Pînza îl incomoda pe taxator, care mergea de colo-colo cu biletele.

— Ei, drăcie! strigase el în cele din urmă. De ce nu v-aţi adus şi garderobul cu oglindă?

— Pentru că n-am — răspunsese celălalt, simplu.

— E Verlaine — şoptise cineva lîngă mine.

Era într-adevăr Verlaine. A coborît la una dintre staţii şi l-am văzut îndreptîndu-se către prăvălia unui negustor de tablouri. Auzind numele Verlaine, un călător se-ntorsese şi-ntrebase:

— Cine-i ăsta, Verlaine?

— Un poet, şi încă dintre cei mai mari, el şi cu Mallarmé.

Răspunsul ăsta-l dăduse cineva care ducea o servietă mare la subţioară. Lîngă el se afla un tînăr care-i spunea „scumpe maestre". Asta m-a impresionat. Am aflat astfel că Verlaine şi Mallarmé erau cu siguranţă cei mai mari poeţi contemporani. A doua zi, la Flammarion în librărie, am deschis o carte a lui Mallarmé şi am citit *Darul poemului (Don du poème)*.

Mărturisesc că, pentru moment, am rămas insensibil la farmecul acestei subtile muzici. După aceea, m-am apucat să frunzăresc o plachetă a lui Verlaine, *Parallèlement*, şi mi s-a părut că versurile astea se potrivesc mai bine cu ideea pe care mi-o făceam eu pe-atunci despre o operă poetică. Era, credeam eu, exact ceea ce-mi trebuia mie.

Dar cine să ilustreze o carte atît de gingaşă şi de plină de voluptate în acelaşi timp? După oarecare chibzuială i-am cerut lui Bonnard să-mi facă nişte litografii.

Pentru tipărit, m-am gîndit numaidecît la Imprimeria Naţională. Acolo mi s-a spus că mai întîi trebuia să obţin autorizaţia ministrului Justiţiei .Eu nu ştiam, bineînţeles, că unele părţi din *Parallèlement* stîrniseră tunetele şi fulgerele tribunalelor; am primit deci fără nici un fel de mirare autorizaţia cerută. Ceea ce, dimpotrivă, m-a mirat grozav, a fost observaţia şefului de producţie al Imprimeriei: „Ce idee năstruşnică, să scrii o carte de geometrie în versuri!"

Trebuie să spun că nu tot de aceeaşi părere era şi un bătrîn muncitor — unul dintre capetele acelea de faun bătrîn pentru care Verlaine ar fi avut fără-ndoială multă simpatie — bătrîn care citea încet, lîngă maşină:

Tendre, la jeune femme rousse.
Que tant d'innocence émoustille...

După ce *Parallèlement* a fost tipărită, o dată cu volumele care mi-au fost predate mie, un exemplar, conform obiceiului de pe vremea aceea, i-a fost trimis ministrului de justiţie.

Dar iată că, peste două zile, vine la mine acasă, foarte aferat, un funcţionar de la Ministerul Justiţiei.

— Ministrul vă aduce la cunoştinţă — îmi spune funcţionarul — că trebuie să restituiţi Imprimeriei Naţionale toate exemplarele din *Parallèlement.* Nu se cuvine ca o carte condamnată pentru ultragiu adus bunelor moravuri să fie reeditată cu o copertă care poartă stema republicii şi pe-a cărei primă foaie există menţiunea: *Prin hotărîrea specială a ministrului de justiţie.*

Eu şi împărţisem un număr oarecare de exemplare. Pentru cele care-mi mai rămăseseră, Bonnard mi-a desenat o copertă mai potrivită cu spiritul lucrării.

Incidentul, relatat în presă, şi-a avut ecoul şi în Cameră. Dar controversa asta parlamentară nu m-a ajutat să vînd nici un exemplar în plus măcar din cartea asta care mai tîrziu avea să ajungă atît de celebră.

Mai pe urmă, am aflat că ministrul de justiţie de pe atunci, domnul Monis, dăduse exemplarul său unui librar, domnul Blaizot, mi se pare, atrăgîndu-i atenţia, dacă nu mă-nşel, că volumul are coperta „originală"...

La doi ani după ce-am publicat *Parallèlement*, am editat *Dafnis şi Cloe* şi am avut iarăşi norocul să mi-o ilustreze Bonnard. Ca şi *Parallèlement*, *Dafnis* n-a avut în vremea aceea decît prea puţin succes: ambelor cărţi li se reproşa, de exemplu, că au ca ilustraţii litografii; singurul fel de ilustrare apreciat de bibliofilii de pe-atunci era gravura în lemn.

Dacă bibliofilii vor gravură în lemn, de ce să nu le dau gravură în lemn?

Ceea ce am şi făcut editînd *De imitatione Christi*[1]. pentru care Maurice Denis mi-a făcut frumoasele compoziţii pe care le cunoaştem. Mi-a ilustrat apoi *Sagesse*, în care, de data asta, gravurile în lemn nu mai erau în alb-negru, ca în *De imitatione*, ci în culori.

În ciuda concesiei pe care le-o făcusem bibliofililor, abandonînd litografia şi folosind gravura în lemn, nici una din aceste cărţi nu le-a fost pe plac.

---

[1] Carte a scriitorului german Thomas A. Kempis (1379—1471) (n. tr.).

Într-o zi, întrebasem pe cineva care era amator de Maurice Denis:

— Aveţi în biblioteca dumneavostră *De imitatione Christi* şi *Sagesse?*

Amatorul sărise-n sus:

— Fac parte din grupul celor *O sută de bibliofili* şi noi încă mai respectăm regulile. Pictorii nu sînt ilustratori. Libertăţile pe care şi le permit ei nu sînt compatibile cu acel „finit" care constituie meritul unei cărţi ilustrate.

Parcă-l aud şi-acum pe un alt bibliofil manifestîndu-şi admiraţia în faţa unei gravuri în care pe montura inelului purtat de un personaj se distingea un corp de femeie:

— Ei află, domnule, se vedea şi că e-nsărcinată!

Asta m-a făcut să-nţeleg că nu era de-ajuns să le dai bibliofililor gravuri în lemn, dar că trebuiau să fie atît de minuţioase încît să se poată urmări cu lupa cele mai mici detalii. M-am gîndit la Armand Seguin, pe care-l ştiam în stare să „migălească" cît mai mult un desen, şi l-am pus să-mi ilustreze *Gaspard de la Nuit*, acele mici poeme pe care Aloysius Bertrand le-a compus în maniera lui Rembrandt şi a lui Callot.

Cînd a ieşit de sub teascurile Imprimeriei Naţionale, care făcuseră din ea o adevărată bijuterie tipografică, un librar i-a arătat cartea unui client al lui, regelui bibliofililor, domnul Beraldi în persoană. Mai întîi acesta n-avusese destule laude la adresa cărţii. Dar deodată întrebase:

— Cine-a editat-o?

— Vollard.

— Cel care a editat *Parallèlement* şi *Dafnis şi Cloe?* A, nu! ar însemna să mi-l vîr pe dracu-n bibliotecă...

La fiecare primire proastă din partea bibliofililor îmi spuneam: „Totuşi eu am să am ultimul cuvînt". Şi răspundeam ostilităţii lor prin editarea unei noi cărţi.

Pentru ilustrarea *Florilor răului*, mă adresasem lui Émile Bernard. Acest volum, în care s-a făcut risipă de gravuri în lemn, a fost tipărit tot de Imprimeria Naţională. Tipărirea începuse la sfîrşitul lui iulie 1914. În legătură cu asta, un ziar care simpatiza literatura, felicita Imprimeria Naţională pentru faptul că, în ciuda lipsei de muncitori, lipsă provocată de război, nu-ntrerupsese o zi, măcar, presa de mînă care lucra la Baudelaire-ul meu. După aceea, informa un alt ziar, nişte parlamentari scriseseră ministrului Justiţiei cerîndu-i cîte un exemplar din această carte care, şi-nchipuiau ei, era tipărită pe cheltuiala statului. Peste puţin timp, *Figaro* arăta că în afară de trei, în toate celelalte cereri Baudelaire era scris *Beau...*

După *Florile răului*, Émile Bernard mi-a ilustrat Villon şi *Amorurile* lui Ronsard. La această ultimă carte, gravurilor în lemn le adăugase cîteva în acvaforte. Pentru Villon, găsise o literă care se potrivea atît de bine cu desenele lui, încît ai fi jurat că Émile Bernard o desenase cu propria lui mînă. Artistul n-avea să aibă acelaşi noroc şi cu *Amorurile.* Negăsind nimic care să meargă cu ilustraţiile lui, s-a hotărît să scrie de mînă — armonizîndu-l cu desenul — textul, care a fost apoi gravat.

— Asta nu-i o carte — au declarat amatorii.

Micul incident pe care am să vi-l povestesc arată cît de inflexibil era dogmatismul impus de bibliofili în ce priveşte editarea. Rodin, foarte cunoscut în momentul acela, se apucase să facă nişte litografii pentru ilustrarea *Grădinii supliciilor (Le jardin des supplices)* de Octave Mirbeau. Bineînţeles, nu m-aşteptam să-i fiu eu editor. Prea mulţi concurenţi puternici aveau să-şi dispute admirabilele compoziţii ale lui Rodin. De aceea, pe cît de mare mi-a fost mirarea, tot pe-atît mi-a fost şi bucuria cînd am primit vizita lui Mirbeau, care ve-

nea să-mi propună să public cartea. Nici un editor nu acceptase compoziţiile lui Rodin.

Şi de data asta m-am gîndit tot la Imprimeria Naţională, dar fără succes.

— A, nu! exclamase ministrul de justiţie cînd îi parvenise cererea mea. Nu vreau să păţesc cum a păţit Monis cu *Parallèlement*.

M-am gîndit atunci să tipăresc cartea la Didot, căruia i-am dus în acelaşi timp şi poemul lui Mallarmé: *Un coup de dés jamais n'abolira le hasard.* Cînd m-am dus din nou la întîlnirea fixată, m-a primit directorul în persoană:

— Domnule — îmi spune el fără nici un preambul — noi nu tipărim *Grădina supliciilor*. Noi ne considerăm, în această veche editură, răspunzători moral, atît faţă de muncitorii noştri care sînt cu toţii oneşti taţi de familie, cît şi faţă de ucenicii noştri, care-au s-ajungă şi ei într-o zi.

Aşa se face că-n cele din urmă cartea a fost tipărită la Renouard.

Refuzul casei Didot fusese la fel de categoric şi-n ceea ce priveşte *Le coup de dés*. „Asta e scrisă de-un nebun". Verdictul cu pricina n-avea să mă convingă să abandonez publicarea operei lui Mallarmé; dar, din cauza prostului meu obicei de a lăsa totul de azi pe mîine, anii trec. Cu toate astea am păstrat cu grijă litografiile făcute de Odilon Redon pentru ilustrarea acestei cărţi şi sper că va veni momentul cînd *Le coup de dés* va apărea. Cred că acelaşi lucru se va întîmpla şi cu un alt poem al lui Mallarmé: *Hérodiada*, pe care trebuia să-l ilustreze Vuillard şi care, nu din vina mea, a fost amînat tot aşa la Sfîntul-Aşteaptă.

De fapt, datorită marii lui dorinţe de perfecţiune, Mallarmé nu se putea hotărî să publice o operă care să nu-l mulţumească pe deplin: „Este un diptic. Aş vrea să fac din el un triptic".

În sfîrşit, a sosit ziua în care a considerat că poemul era gata. Iată scrisoarea pe care mi-a trimis-o de la Valvins:

12 mai 1898,

„Dragul meu, sînt fericit să mă ştiu editat de un negustor de tablouri. Vuillard să nu plece din Paris fără să-ţi dea un răspuns pozitiv. Ca să-l îmbunezi, spune-i că sînt mulţumit de poem în forma asta mai lungă. Măcar o dată, e chiar adevărat..."

Între timp Mallarmé a murit. Cînd i-am cerut ginerelui său, domnul Bonniot, continuarea *Herodiadei*, mi-a răspuns: „Nu e într-un stadiu finit şi memoria socrului meu ar avea de suferit din cauza asta".

N-am avut timp să liniştesc ciudatele scrupule ale doctorului Bonniot, căci avea să moară şi el. O să trebuiască, pînă la urmă, ca moştenitorii doctorului să-ngăduie ca opera lui Mallarmé să apară conform dorinţei poetului.

Doamna Commanville, nepoata lui Flaubert, avea să aibă scrupule de alt gen. Voiam să editez *Ispitirea Sfîntului Anton* cu ilustraţii de Redon. Dar moştenitoarea marelui romancier nu uita că pentru a-l ademeni pe Anton, Diavolul făcea să i se-arate femei goale; prin urmare, se temea ca ilustratorul operei glorioasei sale rude să nu se lase tentat de scene prea libere. Aşa încît, în contractul pe care l-am scris după cum mi-a dictat ea, doamna Commanville prevedea obligaţia mea de a-i arăta compoziţiile artistului. Ilustraţia lui Redon cuprinde peste douăzeci de litografii originale *hors-texte* şi vreo cincisprezece compoziţii făcute pentru gravură în lemn. Pe cele din urmă le rătăcisem. Am avut norocul să le găsesc şi, în fine, lucrarea va putea apărea. În ceea ce priveşte litografiile, trebuie să adaug că unii privilegiaţi le au de pe-acum. În momen-

tul cînd au fost trase, Redon şi-a rezervat un număr de exemplare pe care s-au bătut amatorii.

După *Grădina supliciilor*, am editat *Dingo*, o altă operă a lui Mirbeau. Mi-aduc aminte şi acum entuziasmul autorului cînd l-am anunţat că Bonnard acceptase să-i ilustreze cartea.

O altă carte pe care am avut norocul s-o editez este *Frumoasa copilă (La belle enfant)* de Eugène Montfort.

După numărul de capitole al acestei cărţi îţi poţi da seama cît de multe frontispicii, ilustraţii în afara textului şi vignete compusese artistul. Asta nu l-a speriat pe Dufy, care mi-a gravat vreo sută de plăci, şi cu cîtă conştiinciozitate!

Într-adevăr, după cîteva călătorii la Marsilia — o Marsilie pe cale de dispariţie — fiind pe punctul să facă una dintre ultimele planşe care reprezintă celebrul „salon al Alinei", artistul a avut o anumită reţinere. I se părea că desenul lui nu reda atmosfera. Încercase să regăsească această atmosferă la Paris în „case" de acelaşi fel; dar nu reuşea. În momentul acela, s-a hotărît să ia din nou drumul Marsiliei şi, de data asta, s-a întors de acolo în stare să redea întocmai, spre marea lui satisfacţie, „salonul" atît de vestit.

Cînd m-am hotărît să-mi ilustreze Laprade *Petrecerile galante* ale lui Verlaine, îmi spuneau toţi din toate părţile: „Cum, ai să prezinţi într-un *in-quarto raisin* o lucrare cu text atît de puţin? O să iasă o plachetă subţirică!" Observaţia ar fi fost întemeiată dacă n-aş fi înmulţit numărul filelor prin medalioane, acoperind aproape toată foaia şi printr-o mulţime de ilustraţii în afara textului la începutul fiecărui poem.

Mai era şi altă dificultate. Oare textul, redus astfel la trei patru versuri în josul medalionului, n-avea să pară strivit? N-a fost cazul,

atît de multă sprinteneală şi graţie aveau compoziţiile lui Laprade.

În acelaşi timp cu poemul lui Verlaine, publicam *Odiseea* lui Homer cu gravuri în lemn de Émile Bernard care tocmai îmi ilustrase *I Fioretti*, cu planşe în alb-negru, ca în cărţile ilustrate de el mai înainte. Pentru *Odiseea* intenţionase să facă gravuri în lemn colorate. Dar n-a fost mulţumit de nici una din încercările pe care le-a făcut.

— Ce-ar fi să renunţăm la gravura în culori! îmi spusese artistul. Am să le-ntăresc cu mîna pe fiecare, cu sepia. Să scoateţi cartea numai într-o sută cincizeci de exemplare.

— Dar cu cele cincizeci şi ceva de planşe pe care le-ai făcut?...

— La urma urmei, nu înseamnă decît vreo opt mii de exemplare care trebuie luate la mînă...

A făcut aşa cum a spus.

În opera lui Degas există o parte puţin cunoscută, dar foarte importantă: scenele din casele de toleranţă. Apropo de asta, Renoir îmi spunea: „Cînd tratezi un asemenea subiect, adesea e pornografic, dat totdeauna de-o exasperantă tristeţe. Trebuie să fii Degas ca să dai unui subiect cum este *De ziua patroanei* un aer de petrecere şi-n acelaşi timp măreţia unui basorelief egiptean".

Toate aceste „specialităţi ale zilei" cum le spunea el însuşi, Degas le făcea cu tuş, pe-o placă de aramă. O dată arama pusă la presă, placa nefiind atacată de apa tare, nu obţinea decît un singur exemplar bun. Degas îşi lucra monotipurile — peste care uneori dădea cu pastel — la tipograful Cadart, de obicei după ce lua masa.

Cînd s-a pregătit scoaterea în vînzare a atelierului lui Degas, fratele său René, dintr-un sentiment de pietate faţă de memoria artistului, a distrus vreo şaptezeci dintre aceste mici capodopere care ar fi dovedit, şi cu cîtă strălucire, tot ce-i datorează Toulouse-Lautrec

bătrînului său maestru. Am avut norocul să obțin de la posesorii *Scenelor din case de toleranță*, care nu fuseseră distruse în această jertfă, să scoată scenele astea din mapele în care le țineau ascunse cu mare grijă. Astfel am putut ilustra *Casa Tellier* de Maupassant și *Dialogurile hetairelor* de Lucian, atît de bine traduse de Pierre Louÿs. Citind *Dialogurile hetairelor* ești frapat cînd vezi că „femeiuștile" există de cînd lumea și pămîntul: nu spunea chiar Pierre Louÿs că-n dialogurile lui Lucian ai uneori impresia că le-auzi vorbind pe „midinetele" de astăzi?

Pentru a reproduce toate aceste compoziții ale lui Degas, trebuia să găsesc un artist capabil să pătrundă sensibilitatea desenului, subtilitatea unui ton al lui Degas. M-am adresat pictorului-gravor Maurice Potin care a făcut minuni. N-a precupețit nici timpul nici truda; ca să poată reda un monotip oarecare. chiar în alb-negru, a trebuit să graveze uneori nu mai puțin de trei plăci!

Compozițiile lui Degas parcă erau făcute să ilustreze *Casa Tellier*. Dar putea fi oare la fel și cu *Dialogurile hetairelor?* După obiceiul pensionarelor din „case", femeile lui Degas poartă drept costum, doar ciorapi. Ciorapi! Doamnele din antichitatea clasică purtau oare ciorapi? N-aveam să mă fac vinovat de anacronism? Mi-am destăinuit scrupulele unui profesor de literatură elină. Acesta m-a adus la un bătrîn arheolog în persoana căruia mi s-a părut că-l recunosc pe domnul Salomon Reinach. I-am adus la cunoștință nedumeririle mele. Savantul s-a gîndit cîteva clipe, apoi mi-a spus:

— Degas trebuie că are dreptate. Așa cum se-ntîmplă de multe ori, artiștii au intuiții care le dezvăluie ceea ce pentru învățați rămîne un mister. Eu înclin să cred că într-adevăr curtezanele grecoaice purtau ciorapi. La urma urmei, dacă n-ar fi avut ciorapi, unde și-ar fi pus paralele?

Argumentul mi s-a părut peremptoriu. Pe moment nu m-am mirat deloc că un membru al Institutului cunoștea atît de bine costumul acestor „persoane". Dar, spun drept, că acum am oarecare îndoieli în ceea ce privește identitatea interlocutorului meu.

Cu greu își poate cineva închipui prin ce emoții treceam eu în momentul cînd se reproduceau monotipurile lui Degas.

Numai cîteva erau ale mele. Majoritatea celorlalte, îndeosebi faimosul *De ziua patroanei*, erau proprietatea unui editor de cărți de artă, domnul Exsteens, care binevoise să mi le-ncredințeze, cu condiția să i le dau înapoi imediat ce ar avea nevoie de ele. În felul ăsta deci, mereu în așteptare, m-am apucat eu de treaba asta. Peste trei ani, cînd totul era pus pe roate, domnul Exsteens mă anunță că reprezentantul unui muzeu american dorea să-i vadă monotipurile Degas. I le-am dus, vă-nchipuiți cît de-ngrijorat, dat fiind că reproducerea nu putea fi terminată dacă nu mai dispuneam de originale. Dar zeii mi-erau favorabili. Mai degrabă amator decît negustor, domnul Exsteens nu s-a îndurat să le vîndă. Și mi le-a lăsat încă trei ani, care mi-au mai fost necesari ca s-o duc la bun sfîrșit.

Dar ce-nseamnă șase ani în comparație cu timpul care i-a trebuit lui K. X. Roussel pentru studiile lui pregătitoare în vederea ilustrării *Bacantei* și a *Centaurului* de Maurice Guérin? Era cam prin 1910 cînd i-am cerut pictorului să-mi interpreteze aceste două mici capodopere. După aceea, îmi spunea adesea: „Știi, lucrez la ele..."

Trebuie să spun că nu mai contam pe ele cînd, într-o zi, îmi arată un maldăr de desene.

— Uite! Doar să le trec pe piatră și-atît.

Și din momentul cînd a început să se plece asupra pietrelor litografice nu le-a mai lăsat.

În ciuda îmbătătoarei frenezii a culorii care-i caracterizează talentul, lui Roussel i s-a părut că pentru *Bacantă* și pentru *Centaur* se impuneau planșe în alb-negru.

Poemele misticului Francis Thompson, traduse pentru mine de doamna Maurice Denis, aveau să-i inspire soțului ei niște admirabile compoziții în culori. La cererea mea, Raoul Dufy pregătește, la rîndul lui, niște litografii în culori pentru *Normandia* lui Édouard Herriot.

Una dintre cele mai tenace ambiții ale mele de editor fusese să public *Fabulele* lui La Fontaine, ilustrate cum se cuvine. În copilărie îl detestam pe La Fontaine. Mătușă-mea Noémie, care, ca pedeapsă, îmi dădea să copiez fabule, mă scîrbise de ele. Mai tîrziu, mi-am adus aminte de o mulțime de versuri ale poetului și, încetul cu-ncetul, le-am descoperit farmecul. Ajuns editor, mi-am promis să public un La Fontaine.

I-am cerut pictorului rus Marc Chagall să-mi ilustreze cartea. Nimeni n-a înțeles de ce-am ales un pictor rus pentru a-l interpreta pe cel mai francez dintre poeții noștri. Dar tocmai din cauza izvoarelor orientale ale fabulistului m-am gîndit la un artist căruia — prin originea și cultura lui — acest prestigios Orient îi era familiar. Speranțele nu mi-au fost înșelate: Chagall a făcut vreo sută de guașe strălucite. Dar cînd a trebuit să le transpună pe aramă, s-au ivit atîtea dificultăți tehnice încît artistul a trebuit să le înlocuiască cu gravuri în acvaforte în alb-negru.

Tot lui Chagall îi dădusem să ilustreze *Suflete moarte* de Gogol, operă pentru care a executat tot cam o sută de gravuri în acvaforte în afara textului și un mare număr de frontispicii, de vignete și de tot felul de ornamente. Chagall a știut să redea, și cît de veridic, acel aspect, cam *à la* Ludovic-Filip care caracterizează epoca lui Gogol.

Aceste lucrări considerabile nu epuizaseră nicidecum inspirația artistului. Ea avea să se manifeste, la fel de bogată, la ilustrarea *Bibliei*, pe care i-am cerut-o.

Unei doamne care se plîngea în fața mea de prețul ridicat al cărților, i-am spus:

— Bine, doamnă, dar cînd vă cumpărați o bijuterie?...

— O! Nu te poți împodobi cu o carte cum te-mpodobești cu o bijuterie — îmi răspunsese ea foarte prompt.

Maillol, care mi-a ilustrat *Folastries*-iile lui Ronsard, avea să dezmintă această aserțiune feminină.

— Pentru *Folastries* văd o cărticică pe care s-o poți pune-n buzunar.

Dimpotrivă, *Miserere* și *Război (Guerre)*, două cărți format *in plano* la care lucrează Rouault de peste zece ani, n-au să poată fi „puse-n buzunar". Văzînd dimensiunile *Reîncarnărilor lui dom' Ubu*, ilustrate tot de Rouault, „bibliofilii" au strigat: „Vai!" Cu ce „Oho!" au să-ntîmpine *Miserere* și *Război* care au șaizeci și cinci de centimetri pe cincizeci!

Aveam oarecare temeri în această privință.

— La urma urmei — mi-am spus eu — bibliofilii n-au decît să pună cărțile lui Rouault pe niște pupitre.

Miserere și *Război* vor avea peste cincizeci de planșe.

Într-o dimineață, mă-ntîlnesc cu Rouault încărcat cu pile, cu dălțițe, cu șpacluri, cu glaspapir.

— Ce-ai de gînd să faci cu toate-astea?

— Afurisitele dumitale de planșe!

— Acvaforte! acvatinte?

— Zi-le cum vrei... Am aramă... Mă năpustesc asupra ei...

Dintre toate operele editate de mine, cea care i-a intrigat cel mai mult pe bibliofili în momentul cînd a fost anunțată este *Capodopera necunoscută* a lui Balzac, cu gravuri în acvaforte originale și cu gravuri în lemn de Picasso, în care imagini cubiste stau alături de desene care te duc cu gîndul la Ingres. Dar orice nouă operă a lui Picasso scandalizează pînă-n ziua cînd admirația ia locul mirării.

Alte cărți sînt în pregătire. *Teogonia* lui Hesiod cu gravuri în acvaforte de Braque; *Circ* și *Pasiune* de Suarès, ilustrate de Rouault; *Circul stelei căzătoare*, text și ilustrații de Rouault; *Istoria naturală* de Buffon, cu gravuri în acvaforte originale de Picasso, în sfîrșit *Georgicele*, cu gravuri în acvaforte de Segonzac, ale cărui prime încercări arată de pe-acum cu cîtă emoționantă justețe se inspiră artistul din aspectul atît de virgilian al cîmpiei din Saint-Tropez. Și pentru că trebuia să am noroc în toate, Derain mi-a făcut o serie de litografii admirabile pentru *Povestirile* lui La Fontaine. Tot la cererea mea, Derain a binevoit să ilustreze *Satyriconul*, de data asta cu gravuri pe care le sapă direct cu dăltița în aramă.

II

Nu-mi era de-ajuns să fiu editor, am avut ambiția să ajung autor, crezînd și eu că am ceva de spus. Aveam să-mi mulțumesc în felul ăsta dragostea, atît de mare, pentru hîrtia frumoasă și pentru tipăriturile somptuoase; fiindcă orice carte pe care aș scrie-o inseamnă pentru mine o nouă ediție.

Prima mea carte a fost *Paul Cézanne*, care a apărut în 1914, mai întîi într-o ediție mare. Deschisesem, în vederea tipăririi, o subscripție, la șaizeci și cinci de franci volumul. Puținii subscriptori se eschivaseră în ultimul moment — invocînd ca pretext războiul. Am ridicat atunci prețul la o sută de franci. Subscriptorii care-și luaseră tălpășița s-au întors la iuțeală;

s-au mai ivit și alții și cartea a cunoscut ceea ce se cheamă succes. Mai tîrziu avea să fie tradusă în germană, în engleză și în japoneză.

De bucurie că mă vedeam tipărit, mă-nvîrteam tot timpul pe lîngă mașini. Și bine mi-a prins! Tipograful mi-l lăudase pe corectorul său Lelong: „E un as! Chiar dacă autorul greșește, Lelong nu lasă să scape nimic". Dar iată că într-o zi același Lelong îmi spune: „Pictorul dumitale nu e deloc consecvent în ceea ce spune. Ascultă și dumneata: *Femeia, ființă divină, fie că e mamă, fie că e soție sau soră*... și după asta numaidecît: *Femeile sînt niște vițel și niște interesate*". Ultima formulă era curat Cézanne, nu cea precedentă. În același timp cu *Cézanne*-ul meu se culegea lucrarea unui feminist convins și un rînd din textul lui se strecurase într-al meu.

În altă zi, Lelong mă strigă din nou:

— De data asta dumneata ai greșit, domnule Vollard. Ai scris *Cabaner* în loc de *Cabanel*.

Și, întorcîndu-se către ajutoarele lui, a rostit:

— Ce mai așteptați ca să-i dați drumul?

Pot spune că picasem la timp. Nu de pictorul *Ondinelor* era vorba ci de Cabaner, un mic muzicant de provincie, care datorită replicilor lui căpătase un fel de notorietate. Cuiva care-l întrebase dac-ar putea reda tăcerea în muzică îi răspunsese fără ezitare:

— Bineînțeles. Dar pentru asta mi-ar trebui concursul a trei muzici militare.

Abia picat din provincie spusese:

— Nu știam că sînt atît de cunoscut la Paris; cînd am trecut toată lumea m-a salutat.

Cabaner nu băgase de seamă că se afla pe traseul unei înmormîntări și că de aceea toți trecătorii se descopereau. De altfel, nu era deloc vanitos.

— O! zicea el modest cînd prietenii îi lăudau talentul de muzician, am să rămîn mai ales ca filozof.

Cézanne îi recunoştea bucuros în pictură un anumit fler de cunoscător. Într-o zi, maestrul din Aix plecase de-acasă, luînd cu el pînza aceea mare cu *Bărbaţi la scăldat*, care este astăzi unul dintre giuvaerurile colecţiei Barnes.

— Nu mai avem un ban în casă — spusese el întîlnindu-se cu Renoir pe stradă; am să-ncerc să găsesc un amator.

Ceva mai tîrziu, Cézanne îl întîlneşte din nou pe Renoir:

— Sînt foarte mulţumit: am găsit pe cineva căruia i-au plăcut *bărbaţii* mei.

Acest amator era chiar Cabaner. Întîlnindu-se cu Cézanne, îl rugase să-i arate tabloul. Pictorul îl rezemase de-un zid, Cabaner se extaziase-n faţa lui, iar Cézanne, cu lacrimi în ochi, îi dăruise pînza.

În cartea mea despre Cézanne, m-am străduit să scriu simplu, aşa cum se vorbeşte, evitînd, mai ales, a da impresia că fac critică de artă. Dar rămîneau încă atîtea lucruri de spus! Trebuia să vorbesc despre irezistibila vocaţie a pictorului, vocaţie căreia i se-mpotrivea un tată refractar la artă: „Băiete, cu geniul mori de foame şi cu banii mănînci"; în timp ce maică-sa le riposta celor care se-ndoiau de vocaţia fiului ei: „Păi ce! îl cheamă Paul ca pe Veronese şi ca pe Rubens!" Trebuia pe urmă să vorbesc despre venirea lui la Paris, despre asiduitatea cu care se ducea la Luvru, despre pasiunea cu care îi studia pe maeştri, despre eşecul la examenul de admitere la Şcoala de Belle-Arte cu o pînză despre care unul din membrii juriului spusese: „Cézanne are un temperament de colorist; din nefericire, n-are măsură". Apoi avea să urmeze prietenia care l-a legat de Zola; solicitudinea pe care acesta avea să i-o arate lui Cézanne: „Lucrează pe rupte şi desăvîrşeşte desenul, nu aluneca spre pictura comercială"; eforturile lui Cézanne, amestec de entuziasm febril şi de perpetue reluări; în sfîrşit, apariţia *Operei (L'oeuvre)* în care creatorul personajelor Rougon-Macquart îşi înfăţişa prietenul în persoana unui artist care se sinucide, pentru că nu este în stare să se realizeze. La care Cézanne avea să răspundă: „Ei, drăcie! cînd un tablou nu-i bun, îl pui dracului pe foc şi te apuci de altul!"

Aveam să vorbesc şi despre încercările repetate ale lui Cézanne de a forţa uşile „Salonului Artiştilor Francezi", convins fiind că publicul, comparînd pînzele lui cu ale celorlalţi, avea să recunoască în el pe marele pictor care era şi care, în sinea lui, se ştia că este. Aşa încît, pentru Cézanne, a expune la Salonul Bouguereau ar fi însemnat un picior dat în fund Institutului.

Îmi rămînea, în sfîrşit, să relatez şi alte chestiuni, şi nu dintre cele mai puţin importante, din viaţa pictorului: mîngîierea pe care a găsit-o Cézanne în încurajările unui amator care-şi depăşea epoca, domnul Chocquet; expoziţia pe care am făcut-o cu operele maestrului din Aix în prăvălioara mea din strada Laffitte; vizita mea la Cézanne, la Aix; şedinţele de poză pentru portretul pe care mi l-a făcut; şi cîte episoade din existenţa chinuită a pictorului! Dar cel puţin m-am străduit să fac să reiasă din viaţa lui Cézanne, adevărat Don Quijote al picturii, marea pildă de muncă şi de modestie pe care a dat-o artistul, pe care, în ceasurile de îndoială, îl vedeam ducîndu-se la Luvru şi ieşind de-acolo atît de reconfortat încît, trecînd prin faţa magazinului meu, intra şi-mi spunea strălucind de bucurie:

— Cred că şedinţa de mîine are să fie bună.

Cartea mea avea să aibă parte de cele mai felurite aprecieri. Iată cum era judecat Cézanne, în *Aux Écoutes*, după portretul pe care i-l făcusem eu: „Această carte lasă impresia destul de penibilă a unui primitiv grosolan, care are cam tot mentalitatea vameşului Rousseau". În timp ce domnul Pierre Mille, în *Le Temps*, declara: „Cézanne pare, în decursul acestor

amintiri, de o ingenuitate fermecătoare...“ În *Cahiers d'aujourd'hui* spuneau: „Domnul Vollard a scris o carte care duce la concluzia că pictorul din Aix era un ramolit“. Alta avea să fie aprecierea domnului J. Pellerin în *J'ai vu*: „Maestrul din Aix apare aici viu şi activ: luptele sînt fidel redate, cu un spirit de observaţie ironică şi duioasă, cu un umor delicios şi foarte personal. Capitolul *Cézanne şi Zola* este aproape o capodoperă“. Asupra aceluiaşi capitol, domnul Frantz Jourdain emitea o apreciere diametral opusă: „Faptul că domnul Vollard îl prezintă pe autorul *Urilor mele* ca pe un ramolit de treabă, debitînd tot felul de tîmpenii... n-are nici o importanţă“. La rîndul lui, J. H. Rosny cel mare îmi spunea, într-o scrisoare: „...Ai darul observaţiei şi al fineţii. Eroul dumitale, dacă, mă pot exprima astfel, este foarte viu, ca şi Émile Zola, în capitolul pe care i-l consacri“. Domnul Gustave Kahn nota, într-un articol din *Mercure de France*: „Exclusivismul intelectual al lui Cézanne apare în paginile în care domnul Vollard se ridică adesea de la Werdet la Eckermann. Şi-a privit modelul cu ochi foarte lucizi, ceea ce este interesant cînd ai de-a face cu un om înconjurat de legende“. În acelaşi timp, în *L'Art libre* din Bruxelles puteai citi: „Domnul Vollard ne-a dovedit că nici *nu l-a văzut* nici nu l-a înţeles pe maestru...“ Domnul Paul Cézanne junior îmi scria: „În studiul dumneavoastră despre tatăl meu, văzut în intimitate, aţi ştiut să reproduceţi fidel unele dintre contrastele de bonomie şi de ironie care caracterizau cel mai bine natura subtilă şi entuziastă a modelului dumneavoastră!“ În sfîrşit. Joséphin Péladan îmi spunea. într-o scrisoare în care-mi vorbea despre Cézanne: „...I-aţi redat figura cu toată strălucirea ei de onestitate şi de ghinion“.

Mirîndu-mă, în faţa unui critic, de felul cum se contraziceau confraţii lui, acesta-mi spusese:

— Cum adică, toată lumea vorbeşte de dumneata şi dumneata nu eşti mulţumit! Ei, asta-i acum! Te plîngi că-i mireasa prea frumoasă?

*

Dimpotrivă, în cartea mea despre Renoir, pictura ocupă un loc important: meserie, teorii de artă, capodopere din muzee. Mă grăbesc să spun că mă mărginesc să redau numai spusele lui Renoir. Trebuia să vorbesc şi despre persoana şi despre viaţa pictorului, cu toate amănuntele pe care le meritau. Pe drept cuvînt, cum să fii scurt povestind o viaţă ce pare dintr-un basm cu zîne: un mic decorator de farfurii care se ridică la incomparabila strălucire a unei arte pentru care stau mărturie *Loja*, *Le Moulin de la Galette*, *Dansatoarea*, *Vîslaşii* şi extraordinarele nuduri de la sfîrşitul vieţii artistului. Ce lecţie dată pictorilor tineri de acest frate mai vîrstnic care, în culmea succesului, era convins că nu ştie nici să picteze, nici să deseneze şi care în timp ce alţii strigau să i se „dea foc“ Luvrului, se apuca din nou să înveţe la şcoala maeştrilor!

Citisem, într-o *Istorie a picturii*, că Pliniu cel Bătrîn se plîngea de tinerii care voiau să introducă noi culori în pictură. I-am povestit acest lucru lui Renoir.

— Culori noi? zisese el.

— Bine — zic eu — dar impresionismul nu înseamnă tot cam aşa ceva?

— Să vorbim despre impresionism — strigă Renoir impacientat. Cînd te gîndeşti că eu am insistat ca grupul nostru să păstreze acest calificativ pe care i-l dăduse publicul in bătaie de joc, în faţa unei pînze a lui Monet intitulată *Impresie (Impression)*. În felul ăsta voiam pur şi simplu să le spun trecătorilor: „Veţi găsi aici genul de pictură care nu vă place. Dacă veniţi, n-aveţi decît, n-au să vi se dea înapoi cele zece centime cît costă intrarea“.

— Dar nu s-a spus oare că impresioniştii au descoperit secretul obţinerii negrului amestecînd roşul cu albastrul?

— Dumneata numeşti descoperire faptul de a fi înlocuit „negrul de oase“ cu un amestec de albastru şi de roşu?... Vezi, în pictură nici un procedeu nu poate deveni formulă. Am încercat să dozez uleiul pe care-l adaug culorii pe paletă. N-am reuşit. De fiecare dată trebuie să pun uleiul după ochi.

Cît de mult îi plăcea lui Renoir să vorbească de timpurile cînd pictorul nu visa la noi procedee ci-şi dădea toată osteneala să-şi aprofundeze fără încetare meseria, bazîndu-se pe tradiţie! Vremuri fericite în care operele arătau echilibrul şi seninătatea artistului.

Ceea ce-l caracteriza mai presus de orice pe Renoir era această natură aristocratică pe care totul o manifesta în firea lui: nobleţea artei sale, a gusturilor, a părerilor, pînă şi a glumelor lui. Renoir avea pasiunea oricărui lucru care purta pecetea geniului francez: ordinea şi echilibrul operei, claritatea ideilor, naturaleţea stilului; după cum aţi văzut, mergea pînă acolo încît îl prefera pe Alexandre Dumas lui Victor Hugo, atît de mult îi reproşa poetului că-i dezvăţase pe francezi de a se exprima cu simplitate.

O cunoştinţă îi spunea într-o zi lui Renoir: „Cineva umblă s-o convingă pe ducesa de X... să-i faceţi dumneavoastră portretul...“, la care Renoir răspunsese repede: „O! ştii, eu mă mulţumesc cu orice fund nespălat, numai să dau peste o piele care să nu respingă lumina“.

Şi dacă te gîndeşti că asta era singura calitate pe care o pretindea servitoarelor lui, mai degrabă modele decît servitoare, te-ai putea mira că Renoir avea o casă atît de curată, copiii atît de bine îngrijiţi, mesele servite totdeauna la vreme. Lucrurile se explică însă după ce ai văzut-o pe doamna Renoir avînd grijă de toate, pînă şi de peneluri să fie spălate cum

trebuie, şi — în oale de pămînt smălţuite, oalele acelea frumoase pe care le descoperea prin vitrine — aranjînd cu mîna ei flori, cu gustul acela atît de sigur care-l făcea pe Renoir să spună: „Cînd face nevastă-mea un buchet, mie nu-mi rămîne decît să-l pictez“.

La Cagnes, la Essoyes unde i-am fost adesea oaspete, înainte de-a începe şedinţa cu modelul, fumînd o ţigară, după ce-şi lua cafeaua cu lapte, Renoir se amuza răsfoind mici cataloage de muzee pe care — mai trebuie s-o spun? le lăsam cu multă dibăcie, împrăştiate pe masa la capătul căreia îmi scriam, chipurile, corespondenţa. În realitate, notam tot ce-i venea pictorului la gură cînd vedea titlurile unor tablouri care-i aminteau timpurile cînd se putea mişca după pofta inimii. Acum era condamnat să-şi petreacă viaţa într-un fotoliu, picioarele refuzînd să-l mai asculte, cu mîinile strîmbate de reumatism, cu degetele aproape moarte, de care trebuie să legi fie penelul, fie bagheta de care, devenit sculptor în ultimii ani ai vieţii, pictorul se servea pentru a-i indica meşterului proporţiile *Venerei* sale.

Într-o zi, recitindu-mi notele, mi-a venit ideea să le public. Cînd mi-am terminat manuscrisul, i l-am dat lui Renoir să-l citească.

— Ei! zisese el cînd mi l-a dat înapoi — te poţi lăuda că m-ai „dus“. Te vedeam mîzgălind nişte hîrtii în timp ce vorbeam eu... Dar pe cine crezi că poate să intereseze aşa ceva? Din fericire, nu m-ai făcut să spun prea multe prostii.

Interesul pe care-l prezintă tot ceea ce este legat de personalitatea lui Renoir îmi garanta succesul cărţii. În recenziile care au apărut despre carte, mi s-a exprimat recunoştinţă pentru că l-am făcut pe cititor să pătrundă în intimitatea maestrului. Elogiile astea îmi făceau plăcere; dar mi-am adus aminte vorba lui Albert Wolf, căruia un autor îi solicita un articol:

— Un articol elogios — îi răspunsese el — costă douăzeci și cinci de galbeni. Unul de scărmăneală cincizeci.

Pe cel violent n-aveam să-l aștept multă vreme. Un deputat socialist, nițel cam diletant și care, în ultima vreme, face pe omul de stat, domnul Paul Boncour, într-un articol din *L'Ère Nouvelle*, intitulat *Necrofagii*, mă compara cu jefuitorii de cadavre.

Întîlnindu-mă cu un intim al parlamentarului, nu m-am putut opri să-i spun:

— Ce l-a apucat oare pe prietenul dumneavoastră?

Interlocutorul meu izbucnise în rîs:

— Ai făcut-o de oaie! Îl pui pe Renoir să spună că preferă un popă unui socialist pentru că popa umblă într-o uniformă și-l recunoști de la o poștă în timp ce pe un domn îmbrăcat în haine ca toată lumea nu-l poți ghici că e socialist și cînd pune mîna pe tine te omoară cu pisălogeala. Boncour nu putea să se dea la Renoir; atunci s-a repezit, bineînțeles, la dumneata.

*

În cartea mea despre Degas, am încercat să prind cîteva trăsături ale personalității omului, personalitate alcătuită din aparentă cruzime și din sensibilitate stăpînită. Această sensibilitate l-a făcut pe Degas să sufere toată viața. El era de pe alte vremuri, de pe cînd încă mai exista o anume politețe, simțul ierarhiei și al ordinii.

Așa se face că Degas se socotea jignit dacă primul venit îi întindea mîna și mai ales dacă-i spunea și un „Bună ziua, maestre".

Totuși, odată, Degas a tăcut mîlc. Întîlnindu-se cu vameșul Rousseau, acesta-l întrebase cu candoare:

— Ei, domnule Degas, merge vînzarea, merge?

În schimb, cînd nu era vorba despre pictură și despre principii, nu exista om mai blajin ca Degas. Abia o ușoară undă de maliție în ceea ce spunea, ca de pildă odată cînd, conducîndu-l la Salon în fața tabloului unui elev al său, tablou intitulat *Vînător trăgînd cu arcul*, Bonnat îl întrebase:

— Degas, nu-i așa că ochește bine?

— Da, ochește o medalie.

În fond, vorbele lui Degas erau totdeauna pline de bonomie. Împiedicîndu-se, în parcul Monceau, în sîrmele care înconjurau peluzele, cineva îi spusese:

— Le-au pus dinadins ca să se-mpiedice lumea.

— Da' de unde, nu vedeți că vor să te-mpiedice să pui statui pe peluze! răspunsese blînd Degas.

Dacă i se întîmpla lui Degas să azvîrle o săgeată, ce făcea din cel căruia îi era destinată un fel de fluture prins cu un bold pe o scîndură, cuvintele lui care puteau părea foarte usturătoare erau nu atît epigrame cît judecăți de pe urma cărora cei vizați ar fi putut trage foloase. Astfel, în fața unui tablou de J. P. Laurens, care o-nfățișează pe regina Hildeberte fugind din palat, cineva întrebînd: „Dar de ce fuge?", Degas îi răspunsese neglijent: „Fiindcă simte că nu se potrivește cu fondul".

Este inutil să spun că nimeni nu-i era recunoscător lui Degas pentru prețioasele lui sfaturi. Îmi amintesc o mamă pe care am întîlnit-o într-o zi la pictor.

— Am un copil care pictează — spusese ea. N-are nici cincisprezece ani și e atît de sincer față de natură!...

— Cincisprezece ani! și e de pe-acum sincer față de natură — exclamase Degas. Ei bine, doamnă, fiul dumneavoastră e pierdut pentru pictură.

Văzînd-o pe cucoană plecînd scoasă din fire, îl întrebasem pe Degas:

— Totuși, domnule Degas, dacă pictorul nu e în comuniune cu natura?...

— Trebuie mai întîi să copieze şi să răscopieze maeştrii, înainte de a-i fi permis să picteze chiar şi o ridiche după natură. Şi, mai la urma urmei, tot numai în atelier redai cum trebuie un peisaj!

— Cu toate astea, domnule Degas, studiul acela de femeie pe plajă, pe care mi l-aţi arătat mai deunăzi, aerul marin pe care îl simţi că-l degajă nisipul umed...

— Păi, să vezi, mi-am întins vesta de flanelă pe jos, în atelier, am aşezat modelul pe ea...

— ...

— Nisipul umed îl văzusem, bineînţeles, altă dată; dar l-am pictat în atelier. Un tablou e făcut să fie atîrnat pe peretele unui apartament. Ce, atmosfera dinăuntru e atmosfera de afară? Oare o zeamă de buruieni şi trei peneluri vîrîte-n ea nu sînt de-ajuns ca să pictezi toate peisajele din lume?

— Uitaţi, domnule Degas... Într-o zi la Varangeville, am văzut venind o trăsurică, într-un nor de praf. Din ea coboară Monet, se uită la soare, se uită la ceas: „Am întîrziat cu o jumătate de oră — a zis el — aşa că am să vin mîine".

În momentul ăsta apare pictorul Robert.

— Tocmai vin de la Durand-Ruel — spune el — unde am văzut o serie de *Plopi* ai lui Monet.

— Chiar ieri l-am întîlnit acolo pe Monet — zise Degas. I-am spus: „Plec fiindcă mi se pare că trage grozav pe aici. Dacă mai stăteam niţel îmi ridicam gulerul hainei".

Cineva îi spunea lui Degas:

— Domnule Degas, aspru mai sînteţi uneori cu alţii.

— Asta cînd nu pot face altfel, domnule! În schimb, cînd mă apăr împotriva oamenilor trebuie să mă forţez fiindcă sînt timid din fire.

Într-o zi, pictorul Vibert avea să aibă parte de timiditatea lui Degas.

— Trebuie să veniţi să vedeţi expoziţia noastră la *Acuarelişti*... îi spusese Vibert şi, aruncînd o privire către vechiul macferlan al pictorului, adăugase:

— Poate că ramele şi covoarele noastre au să vi se pară prea luxoase; dar la urma urmei, pictura nu este un obiect de lux?

— Poate a dumneavoastră, domnule. A noastră este un obiect de primă necesitate!

Dar nu toată lumea putea pretinde să contemple aceste obiecte de primă necesitate!... Într-o zi, cînd mă aflam la Degas, este anunţat domnul Loys Delteil, care venea în vizită.

— Ăsta are o mutră simpatică — zise Degas — sînt sigur că nu e dreyfusard. Să intre!

Domnul Loys Delteil venise să-l roage pe Degas să-i arate o anume litografie a lui Delacroix pe care ştia că o are pictorul. După o uşoară ezitare şi după o nouă privire investigatoare aruncată asupra vizitatorului, Degas se îndreptase spre un dulap, luase o mapă, o deschisese şi căutînd, îşi îndoise spinarea pentru ca domnul Delteil, care se apropiase, să nu poată vedea nimic din conţinutul mapei.

— Domnule Degas, nu-i aşa că-mi permiteţi să trimit pe cineva la dumneavoastră să fotografieze această litografie...

— Să fotografieze Delacroix-ul meu? De ce?

— Ca să-l reproduc într-o revistă!

Şi, căutînd un argument cu care să-l „ducă", în ciuda mutrei prea puţin binevoitoare pe care şi-o luase dintr-o dată artistul, continuase:

— Sînt cunoscute numai două exemplare ale acestei litografii, al dumneavoastră şi încă unul care a dispărut.

— Uite ce e, domnule, mie mi-au trebuit douăzeci de ani ca să găsesc Delacroix-ul ăsta. Să facă şi alţii la fel.

Şi fără măcar să-i arate domnului Delteil litografia pe care o scoase din mapă, Degas o pusese la loc.

— Dar bine, domnule Degas — spusese atunci Delteil — toată lumea are dreptul la artă.

— Puţin îmi pasă de dreptul ăsta pe care dumneavoastră îl acordaţi la toată lumea. Delacroix-ul meu n-are să iasă din mapa asta.

Iar după ce Delteil plecase cu coada-ntre picioare, continuase:

— Ai să vezi, Vollard, c-au să ajungă să scoată tablourile lui Rafael şi-ale lui Rembrandt din muzee ca să le plimbe prin cazărmi, pe la bîlciuri, prin puşcării, sub pretext că toată lumea are dreptul la frumuseţe!

Uite un alt fapt care nu era făcut să schimbe părerea pe care şi-o făcea în general lumea despre Degas ca despre o persoană cu care nu te puteai înţelege.

Ca de altfel şi intoleranţa de care dăduse dovadă cînd sosind la atelier unde-l aştepta modelul pregătit pentru poză, Degas îi spusese:

— Îmbracă-te şi şterge-o...

— Bine, domnule Degas!... dar ce v-am făcut?

— Ai făcut că eşti protestantă şi că protestanţii s-au aliat cu evreii ca să-l susţină pe Dreyfus.

Iată, dimpotrivă, o altă trăsătură a lui Degas.

Ducîndu-mă pe la el, m-am întîlnit în poartă cu un israelit notoriu, domnul Ernest May, dacă mi-aduc bine aminte. Salutîndu-mă, acesta-mi spusese:

— Te duci pe la Degas? De la el vin.

Şi, văzînd mirarea mea, a adăugat:

— Da... „Afacerea" ne depărtase unul de altul... Dar aflînd de moartea bietei nevesti-mi mi-a scris să trec să-l văd. A vrut să-mi dea un portret al ei, pe care i-l făcuse pe vremuri.

L-am găsit pe Degas punînd într-o mapă un portret de femeie.

— L-am întîlnit pe domnul May la poartă. Părea foarte emoţionat...

— E! I-am arătat un portret al nevesti-si, pe care vreau să i-l ofer... Îi mai lipseşte ceva... Cît de plăcut ar fi, Vollard, să dăruieşti, de n-ar fi mulţumirile.

I-am povestit domnului N... întîmplarea.

— Poţi să zici ce vrei, domnule Vollard, nu m-aş încrede în bunătatea lui Degas. Mai deunăzi s-a uitat atît de urît la o fetiţă care bătea cu furculiţa în farfurie, încît copilul a vărsat pe masă tot ce mîncase.

— Un Degas căruia nu-i plac copiii! Acest Degas pe care l-am întîlnit alaltăieri ieşind dintr-un bazar cu o puşcoace într-o mînă, şi cu-o paiaţă într-alta...

— Bine, domnule Vollard, dacă Degas al dumitale e precum spui, atunci cum se face că-şi bate bătrîna servitoare?

— ...

Or, într-o seară, ducîndu-mă la Degas la ora mesei, moment cînd îl puteai vedea mai uşor. artistul strigase cu o voce cam aspră:

— Astă-seară am pe cineva la masă.

— Nu, domnule, o să vă duceţi la restaurant cu prietenul dumneavoastră. Astă-seară n-am chef de dumneavoastră.

Chipul lui Degas devenise sever; gîndindu-mă la reputaţia lui de om afurisit, îmi ziceam: „Să vezi c-o bate pe Zoe!"

Ea continuase fără să se tulbure:

— Astăzi fac dulceaţă şi nu vreau să fiu deranjată!...

— Bine, bine — răspunsese Degas.

După ce-a plecat Zoe în bucătărie, i-am spus gazdei mele:

— Ştiţi, domnule Degas, că lumea vă crede om afurisit?

— Vreau să mă creadă afurisit!

— Dar sînteţi bun, nu?

— Nu vreau să fiu bun.

Prietenii casei ar fi dorit să exploateze acest fond de bunătate, pe care Degas nu reuşea să-l ascundă.

— Degas, contăm neapărat c-ai să vii la expoziţia asta de pictură.

— Nu mai văd; ochii mei, bieţii mei ochi!...

Formulă care avea şi avantajul de a-l scuti pe autorul ei să recunoască lumea.

— Domnule Degas — îi spunea un critic de artă, am să trec într-o zi să vă văd la atelier...

— Cînd se-ntunecă, domnule.

— Degas, ştii că doamna X... are să se supere dacă nu, te duci la serata ei muzicală.

— Muzica îmi dă ameţeli...

— A! Degas — îi spunea soţia unui vechi prieten — mîine, cînd vii la noi, să nu faci pe nesuferitul dacă ai să vezi un coşuleţ de flori pe masă... Hai, fii rezonabil, n-am ce să fac, vine generalul Mercier.

— Perfect! Generalul Mercier o să se lipsească de mine şi cu asta basta!

Degas detesta prezenţa animalelor în casă în aceeaşi măsură cu a florilor. Ca atare cînd era invitat undeva, prietenii aveau grijă să-nchidă animalele înainte de sosirea lui. Şi dacă, uitînd să le-nchidă, auzeau din anticameră lovituri de umbrelă urmate de schelălăieli de cîini prea grăbiţi să fie mîngîiaţi, strigau cu toţii:

— A venit Degas!

Aşa încît, pentru că încerca să se apere de nepoftiţii de toate soiurile, Degas era considerat nesociabil.

În orice caz, alta era părerea lui Mirbeau care, într-o seară, întîlnindu-l pe Degas la mine la magazin, îmi spusese după plecarea pictorului:

— Ce om încîntător e Degas ăsta! Ai văzut cît de bucuros era că m-a-ntîlnit!

Ei bine, peste cîteva zile Degas mă-ntreba:

— Vollard, cine era tipul ăla pe care l-am văzut mai zilele trecute la dumneata?

— Cum... era Mirbeau!

— Mirbeau? Unul care scrie, nu?...

— Cum, domnule Degas, aţi fost atît de amabil cu el încît am crezut că-l cunoaşteţi.

— Ei, Doamne, Vollard, eu sînt politicos cu toată lumea, numai să nu mă plictisească prea mult.

•

În cele din urmă, Degas îşi dăduse seama că omul nu este făcut să trăiască singur. De aceea, într-o zi, mi-a spus pe nepusă masă:

— Vollard, omul trebuie să se-nsoare...

— Bine, domnule Degas — am îndrăznit eu — dumneavoastră de ce nu vă-nsuraţi?

— O! Cu mine nu-i tot aia. M-aş teme, cînd aş termina un tablou să n-o aud pe nevastă-mea că-mi spune: „Vai, dragă, cît e de drăguţ!"

Cînd însă era vorba de opera unui confrate, merita să-l vezi pe Degas cît se străduia s-o pună în valoare. Am văzut într-o zi la el un *Nud* din ghips, pe jumătate faţă de mărimea naturală, pe care i-l dăruise un prieten, sculptorul Bartholomé.

— Am comandat o vitrină — îmi spune el.

În aceeaşi clipă au sosit Forain şi Mary Cassatt. Degas făcea eforturi să arate cîte merite îi găsea lui Bartholomé.

— Nu-ţi mai da atîta osteneală, Degas — zice Forain — ştii, mie unul mi-a fost totdeauna groază de pornografia serioasă.

— Ascultă, Degas — zice la rîndul ei domnişoara Cassatt — în fond toată lumea bănuieşte ce părere ai dumneata despre Bartholomé.

La care Degas rosteşte cu naivitate:

— Dar nu i-am spus-o!...

Degas se temea de un singur lucru: că n-are să poată lucra pînă la ultima suflare. Cînd doctorul îi spunea: „Trebuie să vă distraţi..." el îi răspundea:

— Şi dacă pe mine mă plictiseşte să mă distrez?

Pe vremea cînd era tînăr, se-ntîmplase ca pictorul să dea, vara, cîteva raite, în cabriioletă, împreună cu Bartholomé care mîna caii.

Se mai întîmpla ca uneori să se ducă împreună la Montauban, ca să revadă tablourile lui Ingres. Într-un ziar local, una din aceste vizite era menționată în termenii următori: „Marele artist Bartholomé se află printre noi; este însoțit de unul dintre prietenii săi, domnul Degas, un pictor din Montmartre".

Degas nu se mira că numele lui nu era cunoscut în provincie. Dar uneori i se părea că se merge prea departe. La Saint-Valéry-sur-Somme, văzînd în vitrina unui pălărier o caschetă extraordinară, își zisese:

— Trebuie să-mi cumpăr neapărat cascheta asta!

În momentul acela, era așteptată în localitate o trupă care trebuia să joace *Cyrano*. În timp ce Degas proba cascheta, negustorul îi spunea cu o mutră subtilă:

— Am prins figura... Dumneavoastră îl jucați pe Cyrano!

Singurele locuri unde pictorul mergea în vilegiatură erau la Queue-en-Brie la familia Rouart și Saint-Valéry la pictorul Braquaval. Doamna Braquaval mi-a povestit că Degas venise odată la Saint-Valéry pe o vreme îngrozitoare.

— Domnule Degas, vino repede lîngă foc, să nu faci vreo gripă — îi spusese gazda.

— Gripă! zice Degas. Plec chiar astă-seară, doctorul mi-a recomandat să mă feresc de gripele din provincie.

— Cred — îi spune într-o zi, triumfător, Braquaval lui Degas — că mi-am găsit maniera. —

— Eu tare m-aș mai plictisi — zice Degas — dacă mi-aș fi găsit-o pe-a mea!

Spre sfîrșitul vieții, Degas se apucase sau mai bine zis se apucase din nou de sculptură. fiindcă dintotdeauna se amuzase să modeleze. Parcă-l aud pe Renoir vorbindu-mi de un bust al lui Zandomeneghi: „Era frumos ca o operă antică".

Întîlnindu-l pe Degas la negustorul său de culori, căruia îi comandase niște plastilină, mi-a spus:

— Cu ochii mei care mă lasă, trebuie să mă apuc de o meserie de orb.

Am sosit în atelierul lui într-o zi tocmai cînd distrugea o statuetă de ceară la care lucrase cîteva luni.

— Cum, domnule Degas, distrugeți asemenea lucru?

— O căciulă plină cu diamante să-mi dai, Vollard, și tot nu m-ai putea împiedica s-o fac praf; numai de dragul de a o lua de la capăt.

Degas locuia de treizeci de ani în strada Victor-Massé, cînd casa a fost scoasă la vînzare. Se cerea pe ea trei sute de mii de franci.

— Groaznic! Am să fiu nevoit să mă mut — mi-a spus el într-o zi. Ce-o să se-aleagă de mine cu mutarea asta?

— Păi, cumpărați casa, domnule Degas... N-ar trebui decît să vă deschideți nițel mapele pentru ca să faceți rost de cei trei sute de mii de franci...

Degas tresări:

— Ce crezi dumneata, că un artist dă așa trei sute de mii de franci?

Cînd casa a fost vîndută, noul proprietar a hotărît s-o dărîme și să clădească în locul ei un imobil modern. Degas a trebuit să lase locul zidarilor și, în cele din urmă, a ajuns la etajul cinci al unei case din bulevardul Clichy. Mutarea lui a durat cîteva timp, fiindcă întregul atelier a fost transportat cu un cărucior de doi bătrîni vînzători de prăvălie pe care-i escorta Zoe șchiopătînd. După această mutare forțată, nemaifăcîndu-i plăcere nici măcar să distrugă modelele de ceară pentru voluptatea pe care o simțea altădată refăcîndu-le, pictorul își petrecea zilele hoinărind fără nici un rost prin Paris. Cu o pălărie decolorată pe cap, înfășurat în macferlanul lui, de care nu se des-

părţea niciodată, ochii lăsîndu-l din ce în ce, ca să traverseze trebuia să se sprijine de braţul poliţiştilor.

Cufundat veşnic parcă într-un vis, întreba: „Ei, ce se mai aude cu războiul?" pe acelaşi ton cu care îi spunea Zoei: „Ei, ce-i cu ceaiul ăla de muşeţel?"

Acest Degas rătăcitor, din ultima perioadă a vieţii, a fost asemuit regelui Lear. Dar mai degrabă te făcea să te gîndeşti la unul dintre acele modele care se adunau în jurul fîntînii din Place Pigalle. De origine italiană, Degas redobîndea cu vîrsta tipul napolitan. Dar paşii îl purtau nostalgic în faţa casei lui ajunsă pradă dărîmătorilor.

După ce fusese cărat tot molozul, de-a lungul îngrădirii înălţate în jurul terenului, un bătrîn privea printre scînduri la ceea ce nu mai era decît un pămînt gol.

Parcă-l aud şi-acum pe un marchitan spunîndu-i nevesti-si, din prag:

— Ia uită-te la săracul ăsta bătrîn... N-ai zice că-i domnul Degas?...

*

În timpul războiului am simţit — ca atîţia alţii — nevoia să-mi spun cuvîntul despre evenimente: asta m-a făcut să scriu *Reîncarnările lui dom' Ubu.*

Cine era Ubu ăsta?

La liceul din Rennes, unde Jarry îşi făcea studiile, era un profesor numit Ébé. Elevii, cărora li se părea grotesc şi care-i atribuiau toate trăsăturile ridicole cu putinţă, s-au amuzat să-l cînte într-o revistă, la care a colaborat fiecare. Această caricatură şcolărească urma să devină mai tîrziu o satiră socială, din care adevăratul Ébé dispăruse şi căreia Jarry i-a dat forma definitivă şi numele de *Ubu rege*. Jarry a avut o inspiraţie genială, transformînd *e*-ul din Ébé în vocala *u*, a cărei sonoritate sporeşte şi mai mult comicul personajului.

Ubu al lui Jarry îşi are originea într-un dispreţ profund pentru omenire. Toate supărările, toate amărăciunile, toate nemulţumirile, pe care le-a-ndurat Jarry, au fost concentrate într-un tip, din care a făcut o creaţie de o asemenea vitalitate încît, departe de a fi şocaţi prin ceea ce are, în mod voit, enorm şi caricatural, ni se pare, dimpotrivă, şi mai verosimilă.

Fiecare dintre noi înţelege resentimentele şi ranchiunele lui Jarry. chiar dacă nu le împărtăşeşte, aşa încît, odată pus în circulaţie. Ubu avea să devină o personificare care se va îmbogăţi neîncetat; un fel de ţap ispăşitor pe seama căruia vor fi puse toate cusururile, toate metehnele, toate josniciile omeneşti. Cu alte cuvinte, Ubu al lui Jarry trebuia să se transforme pînă la urmă într-un „tip", întocmai ca Panurge, ca domnul Jourdain, ca Homais, ca Joseph Prud'homme.

De la Jarry am împrumutat acest nume de Ubu, dar ca să fericesc cu el un personaj care nu poate năzui la o asemenea valoare de simbol. Aducîndu-l în scenă, n-am aspirat nicidecum la o satiră atît de generală, încît să ajungă, într-un fel, abstractă. Dimpotrivă, Ubu este prins şi ţinut de mine totdeauna, riguros, în concret. Ca atare, nu mai aveam de-a face cu toate mîrşăviile omenirii întruchipate într-un personaj sintetic; ci, mai modest, cu metehnele, cusururile, viciile cele mai vădite ale unui mediu determinat: lumea politicienilor.

Totuşi, Ubu reîncarnat are o trăsătură comună cu înaintaşul lui: şi unul şi altul îmbină grotescul cu odiosul, pe căi diferite poate, dar care-i apropie părînd că-i despart. Cu alte cuvinte, *Ubu rege* de Alfred Jarry poate părea mai ales un caz de egoism delirant, de paroxism individual, pe cîtă vreme Ubu-ul meu este mai degrabă manifestarea unei inconştienţe şi a unei tiranii colective. *Ubu rege* este despotul care nu are decît pofte elementare, care nu se dă înapoi de la nimic pentru a-şi satisface ne-

voia de posesiune şi care, în acest scop, nu se sinchiseşte cîtuşi de puţin dacă se contrazice.

În *Reîncărnările* sale, Ubu nu are nici o gîndire proprie; el este produsul, exponentul unui grup, al unei găşti, al unei facţiuni căreia îi datorează totul. Nu este ceea ce este decît încarnînd „partidul", ideile, programul, cuvintele-cheie, formulele, prejudecăţile, divagările, urile acestuia, de care se cramponează ca de ancora mîntuirii, ca de un colac de salvare. Ceea ce explică faptul că în demonstraţiile sale cele mai aberante, pare să acţioneze totdeauna cu o logică nemiloasă.[1]

Aveam să scot două ediţii ilustrate ale *Reîncarnărilor*. Prima cuprindea doar *Ubu la război (Ubu à la Guerre)* şi a fost începută în timpul ostilităţilor. În epoca aceea, faţă de toate greutăţile pe care le întîmpinai pentru ediţiile zise „de lux", am fost nevoit să mă mulţumesc cu un procedeu de execuţie folosit pînă atunci pentru ilustrarea cărţilor ieftine: reproducerea desenelor în fotogravură. Defectul principal al acestui procedeu este că nu dă senzaţia de lucru viu pe care ţi-o creează numai lucrul făcut de mînă. Totuşi, îmi spuneam că trebuie să se poată obţine, printr-un mijloc mecanic, mai mult decît ceea ce se obţinuse pînă atunci.

[1] Un exemplu despre felul său de a raţiona. Dom Ubu explică în ce fel a reuşit să organizeze scumpetea vieţii: „Pe de o parte, dînd satisfacţie publicului care cerea — cu mare tămbălău, ba chiar ameninţînd cu picioarele-n fund Parlamentul — să-i livrăm stocurile promise; pe de altă parte, evitînd ca publicul, o dată asigurat că nu-i vor lipsi obiectele care alcătuiesc sus-numitele stocuri... Într-un cuvînt, vreau să zic: deoarece treaba merge foarte bine acum cînd toate sînt scumpe ca ochii din cap, nu trebuie oare să ne temem că treaba ar merge foarte prost, cînd viaţa s-ar ieftini? Deci am creat *Serviciul lichidării stocurilor*, ceea ce dădea deplină satisfacţie publicului, dar care, în acelaşi timp, obliga pe funcţionarii de la numitul serviciu, pentru a-şi păstra funcţia, să-mpiedice lichidarea sus-numitelor stocuri, prin toate mijloacele, dintre care cel mai fără greş este forţa de inerţie..."

Pentru încercarea pe care voiam s-o fac m-am adresat pictorului Jean Puy. El mi-a făcut pentru *Ubu la război* o serie de desene cu penelul, care, reproduse în zinc, au păstrat acea moliciune şi conturul acela cam gros care le apropiau de gravurile în lemn.

Lucrurile petrecîndu-se în timpul războiului, trebuia să ţii cont de cenzură, atît pentru text cît şi pentru imagini. Am fost deci obligat să supun ilustraţiile vizei autorităţilor militare. Autorizaţia de tipărire mi-a fost acordată cu condiţia ca nasul generalilor şi al lui dom'Ubu să fie scurtate. „Sînt prea lungi, îmi spusese căpitanul-cenzor. În aceste apendice lumea are să vadă o insinuare obscenă".

— Sînt generali inamici — am obiectat eu.

Într-adevăr, acţiunea se petrecea în afara graniţelor noastre.

— Totuşi sînt generali.

Văzîndu-mi dezamăgirea, căpitanul-cenzor adăugase:

— N-o să fie mare lucru pentru ilustrator să scurteze un nas...

În cele din urmă, am renunţat la desenele în care nasul se dovedea prea obraznic.

Trebuie să vă spun că, în acelaşi timp cu *Dom'Ubu la război*, Puy mi-a ilustrat o carte pe care o pregătesc, *Ghiveciul cu flori al lui madam Ubu (Le pot de fleurs de la mère Ubu)*. De data asta, cu litografii.

După *Ubu la război*, ilustrat de Puy, m-am gîndit să lărgesc cadrul în care evoluase personajul. Îl plimbam succesiv în colonii, la aviaţie, la P.T.T., la Liga Naţiunilor: opera completă a devenit un *in-folio* magistral ilustrat de Rouault. Ilustraţia cuprinde douăzeci şi două de gravuri în acvaforte în afara textului şi peste o sută de gravuri în lemn; partea consacrată lui *Ubu în colonii (Ubu aux colonies)*, ocupă cea mai mare parte. Rouault avea să redea aspectul patetic şi nostalgic al sufletului negru cu nişte trăsături care fac din aceste gravuri o operă epică. Arătîndu-i lui Teodor

de Wyzewa o gravură înfăţişînd nişte negrese care stau în cuibul lor dintre crengile unui cocotier, iar lîngă copac un negru cîntîndu-le farmecele:

Nounoute vout' petit bec rose,
N'a point miel vert que l'est plus doux[1]

Wyzewa mi-a spus:

— Extraordinar, Rouault al dumitale n-a văzut bineînţeles decît negrii din Montmartre; ei bine, desfid pe cineva să găsească un negru atît de negru ca al lui. Nu e *un* negru; este *negrul* în sine.

La tipărirea cărţii m-am izbit de tot felul de greutăţi. Mai întîi trebuia un corp de literă care să fie potrivit cu desenele lui Rouault. După multe probe, m-am oprit la *plantin.*

Mai rămînea alegerea hîrtiei şi tipărirea gravurilor.

Lucrarea a fost tipărită, parte pe *vidalon* velin, parte pe *vergé de Montval*, acea hîrtie minunată care i se datorează sculptorului Aristide Maillol. Spunîndu-se în faţa lui că astăzi este imposibil să mai obţii o hîrtie care să rivalizeze cu cea de altădată, secretele de fabricaţie de pe atunci fiind pierdute, Maillol declarase categoric:

— Nu există secrete. Hîrtia se face din pînză.

A rupt un cearşaf vechi, a pus zdrenţele într-o piuă şi le-a prefăcut într-o pastă pe care a întins-o pe marmora unei comode. Asta a fost originea acelei hîrtii devenită atît de celebră, în lumea bibliofiliei, hîrtia de Montval, după numele cătunului unde îşi are sculptorul atelierul.

În ceea ce priveşte imprimarea gravurilor în lemn, mai ales a celor mari din *Reîncarnări*, greu era să găseşti o presă care cu minimum de cerneală să-ţi dea maximum de culoare. La tipografia Jourde tatăl şi fiul, căreia îi încredinţasem tipărirea cărţii, îl vedeam pe lucrătorul Henri Jourde apăsînd, cu cele o sută treizeci de kile ale lui, bara presei de mînă. Totuşi proba scoasă era cenuşie, iar dacă puneam mai mult tuş, planşa părea murdară. Am încercat să folosim presarea mecanică, dar nimic nu se compară cu lucrul făcut cu mîna; pentru a-i reda negrul profund, griurile delicate, o gravură în lemn cere să fie „cocoloşită". În momentul acela, Jourde tatăl a construit, pentru tipărirea *Reîncarnărilor*, o maşină după planurile lui, care, acţionată electric, dar condusă de mînă, poate presa suficient, dar cu asemenea delicateţe încît liniile cele mai fine se văd foarte clar.

Într-o zi, întîlnindu-mă la o expoziţie, un inginer american îmi spune:

— Spuneţi că aveţi multă bătaie de cap cu cărţile dumneavoastră pînă să le vedeţi gata. Ce să mai zic eu care trebuie să construiesc un cartier întreg?

— Păi, e mai greu să scoţi o carte decît să construieşti un cartier şi chiar oraşe întregi: New York, Chicago sau Philadelphia!

— ...

— Bineînţeles. Gîndiţi-vă că trebuie să reuşeşti ca autorul, ilustratorul, fabricantul de hîrtie, cel care pregăteşte cerneala tipografică, tipograful, gravorul, editorul, şi mai ştiu eu cine să facă, într-un anume sens, un tot. Şi la fiecare nouă carte trebuie s-o iei de la capăt; trebuie să obţii totdeauna aceeaşi comuniune, să realizezi aceeaşi fuziune. Hai să vorbim despre oraşele dumitale! Străzile? nişte linii trase cu sfoară; casele? nişte cuburi puse unele peste altele. Să construieşti un oraş, din astea geometrice — zece, ori cincizeci, ori o sută... Maşinismul ajunge pentru construcţiile în serie.

— Foarte nostim — zice americanul. Va să zică vă trebuie o mulţime de timp ca să terminaţi o carte... Cîte mai aveţi de publicat?

---

[1] Păpuşo, mierea verde nu-i
Mai dulce ca guriţa-ţi roză...

I-am citat un număr oarecare.

— *Indeed!* Aveţi de gînd să trăiţi o sută de ani?

— De! N-am încotro.

*

Mergeam pe cincisprezece ani cînd, trimiţîndu-mă tata într-o zi să caut *Cursul de literatură* al lui Lamartine în bibliotecă, dau de mătuşa Noémie care, cînd m-a văzut, a ascuns sub pelerină o broşură groasă. După copertele ei roşii, am recunoscut *la Revue des Deux Mondes* pe care o văzusem adesea în mîinile tatei. Mi se întîmplase să deschid şi eu unele dintre cărţile pe care le citea el ca *În căutarea adevărului* de Malebranche, *Logica* de la Port-Royal, *Discursul asupra metodei*... lecturi care m-au dezamăgit atît de mult încît de-atunci încolo m-am ferit să-mi mai vîr nasul în operele onorate de predilecţia paternă. Dar văzînd tulburarea mătuşii mele mi-am zis: „Trebuie să fie înăuntru poveşti cu femei". Sexul căruia îi aparţinea inspira mătuşii Noémie o mare neîncredere: în ochii ei, femeia era prilejul dacă nu cauza celor mai multe dintre păcatele noastre. Am ieşit din odaie, cu aerul cel mai nevinovat, hotărît în sinea mea să mă-ntorc. Peste cîteva clipe, mătuşă-mea punîndu-şi pălăria cu panglici şi plecînd de-acasă, îmi spusese: „Să nu umbli cu scăriţa că barele sînt şubrede". Nici nu plecase bine că prima mea grijă a fost să inspectez atent toate rafturile bibliotecii; pe ultima scîndură, aproape de tavan, am văzut o colecţie din *Revue des Deux Mondes*. Amintindu-mi că mătuşa Noémie îmi spusese că scăriţa bibliotecii este şubredă, am pus să se urce un micuţ servitor negru care mi-a dat jos, fără nici o greutate, tot rîndul de reviste. La al doilea sau la al treilea număr pe care l-am frunzărit am dat de o poveste cu un tînăr parizian, moştenitorul unui unchi din Orient, şi căruia un eunuc respectabil îi adusese patru

fecioare fascinante pe care le cumpărase la Constantinopol pentru defunct. Toată noaptea mi-am petrecut-o cu această lectură care-mi evoca toate misterioasele minunăţii ale Orientului. Am avut grijă să ascund, cu o mînă, flacăra lumînării, de teamă ca nu cumva vreun firişor de lumină ieşind de sub uşă să-i atragă mamei atenţia, camera ei fiind lipită de a mea. E lesne de-nţeles că, prinzînd gust, după o povestire atît de captivantă, m-am grăbit, în zilele următoare, să cercetez pagină cu pagină, toate numerele din *Revue des Deux Mondes*. Dar celelalte articole pe care le conţinea mi s-au părut, din capul locului, că ţin de genul plicticos. N-a trebuit totuşi să mă gîndesc prea mult pentru a-mi spune că o revistă care publicase *Unchiul meu Barbassou* nu putea cuprinde decît articole remarcabile, deşi de neînţeles pentru mine. Datorită acestei convingeri naive, admiraţia mea pentru revistă crescuse şi mai mult. Într-o zi, cînd profesorul mă felicitase pentru o dizertaţie la limba franceză, mi-am luat inima-n dinţi să-l întreb de ce titluri aveai nevoie ca să fii admis să scrii în *Revue des Deux Mondes*.

— Cum! Să stai alături de acei mari investigatori ai conştiinţei umane, de Jules Lemaître, de Paul Bourget, de Taine, de Albert Delpit, de Georges Ohnet!...

La această evocare profesorală, am simţit cum mi se năruie toate ambiţiile. Niciodată n-aveam să fac parte din această ilustră falangă.

Mai tîrziu, cînd am scris cîteva eseuri publicate prin reviste, m-a apucat iar marota de a fi acceptat de celebra revistă de pe rue de l'Université. Mai întîi pentru că mi se păruse că datorită războiului bătea pe-acolo un puternic vînt de liberalism. Nu hotărîse oare Comitetul de conducere că „în vederea unei uniri sacre", cuvintele terminate în ant, ca *enfant*, *éléphant*, *amant*... vor fi tipărite de acum înainte în *Revue* cu *t*-ul care pînă atunci fusese izgonit, cu furie, de la plural, conform ortogra-

fiei secolului al optsprezecelea? Această modificare ortografică n-ar fi fost de-ajuns pentru a-mi da atîta îndrăzneală încît să vreau să păşesc pragul Arcei sfinte. Dar la *Revue*, am exclamat eu într-o zi, iluminat deodată, nu are oare şi pagini de anunţuri? Cine m-ar împiedica să public proza mea într-unul din aceste suplimente care sînt, la urma urmei, o anexă, un fel de apendice la articolele semnate de cele mai mari nume ale literaturii?

Am luat deci o pagină de anunţuri în care, în acelaşi timp în care scoteam în evidenţă meritele cărţii mele *Reîncarnările lui dom'Ubu*, le aduceam la cunoştinţă cititorilor sus-zisei reviste cea mai recentă invenţie a lui dom'Ubu, Pînza-plasă (la Voile-Filet), sau pînza găurită de o mulţime de găuri, care datorită acestui fapt, neopunînd nici o rezistenţă vîntului, îngăduie corăbiilor cu pînze să-nfrunte cele mai furioase uragane. Pînza-plasă mai avea, pe deasupra, foarte preţiosul avantaj de-a prinde peştii zburători ca şi balenele, morugile, focile, şerpii de mare, chiar şi broaştele ţestoase, aricii de mare şi alte gîngănii potrivite pentru aprovizionarea cămării echipajului...

Inserţiunea a fost acceptată fără nici o observaţie. Peste cîteva zile, ieşind foarte mîndru din biroul *Revistei* unde venisem să aduc şpaltul corectat, m-am întîlnit în poartă cu un om de litere care m-a întrebat, cu un respect pe care nu mi-l arătase niciodată pînă atunci, în care mi s-a părut că răzbate şi o nuanţă de invidie: „Drace! Acum eşti al casei, aici?" I-am răspuns neglijent că adusesem un bun de tipar pe care mi-l ceruseră de urgenţă. Dar a treia zi primeam din partea *Revistei* o scrisoare însoţită de un cec. Eram înştiinţat că, fără a se pronunţa asupra valorii literare a textului meu, consiliul de conducere considerase că atît anunţul cît şi extrasul pe care-l anexasem nu i se păruseră compatibile cu spiritul revistei. Cecul reprezenta restituirea preţului de publicare a textului meu.

Mai tîrziu însă aveam să-mi iau revanşa pentru insucces. M-am văzut citat alături de un scriitor celebru care făcuse parte dintre autenticele glorii ale casei, autorul cărţii *Les demi-vierges*. Congregaţia Sfîntului-Oficiu denunţase Tribunalului ecleziastic din Paris două recente volume dăunătoare credinţei şi moravurilor: *Îngerii păzitori* de domnul Marcel Prévost şi... *Sfînta Monica* de domnul Ambroise Vollard. Consiliul de vigilenţă îşi pusese în gardă credincioşii, în *La Semaine religieuse*, cu privire la aceste două lucrări.

Din respect pentru adevăr, trebuie să adaug că în urma acestei notificări din partea autorităţilor eparhiale, unuia dintre cei mai eminenţi critici ai noştri literari, răposatul Paul Souday, i s-a părut scandalos ca numele unui scriitor atît de mare, ca domnul Marcel Prévost, să fie pus alături de numele unui scriitor amator, cu atît de puţină stofă, cum este autorul *Sfintei Monica*.

*

Sfînta Monica!... Într-adevăr, îngîmfarea mea nu cunoscuse margini: după ce visasem să apar în *Revue des Deux Mondes*, avusesem ambiţia să scriu viaţa unei sfinte. Dar de ce o alesesem tocmai pe Sfînta Monica?

Într-o zi, deschizînd din întîmplare *Sfîntul Augustin* de domnul Louis Bertrand, am dat de un pasaj în care Augustin socoteşte că mama lui se dovedise prea puţin creştină, ba chiar crudă, alungîndu-i din casă amanta pe care o tolerase atîta vreme, dar pe care o socotea indezirabilă acum, cînd se gîndea să-şi însoare fiul. Descopeream astfel o similitudine de situaţie între mama cartagineză şi o mulţime de „burgheze" din zilele noastre. În afară de asta, evocarea unei acţiuni care se petrecea pe pămîntul african îmi adusese în minte insula mea natală, depărtată, cu florile, cu păsările, cu peisajele ei, într-un cuvînt, ceva din atmosfera

în care trăise Augustin şi cu maică-sa. Şi încetul cu-ncetul, începeam să descopăr uimitoare analogii între mama atît de pisăloagă, veşnic în căutare de „motive", care era văduva lui Patricius şi mătuşa mea Noémie care, perpetuu îngrijorată de capcanele diavolului, dădea mereu tîrcoale în jurul nepoţilor, gata să taie aripile oricărei manifestări de fantezie, de veselie, de bucurie de-a trăi.

Ce tentaţie să-ncerci să exprimi toate acestea!

Şi cît de fericit aveam să fiu aflînd că lectura cărţii mele — în care mama lui Augustin, pe patul de moarte, cere iertare amantei fiului ei, făcuse cîteva suflete s-o privească iar cu dragoste pe sfînta de care le-ndepărtase lectura *Confesiunilor!* Am simţit oarecare mîndrie. Dar iată că, într-o recenzie asupra cărţii, un preacucernic călugăr iezuit, părintele Doncoeur, o calificase drept „porcărie rece". O apreciere atît de sumară, formulată cu o grosolănie atît de puţin conformă cu politeţea obişnuită călugărilor din acest ordin, m-a surprins. I-am mărturisit acest lucru unui ecleziastic foarte apreciat pentru seriozitatea doctrinei sale.

— Nimic mai uşor de-nţeles decît anatema aruncată asupra cărţii dumitale de acest fiu al Sfîntului Ignaţiu. Cum ai vrea ca un iezuit să nu simuleze că i se pare scandaloasă înţelegerea pe care o arăţi în privinţa amantei lui Augustin? Uite, eu ştiu un autor care s-a dovedit a fi mai dibaci decît dumneata. În faţa unei asistenţe alcătuită din lume „bună" a înfăţişat o *Sfîntă Monica*, în care amanta lui Augustin, devenită o umilă schimnică, se aruncă la picioarele Monicăi şi-i imploră iertarea. În cartea dumitale Sfînta Monica cere iertare... Eu, care nu văd nimic rău în asta, zic: „Aşa trebuie să se poarte o sfîntă". Unul ca părintele Doncoeur, dimpotrivă, nu putea accepta, fără surdă enervare, ca această mare lecţie de umilinţă şi de caritate creştină să fie dată de un laic obscur, lecţie pe care un fiu al Sfîntului Ignaţiu, trebuind să-şi menajeze clientela de femei din lumea bună. nu le-o poate da ca pildă distinselor lui penitente fără să rişte să-şi vadă confesionalul pustiu.

Mă gîndisem să-mi ilustreze Bonnard cartea asta, dar ezitam să i-o propun. După *Parallèlement* şi după *Dafnis şi Cloe* ştiu că fusese de mai multe ori solicitat, dar totdeauna în zadar. De pildă, un colecţionar neamţ, contele Kessler, neputînd să-l convingă, îi propusese să-i toarne litere speciale şi să-i fabrice o hîrtie după metodele din vechime, dacă voia să-i facă ilustraţii.

Dar, într-o zi, la un dejun la mine acasă, rugîndu-mă cineva să citesc cîteva pagini din cartea mea, m-am executat.

— Ia te uită! E destul de interesant — zisese Bonnard după ce citisem.

— Ţi se pare că e bine scris? l-am întrebat eu măgulit în amorul propriu de autor.

— Eu nu mă pricep — răspunsese pictorul: dar ansamblul mi se pare destul de simpatic.

N-am lăsat să-mi scape o ocazie atît de bună.

— Ţi-ar plăcea să-mi ilustrezi cartea?

— O, Doamne! dacă e vorba doar de cîteva desene...

Aveam să obţin mult mai mult de pe urma bunăvoinţei lui Bonnard. Mi-a făcut patruzeci şi două de ilustraţii în afara textului şi o sută şaptezeci şi opt de frontispicii şi de vignete.

În această împrejurare, am făcut din nou încercarea, repetată adesea fără mare succes, de-a amesteca, în ilustrarea aceleiaşi cărţi, gravuri în lemn, litografii şi gravuri în acvaforte. Cerîndu-i lui Bonnard să facă în aşa fel încît, în litografii, liniile să pară trase cu peniţa, avusesem de gînd să le armonizez cu gravurile în acvaforte. Dar uitasem că, la tras, placa de aramă lasă pe hîrtie o tentă care, oricît ar fi de uşoară, distonează cu albul marginilor, ceea ce nu se întîmplă la trasul litografiilor. În felul ăsta cartea riscă să n-aibă unitate. Ca să am o ilustraţie omogenă, a trebuit să nu dau

în afara textului decît litografiile şi să renunţ la intercalarea planşelor în acvaforte în cuprinsul cărţii. Vrînd să nu-i lipsesc pe admiratorii lui Bonnard de o serie de gravuri atît de frumoase, am dat planşele în acvaforte la sfîrşitul volumului.

Dar asta nu era totul. Trebuia să le indici clar legătorilor ordinea planşelor în carte. Exista, nu-i vorbă, metoda de care mă servisem pentru *Dingo*, adică un tabel al gravurilor cuprinzînd reproducerea fotografică a ilustraţiilor în afara textului, fiecare subiect avînd un număr de paginaţie.

De data asta, am vrut să fac şi mai bine. De ce nu i-aş fi cerut lui Bonnard să graveze chiar el, pe aramă, ilustraţiile în afara textului micşorate? Deşi la fiecare planşă nouă pe care o obţineam de la el juram că e ultima oară cînd îl mai plictisesc, i-am scris, explicîndu-i ce aşteptam de la el. Peste cîtva timp, spre marea mea bucurie, mi-a adus planşele pe care gravase cele patruzeci şi două de subiecte.

Un exemplu are să vă facă să apreciaţi ce succes au avut ilustraţiile lui Bonnard la *Sfînta Monica*. În timp ce se tipărea cartea, am primit vizita unui librar care s-a înscris pentru patru exemplare din *Sfînta Monica* şi care, în acelaşi timp, a cumpărat un exemplar din *Dingo*.

Cu prefăcuta modestie a celui care se aşteaptă la un compliment, i-am spus cumpărătorului:

— Cum! Un singur *Dingo* şi de patru ori *Sfînta Monica?*

— A! ştiţi, o carte ilustrată n-o cumperi pentru text. Şi-mi place mai mult ce-a făcut Bonnard la *Sfînta Monica* decît la *Dingo*...

III

Într-una din întîlnirile din Pivniţă, această Pivniţă a cărei poveste v-am istorisit-o, s-a născut ideea unui *Almanah al lui dom' Ubu*. Era o continuare la almanahul de buzunar pe

care Jarry îl scoseşe după spectacolele cu *Ubu rege*.

Noul *Almanah* trebuia să fie, mai întîi de toate, exclusiv colonial. Ideea îi venise lui Jarry, ascultîndu-mă cum istoriseam poveşti cu negri din ţara mea. Dar, pe măsură ce se elabora textul, noi şi noi elemente s-au adăugat. datorită participării lui Jarry, a lui Fagus, a lui Claude Terrasse şi altor cîţiva colaboratori întîmplători. Autorilor şi ilustratorului, Pierre Bonnard, le-au trebuit numai trei zile ca să alcătuiască această „efemeridă" care se impunea, datorită numărului atît de restrîns al almanahurilor utile, şi, mai ales, datorită lacunelor lor regretabile.

De exemplu, ce almanah cuprinde pagini destinate să ne consemneze examenul de conştiinţă? Am reparat această omisiune. În ziua de Anul Nou, îndată ce soneria deşteptătorului său ţîrîia, dom'Ubu îşi extirpa conştiinţa din noptieră, unde o ţinea închisă. Îşi amintea, cu acest prilej, că la începutul anului trebuie să iei hotărîri importante: de pildă, să te juri că-ţi vei primeni cămaşa cel puţin o dată la douăsprezece luni.

Tot aşa după cum un almanah bine gîndit trebuie să propage descoperirile cele mai importante pentru omenire, dom'Ubu oferea cititorilor lui trufandaua a trei invenţii capitale, pe care-şi propunea să le breveteze:

1. *Umbrela*, instrument pe care poţi să-l ţii cu o singură mînă şi care-i suprimă, la ţanc, pe cei patru purtători ai unui baldachin;
2. *Papucii*, care izolează picioarele de sol, fără să mai fie nevoie să deplasezi covoare foarte grele şi foarte incomode pe măsura înaintării ziselor picioare;
3. *Mănuşile*, care împiedică să se vadă că ai mîinile murdare.

Etc., etc.

Şi altceva.

Băgasem de seamă că în toate almanahurile dai peste aceleaşi nume de sfinţi şi de sfinte;

Henri, Iacob, Lucian, Filip, Paul, Alfons, Leon, Antoniu... Margareta, Ioana, Luiza, Antoaneta etc.

N-am vrut ca *Almanahului* nostru să i se poată face acelaşi repros. De aceea ne-am decis să facem minuţioase investigaţii hagiografice şi de alt tip, pentru a selecta, din mulţimea numeroasă a martirologiei, sfinţii pe care se cuvenea să-i scoatem din uitarea în care o condamnabilă indiferenţă îi osîndise să zacă.

Sarcina ne-a fost mult uşurată de regretatul Fagus, care era pe-atunci slujbaş într-o primărie, la biroul de declarare a naşterilor. În această calitate deţinea lista administrativă a prenumelor autorizate de lege. Această nomenclatură oficială ne oferea toate garanţiile. Puteam deci să ne-nfruptăm în voie din ea pentru a alcătui falanga noastră de patroni cereşti.

Astfel ne-a fost cu putinţă să dezvăluim taţilor de familie, cît şi altora avînd de făcut declaraţii de naştere, următoarele nume superbe: al sfintei Oringa, fecioară; al sfîntului Chelbe, episcop; al sfintei Vampira: al sfîntului Duminică, stareţ; al sfîntului Profit; al sfintei Prepedina, martiră; al sfîntului Barzanuf, soldat; al sfîntului Galmier, subdiacon, al sfîntului Crap, episcop; al sfintei Viola, fecioară şi martiră; al sfîntului Conon, duhovnic, al sfintei Specioasa; al sfintei Peria; al sfîntului Sîn, al sfîntului Lin şi al sfintei Gîsca...

Trebuie să subliniez că în calendarul lui dom'Ubu pot fi găsite, de asemenea, şi alte prenume de sfinţi şi de sfinte, care nu figurează în lista autorizată de legea din luna germinal, precum sfîntul Hodorog, sfîntul Maimuţoi, sfîntul Sparanghel, sfînta Chica, sfînta Macă, sfîntul Nisetru, sfînta Fufă, sfînta Plăcintă, sfîntul Pistol, sfînta Ţîşcă, sfîntul Diapazon, sfînta Flanelă, sfîntul Atent, sfînta Mutră...

În acest caz, fiecare aducea numele pe care le notase — după cum afirma — în cursul lecturii operelor înălţătoare. Care erau aceste

opere şi cine erau autorii lor? Îmi manifestam neîncrederea.

— Dar — argumenta Jarry — de vreme ce există un Chelbe, o Specioasă care-au ajuns sfinţi, de ce o Midie, un Maimuţoi, o Chică, o Plăcintă n-ar putea fi suiţi într-o zi pe altare?

Astfel, graţie acestei îndăzneţe, dar logice anticipări, almanahul nostru, omagiindu-i pe sfinţii din trecut, îi onora pe cei viitori.

Am ţinut mult să remediem o altă lacună deplorabilă privitoare la „chestiunea colonială". Cu alte cuvinte, almanahurile anterioare almanahului nostru nu suflau o vorbă despre ceea ce se petrecea în coloniile noastre. Insula mea natală îmi oferea tocmai la timp un amplu material pitoresc.

— Asta-i o tîmpenie! mi se spunea în general.

— Aş! riposta Jarry.

I se părea că înţelepciunea se aciuase în cugetele negrilor ale căror spuse i le relatam. O anumită remarcă a unuia dintre ei îl încînta.

Negrul cu pricina arăta spre panglica roşie pe care-o arbora cineva la butonieră:

— Asta ce funduliţă mic?

I s-a explicat că această panglică era un semn de onoare, de demnitate.

Şi negrul a răspuns:

— Pui onoare cu dignitate amîndoi într-un oală... Ai să vede dacă vine orez!

— Ce filozof antic — spunea Jarry — ne mai oferă asemenea subiect de meditaţie?

I-am mai povestit lui Jarry aventura care mi se-ntîmplase cu un „scump frate" negru.

Mătuşa Noémie mi-a spus întotdeauna că scrisul meu urît o să mă-mpiedice să-mi croiesc drum în lume. Aşa încît, după ce mi-am dat bacalaureatul, am vrut să-mi perfecţionez, înainte de a pleca în Franţa, blestemata de caligrafie. M-am adresat Fraţilor călugări de la Şcolile creştine, călugări care aveau reputaţia că deţin secretul buclelor şi al parafelor

care făceau din elevii lor emulii celor mai buni caligrafi.

— Dar — m-a-ntrebat Fratele negru care m-a primit — ce studii aţi făcut?

— Sînt bacalaureat în litere, i-am răspuns eu nu fără mîndrie.

— Mai întîi de toate, cunoaşteţi formarea literelor alfabetului?

— ...

— O să vedem numaidecît. Vreţi să-mi spuneţi care sînt formele-mamă ale lui *a* mic?

— Păi, fireşte, *o* mic şi *i* mic.

Călugărul zîmbise.

— Văd. Mai aveţi încă multe de-nvăţat. Veniţi cu mine, vă rog.

M-a dus într-o colivie unde trăncăneau nişte papagali.

— *A* mic!... strigă monahul.

Zece papagali rostiseră în cadenţă:

— *A* mic este format din *c* mic, literă-mamă, şi din *i* mic, tot literă-mamă.

Ciudatul examen continua. Neobosiţi, papagalii enumerau „literele-mamă" şi literele care nu erau „litere-mamă". Pe scurt eram uimit şi mai ales, „încuiat".

Brusc, fratele mă-ntrebă:

— Care este rădăcina lui *Q* mare?

— *O* mare, literă-mamă, strig eu.

— *O* mare, care nu-i literă-mamă, m-a corectat una dintre păsări.

După mai multe întrebări de acelaşi fel, toate ruşinoase înfrîngeri pentru mine, ajungem la litera *t*.

— Este formată dintr-o bară verticală, tăiată la partea superioară de o bară orizontală, am rostit eu plin de siguranţă.

Un papagal alb, care cojea cu gravitate o ridiche de lună, îşi aţintise spre noi ochiul rotund şi rostise:

— *T* mic este format din *i* mic, literă-mamă. Prelungit în sus, este secţionat, în dreptul punctului, de o bară transversală.

Dezumflat cu totul, am socotit nimerit să schimb vorba.

— De ce — l-am întrebat eu pe călugăr — unii dintre papagali au la picior un lănţişor care-i leagă de stinghie, în timp ce alţii sînt liberi?

— Papagalii cu lanţ la picior, al căror aer meditativ nu se poate să nu-l fi remarcat, aşteaptă să fie duşi în curte unde copiii sînt în recreaţie: acolo, pe stinghiile lor, repetă toată învăţătura pe care au dobîndit-o de la noi. În felul ăsta, repetate şi răsrepetate întruna, lecţiile ajung să le intre in cap ţincilor şi să se-nşurubeze chiar şi-n capetele cele mai tari. Cît despre papagalii pe care-i vedeţi dîndu-se-n leagăn, aceştia sînt cei tineri a căror instrucţiune nu e completă încă. Dar. distrîndu-se. continuă să-nveţe, educaţi de cei mai în vîrstă, pină-n ziua in care cunoştinţele lor le dau dreptul la lănţişor şi la stinghia de repetiţie.

Un papagal tînăr, care se legăna, strigă dintr-o dată:

— *O* mic, literă-mamă...

— Care nu e literă-mamă... l-a corectat un papagal bătrîn, năpustindu-se spre neatent şi dîndu-i un cioc zdravăn în cap.

— Zău — i-am spus călugărului, doritor şi eu să-mi desăvîrşesc instrucţiunea — dacă într-o bună zi aveţi un profesor din ăştia în plus...

Dar călugărul mă-ntrerupse repede:

— N-avem destui, domnule! Mai întîi, ne cer familiile care vor să-şi pună cu burta pe carte copiii rămaşi în urmă. Pe deasupra, noi îi aprovizionăm oficial pe misionari. Pregătim, special pentru ei, monitori care le sînt cei mai preţioşi auxiliari.

— Şi suplinitorii ăştia rămîn totdeauna fideli la post? Nu încearcă niciodată s-o şteargă?

— Din cînd în cînd, da, cîţiva fug, atraşi irezistibil de chemarea pădurii. Dar, chiar şi acolo, în pădure, pot fi de cel mai mare folos. Aşa, de pildă, unul dintre fraţii noştri călugări

căzuse în mîinile canibalilor, care se pregăteau să-l frigă, cînd nenorocitul a auzit un papagal care psalmodia într-un copac:

— *A* mic, literă-mamă... *A* mic, literă-mamă...

— *A* mic nu-i literă mamă! l-à corectat maşinal prizonierul al cărui cap ieşea din cazanul în care se frăgezea înainte de a fi prăjit.

Dialogul între călugăr şi pasăre continuase. Înspăimîntaţi, canibalii se prosternaseră în faţa captivului şi-l imploraseră să-i înveţe limba papagalilor. Şi uite aşa a fost izbăvit de frigare unul dintre fraţii noştri!

— Dar — am spus eu la rîndul meu — cîte ţinuturi mai sînt, în care misionarii n-au pătruns încă! De ce să nu folosiţi şi-n cazul ăsta papagali, care şi-ar învăţa la iuţeală neamurile? Aşa, treptat, treptat, toată lumea s-ar bucura de binefacerile învăţăturii...

Chipul interlocutorului meu se luminase:

— Grozavă idee! Am să i-o spun Fratelui nostru director!

Mi-am amintit halucinanta descriere a sfîrşitului lumii făcută de poetul Léon Dierx: ultimii supravieţuitori ai unei lumi întorcîndu-se în haos, papagalii zburau ici şi colo, împrăştiind în spaţiu cuvintele pe care le învăţaseră de la stăpînii lor: „Iubire! Glorie! Onoare! Libertate! Egalitate! Fraternitate!“ Mă gîndeam că papagalii călugărilor negri vor înlocui aceste adevăruri perimate cu adevăruri eterne: „*A* mic, care nu-i o literă-mamă, *o* mic, literă-mamă...“

Jarry mă ascultase, vădit interesat.

— Povestea dumitale cu papagali mi se pare destul de verosimilă. Dar să nu uităm că *Almanahul* nostru, adresîndu-se marelui public, nu trebuie să conţină nici măcar o umbră de neverosimil. Ca monitori, în locul papagalilor, să punem negrişori care vor sări dintr-o cutie cu arc...

Almanahul lui dom'Ubu a apărut fără numele tipografului, înspăimîntat, în ultimul moment, de îndrăznelile dinăuntru. A fost imitat de toţi colaboratorii *Almanahului*, atît autori, cît şi ilustrator. Nu mă puteam aştepta la un succes bănesc de pe urma unei cărţi dezavuate înainte de-a fi apărut. Ca să-i atrag pe cumpărători, am prezentat *Almanahul* drept o „ocazie“.

Tirajul de o mie de exemplare mă costase o mie de franci.

Am pus cîte un franc volumul. Numai Flammarion, de pe Boulevard des Italiens, a riscat să accepte „ferm“ cinci exemplare. Ceilalţi librari n-au consimţit să-l primească, nici măcar sub „condiţie“

Cum credeam că *Almanahul* nostru era dispreţuit din cauză că era ieftin, i-am dublat curajos preţul. Dar nici la doi franci nu s-au găsit mai mulţi amatori decît la un franc.

Trebuie să recunosc însă că *Almanahul lui dom'Ubu*, conceput în atmosfera din *Pivniţă*, realizat în entuziasmul momentului, nu prezenta într-adevăr interes decît pentru autorii lui.

Tipărirea o dată terminată, afară de cîteva exemplare, pe care mi le-am luat, întreaga ediţie a rămas la tipografie.

Într-o zi, mult mai tîrziu, un librar a venit să mă-ntrebe cîte exemplare mai aveam din *Almanahul lui dom'Ubu*.

— Cred că vreo nouă sute.

— Cumpăr tot, cu opt franci bucata.

Dau fuga la tipograf. Se mutase fără să-şi lase noua adresă. După multă alergătură, am ajuns să dau peste unul dintre foştii lui salariaţi. Asta ca să aflu că tipograful murise.

— Aveam la el — spun eu — o lucrare care aştepta să fie livrată...

— Nu-mi aduc aminte decît de-o carte în coli, de unul pe nume dom'Ubu... ceva care de altfel, era complet tîmpit... Ca să evităm cheltuielile de depozitare am dat totul la topit...

XIII. RĂZBOIUL ŞI EPOCA DE DUPĂ RĂZBOI

Apărarea Parisului. Război şi birocraţie. Pictura la mare cinste.

În iulie 1914, aşteptam de la Berlin un pastel de Degas pe care-l trimisesem spre vedere — a cărui întoarcere îmi fusese anunţată de corespondentul meu — cînd, în locul tabloului, mă trezesc cu următoarea telegramă: *Împărat autorizează cumpărarea Degas de Galeria naţională.*

Trebuie să vă spun că pînă atunci împăratul Wilhelm avusese doar păreri preconcepute despre pictura franceză modernă. Numai cu mare greutate obţinuse *Galeria Naţională* autorizaţia de a accepta operele de Degas, de Renoir, Monet etc. pe care i le oferiseră mecenaţii berlinezi. Faţă de acest interes subit pe care îl arăta împăratul pentru un tablou francez, cu greu îmi puteam închipui, oricît de grave ar fi evenimentele, că „Seniorul Războiului" se pregătea să ne atace, aşa încît, aşteptînd încheierea tranzacţiei, am acceptat ca tabloul să rămînă la Berlin. Aveam să aflu mai tîrziu că împăratul Wilhelm nu se apucase nicidecum să aprecieze operele lui Degas, dar că, în ultimul moment, un cumpărător pusese ochii pe tablou, iar corespondentul meu recursese la această stratagemă pentru a nu trimite pastelul înapoi. Pe scurt, eu credeam sus şi tare în pace. De aceea, peste cîteva zile numai, care nu mi-a fost mirarea cînd, trecînd prin faţa poştei de vizavi de magazinul meu, pe un mic afiş scris de mînă

am citit aceste cuvinte: „S-a decretat mobilizarea generală". Trecătorii se strînseseră în grupuri.

Cînd Parisul ameninţat a început să se golească de locuitori, eram îngrijorat de soarta unui prieten al meu care avea nevastă şi unsprezece copii. El trecuse de vîrsta mobilizării şi cum avea o locuinţă la ţară, ducîndu-mă pe la el să mă interesez ce mai face, n-aş fi fost prea surprins dacă n-aş fi găsit pe nimeni. Dar prietenul meu era acasă. L-am găsit în cămaşă, în salon, antrenîndu-se la *punching-ball.*

— După cum vezi — îmi spune el — îmi refac muşchii ca să mă înrolez.

Părăsindu-l pe acest erou, am văzut, pe trotuar, un băieţel plîngînd. Întîmplările de pe stradă m-au atras totdeauna, iar copiii mă interesează foarte mult. M-am apropiat de el, vorbind cum vorbesc puştii care se-ntîlnesc prima oară.

— Cum zici că te cheamă?

— Tata şi mama îmi zic Charles, dar la şcoală, ceilalţi îmi zic „Linsul".

— Ei, „Linsule", de ce plîngi?

— Din cauza băcanului nostru. Cînd băcanul a plecat la război, bunicul a spus că tipu' ăsta trebuie să fie neamţ şi că el cu nişte prieteni are să dea o raită prin prăvălia lui şi are să ne-aducă peştişori în cutie şi mazăre în borcan. Dar băcăneasa a avut oarecare bănuială şi a chemat sticleţii...

— Învăţătorul a ştiut de povestea asta? Aşa vă învaţă el?

— Azi-dimineaţă învăţătorul ne-a învăţat iepurele...

— A! Ce e cu iepurele?

— Iepurele este un vertebrat, un mamifer, un ierbivor.

— Şi ce este un vertebrat?

— Asta nu mai ştiu... domnul nu ne-a spus... dar ştiu la istorie.

— Şi ştii cine guvernează în Franţa?
— Regele.
— Regele... Ce rege?
Fără să ezite copilul a răspuns:
— Carol Magnul!
— Ai luat premiu?
— Da: premiu-ntîi la istorie şi premiul doi la educaţie cetăţenească.

Întorcîndu-mă acasă, văd un taxi dînd buzna pe trotuar. Şi iată că recunosc, în şofer, un maseur care, cu cîtva timp mai înainte, venea la mine pentru o scrîntitură pe care mi-o făcusem. Într-o dimineaţă, îmi spusese:

— Să nu mai contaţi pe mine, domnule Vollard. N-au să mă mobilizeze numaidecît, dar am să mă prezint voluntar. Vă daţi seama că, dacă nu mă grăbesc, camarazii au să ocupe toate locurile de pe front, iar pe mine au să mă lase în spatele frontului.

Nu m-aşteptam să-mi revăd maseurul şofer de taxi.

— Ce dracu faci pe-aici? l-am întrebat eu. Te credeam pe front.

— Păi da, domnule Vollard; dar încă nu ştiam eu ce-nseamnă războiul! Acum trei zile, ieşisem cu cîinele portăresei ca să-şi facă nevoile cînd, deodată, începe ceva să păcăne pe deasupra noastră. Toto se-apucă să urle de parcă-l spintecai; într-un cuvînt, un proiectil îi tăiase coada. Se duce glonţ acasă. Eu o iau la picior în urma lui şi dau buzna în pivniţă mai mult pe fund. Toto îi şi dusese stăpînă-si în gură sfîrcul de coadă şi se uita la noi de parcă ne-ar fi luat martori pentru ceea ce i se întîmplase. Nevastă-mea era cu ochii plini de lacrimi. „Ascultă, Jules — zise ea — nu trebuie să pierzi nici un minut. Du-te repede să te-nrolezi, că dacă te duci voluntar, ai să-ţi poţi alege arma." După cum vedeţi am ales automobilul. Învăţ să conduc.

Nu m-am putut opri să nu-i povestesc omului meu că tocmai mă despărţisem de tatăl a

unsprezece copii, care, absolvit de orice obligaţie militară, îşi întărea muşchii ca să se poată bate. Dar fostul maseur mi-a răspuns cu vioiciune:

— Pentru că prietenul dumneavoastră n-a văzut nici un avion aruncîndu-i porcării în cap şi nici sîngele care a curs de la fundul lui Toto... Dar trebuie să mă grăbesc, că dau examen de şofer săptămîna viitoare.

Despărţindu-mă de el, m-am dus, ca o mulţime de parizieni, să văd lucrările de apărare ordonate de autorităţile militare. De exemplu, pe lîngă Porte de Montrouge, pe unde mă purtaseră paşii, grilajele fuseseră prevăzute cu o îmbrăcăminte de tinichea — în chip de pavăză — în care un copil bătea darabana, ca să se distreze. Iar mama, uitîndu-se drăgăstos la progenitura ei, spunea: „Acum sîntem liniştiţi în privinţa ghiulelelor...". „Împotriva ghiulelelor mai e o şmecherie pe care o făceam noi în 70 — afirmă un măturător bătrîn care venea cu două căldări pline cu apă. Umpli cu apă un hîrdău: apa atrage obuzele şi le-mpiedică să explodeze!"

Deci, pe deplin liniştit, am cumpărat de la un precupeţ nişte piersici de Montreuil, care se găseau din abundenţă la Paris, de cînd expedierea în Anglia devenise foarte dificilă. Acesta a fost unul dintre primele efecte ale războiului: piersici de Montreuil cu douăzeci de centime! Savurînd fructele, mă uitam la mijloacele de apărare ale Parisului. Văzînd că drumurile care duceau spre Capitală erau barate cu trunchiuri de copaci şi cu ramuri groase, ascuţite la capete, m-am mirat că partea în formă de ţeapă era îndreptată spre Paris; dar lovindu-mă de o asemenea ramură, am ghicit că era vorba de un şiretlic de război. Dacă inamicul reuşea totuşi să intre în oraş, ar fi fost azvîrlit peste aceste dispozitive tăioase. Am băgat de seamă, în afară de asta, că în locurile unde nu erau trunchiuri de copac, soldaţii să-

pau tranşee sub conducerea unui plutonier de geniu...

Tranşeele aveau să se dovedească mai tîrziu un mijloc de apărare mai eficace decît trunchiurile de copac şi decît ramurile. În orice caz, noaptea, acestea redeveneau mai utile.

— Înţelegeţi — explica un cetăţean pe întuneric — primul rînd al cotropitorilor are să se-mpiedice de obstacolul pe care nu-l vede; al doilea rînd are să vină de-a berbeleacul peste primul, al treilea peste al doilea şi aşa mai departe... Şi-n felul ăsta, căzînd unii peste alţii, au să fie cu toţii la pămînt!

Curînd de tot aveam să experimentez eu însumi cît de mult te intimidează, chiar în plină zi, un obstacol de-a curmezişul drumului.

Închizîndu-mi, încă din prima zi de război, magazinul, am părăsit Parisul pentru a merge în cătunul Home, care ţinea de Varaville, unde aveam o casă.

Ca s-o iei pe drumul cel mai scurt, cînd vii de la Paris, trebuie să cobori la Cabourg. Mai faci un kilometru şi ajungi la Home. Mă îndreptam într-acolo pe jos cînd văd, în mijlocul drumului, o tărăboanţă de care era agăţat următorul anunţ: „Vizaţi-vă permisele de trecere la control, la stînga". Am obiceiul să respect orbeşte orice dispoziţie. Aşa se face că, într-o zi, citind pe un perete, în momentul cînd să urc o scară: „Ţineţi umbrela dincolo de balustradă", fără să mă gîndesc că această recomandare era valabilă numai pentru zilele ploioase, am ţinut umbrela pe marginea scării şi... am spart un bec de gaz Auer. Pe scurt, la Cabourg, în loc să ocolesc pur şi simplu tărăboanţa şi să-mi văd de drum, m-am îndreptat către un fel de şopron unde trei indivizi, însărcinaţi cu vizarea permiselor de trecere, jucau cărţi. Purtau nişte caschete cu galoane asemenea celor ale portarilor de hotel. Aceste galoane — ştiţi cît respect mi-au inspirat totdeauna — m-au intimidat deşi am recunoscut numaidecît pe doi dintre jucători. Vara trecută,

lucraseră într-o grădină vecină cu a mea, şi cînd treceam pe lîngă ei, mă onorau cu un „bună ziua, domnule Vollard", cordial şi îndatoritor. Şefului biroului — căci atribuisem acest titlu celui mai galonat — a început să-mi pună întrebări. M-a întrebat numele şi prenumele, ale mele, ale mamei şi ale tatei, dacă eram însurat, cîţi copii aveam, deşi îi spusesem că sînt celibatar.

Un pic enervat, am zis:

— Bine, dar mă cunoşti! Nu lucrai dumneata în grădina domnului Duchâtel...

— Da, vă cunosc în calitate de domnul Vollard din vreme de pace, dar acum sîntem în vreme de război... Permisul dumneavoastră?

M-am întrebat după aceea dacă nu cumva erau nişte impostori, dacă erau cu adevărat funcţionari... Nu m-am mai îndoit însă, cînd, mai tîrziu, am avut de-a face cu cei mai autentici slujbaşi ai Administraţiei. De exemplu, acel comisar special pe care — în timp ce verifica paşaportul unei doamne de la Crucea-Roşie, care se ducea în Elveţia — l-am auzit spunînd:

— Văd că sînteţi măritată. Vă lăsaţi aşa bărbatul la Paris şi vă duceţi să vă plimbaţi în străinătate? Ce căutaţi în Elveţia?

— De ce mă-ntrebaţi? Actele mele sînt în regulă, da sau nu?

— În regulă sau în neregulă, am dreptul să reţin pentru informaţii mai amănunţite călătorii a căror situaţie nu mi se pare clară...

La urma urmelor, poate că funcţionarii noştri se-ntreceau în grosolănii şi în chichiţe ca să ascundă lipsa noastră de combustibil şi ca să le taie astfel oamenilor cheful de a călători.

*

În timpul războiului, l-am văzut pe un prieten al meu, soldat la serviciul auxiliar în Ministerul Informaţiilor. Cînd am intrat eu în birou, el vorbea la telefon: „Daţi-mi Ministerul de Război... cu colonelul cutare!... Ministerul

de Război?... Aici Ministerul Informaţiilor..." Şi continuase pe un ton mai ridicat: „Ministerul este foarte mirat că nu ni s-a trimis încă soldatul cutare, ale cărui cunoştinţe tehnice ne sînt indispensabile..."

— Dar — zic eu — e muncă, nu glumă, să stai aici şi să telefonezi tot timpul.

— Între noi fie vorba, am telefonat pentru interesele mele personale. Tehnicianul pe care-l cerem este băcanul meu. Toate merg alandala în prăvălia lui de cînd a plecat.

— Bine, dar ca să-l faci pe omul dumitale să vină, nu trebuie să-l ceară şeful serviciului?

— Bineînţeles. Numai că... atunci cînd îi dau corespondenţa la semnat, îi spun şefului: „Nu-i putem face în ruptul capului pe cei de la Război să ni-l trimită pe cutare..." Iar şeful îmi răspunde: „Cere, dragă; cere; că dacă s-o-ntîmpla să iasă ceva prost, de dumneata au să se lege..." În orice caz e tare bine la Paris, într-un minister, după ce ai fost în provincie şi la cazarmă... Pleaşca asta i-o datorez comandantului al cărui secretar am fost la Rennes. Într-o zi, consultînd un dosar, tuna şi fulgera, în gura mare, împotriva unui soldat care cerea permisie pe motiv de salpingită (sic): „Ticălosul ăsta n-are decît să anunţe că e bolnav!"

— Iertaţi-mă, domnule comandant — zic eu —, dar nevastă-sa e bolnavă, nu el.

— Adevărat — zice el — citind din nou cererea de permisie. Dar de unde ştii asta?

De pomană i-am explicat eu că salpingita e o boală de femei, nimic nu i-a putut scoate din cap ideea că-i umblam prin hîrtii. Şi, ca să scape de mine, mi-a făcut vînt la Paris.

În momentul ăsta, intrase în birou o dactilografă măruntică. Prietenul meu îi întinsese port-ţigaretul: „O ţigară?" Fata luase una şi trăgînd un fum spusese: „Cel puţin ăsta-i tutun adevărat. Nu ca rujul de buze. De cînd a început războiul numai ciurucuri... Se pare că înainte venea de la nemţi". După ce a plecat i-am spus prietenului:

— N-arată rău, mititica.

— Da, e o dactilografă pe care am reuşit s-o aduc în serviciul meu. Descoperisem o cameră cu o masă şi cu un covor verde pe jos. Nimeni nu se servea de ea. Am pus patru scaune şi am făcut din ea un birou. Apoi m-am dus la şef: „N-avem dactilografă..." Cînd ai un birou aranjat îţi consolidezi situaţia. Am un amic care, uite aşa, din simplu manutanţier a ajuns judecător la tribunalul arbitral mixt. Asta zic şi eu baftă!...

Mi-a atras atenţia mimica unui planton care se-nvîrtea într-un picior repetînd fericit:

— N-au pus ei laba pe piciorul meu.

— Cine sînt „ei"? am întrebat eu uimit.

— Doctorii cu patru galoane care voiau să mi-l taie... Aveam cangrenă gazoasă la un picior. La salon era un savant de la Institutul Pasteur, doctorul Wimberg. Inventase un ser care vindecă asta cît ai clipi. Dar doctorul ăsta avea doar grad de locotenent şi, prin urmare, îi era interzis să vindece un picior condamnat de cei cu patru galoane. Pe scurt, era să-mi taie piciorul, cînd, speriat desigur de numărul mare de pensii pe care trebuia să le dea mutilaţilor, guvernul, păsîndu-i prea puţin de principii şi de ierarhie, de dracu' şi de tat-su, le dăduse, fără să-ntrebe pe nimeni, la cei cu două, la cei cu un galon şi chiar la cei fără nici unul care puteau să vindece fără să taie, cele patru galoane care le dădea dreptul ăsta.

Plecînd de la Ministerul Informaţiilor, am trecut pe la Ministerul de Război, unde trebuia să văd un şef de serviciu. Ajungînd înainte de ora la care acesta venea la birou, m-am uitat la oamenii care umblau încoace şi încolo prin vestibulul unde completai o fişă spunînd care era motivul vizitei. Un sergent primea hîrtia pe care i-o întindeai pentru a fi transmisă destinatarului.

Întîlnindu-l acolo pe contele Comminges, i-am spus:

— Ia uitaţi-vă cu ce aer amabil îi dă colonelul ăsta fişa „recrutului“ care face pe ajutorul.

— Pentru că de-un soldăţel ca ăsta depinde să fii anunţat numaidecît.

M-am dus şi eu să predau fişa. Întorcîndu-mă, l-am văzut pe contele de Comminges zîmbind:

— A! domnule Vollard — zice el — dacă te-ai fi văzut întinzînd fişa! Erai şi mai amabil decît colonelul de adineauri.

*

Cînd a izbucnit războiul, se spune că preşedintele Salonului de Toamnă, domnul Frantz Jourdain, exclamase: „În sfîrşit, s-a zis cu cubismul!“ Dar, ca şi celelalte genuri de pictură, cubismul n-avea să sufere nimic de pe urma evenimentelor! Repede s-a văzut că în vreme de război orice putea ajunge obiect de speculă. Auzind ce salturi făceau preţurile tablourilor, speculanţii de război s-au gîndit că şi pictura putea fi la fel de productivă ca şi camembert-ul, ca vinul sau ca fierăria.

Într-o dimineaţă, bate cineva la uşă. Intră un individ ţinînd în mînă un prospect cu cărţile pe care le editasem şi se interesează dacă-mi mai rămăseseră exemplare pe „chine“ şi pe „japon“. Unele se epuizaseră. Propunîndu-i exemplare pe hîrtie velină, s-a strîmbat. „Ştiţi, prietenii mei nu admit decît hîrtie de lux“.

L-am întrebat dacă pasiunea lui pentru cărţi era mai veche.

— Pasiune!... Pasiune!... zice el.

Şi a continuat:

— Cîte cărţi de lux trebuie să ai ca să fii considerat mare bibliofil? Dar colecţionar ce vrea să-nsemne, la drept vorbind?

I-am lămurit sensul acestui din urmă cuvînt.

— Dacă eu am o mulţime de cărţi scumpe, sînt colecţionar-bibliofil?

I-am confirmat presupunerea. A părut foarte măgulit şi, căpătînd încredere, mi-a spus povestea lui.

— Lucram într-un mare restaurant, curăţam cartofi, cînd mă-ntîlnesc cu un amic de pe vremea cînd eram amîndoi negustori ambulanţi de mărunţişuri. Mi-a spus că el ajunsese furnizorul armatei şi mi-a propus să intru în combinaţia lui. Am lăsat bucuros cartofii.

— Ştiaţi ce cumpăraţi?

— Ei asta-i! În anii aceia, ştiţi foarte bine că totul era să ţi se facă reducere. Eu aveam un truc al meu. Cînd mi se prezenta marfa mă prefăceam că sînt nehotărît. Ziceam „Mda! Mda!“ Eram sigur că-mi mai lasă din preţ. Meseria era bună şi am făcut parale. Şi cînd ai bani îi faci să ruleze, nu-i aşa... Am amici care cumpără „perluţe“ la „puicuţe“. Eu sînt pentru lucruri care aduc cîştig... pentru şmecheriile care cresc la preţ... tablouri, cărţi.

O asemenea stare de spirit explică, în parte, cum au avut cele patru licitaţii Degas atîta succes. Socotind la un loc tablouri, desene, schiţe, erau cam două mii de bucăţi!

În timpul uneia dintre licitaţii, explozia obuzelor făcea să se cutremure tavanul de sticlă al sălii Georges Petit, dar licitaţia continua. S-a întîmplat chiar ca o pînză, adjudecată şi întoarsă cu faţa la perete, să continue să „urce“. În momentul acela a năvălit în sală un trecător şi a strigat: „Frontul s-a restabilit!“

Trebuie amintit că din vînzarea atelierului lui Degas s-au obţinut douăsprezece milioane de franci — şi nu erau franci devalorizaţi!

Entuziasmul pentru pictură n-avea să scadă după război. Lumea a continuat şi mai mult să cumpere şi să vîndă. Galeriile răsăreau ca ciupercile. Pe unele străzi, fiecare prăvălie era o vitrină de negustor de tablouri. Nu mai vorbesc de traficanţii la domiciliu. Într-o zi, cineva mi-a arătat pe stradă o cuconiţă care trecea cu nişte pînze la subţioară. Plîngîndu-se

că veniturile bărbatului ei nu-i permiteau să țină două servitoare, cineva îi spusese: „Cu nimic nu cîștigi mai mulți bani în ziua de azi decît cu meseria de negustor de tablouri". Un prieten al casei, avînd încredere în priceperea doamnei, îi dăduse cu împrumut cîteva mii de franci cu care aceasta cumpărase, la licitația Kahnweiler, un mare număr de pînze cubiste care, în momentul acela, scăzuseră foarte mult la preț, dar care în curînd aveau să crească din nou. De pe urma acestei trebi a avut și a două servitoare, apoi mașină și zi de primire.

În timp ce pînzele urcau și iar urcau la preț, iar faima recentă a vameșului Rousseau incita amatorii să descopere pictori printre cei care nu erau pictori de meserie — un negustor de cartofi prăjiți sau un cizmar — am văzut cîțiva descoperitori „mizînd" pe un anume Bambon sau cam așa ceva, un negustoraș de fiare vechi de la hala de vechituri, care se apucase de pictură. Vindea tablourile după mărime, ceea ce făceau de altminteri și unii pictori celebri. Pentru ca să vă faceți o idee despre conștiința lui profesională, într-o zi cînd un amator venise să-și aleagă cîteva dintre pînzele cele mai recente ale lui Bambon, acesta, punînd una de o parte, spusese:

— La asta vă fac o reducere. Nu pot, în mod cinstit, să v-o dau la același preț cu celelalte. Nu e la fel de proaspătă, am pictat-o acum cel puțin doi ani.

Dar un cofetar din Pontoise, un oarecare Murer — care se lăsase și el de meserie ca să ia paleta în mînă — nu era de părere că o pînză își pierde din valoare învechindu-se. Impresioniștii, Renoir, Pissarro, Monet etc. mergeau la cofetăria lui. Fusese martor al luptei lor, apoi al succesului lor care abia începea. Într-o zi, Renoir, care venise să cumpere un pateu, îl găsise punînd obloanele la prăvălie.

— M-am săturat de meseria asta de bucătar. Sînt un nătărău c-am așteptat atîta timp ca să mă apuc de pictură. Vedeți, un pateu care nu s-a vîndut, trebuie să-l dai cu preț scăzut, pe cînd un tablou nu pierde nimic, ba chiar poate să cîștige cu timpul...

Un loc cu totul special printre confrații mei trebuie să-i fie rezervat lui Paul Guillaume. Înainte ca arta neagră s-ajungă la mare cinste, Paul Guillaume își făcuse o colecție de fetișuri, interesîndu-se în același timp de artiști puțin cunoscuți încă. Așa se face că a descoperit pictori ca Modigliani, sau ca Soutine și că a contribuit în cea mai mare măsură să li se dea locul care li se cuvine. Nu vorbesc de colecția lui particulară în care puteai admira pînzele cele mai revelatoare ale lui Matisse, Derain, Henri Rousseau, Picasso... Murind prematur, a trecut ca un meteor.

Domnul Étienne Bignou este un alt mare animator al picturii impresioniste. Dimineața, este la Londra; seara, deschide o expoziție la Paris; a doua zi, ia vaporul sau avionul pentru New York. Dacă ar fi după el, nu s-ar duce nicăieri și s-ar culca la ora nouă în fiecare seară, dar cutreieră tot timpul lumea pentru că este atras, ca de un magnet, peste tot unde este un tablou de văzut.

Pe măsură ce negustorii de tablouri prosperau, aveau de suportat pretențiile din ce în ce mai mari ale pictorilor care voiau să participe la prosperitatea lor.

Într-o zi, m-am întîlnit pe stradă cu un confrate de-al meu care mi-a spus:

— Vin de la cutare (vorbea de unul dintre „mînjii" lui). Nici nu s-a împlinit anul de cînd a trebuit să-i cumpăr un Talbot, iar acum pretinde un Packard...

Am avut ocazia să mă duc pe la acest coleg cîteva luni mai tîrziu:

— Domnul A. e în birou? l-am întrebat eu pe secretar.

— Picaţi într-un moment prost, domnule Vollard! Patronul e într-un hal... acum a plecat X de-aici.

Numele ăsta mi-a amintit că era vorba de omul cu Packardul.

— Închipuie-ţi, a intrat ca o vijelie! Fără să spună un cuvînt, s-a repezit, cu un brici în mînă, la un *Nud* făcut de el. Uită-te ce-a mai rămas din tablou!... zdrenţele astea. O pînză, domnule Vollard, pentru care am refuzat şaptezeci şi cinci de bancnote! „Tabloul ăsta nu mai e demn de reputaţia mea!" a strigat el luînd o bucată din pîntecele femeii, ca să fie sigur că pînza n-are să poată fi recondiţionată. Toate astea, după ce ne-a costat un Packard! Un pictor care, nici nu sînt trei ani de-atunci, îi spunea patronului: „Puteţi conta pe veşnica mea recunoştinţă".

Fusesem apucat şi eu de febra generală. Într-o zi, trecînd prin faţa vitrinei unui negustor, văd o *Catedrală* semnată Utrillo, un nume care-mi era necunoscut.

— Ei! îmi zic eu — uite un pictor pe care să-l lansez.

Intru şi întreb de preţ:

— Cincizeci de mii de franci...

Am aflat în felul ăsta cît făcea o operă a acestui Utrillo ale cărui pînze, cu puţini ani mai înainte, după cum am aflat, nu se vedeau decît agăţate afară pe la anticarii de pe boulevard de Clichy.

Mi-a scăpat, de asemenea, un alt artist, Modigliani. M-am tocmit, într-o zi, pentru o pînză de-a lui, deşi nu eram prea entuziasmat de figurile acelea cu gîturi lungi care păreau întinse.

— Face oare trei sute de franci? mă-ntrebam.

După război, trecînd pe rue de la Boétie, am zărit un *Nud* de acest artist, care amintea graţia cam manierată a unei stampe japoneze. Ce piele voluptuoasă! M-am gîndit: „Acum vreo patru ani, cele mai mari tablouri de Modigliani erau cotate la trei sute de franci. E mare lucru „dacă mi se cer trei mii de franci pe pînza asta!"

— Cît costă? m-am informat.

— Trei sute cincizeci de mii. Dar avem o opţiune. Avem toate motivele să credem că samsarul care a luat-o lucrează în contul lui Mussolini!

În perioada de după război a început marea vogă a cafenelelor de pe bulevardul Montparnasse. Pe terasă, înăuntru, vedeai noile grupuri de pictori şi modelele lor. Nici o legătură între noul şi vechiul Montparnasse. Nici urmă din artistul cumsecade, fumîndu-şi pipa în faţa unei halbe cu guler şi anunţînd plin de bucurie: „Merge treaba, am un tablou în vitrină în strada Laffitte". Cît de caracteristică este, pentru epoca aceea, o anecdotă pe care o ştiu de la Guillemet! Într-o zi, ducîndu-se la Corot, al cărui elev era, acesta îi spusese: „Cum! Zici că un amator ţi-a dat treizeci de galbeni ca să-i cumperi două tablouri şi că dacă n-aş fi Corot mi te-ai adresa mie? Bine, dragă, dar treizeci de galbeni sînt o sumă... O s-alegem numaidecît două pînze pentru acest mecena".

În acest turn Babel care era Montparnassul, unde majoritatea pictorilor nu calcula decît în dolari, în piaştri, pesetas, coroane, lire sterline, cît de mult se deosebeau de înaintaşii lor ca Bonnard, Denis, Derain, Matisse, Picasso, Rouault, Roussel, Vlaminck, Vuillard... care pictau în primul rînd pentru bucuria de a picta!

Dar cît este de greu să lucrezi cu plăcere cînd totul te-mpiedică să lucrezi în linişte! Se „repeziseră" la pictură nu numai snobii şi profitorii ci şi unii colecţionari pasionaţi, care îi hărţuiau pe artişti cu aceeaşi înverşunare. Singurul mijloc de-a scăpa de această conjuraţie era să fugi. Să fugi departe. Să evadezi spre locuri unde nu ajunge trenul. Dar vai! chiar satele cele mai depărtate nu sînt la adăpost de incursiunile automobilelor, iar pictorul, abia instalat, era dibuit în refugiul unde se credea de negăsit.

Degeaba punea artistul — ca să-şi asigure un adăpost liniştit — la intrarea locuinţei lui tăbliţe pe care scria: „capcane pentru lupi" sau „cîini răi", lumea găsea totdeauna un mijloc de-a pătrunde cu de-a sila. „Domnule — spunea servitoarea — sînt nişte domni foarte bine la poartă; îi dau zahăr lui Black..."

Pe urmă, cum să bănuieşti un şofer care vine să-ţi ceară ajutor din cauza unei pane de maşină? După ce l-ai ajutat, ai să vezi o cucoană coborînd din limuzina somptuoasă, insistînd să-i mulţumească pictorului pentru serviciul pe care i l-a făcut. Bineînţeles, tot din întîmplare, a aflat că „maestrului" Renoir îi datorează faptul că-şi poate continua drumul. Şi cum ea ştie că Renoir spunea că nimic nu e mai greu decît să pictezi alb pe alb, din întîmplare toată îmbrăcămintea cucoanei va fi albă, de la pălărie pînă la pantofi. Iar Renoir, entuziasmat va spune: „Chiar că n-am noroc: văd şi eu o dată un portret bun de făcut, şi atunci trebuie să-mi plece modelul". Dar tot din pură întîmplare se face că doamna e în vilegiatură pe acolo pe-aproape. Se oferă bucuros să revină „foarte fericită de a-i fi, la rîndul ei, utilă maestrului". Pe scurt, înainte de a urca din nou în maşină, este fixată ziua de poză; şi după portret, va urma un buchet de flori pe care l-a dorit, un peisaj „care să-i amintească, la Paris, măslinii aceia argintii care-i plac atît de mult..."

Este tipică aventura celor doi gentelmeni care au debarcat într-o zi la Cagnes.

— Acum trebuie s-ajungem la Renoir! zice unul.

— Aş da bucuros o mie de franci cui ne-ar introduce — declară celălalt.

— Vorbiţi serios? întreabă un individ care-i auzise. Eu îl cunosc foarte bine pe domnul Renoir.

Într-adevăr îl cunoştea foarte bine pe Renoir, dar numai din vedere. Pe scurt, după ce încasează frumos cei o mie de franci, îi conduce pe gentlemeni la pictor şi cînd acesta, pe care îl anunţase servitoarea, soseşte ca să vadă ce vor de la el, omul nostru spune imperturbabil:

— Domnule Renoir, vi-i prezint pe domnul cutare şi pe domnul cutare...

După care şmecherul o şterge.

Ca să scape de nepoftiţii care veneau să-l plictisească pînă la Cagnes, singurul mijloc al lui Renoir era să spună că este plecat; dar într-un sat, eşti totdeauna găsit. Tot la Paris poţi scăpa cel mai uşor de vizitatori. Mi-aduc aminte cînd aflîndu-mă odată acasă la un artist, l-am văzut deodată pe băieţelul acestuia fugind spre vestibul şi întorcîndu-se cu pardesiul, cu bastonul şi cu pălăria tatălui. M-am mirat. „N-ai auzit? îmi spune pictorul. A sunat la uşă. Poate că e o vizită pentru nevastă-mea, dar poate fi şi vreun amator care vine pentru mine."

Ce contrast în comparaţie cu epoca dinaintea războiului, cînd oamenii de lume nu încercau deloc să facă pe cunoscătorii, ba chiar pe speculanţii, şi care erau ignoranţi cu simplitate!

În vremea cînd a fost furată de la Luvru *Gioconda*, am recunoscut într-o zi, o doamnă, o cunoştinţă de-a mea, oprită în faţa unui chioşc.

— Cine-i Mona Lisa asta? mă întreabă, arătîndu-mi o gravură care înfăţişa un portret de bărbat cu acest titlu: *„Soţul Monei Lisa"*.

— Bine... dar e Gioconda!

— Gioconda?

— Ştii, capodopera lui Leonardo da Vinci!

— Leonardo da Vinci?

— N-ai fost niciodată la Luvru?

— Cum să nu! De foarte multe ori, chiar acum vin de la expoziţia de albituri [1].

N-am insistat.

Era o persoană în legătură cu care, la o masă din Pivniţă, Forain îmi spusese: „Dacă vrei

---

[1] Doamna credea că Vollard se referă la magazinul universal *Le Louvre*. (n. tr.).

să-mi faci o plăcere, aşază-mă alături de doamna Z. Îmi place s-o aud vorbind... E spirituală..."

Doamna Z. avea şi gust. Am întîlnit-o, altă dată, în salonul unor prieteni, într-o conversaţie foarte animată cu un membru al Academiei de Belle-Arte, care avea un aer cam rezervat, de lord englez.

— Vorbeam cu domnul ăsta despre pictură — îmi spune ea după ce-i plecase interlocutorul. Îi spuneam că-mi place foarte mult tabloul din anticameră cu *Femei la scăldat.*

Era o acuarelă de Cézanne şi mi s-a părut nepotrivit s-o întreb care erau motivele pentru care-i plăcea, dar întîlnindu-l peste cîtva timp pe academician i-am spus:

— Aveaţi o vecină încîntătoare în salonul familiei X...!

— Ce ochi de pictor are femeia asta frumoasă! Datorită maniei pe care o am de a vorbi tot timpul despre meseria mea, am întrebat-o: „Vă place pictura?" „Cînd îmi scoteam paltonul în antreu — mi-a răspuns ea — am văzut un tablou cu *Femei la scăldat*... Foarte frumos". „Cum! Tabloul ăla care parcă e o bucată de brînză din care ies viermi mari albi!" — am exclamat eu ca un neghiob bătrîn.

În faţa acestei aprecieri cu privire la el însuşi, m-am crezut dator să protestez.

— Taci din gură... Ai despre pictura mea o părere şi mai proastă. Dar — continuă academicianul — vecina mea mi-a răspuns: „Mie îmi mîngîie privirea ca o faianţă frumoasă". Ei bine, vorbele ei mi-au deschis ochii asupra lui Cézanne. Acum, cînd stau la şevalet, în faţa micuţelor mele fese roz, a sînilor mei ca nişte balonaşe, toate mizeriile astea mulţumită cărora am intrat la Institut... mi-e silă...

— Este un alt gen de artă — am insistat eu politicos.

— Ba e-o porcărie. Dar vreau să mă înnoiesc. Acum îi studiez pe Picasso şi pe Matisse pînă cînd am să mă apuc de Cézanne.

Un tablou de Cézanne, de Matisse, de Picasso nu este numai o încîntare pentru ochi; cîte avantaje îţi poate aduce, pe deasupra! Am cunoscut un bancher israelit care voia, cu orice preţ, să-l aducă la el acasă pe baronul Denys Cochin. În acest scop, crezuse că e foarte abil din partea lui să cumpere o proprietate lîngă cea a baronului. În ciuda tuturor încercărilor de a intra în relaţii cu vecinul său, n-a putut niciodată să scoată de la el mai mult decît o carte de vizită. Dacă ar fi fost în posesia doar a cîtorva tablouri de Cézanne, mai degrabă domnul Denys Cochin ar fi făcut primii paşi.

În alte cazuri, faptul de a avea o colecţie îţi poate aduce nu numai o relaţie folositoare, ci un profit serios. Într-o zi cînd mă aflam la un prieten, mic amator căruia mijloacele lui modeste nu-i permiteau să achiziţioneze decît schiţe, l-am găsit arătîndu-şi colecţia unui personaj cu aer protector.

— O! spune acesta la un moment dat — eu nu mă pricep deloc; dar n-ai să mă convingi niciodată că ce ai dumneata aici este pictură serioasă...

Intrase servitoarea:

— A venit cineva să-l anunţe pe domnul că prinţul de X... care a promis că vine la ora zece n-are să poată sosi decît la zece jumătate. Prinţul crede că asta n-o să-l deranjeze pe domnul.

La aceste cuvinte vizitatorul s-a speriat:

— Cum! Fratele regelui X... vine pe la dumneata?

— Da! Îi place foarte mult să vadă pictură modernă.

În acest moment m-am retras.

Cînd l-am revăzut, prietenul meu mi-a spus cu un aer radios:

— Cît îi binecuvîntez pe Cézanne, pe Matisse, pe Picasso! Ştii, domnul care era aici zilele trecute cînd m-a anunţat servitoarea că vine prinţul de X. După ce ai plecat mi-a spus:

„Ascultă, dragă, eu sînt un om dintr-o bucată. Ştiu că o iubeşti pe fiică-mea. Nu te-am încurajat niciodată să mi-o spui. Ei bine! bate palma!... Dă-mi voie să rămîn aici cînd vine prinţul. Aş fi atît de fericit să spun că am stat în *tête-à-tête* cu fratele unui rege! Bineînţeles, nu-ţi cer să mă prezinţi aşa deodată. Dar, de exemplu, n-ai putea să-mi spui în legătură cu tabloul ăsta care stă în umbră: „Tată-socrule dragă, vrei să mă ajuţi să-l dau jos? Vreau să i-l arăt prinţului de aproape..."

Iată un amator căruia colecţia lui i-a făcut rost de-o partidă bună.

Altă dată, un financiar avea să fie salvat datorită portretului pe care i l-a făcut un artist cu renume.

Eram în atelierul lui John Lewis-Brown cînd intră cineva care, luînd mîinile pictorului într-ale lui, îi spune:

— Ştiţi că m-aţi salvat în mod categoric de la ruină?

— Eu? zice artistul.

— V-aduceţi aminte că într-o zi v-am rugat să-l convingeţi pe Bonnat să-mi facă o schiţă de portret pentru zece mii de franci? Ce-aţi crezut despre treaba asta?

— Ce-am crezut? Mi-am zis: „Bogat trebuie să mai fie cineva ca să dea aşa zecile de mii de franci!"

— Ce-ai fi zis, dragul meu Lewis, dac-ai fi ştiut în ce situaţie mă aflam? Eram pur şi simplu pe drojdie. Eram gata dintr-o clipă într-alta să dau faliment cînd mi-a venit ideea cu portretul ăsta de Bonnat... Lovitură de teatru: cînd a citit lumea în *Figaro* şi în *Gaulois* că eminentul portretist al regilor şi al personajelor ilustre ale Republicii lucra la efigia „marelui bancher", îţi închipui cum le-a luat piuitul celor care se pregăteau să mă execute! Am găsit la iuţeală cîţi bani am vrut ca să-mi restabilesc situaţia financiară.

— Ei! zice Lewis-Brown, după ce plecase omul cu pricina, vezi la ce serveşte pictura?

— Da, văd. Ce aşteaptă ca să se folosească de prestigiul pe care ţi-l dă pictura cei care mînuiesc capitaluri, cei care lansează afaceri, chiar statele în deficit, în sfîrşit, toţi cei care au nevoie să recîştige încrederea publicului?

Urmînd pilda „amatorilor" pe care-i vedeau „stocînd" tablourile, aşa cum alţii pun în portofel valori pe al căror cîştig contează, negustorii, şi ei, încrezători într-o creştere continuă a preţurilor, îşi făceau rezerve şi cînd un trecător, momit de cutare sau cutare pînză expusă în vitrină, intra în magazin şi întreba:

— Cît costă *Clăile* astea de Monet?

— Nu sînt de vînzare.

— Dar tabloul ăsta de Derain?

— Nici ăsta nu-i de vînzare!

Atunci clientul, fără să se descurajeze, continua:

— Dar acest Matisse care este expus?

— Este tot din „colecţia particulară" a patronului.

Eu nu mergeam pînă acolo încît să refuz să vînd; dar e drept că felul în care înţelegeam atunci negustoria nu era de natură să-l facă pe client să cumpere. Într-o zi, un trecător a intrat în prăvălia mea:

— Cît costă astea trei studii de Cézanne?

— Aţi vrea să luaţi unul, două sau trei?

— Unul singur.

— Costă treizeci de mii de franci. La alegere.

— Dar dacă iau două?

— Optzeci de mii de franci.

— Nu înţeleg... Atunci toate trei cît ar face?

— Toate trei: o sută cincizeci de mii.

Vizitatorul meu era uimit.

— E cum nu se poate mai uşor de-nţeles— i-am spus eu. Dacă vă vînd un Cézanne, mai rămîn cu doi. Dacă vă vînd doi, mai rămîn cu unul. Dacă vi-i vînd pe toţi trei, nu-mi mai rămîne nimic... Înţelegeţi?

Omul meu era din ce în ce mai mirat. Deodată duce mîna la frunte:

— Mi-aţi dat o lecţie extraordinară.

Şi a ieşit în mare grabă. Trăsese concluzia, din nefericire pentru el, că în orice fel de negustorie, cu cît comanda e mai mare, cu atîta trebuie să creşti preţurile: iar el vindea încălţăminte.

Amatorii, ca şi negustorii, păstrîndu-şi cu mare grijă comorile, nu se gîndiseră la „criză". Ce departe sînt timpurile cînd cumpărătorii te implorau!

Mi-aduc aminte de acel american care-mi spunea cu atîta insistenţă: „Hai! Domnule Vollard, fiţi drăguţ! Pentru Statele-Unite! Daţi-mi mie Renoir-ul ăsta". Trebuie să spun că, surd la acest apel patetic, încrezător în persistenţa creşterii preţurilor, nu i-am vîndut tabloul. Am şi acum tabloul de Renoir, dar pe american nu l-am mai văzut.

De fapt, fiecare se căzneşte să creadă că e doar un moment prost prin care trecem şi că banii vor începe din nou, mai curînd sau mai tîrziu, să ruleze. Cu multă încredere, lumea continuă să aştepte clientul. Auzi clopoţelul de la intrare... Uşa se deschide. Dacă o fi „el"!... E într-adevăr un amator. Dar vine să revîndă.

XIV. CĂLĂTORIILE PE CARE LE-AM FĂCUT

Elveţia. Spania. Alsacia. Olanda. Glozel. Londra. Roma. New York. Lisabona.

În timpul războiului, Serviciul propagandei m-a rugat să ţin, în străinătate, cîteva conferinţe despre pictură. Mi-am ales, fireşte, drept subiect cei doi pictori pe care-i cunoşteam mai bine: Cézanne şi Renoir.

M-am dus mai întîi în Elveţia. Trecînd frontiera, mi-am adus aminte de păţania lui Paul Adam, într-o zi cînd, luînd un tren într-o gară elveţiană, s-a urcat în compartiment cu doi dulăi. S-a ivit un controlor care-a vrut să-l scoată afară.

— Sînt Paul Adam — a protestat scriitorul.

— Iar eu aplic regulamentul.

Ca atare eram fericit să mă ştiu într-o ţară în care domnea o asemenea ordine!

Care nu mi-a fost însă mirarea, cînd, în vagonul-restaurant, am văzut un călător care-şi aprindea pipa în ciuda unui anunţ pe care scria: *Fumatul interzis*. M-am burzuluit teribil: „N-aveţi dreptul să fumaţi aici!" A intervenit însă un chelner:

— Aici ne aflăm în Elveţia franceză.

Puţin cam descumpănit, eram nerăbdător să ajung în regiunea pe care, ca toată lumea, o numeam Elveţia germană, drept care m-am ales cu următoarea replică, destul de muşcătoare, din partea unui băştinaş:

— Nu există Elveţie germană, domnule, există Elveţie alemanică.

Coborînd din tren la Winterthur, unde trebuia să-mi țin prima conferință, m-am mirat că urechile nu mi-au fost, ca în Franța sparte de fluierături stridente:

— Ți s-a stricat ceva la mașină de nu fluieri? l-am întrebat pe mecanic.

— Ba fiindcă n-am chef să-mi ardă o contravenție — mi-a răspuns omul.

La Winterthur eram invitatul soților Hannloser care se numără printre cei mai zeloși propagandiști ai artei franceze în Elveția. Ce colecție de Bonnard am văzut la ei! Dar cîte pînze de Renoir! Cîte de Matisse! Cîte de Roussel! Cîte de Vuillard! Ce mai încolo-ncoace, toată arta noastră modernă.

Dar la familia Hannloser admirația mea se-ndrepta spre cu totul altceva decît spre tablouri. Această intimitate familială, pe care-aș dori s-o întîlnesc mai des în propria-mi țară, a-nsemnat pentru mine o adevărată destindere. Așa, de pildă, tînăra lor fiică servea mîncărurile, iar fratele ei turna vinurile. Și cît de modești și de prevenitori erau amîndoi!

La Winterthur notabilitățile locale constituie o adevărată elită artistică. E suficient să-i pomenesc pe Hannloseri, pe Reinthardt, pe Sulzeri, pe Butleri. Într-o zi, la club, unul dintre ei a spus: „De ce n-avem și noi un muzeu? Că doar nu sîntem mai prejos decît cei din Zürich!“ Pe loc s-a și hotărît deschiderea unei liste de subscripție. În cîteva zile s-au adunat fondurile necesare. Așa a fost posibilă construirea încîntătorului muzeu care ar putea fi numit un templu înălțat geniului artei franceze: giuvaerurile lui sînt operele lui Cézanne, ale lui Renoir! Parcă văd și-acum admirabilele fresce ale lui K. X. Roussel care parcă iluminau vestibulul. Și, lucru demn de subliniat, în acest palat au fost rezolvate problemele iluminatului și cele ale încălzitului, socotite prin alte părți nevrednice de preocupările unui conservator de muzeu.

Conferința trebuia s-o țin într-o sală a muzeului din Winterthur. Era anunțată pentru opt și jumătate. Deprins cu obiceiurile pariziene, mi-am spus că sosind la ora fixată, am să mai am și timpul să privesc tablourile. La opt și jumătate eram la vreo douăzeci de metri de clădire; în aceeași clipă, un paznic aflat dincolo de ușă a închis-o și a încuiat-o. Cu mare greutate am izbutit să-l conving să-mi deschidă; cu siguranță că n-aș fi izbutit dacă n-aș fi fost conferențiarul. Ca atare, săptămîna următoare, cînd trebuia să țin la Geneva o conferință anunțată tot pentru opt și jumătate, am fost, de astă dată, punctual. Dar punctualitatea nu mi-a folosit deloc, pentru că sala era încă pe trei sferturi goală. Publicul, mai inițiat cu uzanțele pariziene, n-a sosit decît pe la nouă.

Trebuie să le recunoaștem elvețienilor un merit: că știu să asculte și chiar să mediteze asupra celor ascultate. Așa se face că, a doua zi după expunerea de la Geneva, în timp ce mă aflam în compania unuia dintre ascultătorii mei din ajun, omul izbucnește dintr-o dată în rîs și-mi spune: „Aha! acum înțeleg eu ce-ați vrut să spuneți în legătură cu unul dintre modelele lui Renoir...“

Vecinii noștri elvețieni sînt niște excelenți cunoscători de vinuri. În afară de soiurile locale atît de apreciate, cinstesc din plin și vinurile franceze. Ah! ce fructuoasă propagandă ne fac vinurile noastre! Împreună cu cărțile și cu tablourile, ele ne-au fost, dintotdeauna, ambasadorii cei mai buni în străinătate.

Aflîndu-mă la Zürich, am crezut că-mi descopăr talent de păsărar. Plimbîndu-mă pe chei, zăresc, pe crengile unui platan, un corb. Mi s-a părut că pasărea mă privea de parcă m-ar fi recunoscut. Îndreptîndu-mi bastonul înspre el și mișcînd frunzișul i-am strigat: „Corbuleț drăgălaș!“ Pasărea țopăie din creangă-n creangă și se-apucă să-mi ciugulească vîrful bastonului. Eram încîntat. Întors la hotel, am po-

vestit c-am reuşit să-mblînzesc un corb pe drum. „A! ăsta trebuie să fie corbul paznicului de pescuit! a exclamat hotelierul. Aşa sîcîie pe toată lumea care trece pe-acolo!"

La Zürich, mi s-a întîmplat ceva care avea să mă intrige şi mai mult.

De la fereastra mea deschisă, zăream, în fundul grădinii, un iaz minuscul în care se oglindeau ramurile copacilor din preajmă, ramuri care, de cu zori se umpleau de păsări. Mă obişnuisem chiar să mă dau jos din pat în clipele astea, ca să le văd atingînd apa cu vîrful aripilor, în căutarea vreunei ciuguleli matinale.

Într-o bună zi, nu mai văd iazul.

Sun băiatul de serviciu.

— Spune-mi, te rog, nu era un iaz în fundul grădinii?

— Un iaz, domnule? Păi, aici n-am avut niciodată iaz! Pot să v-asigur. Eu curăţ grădina.

Ies din cameră şi, nu fără oarecare îngrijorare în privinţa stării mele mintale, mă-ntîlnesc în salonul hotelului cu un prieten căruia-i povestesc întîmplarea.

— Ştii! îi spun eu. Iazul ăla drăguţ pe care ţi l-am arătat din odaia mea.

— Da. Ei?

— A dispărut... S-a volatilizat... Ba încă băiatul de serviciu avea aerul că mă ia drept nebun cînd l-am întrebat ce s-a-ntîmplat cu iazul.

— Hai sus, la tine.

Ajunşi în camera mea şi deschizînd fereastra, amicul meu strigă:

— Ce naiba? Ce tot îmi îndrugai? Uite-ţi iazul, că-i tot acolo.

Într-adevăr! Dar ce putea să-nsemne asta?

— Tot havuzul ăla îl căutaţi? m-a întrebat băiatul care mi-aducea, în clipa aceea, scrisorile.

— Nu-l mai caut. Uite-l la locul lui. Priveşte şi dumneata.

— A! asta credeaţi dumneavoastră că-i un iaz? Păi, asta-i tăblia de sticlă de pe masa la care-şi bea ceaiul familia engleză. N-am scos-o în grădină azi-dimineaţă, pentru că-şi iau micul dejun în cameră.

*

La cîtva timp după asta, m-am dus în Spania. Cele două celebre *Atheneum*, din Madrid şi din Barcelona, îmi ceruseră să vorbesc despre Renoir şi despre Cézanne.

Deîndată ce-ai trecut frontiera, impresia pe care ţi-o dă Spania este o impresie de pustiu. Asta l-a frapat şi pe Renoir. „Cu toate astea — îmi spunea el — spaniolii n-au republică, regimul ăsta care izbuteşte să suprime arborii în pădure, pasărea în aer, iepurele pe cîmp, peştele în apă... În schimb, spaniolii au capre care pustiesc totul..."

La Paris mi se spusese: „Mergi în Spania? E cea mai murdară ţară din Europa". Pe cîtă vreme, Spania e poate singura ţară în care poţi bea, în deplină siguranţă, în plină stradă, dintr-un pahar din care bea toată lumea! e drept că, imediat după ce e folosit, paharul e pus sub robinetul fîntînii. Îmi aduc iar aminte că, odată, intrînd într-o patiserie, am arătat cu degetul o prăjitură din vitrină; dar vînzătoarea mi-a spus, trăgîndu-mi iute braţul în jos: „Vai, domnule, dacă vă vedea cineva din stradă arătînd prăjitura cu degetul, ar fi putut crede că aţi atins-o". Şi spunînd asta, juna persoană apucă prăjitura cu un cleşte lung de metal şi, oferindu-mi-o într-o farfurie, întoarce uşor capul într-o parte, ca şi cum ar fi vrut s-o păzească, evitînd să respire înspre ea. Asta mi-a adus aminte ceea ce citisem despre sclavii care, la cartaginezi, serveau la masă cu feşe în jurul nasului şi al gurii.

Sosind la Barcelona, n-am uitat să-l vizitez pe consulul general al Franţei. Eram însoţit de preşedintele *Asociaţiei tinerilor pictori* şi de un membru de la *Atheneum*. Am înmînat con-

sulului o scrisoare de recomandare din partea Serviciului Propagandei.

— Iar o conferinţă! a exclamat consulul. Dacă o autorizez...

— Dar, domnule consul general — l-a întrerupt unul dintre spaniolii care mă însoţeau — noi n-am venit să vă cerem autorizaţia de a ţine conferinţa; am venit să vă invităm să luaţi parte...

De altfel nici n-a venit.

După conferinţă, în care am vorbit mai ales despre Renoir în intimitate, *Asociaţia tinerilor pictori*, la care s-au alăturat membrii de la *Atheneum*, a hotărît să trimită lui Renoir un mesaj în care îi mărturiseau „cît de fericiţi au fost că s-au simţit cîteva clipe în intimitatea maestrului". Au ţinut să încredinţeze depeşa consulului general, căci el era francezul care li se părea a fi cel mai potrivit spre a servi de intermediar între ei şi pictor. Abia după trei luni, graţie unei ştiri din *Petit Niçois*, a aflat Renoir de existenţa acestei telegrame care nu i-a parvenit niciodată! Am pus să se ceară informaţii şi am descoperit că depeşa nu fusese expediată!

La Madrid, unde m-am dus după aceea, am fost primit cum nu se poate mai bine de ambasadorul căruia i-am prezentat scrisoarea de recomandare. Şi-a exprimat, cu multă curtoazie, regretul că ocupaţiile lui îl împiedică să participe la o conferinţă despre un artist pe care îl admira atîta. Oricum, se înşela amarnic. Într-adevăr, am înţeles fără întîrziere că-l confundă pe Renoir, pictorul, cu Renouard, desenatorul. De altfel, conferinţa mea n-a suferit de pe urma absenţei diplomatului: prestigiul lui Renoir a fost suficient pentru a-mi face favorabil auditoriul madrilen.

*

După terminarea războiului, am avut ocazia să merg în Alsacia. Cu cîtă curiozitate m-am dus, cu capul plin de povestirile lui Erkmann-Chatrian care-mi umpluseră de visuri tinereţea, cu fetele lor frumoase cu lungi coade blonde şi cu cuiburile lor de barză pe acoperişul caselor! Mare mi-a fost dezamăgirea: cea mai mare parte dintre tinerele alsaciene poartă acum, ca peste tot, părul scurt; cît despre berze... mi s-a spus că, pentru moment, se află în Egipt.

Din Alsacia, m-am dus la Wiesbaden unde intenţionam să deschid o galerie de artă modernă. Am ajuns într-un oraş de o curăţenie meticuloasă, în mijlocul unei populaţii foarte primitoare, unde numeroase detalii îmi aminteau bătrîna Franţă.

Mi se părea că-mi regăsesc aici toată copilăria: pereţii, acoperiţi cu tapetul Louis-Philippe, cu buchetele lui rotunde înconjurate de o coroniţă de ferigi, şi la cofetari, cutiile de drajeuri împodobite cu motive din Watteau, cum nu mai pot fi văzute decît prin vechile cofetării pariziene, ca Seugnot sau ca „Marchiza de Sévigné". Altă dată, plimbîndu-mă într-un parc, am văzut un bătrîn, cu o barbă albă frumoasă, oferind braţul unei doamne într-un malacof. Înaintea lor, mergeau cuminte doi copii: o fetiţă cu o păpuşă, un băieţel cu un cerc. Dar Wiesbaden-ul în zilele marilor sărbători religioase! Ce procesiuni frumoase cu steaguri am văzut desfăşurîndu-se de-a lungul drumurilor umbrite de cireşi doldora de rod! Şi ce scrupuloasă onestitate la aceşti renani! Mă apropiasem de un tînăr care stătea sub un cireş de pe drum. I-am întins o hîrtie de cinci franci şi i-am cerut voie să ne lase să culegem cîteva cireşe. A refuzat banii: „Cireşul ăsta nu-i al meu" — a spus el.

În această perioadă, din cauza devalorizării mărcii, ţi se ofereau case cu cinci etaje la un preţ care nu depăşea douăzeci şi cinci de mii de franci francezi. Am asistat la o astfel de vînzare. O doamnă comanda omnibuzul pentru bagaje.

— Ce bine-i la Wiesbaden! a spus ea. Ar fi o fericire să ai o casă aici.

— În ce cartier doreşte doamna?... a întrebat-o portarul.

— A, ştii, plec peste două ore.

— E timp destul.

Şi omul îi arătă cu degetul un afiş care reprezenta mai multe vile.

— Uitaţi un lot de case la alegere...

În timp ce doamna se uita uimită la portar, acesta pusese mîna pe telefon, rostise cîteva cuvinte în nemţeşte, apoi declarase:

— Administratorul caselor soseşte în cinci minute, iar notarul a fost anunţat să nu-şi părăsească biroul.

Doamna încă n-avusese timpul să-şi revină din uimire că administratorul sosea în automobil, o poftea pe clientă înăuntru şi, după ce-i arăta o mulţime de case, pe dinafară, pentru că timp era puţin, doamna îşi alegea una dintre ele. Deoarece înainte de plecare trebuia să ia masa de prînz, a venit notarul la hotel şi, instalat la o masă alăturată, a redactat actul. A informat-o pe cumpărătoare că legea îl obliga să i-l citească, în ciuda faptului că doamna nu pricepea nemţeşte. Actul era citit aproape în întregime, cînd funcţionarul public bagă de seamă că doamna ieşise pe balconul sufrageriei.

— Vom fi obligaţi să reîncepem. Legea îl obligă pe cumpărător să nu părăsească, nici măcar o clipă, încăperea în timpul lecturii actului.

Din fericire, au văzut că balconul era acoperit, fapt care a salvat situaţia.

Minunata curăţenie din Wiesbaden mă face adesea să mă gîndesc la Olanda, atît de renumită în această privinţă, unde măgarii şi cîinii, auzisem eu spunîndu-se în copilărie, poartă sub coadă un coşuleţ. Cînd m-am dus în persoană în Olanda, în momentul în care, prin 1897, organizam în galeria mea din strada Laffitte prima mare expoziţie Van Gogh, n-am văzut nici măgari, nici cîini cu coşuleţ, dar n-am văzut nici murdării pe stradă.

În cursul acestei călătorii, am făcut cunoştinţă cu fermecătorul artist olandez To-Orop care-mi trimisese, mai de mult, o planşă litografică pentru albumul meu de pictori-gravori. Fusesem impresionat de linia specifică a desenului său, şi mi-am explicat mai bine această curioasă stilizare cînd am aflat că la originea lui olandeză se adăuga o ascendenţă indiană.

Un mic incident mă face şi-acum să rîd cînd mi-aduc aminte. Rătăcindu-mă, zăresc un trecător şi-l întreb foarte firesc pe unde s-o iau, într-un fel de păsărească pe care o credeam eu mai accesibilă unui autohton. Interlocutorul meu dă din cap, pe urmă se-apucă el să mă întrebe, exprimîndu-se rînd pe rînd în mai multe limbi. În fine, spune: „Ştiţi franţuzeşte?“ Şi adaugă, după ce mi-a arătat drumul: „Dar în ce limbă vorbeaţi mai adineauri? N-am auzit niciodată ceva asemănător!“

Plecînd din Olanda mi-am continuat călătoria prin alte oraşe din Nord. În cursul peregrinărilor mele, m-am oprit în faţa unui hotel ale cărui alămuri luceau ca aurul. Era o adevărată plăcere să vezi slujnicele cum lustruiesc mobilele, spală pe jos, în fine, cum şterg praful cu o harnică măturică de pene. Drept care, la ora prînzului, aici am intrat. După masă, ca să ajung la vestiar, a trebuit să trec prin faţa closetelor a căror uşă rămăsese deschisă, şi admiram zelul cu care o slujnică micuţă se străduia să facă totul lună. Deodată, fetişcana se ridică. Cineva strigase Katjee. Patroana, care ţinea în mînă o cutie de tacîmuri, i-a spus fetei cîteva vorbe pe un ton de reproş. Numaidecît, cu aceeaşi cîrpă care-i slujise la ştersul „tronului găurit“ din latrină, ascultătoarea Katjee s-a grăbit să frece argintăria.

*

Asemeni multor francezi, îmi cunosc ţara mult mai puţin bine decît cunosc ţările străine; îmi pare rău, de altfel; dar niciodată n-am simţit nevoia să călătoresc pentru plăcerea mea. De fapt, n-aş detesta voiajele, dac-aş putea să-mi iau cu mine dormitorul, îngrijitoarea şi, pe deasupra, un ghid, pentru că n-am fost niciodată în stare să mă descurc într-un mers al trenurilor. Asta înseamnă că nu călătoresc decît cînd sînt nevoit. Asta mai înseamnă şi că singurele locuri din Franţa pe care le cunosc bine sînt Vittel şi Vichy unde medicii mă trimit ca să-mi văd de sănătate.

Mă aflam tocmai la Vichy în perioada în care savanţii din lumea întreagă stăteau cu ochii aţintiţi asupra unei mici comune din apropiere, comuna Glozel.

Un tînăr ţăran din localitate, Fradin pe nume, arînd cîmpul părintesc, dăduse la iveală un mare număr de obiecte diferite: pietre şi cărămizi acoperite cu desene şi cu semne necunoscute, în care unii arheologi au crezut că pot recunoaşte preţioase vestigii din perioada neolitică. Alţi specialişti, însă, s-au pronunţat categoric afirmînd că e vorba de o mistificare căreia dacă nu este autor tînărul Fradin, îi este cel puţin complice. Între savanţii cu pricina a izbucnit o controversă pătimaşă, disputa glozeliană, care a pus în mişcare cele două continente şi în care nici nu bănuiam că, în ciuda incompetenţei mele, o să mă pomenesc amestecat şi eu. Iată în ce împrejurări.

Cum făceam o cură la Vichy, domnul Demaison, autorul lucrării *Animalele care sînt numite sălbatice*, întîlnindu-mă după masă în Parc, mă opreşte: „Apropo, domnule Vollard, ce faceţi azi după-amiază?... Veniţi cu noi la Glozel... e numai la o jumătate de ceas depărtare..."

Ceva mai tîrziu, coboram dintr-o maşină, în faţa unei mici ferme pe una dintre clădirile căreia se putea citi: *Muzeul din Glozel. Intrarea: 4 franci.*

Odată intrat, vizitatorul trebuia să caşte ochii ca să poată desluşi ceva. Printr-o fereastră de dimensiuni reduse pătrundea o lumină slabă care abia dacă lumina jumătate din încăperea în fundul căreia se aflau două vitrine cuprinzînd misterioasele resturi neolitice. Eram de faţă vreo zece inşi; doi dintre ei purtau rozeta de ofiţer al Instrucţiunii publice, de unde am dedus că trebuie să fie profesori. Îşi notau ceva în carnet şi cred c-am remarcat că stăpînul locului, Fradin-tatăl, nu părea să vadă cu ochi buni vizitatorii care luau notiţe sau făceau schiţe ale obiectelor.

— Dar nu se vede nimic — a exclamat unul dintre cei doi presupuşi profesori universitari.

Şi, într-adevăr, cît de cît luminate nu erau decît trei lucruri: un tablou în care erau menţionate numele vizitatorilor de seamă, un registru în care aceştia îşi aşternuseră iscălitura şi, fixat în perete cu patru ţinte, tăiat dintr-un ziar din Vichy, portretul regelui României, iar dedesubt scris de mînă: „Un rege la Glozel".

În faţa dulapurilor cu geam, tovarăşii mei încercau să pătrundă enigma glozeliană. Lîngă uşă se afla o canapeluţă Louis-Philippe. M-am aşezat. Odată instalat, mi-am plimbat privirile de jur-împrejur şi am descoperit pe o masă cîteva numere de reviste pe care le-am recunoscut datorită copertei lor violete.

— Dar ăsta-i *Mercure de France!* am spus eu, întorcîndu-mă spre Fradin-tatăl. Cine-l citeşte aici?

— Păi, eu, domnule...

— Şi de ce-l citeşti?

— Păi, pentru cultura mea, domnule.

La auzul cuvîntului cultură, un alt ţăran, arătîndu-i-l pe Fradin-tatăl unui vecin, a spus:

— O fi el priceput în neolitic, dar dacă-i vorba de cultură, atunci ascultă-mă pe mine, dacă ai pus grîu după ovăz, după aia tot ovăz trebuie să pui...

— Haideţi, să vedem săpăturile! a propus dintr-o dată cineva.

Şi am pornit cu toţii. Fradin-tatăl mergea în frunte împreună cu cei doi demnitari de la Instrucţiunea publică. Micul nostru grup era alcătuit dintr-un medic, dintr-un geolog amator, din domnul Demaison, dintr-o tînără actriţă, domnişoara Raymone, şi din mine.

Terenul lucrat se afla la poalele unei costişe. Pe drum, alături de un lan de grîu şi de porumb, am zărit un strat de plante vivace, de o nuanţă albăstruie frumoasă.

— Ce plante sînt astea? m-am informat eu.

Geologul grupului a propus s-o întrebăm pe fetişcana care păştea oile, la cîţiva paşi de noi.

Drăgălaşa copilă era cufundată în lectura unei cărţi. Mi-am imaginat că era una dintre nenumăratele publicaţii cărora le dăduse naştere faimoasa controversă. Dar tînăra noastră păstoriţă nu se molipsise încă de febra glozeliană. Cartea pe care o citea cu atîta atenţie — şi care, de altfel, prezintă, după părerea mea, un interes mult mai viu decît problemele preistoriei — era *Acul scobit*, de acelaşi autor[1] care scrisese *Aventurile lui Arsène Lupin*.

Arătîndu-i fetei floricelele albastre care-mi atrăseseră atenţia, am întrebat-o:

— Ce plantă-i asta?

— Nu mă pricep decît la oi — mi-a răspuns ea.

Curiozitatea ne-a fost totuşi satisfăcută, deoarece un trecător a exclamat chiar în clipa aceea: „Ia te uită! Napi!"

Se făcuse aproape cinci, cînd am ajuns la locul săpăturilor. Era un teren argilos destul de răscolit, cu nişte gropi mai mult sau mai puţin adînci, ici şi colo. După ce-am frămîntat cîteva minute lutul sub picioare fără să fi văzut ceva care să mi se pară notabil, am pornit-o înapoi.

— Ei, bine, domnule Vollard, ce părere aveţi despre toate astea? m-a întrebat unul dintre

[1] Maurice Leblanc (1864—1941), unul dintre clasicii romanului poliţist francez, creatorul faimosului tip de erou, gentlemanul-spărgător. (n. tr.).

tovarăşii mei, cînd ne-am suit în automobilul care ne duceau înapoi la Vichy.

În clipa aceea, simţind ceva tare sub talpă, m-am uitat la pantof şi-am scos din el un rest de nit:

— Evrica! am strigat.

Şi întinzînd nitul interlocutorului meu am continuat:

— Uită-te şi dumneata: un nit... Urmăreşte-mi atent raţionamentul. Să admitem că pe terenul Fradinilor a existat mai de mult ceva asemănător cu o casă demontabilă... Să presupunem că proprietarul ei a adunat într-însa o colecţie de lucruri vetuste de care pînă la urmă i s-a „acrit", şi să ne imaginăm că transportîndu-şi penaţii în altă parte, a aruncat tot „calabalîcul" într-un şanţ care după aia s-a umplut!

— O casă demontabilă! Sigur că da! a exclamat interlocutorul meu. Asta ar explica absenţa temeliilor neolitice, absenţă care i-a mirat atîta pe savanţi... O colecţie de amator... Ei, drăcia dracului! Uite de ce se găsesc în săpăturile lui Fradin atîtea resturi din epoci diferite. Soluţia asta explică infinit mai bine lucrurile decît cea propusă de domnul Camille Jullian, eminentul profesor de la *Collège de France*, cum că aici ar fi fost peştera unei vrăjitoare şi că tot ceea ce se descoperă aici e materialul care-i slujea la incantaţii.

Am reluat ipoteza pe care o emisesem, a colecţiei abandonate, într-un articol publicat în *Nouvelles Littéraires*[1]. A fost luată drept o glumă drăguţă şi eu m-am ferit să protestez. Dar care nu mi-a fost surpriza cînd, mai tîrziu, tocmai domnul Camille Jullian era cel care susţinea, la rîndul lui, teza unei colecţii abandonate de proprietarul ei.

*

În cursul călătoriilor mele în străinătate, ţara care mi-a făcut cea mai puternică impresie,

[1] Numărul din 29 octombrie 1929 (n. a.).

dar şi care mi s-a părut cea mai formalistă, a fost Anglia. S-ar spune că prietenii noştri englezi, ca să-şi afirme individualismul, îşi fac parcă un punct de onoare din a nu răspunde celor a căror pronunţie nu este impecabilă, cu toate că-i înţeleg foarte bine. Şi, pe deasupra, călătorul trebuie să mai ţină seama şi de cuvintele englezeşti de origine care au căpătat alt sens în franţuzeşte. Hotelul la care am tras la Londra se mîndrea că are un portar care vorbeşte franţuzeşte. Într-o seară, cînd mă întorceam de la teatru, drept răspuns la o întrebare pe care i-am pus-o, băiatul de serviciu mi-a arătat un anunţ pe care se putea citi: „Portarul care vorbeşte franţuzeşte doarme". Mă lăudam că pot cere ceea ce-mi trebuie, într-o engleză convenabilă, drept care am spus cu autoritate: „*Water-closet*". Englezul m-a întrebat, privindu-mă uimit: „*What?*..." Eram foarte încurcat. Norocul meu că un francez, căruia limba lui Shakespeare îi era familiară, s-a oferit îndatoritor să mă îndrumeze. Aşa am aflat că „*water*"-urile se numesc, dincolo de Mîneca, „*toilet*". Am profitat de amabilitatea acestui om serviabil ca să-i cer o lămurire asupra unei expresii care mă frapase. Citisem pe vagoane inscripţia: *no smoking*. Am dedus că în altă parte a vagonului ţinuta de rigoare era smokingul. Interlocutorul meu mi-a explicat că în englezeşte *no smoking* înseamnă fumatul oprit.

Bineînţeles, ducîndu-mă la Londra, mi-am luat cu mine fracul. L-am pus ca să mă duc la un dineu la care fusesem poftit. Cum am ajuns în faţa gazdelor mele am băgat de seamă că toate privirile mă fixau cu insistenţă. Care mi-a fost mirarea cînd, întors la hotel, am zărit pe un scaun din odaia mea, pantalonul fracului lesne de recunoscut după lampasul de mătase. Coborîndu-mi maşinal ochii am văzut că-mi păstrasem din zăpăceală pantalonii de la costumul de stradă. Abia atunci mi-am explicat mirarea gazdelor mele care, teribil de *fashionables*, au putut să creadă că eu cu pantalonii mei albaştri şi cu fracul negru le aduc ultima modă de la Paris.

Într-adevăr, nu ştiu cum să-mi explic pe deplin preferinţa pentru această Anglie care-ţi face o atît de puternică impresie de măreţie şi de ordine. Am văzut Londra primăvara, cu toate parcurile ei de un verde atît de specific. Am văzut-o pe o ceaţă deasă şi niciodată nu mi s-a părut Londra mai frumoasă. Mergi pe dibuite şi, dintr-odată, descoperi edificii fantomatice, care te duc cu gîndul la poveştile din *O mie şi una de nopţi.* În ziua în care am avut revelaţia acestei Londre, ghid îmi era prietenul meu Paul Maze, binecunoscutul pictor francez pentru care Anglia a devenit o a doua patrie.

Dacă omul de pe stradă, parcă din cauza unui fel de naţionalism exagerat, nu-ţi răspunde dacă nu-l întrebi într-o engleză impecabilă, în schimb, magnificul *policeman* englez, reprezentantul autorităţii, care are contactul cel mai direct cu mulţimea, îşi ţine în permanenţă ochii aţintiţi spre trecător ca să-i vină în ajutor. Într-o zi, ieşind din hotel, căutam o cutie de scrisori. Un *bobby*, văzîndu-mă cum priveam şovăitor în toate părţile, cu scrisoarea în mînă, dă fuga spre mine şi-mi arată, cu mîna înmănuşată în alb, oficiul poştal.

Şi cît de plăcut surprins am fost de calda ospitalitate cu care te întîmpină englezul, de îndată ce i-ai fost prezentat. Prietenul meu Paul Maze, mergînd cu mine în vizită la unul din prietenii lui, valetul acestuia ne-a spus: „Domnul nu-i acasă, dar ceaiul este pregătit pentru prietenii domnului care ar putea să-l caute". Am luat ceaiul aşteptîndu-l pe stăpînul casei. Şi, cum întîrzia, ne-am întors la Paul Maze. Acolo, am dat peste prietenul său care, la rîndu-i, îşi bea ceaiul aşteptîndu-l.

În anul acela, exista la British Museum o mumie căreia i se atribuia o putere malefică. Mi-a fost totdeauna puţin cam teamă de lucru-

rile misterioase, de tot ceea ce evoca forțele oculte. Drept care, mi-am amînat vizita pentru mai tîrziu. Dar îmi rămîneau celelalte muzee!... În ele, am constatat cu bucurie că arta franceză modernă ocupă zilnic un loc din ce în ce mai mare în colecțiile engleze, atît în cele publice, cît și în cele private. În Franța, acum nici cincizeci de ani, impresioniștii cereau modest pictorilor oficiali să le-ngăduie să-și pună și ei o măsuță alături de masa în jurul căreia oficialii, convivi fastuoși, erau așezați. Or, e cu totul remarcabil faptul că, într-o țară atît de tradiționalistă cum e Anglia, aceiași impresioniști și-au dobîndit atît de iute dreptul de cetate alături de Gainsborough, de Lawrence, de Turner, cu alte cuvinte, alături de cei mai celebri pictori britanici, astfel încît nu-i poți cunoaște pe deplin pe Manet, pe Renoir, pe Degas, pe Monet, pe Cézanne, dacă n-ai vizitat muzeele Londrei și galeriile vestiților ei colecționari. Aș cita, mai cu seamă, operele capitale ale marilor impresioniști, adunate de un mecena, Mister Samuel Courtauld, care a donat muzeelor londoneze cîteva dintre cele mai frumoase achiziții ale sale.

*

În 1903, am scos o ediție din *De Imitatione Christi*, ilustrată de Maurice Denis. Pe un „vieux japon" — ajuns de atunci încoace de negăsit — fuseseră trase cinci exemplare din care pe cel cu numărul 1 îl rezervasem spre a-l oferi ca omagiu Sanctității-sale Papa Leon al XIII-lea. Încredințasem legătorului, o dată cu acest exemplar, și un *Parallèlement* de Verlaine pe care-l publicasem cu cîtva timp înainte. Dar, datorită unei inadvertențe în care ai fi ispitit să vezi o mașinație diabolică, o coală din *Parallèlement* s-a strecurat în exemplarul din *De Imitatione* destinat suveranului pontif, și invers.

A doua zi, după ce expediasem *Parallèlement*, îl văd pe cumpărătorul meu venind cu exemplarul defect. Cum voiam să repun lucrurile în ordine, îmi spune:

— Nu zău, prea e nostim... Păstrez exemplarul cum e.

Celelalte „japon"-uri din *De Imitatione* însă, fuseseră distribuite toate: n-aveam, prin urmare, posibilitatea să înlocuiesc nicicum coala lipsă. Nu-mi rămînea altceva de făcut decît s-aștept ca bibliofilul meu să revină la niște sentimente mai puțin fanteziste. Lucrul s-a întîmplat, dar după mai bine de treizeci de ani. Vrînd atunci să-și vîndă *Parallèlement* s-a pomenit obiectîndu-i-se că, în starea în care se afla, cartea lui își pierduse din valoare. Așa încît el a fost acela care a venit să mă roage să consimt la schimbul pe care i-l propusesem atît de călduros odinioară.

Exemplarul, în fine reconstituit, nu-mi mai rămînea decît să mă duc să-l ofer în semn de omagiu succesorului lui Leon al XIII-lea, care, de pe urma lungii gestiuni a unei biblioteci ilustre și de pe urma unei conviețuiri cotidiene cu cărțile, a păstrat și cultul și gustul cărții.

Ajuns la Roma în absența ambasadorului, domnul Charles-Roux, am fost primit cum nu se poate mai bine de domnul consilier de ambasadă Jacques Truelle. Acesta a solicitat pentru mine la Vatican, o audiență pe care Sanctitatea-sa a binevoit să mi-o acorde.

Ajungînd la Castelgandolfo, unde locuia în acel moment papa, am fost introdus într-o vastă sală comună în care mi-a ieșit în întîmpinare un *monsignor*[1].

— Aveți cartea? m-a întrebat el.

Pe urmă m-a condus într-o altă sală de unde a venit să mă ia un alt *monsignor* care m-a condus în fine într-o odăiță cu pereții goi, fără nici un scaun. Drept mobilă era într-un colț un mic birou. *De Imitatione* era într-o casetă din care m-a rugat s-o scot.

[1] În italiană *Monsignore* (n. tr.).

— *Maravigliosa!* a strigat el, văzînd legătura.

Am recunoscut, auzind cuvîntul, curtoazia romană, deoarece legătura era cît se poate de simplă.

— Cînd Sanctitatea-sa va fi anunțată — mi-a spus prelatul — veți îngenunchea și veți întinde Sfîntului Părinte lucrarea.

În pragul ușii care dădea din odaia unde mă aflam în sălile pe care le străbătusem venind, stătea în picioare un ofițer superb, cu ochii ațintiți spre o ușă închisă. Dintr-odată, a poruncit:

— În genunchi!

Abia am avut timpul să mă supun, că papa se și afla dinaintea mea. Acest bătrîn, mijlociu de statură, în veșmîntul lui alb, în mijlocul acestei odăi goale obișnuite, mi s-a părut și mai impozant decît mi-l imaginasem în toată magnificiența pontificală.

Sanctitatea-sa m-a poftit părintește să mă ridic de jos, ceea ce n-am putut face decît ajutat de *monsignor*-ul care mă condusese, pentru că eram foarte încurcat de cartea pe care continuam s-o țin în mîini, iar în zăpăceala mea, n-am văzut inelul pe care suveranul pontif îl întinde pelerinilor. Cînd am fost iar în picioare, Sfîntul Părinte a luat cartea și după ce a deschis-o, a spus:

— Sîntem foarte plăcut impresionat de darul dumneavoastră: cunoaștem desigur lucrarea, sub o altă formă, e drept, mai puțin somptuoasă. Dar cum de-a ajuns — a adăugat el — acest magnific exemplar în mîinile dumneavoastră?

— Dar, Sfinte Părin e, eu sînt editorul — i-am spus eu.

Cum ochii Sanctității-sale se opriseră asupra anului apariției cărții, a rostit:

— Treizeci și patru de ani! amintindu-și poate epoca îndepărtată cînd nu purta greaua povară de șef al Bisericii.

Am cutezat să-i cer Sfîntului Părinte favoarea ca, atunci cînd voi edita o lucrare care mi se va părea vrednică de Biblioteca Vaticanului, să i-o ofer ca omagiu.

— Ne fac întotdeauna plăcere cărțile frumoase... și cărțile bune — a adăugat el. Eu mă socot mereu bibliotecarul Ambrozienei, puțin... Acum am să vă dau binecuvîntarea.

I-am exprimat Sfîntului Părinte bucuria pe care-aș încerca-o dacă i-aș avea fotografia semnată de el.

— Pentru asta, adresați-vă Primului meu camerist.

Pe urmă, acest bătrîn trecut de optzeci de ani și pe care-l vedeam drept și puternic, în vreme ce ziarele din Paris anunțaseră că e grav bolnav, și-a îndreptat pașii spre sala următoare, unde a binecuvîntat o duzină de ecleziastici înșirați în genunchi de-a lungul zidului, pe urmă spre alte săli în care o adevărată mulțime de oameni aparținînd celor mai diverse medii — muncitori, burghezi, tineri căsătoriți... îi așteptau binecuvîntarea. Primul camerist, care-l însoțea pe suveranul pontif, s-a-ntors la mine după ce papa s-a retras în apartamentele sale, spunîndu-mi:

— L-am lăsat pe Sfîntul Părinte cu cartea pe care-ați adus-o dumneavoastră... *Maraviglioso!*

Și pe urmă a fost rîndul meu să exclam: *Maraviglioso!* cînd mi-a fost dată fotografia Sfîntului Părinte pe care, sub semnătură, Sanctitatea-sa adăugase cuvintele: *Din toată inima.*

În timpul prea scurtei mele călătorii în Italia, am vizitat Roma așa cum poți s-o faci atunci cînd n-ai la dispoziție decît cîteva zile. M-a impresionat atmosfera de siguranță care te-nconjoară, ordinea care domnește pretutindeni, faptul că fiecare știe ce are de făcut. Un detaliu: La Roma — nici un zgomot de claxon.

De altfel, o amendă de cinci sute de lire s-ar abate numaidecît asupra şoferului care ar folosi acest instrument. Pietonul e avertizat printr-un mic şi foarte dulce fluierat, care aproape că dă turistului iluzia că aude ciripit de păsărele. Pe cît am putut să-mi dau seama, taxiurile nu sînt de un tip prea recent, cît despre trăsuri — birjarul are, pe capră, o umbrelă mare şi veche pe care-o deschide cînd plouă sau cînd bate soarele. Deoarece mă miram de aceste veştigii de odinioară, mi s-a spus că la Roma bătrînele umbrele erau păstrate pentru culoarea locală.

La hotel se primiseră pe numele meu diferite mesaje de la cele două [1] ambasade franceze. Servitorii hotelului au început, prin urmare, să-mi spună „Prinţul"; iar la protestele mele că „Nu sînt prinţ, ci domnul Ambroise Vollard", nu-mi răspundeau decît printr-un salut pînă la pămînt: „Desigur, excelenţă!"

Aş face, fără şovăire, un reproş bucătăriei din marile hoteluri italiene: vrea să fie mai mult cosmopolită decît naţională. Cînd am cerut o ciorbă *minestrone*, am fost privit cu stupoare. Chiar şi la Napoli, n-am găsit decît cu mare greutate un borş pescăresc. Un amic îmi pomenise de un hotel în care bucătarul prepara spaghetti în faţa clientului şi interlocutorul meu imita gestul cuiva care deapănă fire cu amîndouă mîinile. Cum însă am aflat că bucătarul cu pricina se mai distingea, pe deasupra, şi printr-o enormă mustaţă, podoabă desigur bărbătească, dar pe care nu-mi place s-o văd la un bucătar, asta mi-a tăiat cheful să-l mai văd experimentîndu-şi dibăcia mîinilor.

La ambasada franceză de pe lîngă Quirinal, contele şi contesa de Chambrun mi-au făcut o primire pe care n-am s-o uit niciodată. Am avut norocul să-i fiu prezentat aici principesei Martha Ruspoli care-a binevoit să mă călăuzească într-o plimbare prin Roma. Am făcut plimbarea la ceasul emoţionant în care ziua începe să scadă. Am păstrat o amintire de neşters de pe urma vizitării unei foarte vechi biserici a cărei strană era ornată cu un mozaic bizantin pe care paracliserul ni l-a arătat la flăcăruia unei luminări. Forul — mi-e ruşine s-o mărturisesc — nu mi s-a părut prea interesant. Alături de noi, un turist îi explica nevesti-si că aici soldaţii răsculaţi tocmai se pregăteau să-l execute pe şeful lor Aristide, zis cel Drept, cînd poliţia a prins de veste datorită ţipetelor pe care le-au scos gîştele Capitoliului. Acest rezumat istoric nu m-a mirat peste măsură.

Eram nerăbdător să văd, la muzeul Capitoliului, grupul Lupoaicei, legendara doică a lui Romulus şi-a lui Remus. Lupoaica e magnifică, dar am fost foarte dezamăgit de cei doi copii care sînt de o factură mult mai recentă decît mama care-i alăptează. Şi cum rosteam maşinal: „De ce i-au pus lupoaicei acest adaos care nu se potriveşte?", paznicul, care mă auzise, mi-a răspuns cu naivitate:

— Nu-i aici şeful, că l-am fi întrebat pe el.

M-a izbit aspectul exterior al Termelor lui Caracalla. N-am putut să pătrund, pentru că tocmai cînd soseam eu, se închidea intrarea. Dar portarul m-a asigurat că era mult mai frumos pe dinafară decît pe dinăuntru.

Ceea ce m-a entuziasmat pur şi simplu la Roma, a fost bazilica Sfîntului Petru. Te simţi literalmente strivit, mai ales de majestatea locului, mult mai mult decît de masa uimitoarei construcţii arhitecturale, într-atît îţi dă edificiul o senzaţie de echilibru extraordinar. Datorită acestei impresii de forţă şi de măreţie a bazilicii, nu mai eşti chiar atît de scandalizat de necontenitul du-te-vino al mulţimii de turişti care se comportă în acest loc sacru de parcă s-ar afla într-un muzeu public, în pofida fap-

[1] Una pe lîngă Vatican (statul papal), cealaltă pe lîngă Quirinal (rezidenţa regală). (n. tr.).

tului că în toate capelele adiacente se oficiază liturghii.

Dacă nu pomenesc nimic despre muzeele Romei, despre cel al Vaticanului îndeosebi, asta se datorește faptului că minunățiile din ele au fost descrise de atîtea și atîtea ori. Totuși, am avut prilejul să constat aici modul în care o anumită categorie de public este inițiat în privința capodoperelor. M-am luat după un ghid care conducea o familie — tata, mama și cele două fete în toată firea. Se opriseră în fața grupului Antiopei.

— Lui Jupiter — explica ghidul — i se aprinseră călcîiele după Antiope. Atunci, bărbatu-su, de gelozie, a închis-o într-un turn și și-a luat altă nevastă.

— Dar Jupiter — l-a întrerupt soția, adresîndu-se soțului ei — Jupiter ce făcea în vremea asta?

— Întreabă-l pe ghid.

— Nu știu — răspunse ghidul.

Atît despre *Jupiter și Antiope.*

Fusesem nerăbdător să văd Napoli. Cînd pleci din Roma asta atît de ordonată, aspiri ca la o destindere la spectacolul femeilor îmbrăcate în culori strălucitoare, al oamenilor care hoinăresc și care dorm pe treptele vechilor palate de marmură; în sfîrșit, îl invocam în rugăciuni pe tradiționalul *Lazzarone* [1] napolitan. Ei bine, nimic din toate astea. La Napoli, toată lumea muncește; nu mai există *lazzaroni.* Auzisem pe mulți lăudînd dulceața, moliciunea insulei Capri. Am luat vaporașul care face cursele spre insulă; altminteri, traversarea e încîntătoare. Coborît la Capri am strigat:

— În fine, uite și culoarea locală! pentru că zărisem niște femei cu baticuri mari multicolore pe cap.

Un prieten care mă însoțea, mi-a tăiat scurt entuziasmul:

[1] Lazzarone, cerșetor (n. t.).

— Le recunosc — mi-a spus el — sînt pariziencele pe care le-am văzut la Cannes unde e moda, anul ăsta, să înlocuiești pălărioara cu o băsmăluță.

*

De multe ori li s-a întîmplat americanilor să se mire că nu fusesem niciodată în Statele Unite, unde-mi făcusem atîtea relații și unde eram sigur că aveam să fiu primit foarte cordial. Ba unul dintre acești încîntători amici americani îmi și spusese: „Cînd ai să debarci la New York nu trebuie decît să-mi strigi numele și numaidecît au să se năpustească zece hamali ca să te conducă la mine acasă".

Eu însumi sînt surprins că am așteptat atîta pînă ce am trecut Atlanticul, cu atît mai mult cu cît America este legată de amintiri din cea mai fragedă copilărie. Într-o zi, am văzut o gravură înfățișînd o splendidă caleașcă pe ale cărei perne, cu un joben gri pe cap, se tolănea un gentleman impozant. Dintr-un cufăr uriaș, așezat în fața lui, scotea o grămadă de jucării și le împărțea unor copii care se îmbulzeau în jurul trăsurii. Gravura se intitula: *Unchiul din America.*

— Toți copiii au un unchi în America? am întrebat-o eu pe mama.

— Da, dacă sînt cuminți.

Nevăzîndu-l venind pe al meu, mă gîndeam în sinea mea: „Poate că mă așteaptă acolo". Numai că unchiul meu din America s-a ivit la Paris, o jumătate de veac mai tîrziu, sub chipul confratelui meu, domnul Étienne Bignou, care mi-a spus într-o zi: „Am să fac o expoziție Cézanne la galeria mea din New York; dumneata trebuie s-o inaugurezi!"

Numai perspectiva unei asemenea deplasări mă îngrozea, incapabil cum sînt să-mi organizez fie și un itinerar pe cale ferată. Despre orientare, ce să mai vorbim!... Mă orientez într-un asemenea hal că, într-o noapte, stingîn-

du-mi-se lumina de pe coridor, cum intrasem în bucătărie crezînd că e sufrageria, numai după multă bătaie de cap am găsit iar uşa pe care intrasem. „Ce crezi că ţi se poate întîmpla? mi-a spus domnul Bignou. Te iau eu în persoană din strada Martignac şi poţi să fii sigur că am să te aduc înapoi, la punctul de plecare, intact!" Prin urmare eram ca un tablou pe care o societate de asigurări îl garantează „pînă la ultimul cui". M-am învoit.

Chiar din seara sosirii, am fost condus pe Broadway. Aici am văzut ce va să zică viaţa New York-ului: Un amestec aproape agresiv de culori, de zgomote şi de mişcare, agitaţie frenetică a mulţimii, coregrafie de reclame luminoase incendiind toate faţadele. Cu ochii orbiţi de zbenguiala culorilor, cu timpanele sparte de miile de strigăte ale străzii, de sirenele pompierilor şi de cele ale ambulanţelor care-şi înalţă neîntrerupt lugubrele somaţii, uite că mai aud şi vocea unei femei tunînd dintr-un difuzor fixat pe un taxi în mers. Mi s-a spus că vociferările elogiau meritele unuia dintre candidaţii la preşedinţia Statelor Unite. Şi, în mijlocul harababurii generale, fără să fi zărit măcar un singur agent, circulaţia era impecabil reglată de semafoarele verzi şi roşii.

Chiar a doua zi după sosire, mi s-a luat un interviu. N-am scăpat de întrebarea, aproape rituală în America: „La cît se ridică averea dumneavoastră?"

— Doamne Dumnezeule, scumpe domn, tot ceea ce posed constă în tablouri pe care eu le consider de o valoare inestimabilă. Dar amatorii au din ce în ce mai mult un cuvînt de spus, un cuvînt hotărîtor.

— Atunci — spuse interlocutorul meu — am să pun o cifră în raport cu importanţa care vi se atribuie aici.

Şi a doua zi, sub titlul *Fabulous Ambroise*, puteam citi în *The New Yorker* că valoram *şase milioane*, ba poate chiar *opt milioane* de dolari!

Cînd l-am revăzut pe autorul articolului, m-a întrebat:

— Ei, ce ziceţi, aţi văzut articolul?

— Da...

— Sînteţi mulţumit cît am pus?

— Hm!... De vreme ce tot v-aţi apucat de treaba asta, puteaţi tot aşa de bine scrie zece, douăzeci, treizeci, patruzeci, ba chiar ca să fie o cifră rotundă cincizeci de milioane de dolari...

— Aţi debarcat alaltăieri, nu? Ei bine, puteţi să vă lăudaţi că în patruzeci şi opt de ore aţi devenit sută la sută american.

Aveam să constat, de altminteri, că o cifră de cincizeci de milioane de dolari nu e totdeauna suficientă pentru a uimi un american, fie el chiar numai un american mijlociu. Mă oprisem în faţa unui chioşc de ziare unde era afişat un ziar care publica fotografia unei moştenitoare bogate din Chicago, cu zestrea în cifre, dedesubt: patruzeci şi cinci de milioane de dolari. În spatele meu, un trecător, care mi s-a părut că e băiat de prăvălie, a exclamat ceva. Prietenul care mă însoţea a început să rîdă auzind cele cîteva cuvinte pe care le rostise omul de pe stradă. Cum îl întrebam din ochi, mi-a răspuns:

— A spus: „Cum? Nici măcar cincizeci de milioane? O credeam mai la largul ei pe domnişoara".

Una dintre primele întrebări, care mi s-au pus încă de la sosire, a fost următoarea:

— Ce părere aveţi despre femeia americană?

Am răspuns că o consider încîntătoare.

— Care vi se pare cea mai frumoasă: franţuzoaica sau americana?

— Cînd văd o americană, mi se pare că ea e cea mai frumoasă. Dar cînd mă aflu în faţa unei franţuzoaice mi se pare, tot aşa, că e cea mai frumoasă.

— Atunci, domnule, dacă v-aţi afla în acelaşi timp în faţa unei femei americane şi a unei femei franceze?

— Ei bine, n-aş proceda ca Paris: eu aş împărţi mărul în două.

— Aţi vizitat grădina zoologică? s-a interesat acelaşi jurnalist.

— Da, şi am remarcat un urs pe care nu mi-ar plăcea să-l întîlnesc într-o pădure.

— Dar veveriţele?

— N-am văzut nimic mai graţios.

Or, reporterul a rezumat astfel, în ziarul lui, conversaţia:

„Domnul Vollard admiră femeile americane, dar preferă veveriţele!"

Într-alt interviu, am fost întrebat:

— Cîte etaje are casa dumneavoastră?

— Două.

— Două etaje? Aşa ceva nu merge în America. O să spunem, prin urmare, cinci etaje înţesate de capodopere... I-aţi descoperit pe Cézanne, pe Rénoir şi pe Degas?...

— Nici gînd de aşa ceva! În 1876, cînd eu n-aveam nici zece ani şi eram un puşti în insula mea natală în Réunion, Cézanne a fost descoperit de domnul Choquet şi de alţii. Cît despre Degas şi Rénoir, fuseseră puşi în valoare încă înainte de 1876, de Durand-Ruel, de Mary Cassatt, de Théodore Duret, de Duranty etc.

— Ba da, ba da — continuă interlocutorul. Va să zică dumneavoastră i-aţi descoperit pe Degas, pe Cézanne, pe Renoir.

Ceea ce, în schimb, nu puteam contesta era faptul că eu fusesem primul care organizase o expoziţie Cézanne. Şi pentru că maestrul din Aix trecea drept cel care adusese libertatea în pictură, pînă la urmă, din exagerare în exagerare, am ajuns să-i fiu substituit pictorului şi ca atare, ţinînd o conferinţă, să-l aud pe preşedintele reuniunii declarînd că „o dată cu venirea domnului Vollard, America a simţit trecînd peste ea un vînt de libertate".

Care n-a fost stupoarea celor care erau de faţă cînd îmi desfăceam valizele, văzînd două cutii de chibrituri franţuzeşti pe care le aduceam într-o ţară în care chibriturile se află gratis pe fiecare masă! Trebuie să recunosc că eu i-am atras atenţia servitoarei mele să nu uite să le pună în valiză.

Zgîrie-norii din New York, atît de înalţi, încît nu le poţi zări decît anevoie vîrful, se prezintă cu cele mai neaşteptate forme. Unul are pe acoperiş o copie a turnului primăriei din Ypres, altul o copie a paraclisului de la Versailles, cu vazele stil Louis XIV. Îmi amintesc de unul dintre aceste buildinguri, la cucuieta căruia sclipea o cruce a Legiunii de onoare proporţionată cu înălţimea edificiului. Asta ca să informeze pe trecători că proprietarul era decorat.

Am spus că zgîrie-norii ăştia aveau forme dintre cele mai neaşteptate, un amestec al tuturor stilurilor. Goticul, renaşterea şi genul cazarmă se înalţă cot la cot. Cînd toate aceste clădiri sînt iluminate, gîndul te duce la fagurii de ceară ai albinelor, în care, în fiecare alveolă, în loc de miere, ar fi un strop de electricitate. Rezultatul e un ansamblu de un puternic efect şi toate aceste construcţii desperecheate ajung să dea, văzute la un loc, impresia unui stil, un stil fără precedent, poate precursor şi care, în orice caz, face din New York un oraş unic în lume.

Harlem! Nişte prieteni m-au invitat într-un restaurant din cartierul negrilor. După ce am mîncat, am rămas în restaurant ca să ascultăm la radio pronosticurile în legătură cu alegerile prezidenţiale. Prin uşa deschisă a bucătăriei vedeam o servitoare care jumulea o pasăre. Purta pe cap un coif de hîrtie dintr-acelea cu care te împopoţonezi la carnaval. Negrul care ne servise s-a apropiat de ea şi i-a pus pe umeri un şorţ, ca s-o ferească de curent; pe urmă, după ce jumulitul păsării s-a isprăvit, cei doi negri s-au sărutat pe gură cu un fel de religiozitate parcă, şi au venit să danseze în restaurant un dans care mi s-a spus că se nu-

meşte *Tandreţe* şi în care partenerii îşi lipesc frunţile una de alta. În timp ce dansau, îşi vorbeau şi-şi spuneau pare-se lucruri pătimaşe, pentru că ochii le străluceau într-un fel straniu. Feţele lor însă rămîneau imobile ca nişte măşti de bronz. Imobilitatea asta maschează, de fapt, un temperament dintre cele mai frenetice, pururi gata să se manifeste. La un moment dat, auzindu-se gălăgie în bucătărie, cei doi negri se repeziră acolo şi i-am văzut apucaţi de un rîs cu lacrimi: un pui scăpase din coteţ şi, urmărit de o pisică, se ascunsese într-o oală.

După restaurant, ne-am dus să vedem un spectacol negru de revistă. În sala Wagram, văzusem unul care adunase tot Parisul, dar acela nu semăna cîtuşi de puţin cu exaltarea asta care-i însufleţeşte ritmic pe toţi actorii negri din Harlem, şi al cărei paroxism era, el singur, patetic. Prietenii mei mi-au spus că aceeaşi trupă din Harlem dăduse de curînd o serie de reprezentaţii cu *Macbeth*. Tare aş fi fost curios să văd aşa ceva!

Una dintre caracteristicile americanului este marea ospitalitate cu care te întîmpină la el acasă. Pe stradă, te simţi izolat de parcă fiecare trecător ar fi la antipodul tău: dar, de îndată ce ai fost primit într-un *home* american, te simţi ca la tine acasă. Lucru amuzant, whisky am băut pentru prima oară în America, după cum primul meu cocktail l-am băut în Anglia, patria whisky-ului. Trebuie să mărturisesc însă că m-am mulţumit numai cu aceste două experienţe.

Prietenul meu Bignou m-a dus să văd un film a cărui eroină era o femeie încîntătoare. Şi ce voce avea! Am întrebat dacă filmul avea vreo şansă să fie văzut şi la Paris.

— Păi — mi s-a răspuns — e o adaptare americană a unui film franţuzesc.

— Dar făptura asta admirabilă — am spus eu — e totuşi un *star* american!

— Un *star* american?... Păi asta-i Mistinguett!

Totul, de altminteri, era prilej de uimire pentru mine. Văzusem la un alt cinema, sub titlul *Pietre vechi*, nişte monumente de o frumuseţe fără seamăn. Nu puteam să citesc textul care apărea sub fiecare monument, pentru că vedeam prost de la distanţă; dar le admirasem atît de mult încît, la sfîrşit, am vrut să aflu în ce ţară se aflau minunăţiile cu pricina. Mi s-a răspuns: „Sînt bisericile din Paris!"

Mă aflam cu un tînăr american într-o cafenea, cînd, dintr-o dată, îl aud că-mi spune:

— O clipă.

Şi ridicîndu-se, se repede spre un automobil care staţiona lîngă trotuar. Între el şi ocupantul maşinii începe o conversaţie însufleţită. Cînd s-a întors, mi-a spus:

— E un tip care-a avut multe necazuri. A ieşit a doua oară din închisoare.

Şi s-a pornit să-mi dea o droaie de amănunte dintre cele mai intime despre viaţa proaspăt eliberatului puşcăriaş.

— E un prieten din copilărie, probabil?

— Ba nu, acum îl văd pentru prima dată. Zărisem un cîine foarte frumos pe bancheta din faţă şi m-am dus să-l întreb de unde şi-a făcut rost de el...

— Spune-mi, te rog... atunci înseamnă că despre oamenii pe care-i vezi zilnic trebuie să ştii o mulţime de lucruri...

— Nici gînd. Înţelegeţi: cînd te cunoşti cu cineva, n-ai încredere în el, nu-i povesteşti nimic. Proprietarul cîinelui era numai în trecere prin New York; de aceea mi-a istorisit toată povestea lui.

N-am să uit prea lesne impresionantul spectacol care ţi se desfăşoară în faţa ochilor, fie cînd ajungi în apropierea New York-ului, fie cînd, la plecare, vaporul parcă trece în revistă toate aceste enorme cuburi de piatră care evocă o activitate de uriaşi. Oraş de titani, într-ade-

văr. Am să vă aduc o dovadă convingătoare: New York-ul avea tendința să se dezvolte într-o anumită direcție; această mișcare de extindere a fost oprită categoric din voința unui singur om, căruia acest fenomen îi zădărnicea planurile: domnul Rockefeller. „E foarte simplu — a spus regele petrolului. Cumpăr terenuri în centru și construiesc pe ele buildinguri ieftine." Așa a și făcut, iar „extensioniștii" au fost aspirați de ele ca de niște ventuze puternice.

Mă extaziam în fața spectacolului prodigios pe care-l oferea acest „centru" Rockefeller:

— Aș!... spusese prietenul american, care-mi slujea de cicerone — e vechi de patru ani, azi s-ar face mai modern.

Mă intriga ceva: binoclul pe care tovarășul meu îl purta pe umăr. La un moment dat, se oprește și inspectează ferestrele unei clădiri prin fața căreia tocmai treceam.

— Aha! s-a bucurat el — mașina mea e gata, îi văd numărul!

Mi-a dat și mie binoclul și am zărit la una dintre ferestrele etajului cincizeci și trei, un magazin de caroserii unde era expus un automobil.

Mă atrăgea foarte multe un zgîrie-nori care-i domina pe toți ceilalți.

— Mi-ar plăcea să urc pînă sus — i-am spus eu călăuzei mele. Cred că sînt vreo sută cincizeci de etaje?

— Cea mai înaltă clădire din New York — mi-a mărturisit el — n-are decît optzeci și două de etaje și s-ar părea că nimeni n-are de gînd să se-apuce să construiască una mai înaltă.

— Cîte minute trebuie — m-am informat eu — ca să poți ajunge sus?

— Cîte o secundă de fiecare etaj — mi-a răspuns ghidul, — dar inginerii spun că, în curînd, o să se poată reduce durata.

Cînd ne întorceam în port, însoțitorul meu m-a întrebat:

— Nu-i așa că pădurea asta de buildinguri e teribil de impresionantă?

— Ba da. Simt chiar un gol în stomac, tot cam la fel ca atunci cînd sînt în fața unui arbore uriaș.

— Cît poate valora cel mai mare arbore din lume?

— Dumnezeule, știu eu? am răspuns. Cam o mie de dolari, probabil...

— Și aveți curajul să comparați ceva de o mie de dolari cu o clădire care a costat peste cincizeci de milioane, domnule?

— Totuși, cînd te afli în fața unuia dintre arborii aceia de o înălțime gigantică, dumneata nu-i admiri?

— Doamne, eu n-am treabă cu arborii, domnule... Asta-i un *business* de negustori de lemne...

Voiam să mă pot lăuda c-am urcat în cel mai înalt building, dar persoana în grija căreia fusesem dat tot amîna mereu îndeplinirea acestei fantezii.

— Ei bine — îmi spune, în sfîrșit, mentorul meu, în ajunul plecării — acum puteți să vă urcați cît de sus poftiți.

— A! Și de ce am voie de-abia astăzi?

— Păi, pentru că v-ați terminat ciclul de conferințe.

Și fiindcă-l întrebam din ochi, nevăzînd nici o legătură între o conferință și o ascensiune într-un building, a continuat:

— Mai zilele trecute, unui domn bătrîn i s-a oprit inima în timp ce urca.

— Și ce-i cînd ți se oprește inima? am întrebat eu naiv.

— Atunci mori, domnule. Vedeți că era mai prudent să așteptăm pînă vă isprăviți programul?

Ceea ce te uluiește în America este prezentarea obiectelor celor mai rare în săli de cel mai straniu gust cu putință, ca, de pildă, în

casa aceea pe care am vizitat-o şi în care fiecare odaie era într-un alt stil: încăperea gotică, încăperea empire, încăperea renaştere etc. etc... Şi pe un palier dai peste cel mai frumos Renoir...

O asemenea prezentare bizară nu i se poate reproşa doctorului Barnes cu suta lui de lucrări de Cézanne şi cu cei două sute de Renoir pe care-i are. Tot ceea ce are legătură cu păstrarea acestor giuvaeruri a fost prevăzut, îndeosebi ceea ce a lăsat pînă acum indiferent orice muzeu, fie francez, fie străin — cu alte cuvinte — sistemul de încălzire care menţine peste tot o temperatură constantă. O vizită la muzeul Barnes merită numai ea singură călătoria în America. Dar nu e prudent să te îmbarci decît dacă ai în buzunar autorizaţia acestui mecena care nu e sensibil la nici o consideraţie, după cum a putut să constate cutare director de muzeu care i-a refuzat mai de mult Cézannii şi Renoirii pe care-i oferise muzeului. Se spune că doamna R... însăşi s-a pomenit că i se refuză accesul la *Fundaţie* pentru că nu-şi afirmase încrederea în Renoir, în Cézanne şi în alţi moderni, într-o vreme cînd acest lucru era meritoriu. Se poate lesne înţelege zelul depus în a solicita încuviinţarea unei vizite care este un brevet de gust. Cu două zile înainte de conferinţa mea la *Fundaţie*, am putut să-l aud pe domnul Bignou întrebîndu-l la telefon pe un cetăţean din Detroit dacă are de gînd să vină curînd la New York.

— Imposibil mai devreme de două sau trei luni — i s-a răspuns.

— Păcat, pentru că duminica viitoare — a reluat domnul Bignou, sînt autorizat de doctorul Barnes să aduc împreună cu mine la *Fundaţie* cîteva persoane, cu prilejul unei conferinţe pe care o ţine domnul Vollard.

— Să văd Cézannii şi Renoirii lui Barnes? Nu-s decît trei mii de kilometri dus şi-ntors. Las totul baltă şi vin.

În timp ce mă aflam la domnul Barnes, am căzut pe un peron de intrare, şi a fost curată minune că nu mi-am rupt nici un mădular.

— Ah, Vollard, a exclamat gazda mea, după ce am fost ajutat să mă ridic — dacă ai fi murit, te-aş fi îngropat în mijlocul *Fundaţiei*.

Cîteva minute după aceea, doi studenţi care-l auziseră s-au apropiat de mine.

— Domnule — mi s-a adresat unul dintre ei — eu şi cu prietenul meu discutam despre locul pe care vi l-aţi alege aici, dac-ar trebui să fiţi înmormîntat în *Fundaţie*. Prietenul meu zicea că sigur sub tabloul lui Cézanne, *Bărbaţii care se scaldă*. Eu înclin să cred că sub *Jucătorii de cărţi*.

I-am răspuns că, pentru moment, n-aveam nici un chef să fac o asemenea alegere.

*

Treceam pe Chiado la Lisabona cînd mă aud strigat:

— Cum, domnule Vollard, dumneavoastră aici?

Eu însumi eram destul de mirat că mă aflu aşa departe de Paris, dată fiind groaza pe care o încerc pentru cea mai mică deplasare.

Adevărul e că pornisem să caut într-o călătorie un derivativ al grijilor comune ale prezentului. Pînă atunci, în mijlocul temerilor de tot felul care zbuciumau lumea, trăiam într-o deplină chietudine de cînd Societatea Naţiunilor ne garanta că vom fi salvaţi. Iată însă că, asistînd la o conferinţă contradictorie — în care eminentul om de stat grec, domnul Politis, tocmai demonstra că, datorită angajamentelor pe care şi le luaseră statele de a nu se mai ataca unele pe altele, orice război era imposibil — văd o gospodină, care intrase acolo cu sacoşa de cumpărături, că se ridică şi întreabă:

— Dar, domnule preşedinte, dacă, după un asemenea aranjament cum spuneţi, o ţară îşi trimite avioanele contra alteia?... Ce se-ntîmplă atunci?...

— Întrebarea dumneavoastră, doamnă — a răspuns domnul Politis — ne-am pus-o şi noi. Ca atare, pentru a preîntîmpina orice eventualitate, am creat în sînul Societăţii Naţiunilor o subcomisie de dezarmare morală.

Dezarmare morală!... Dintr-o dată, toate iluziile mele s-au spulberat şi m-am pomenit pradă unor gînduri negre cum rar mi se mai întîmplase.

Tocmai atunci m-am întîlnit cu prinţul Robert de Broglie:

— Mă duc — mi-a spus el — împreună cu soţia să ne petrecem vacanţa de Paşti la ea în ţară. Nu vrei să vii şi dumneata cu noi în Portugalia?

După două zile ne suiam cu toţii în trenul de Lisabona.

După ce am străbătut cîmpiile aride şi dezolate ale Spaniei, am ajuns într-o ţară în care totul e numai verdeaţă: eram în Portugalia.

Să nu se aştepte nimeni de la mine aici la descrierea frumoaselor orezării de pe malurile fluviului Mondego, nici la cea a pădurilor din Bussaco, nici la cea a splendidului Tejo fertilizînd păşunile unde pasc taurii destinaţi arenelor din Campo Pequeño. Departe de mine gîndul să descriu admirabilele excursii care-l solicită pe călător încă de la ieşirea din Lisabona; nici la Cascaes, poreclit şi *Gura iadului*, cu stîncile lui printre care marea se învolburează cu un zgomot de tunet, nici la Cintra, plină de cascade şi de havuzuri, cuib de verdeaţă în care cameliile şi ferigile sînt nişte adevăraţi arbori; nici la acele extraordinare mănăstiri care stau mărturie a credinţei atît de profunde a Portugaliei, mănăstirile de la Mafra, de la Batalha, de la Thomar.

N-am să spun nimic nici despre muzeele cu primitivi celebri, nici despre sala caleştilor, în sfîrşit, nici despre biserici. Toate acestea au fost descrise pe larg în cărţile despre Portugalia. Am să reţin aici numai impresia pe care am încercat-o contemplînd, de pe colina Santa Lucia, Lisabona sub clar de lună, coborînd în terase pînă la malurile fluviului adormit, Lisabona, a cărei viaţă nocturnă ne parvenea, ca o nedesluşită rumoare, întretăiată de cîntatul strident al cocoşilor.

Fie-mi de asemenea îngăduit să evoc aici acel farmec specific al Portugaliei, incomparabila frumuseţe a florilor şi a fructelor ei, cerul de un imuabil albastru, intimitatea atît de afectuoasă care te întîmpină în orice familie din ţară, cu alte cuvinte, tot ceea ce aminteşte acel „trai tihnit" din vechea Franţă de care-şi amintea cu melancolie Talleyrand.

Am asistat ca oaspete în Palacio da Rosa, în capela gazdelor mele, la o liturghie de Paşti al cărei ceremonial este cu totul propriu Portugaliei. Prima originalitate: liturghia este precedată de o slujbă cu procesiune a Sfintelor Daruri. Preotul poate fi văzut sub o somptuoasă umbrelă, care, datorită unui privilegiu ereditar în familie, era ţinută în ziua aceea, în absenţa castelanului, de fiul lui cel mare, îmbrăcat într-o capă purpurie. Remarcasem, între altele, prezenţa în strană a unui participant înveşmîntat într-un costum stacojiu. Eu, care am fost întotdeauna impresionat de uniformele frumoase, îl priveam cu invidie pe omul pe care-l luam drept un eminent demnitar ecleziastic. Mi s-a explicat însă că era vorba de un necredincios redevenit creştin, care era astfel cinstit în mod public. Altă particularitate demnă de reţinut: în timp ce preotul rostea liturghia în latineşte, credincioşii o recitau cu glas tare în portugheză. Liturghia asta, cu un caracter atît de popular, îmi evoca tabloul lui Carpaccio de la Veneţia, tablou care-l impresionase atît de mult pe Renoir, în care Sfîntul Pavel predica şi boteza în mijlocul tumultului din piaţa publică.

Lisabona este unul dintre cele mai curate oraşe din cîte se pot vedea. Doamna Blanche Vogt a relatat că un portughez care o însoţea scuipa tot timpul pe jos, de unde a tras con-

cluzia că portughezii își petrec toată vremea scuipînd. Într-o zi, am zărit un ins care, gesticulînd întruna, împroșca de jur-împrejur cu salivă. Mi-am spus: „Ăsta-i portughezul doamnei Blanche Vogt!" Era însă un francez.

În cartierele populate ale Lisabonei, te-ai putea crede într-unul din orășelele noastre din Sud, în care trecătorul nepăsător merge pe mijlocul drumului, așa încît șoferii lisabonieni au căpătat obiceiul insuportabil de a claxona fără-ncetare. Pe marile artere, alături de agenții de circulație îmbrăcați după modelul policemanilor englezi, se pot vedea alții, care poartă, în locul superbei căști albe, un fel de chipiu verzui, care-i face să pară că ar avea un cap de batracian. Mi s-a spus că acest tip de subagenți erau șomeri, căci în Portugalia, șomerii sînt obligați să muncească. Numai cerșetorii nu sînt siliți să meargă la muncă. Ai fi tentat să crezi că sînt lăsați în pace pentru c loarea locală, atît de mult aduc a personaje de muzeu. Au un aer atît de măreț, încît atunci cînd întind pălăria, cu greu te poți stăpîni să nu le spui dîndu-le de pomană: *Gracias, senhor!*

Mă gîndeam, fără voia mea, la vechea legendă cu familia de melci locuind în ruinele unui castel, familia în care tinerii îl întrebau pe bunic: „Spune-ne, cînd are să se întoarcă stăpînul castelului și cînd are să ne vină și nouă rîndul — așa cum am auzit că se făcea pe vremuri — să-i fim prezentați pe un talger de argint, înveșmîntați în unt și-n pătrunjel?"

XV. PREMIUL PICTORILOR

Literatura judecată de pictori. Punctul de vedere al vînzătorilor de librărie

De cînd e lumea, literații și-au arogat dreptul de a-i judeca pe pictori. De ce pictorii, la rîndul lor, nu i-ar judeca pe scriitori? Această considerație m-a îndemnat să ofer un *Premiu al Pictorilor*, care trebuia să fie decernat de un juriu de pictori unui scriitor. Cînd fondatorul unui premiu își alcătuiește singur juriul, poate să fie suspectat că-l alege inspirat de preferințe personale. Ca să nu dau temei unei astfel de critici, am făcut apel la pictori reprezentînd tendințe dintre cele mai opuse, de la Albert Besnard pînă la Vlaminck, trecînd pe la Van Dongen și Paul Chabas. În felul ăsta, și institutul și fovii aveau să fie la un loc, în jurul aceleiași mese, în vederea unui dejun la sfîrșitul căruia urma să fie proclamat laureatul. Artiștii care au acceptat să facă parte din juriu nici nu bănuiau ce avalanșă de cărți avea să le „pice pe cap". Trebuind să-l văd pe domnul Albert Besnard, m-am dus la el la atelier. Cum m-a văzut, înainte de-a rosti un singur cuvînt, mi-a arătat cu mîna duiumul de cărți care se revărsau peste tot.

— Și mai e încă o săptămînă pînă la decernarea premiului — a constatat el cu melancolie.

— Cel puțin — i-am spus eu — dumneavoastră ați primit toate volumele astea ziua-n amiaza mare...

Şi, după răspunsul lui afirmativ, dar în care se simţea mirarea că s-ar fi putut să i se-aducă şi noaptea cărţi, am continuat:

— L-am văzut de curînd pe Sem... La uşa lui a bătut cineva pe la miezul nopţii: era un candidat care-i aducea operele lui complete, un teanc întreg de volume. I-a explicat că abia descoperise adresa pictorului şi că, pentru a nu-l deştepta pe portar, sunase la toate uşile...

În ziua votului, în clipa în care ne aşezam la masă pentru dejun, soseşte factorul care mă pune să semnez de primire pentru un plic voluminos. Expediat din Alger, *par avion*, plicul conţinea un caiet de poeme dactilografiate şi o scrisoare în care autorul — o femeie — declara în mod peremptoriu că versurile dactilografiate trebuie să fie luate în considerare la fel ca versurile tipărite şi că nu se-ndoieşte că ale sale vor fi socotite excelente.

În ceea ce mă priveşte, mărturisesc, eram destul de neliniştit: cu artişti de tendinţe atît de opuse, e cu putinţă să ajungi la un rezultat? Dar alegerea s-a făcut în cel mai lesnicios mod din lume: aproape în unanimitate sufragiile votanţilor l-au desemnat pe Paul Valéry pe care Academia Franceză avea să-l primească la puţin timp după aceea.

*

După *Premiul Pictorilor*, mi-a venit ideea să institui un altul, tot pentru un scriitor, dar decernat de astă dată de un juriu de vînzători de librărie. Le-am apreciat totdeauna activitatea, inteligenţa, arta de a se comporta cu clientul şi de a-l dibui.

Într-o zi, pe cînd mă aflam la Flammarion, intră o clientă:

— Trebuie să fie pentru un *Don Juanes*, zice unul dintre vînzători către altul.

Şi porneşte în întîmpinarea doamnei, care-i cere numaidecît:

— Daţi-mi, vă rog, *Don Juanes* de Marcel Prévost.

— După ce-ai ghicit că are să ceară un *Don Juanes?* l-am întrebat pe vînzător.

— Păi, după pălăria doamnei, după aerul ei cuceritor, în sfîrşit, după toate.

Auzind vînzătorii de librărie stînd de vorbă, am fost impresionat cînd, pe lîngă însuşirile lor de psihologi, am văzut cît de mult iubesc oamenii ăştia cărţile pe care le vînd, încît nu mă îndoiesc că, însărcinaţi să decerneze un premiu, au să facă o excelentă alegere. Dar sindicatul patronilor-librari, căruia m-am adresat ca să-mi pot realiza proiectul, mi-a atras politicos atenţia că era cu neputinţă. Şi pentru că mă miram în faţa unei personalităţi din lumea librarilor, acesta m-a lămurit:

— Dar domnule Vollard, un bun librar trebuie să urmeze directivele patronului său. Dacă încearcă să le impună clienţilor ideile lui, atunci nu-i un librar bun.

Cu toate astea, n-am renunţat la ideea mea, dar am băgat de seamă că pentru realizarea unui asemenea proiect, cel mai apt era sindicatul vînzătorilor-librari. Numai că vînzătorii de librărie n-au sindicat.

— Vorbeşti de sindicat — îmi spune un prieten căruia îi împărtăşeam necazul meu. Păi, există sindicatul portarilor. De ce nu creezi un premiu pe care să-l decerneze portarii?

Înainte de-a începe demersurile în sensul ăsta, i-am vorbit despre planul meu unui portar de la o casă vecină pe care-l vedeam toată ziua cu un jurnal în mînă.

— Nici nu puteaţi nimeri mai bine — mi-a spus el. În breasla noastră se citeşte enorm. Gîndiţi-vă numai: toate ziarele care ne trec mai întîi nouă prin mînă! La sfîrşitul anului,

toate astea reprezintă o recoltă frumoasă! V-aţi gîndit la o sală pentru dejun?

— Ce dejun?

— Dejunul la care o să se decerneze premiul. O să fie portarii din Paris, delegaţii din provincie...

Cînd m-a văzut că dau înapoi, a căutat să mă liniştească.

— N-au să fie neapărat toţi...

Eu şi ajunsesem la poartă, şi, uite-aşa, *Premiul portarilor* a avut aceeaşi soartă cu *Premiul vînzătorilor-librari*.

XVI. AJUNG PROPRIETAR LA ŢARĂ

Fontainebleau. Tremblay-sur-Mauldre

Pădurea din Fontainebleau! Pe o suprafaţă de vreo şaptesprezece mii de hectare vezi adunate la un loc şi cîmpia plantată cu o mulţime de pini şi costişele pe care unduiesc ferigi; şi hăţişurile şi luminişurile îndrăgite de Corot; şi stîncile cu forme atît de variate, care evocă fantomaticele turme submerse, de pe vremea în care apele acopereau ceea ce astăzi e pădure. Dar, ca şi cum natura i-ar fi hărăzit din belşug destule daruri, i-a refuzat binefacerea izvoarelor. Rarele şipote peste care dai sînt nişte puţuri obţinute prin forarea solului la mari adîncimi.

Prin urmare, era cît pe-aci să renunţ, din cauza asta, la cumpărarea unui imens teren vecin cu pădurea şi care mă ispitea mult, cînd într-o bună zi, plimbîndu-mă pe-acolo cu un prieten, aud deodată un zvon de pîrîiaş.

— Cum? Un izvor? am exclamat. Şi l-am strigat pe tovarăşul meu de plimbare rămas ceva mai în urmă să culeagă plante.

— N-auzi un susur, parc-ar curge apă? l-am întrebat.

— Apă? În pădurea din Fontainebleau nu există.

— Oricum, putem să verificăm.

După cîteva minute de cercetări, ne trezim în faţa unui pîrîiaş care, ceva mai încolo, dispărea în nisip.

— Probabil că — spune amicul meu — s-a produs, nu de mult, vreo zguduire seismică în urma căreia a țîșnit un izvor.

Urmînd însă cursul pîrîului spre izvor, numai ce ne pomenim în fața unui apeduct maiestuos din care țîșnea apă pe toate părțile. Știam că în apeducte se lasă deschizături prin care să se scurgă surplusul de lichid, dar nu mă puteam împiedica să nu admir opera genialului regizor al acestor ape țîșnitoare, regizor care adunase aici toate fanteziile pe care ni le oferă fîntînile-n ruină. Ba cascade în miniatură; ba miile de giumbușlucuri ale unui invizibil și poznaș *manneken-pis* care se ușura cînd cu țîșnete groase ca pe mînă, cînd subțirele ca ale unei seringi; mai încolo, risipa de picuri a unei stropitori. Priveliștea asta neașteptată m-a entuziasmat pur și simplu. Terenurile din preajma apeductului erau tocmai de vînzare. Am devenit proprietarul cîtorva hectare. Dar, într-o bună zi, ajuns în fața apeductului, dau peste o echipă de lucrători.

— Ce s-a întîmplat? îi întreb eu.

— Am venit să reparăm apeductul. Trebuia s-o facem de mai bine de treizeci de ani.

Vestea m-a îngrozit. Adio, apă!... Feeria se sfîrșise. Am fost nevoit să recurg la un izvorar care, înarmat cu nuielușa lui de alun, mi-a descoperit, din fericire pentru mine, o pînză de lichid prețios, și, printr-un noroc, la mai puțin de douăzeci de metri de casa pe care o clădeam.

Tot atît de mult ca jocurile de apă ale apeductului m-au fermecat stîncile enorme de pe domeniul meu, acoperite cu mușchi și cu licheni. Una dintre ele, printre cele mai impunătoare, domina, masivă, casa. O tînără studentă, care-și prepara licența în științe naturale venise cu niște prieteni să stea o zi la mine. Arătîndu-mi un pin care crescuse de-a lungul stîncii, m-a-ntrebat:

— Nu vă e frică, domnule Vollard, de copacul care susține stînca? Să nu cedeze într-o zi și să vă facă praf casa.

Am liniștit-o pe tînăra „savantă".

Eram atît de nerăbdător să-mi văd casa terminată, încît mă duceam la Fontainebleau în fiecare săptămînă. Cînd colo, într-o duminică mi-am găsit casa la pămînt: nu mai era decît un morman de pietre și de grinzi de fier. Iată ce se-ntîmplase. Temeliile fuseseră puse pe o imensă vizuină de iepuri. Firește, a fost nevoie să reclădesc totul, numai că, de astă dată, antreprenorul, mai prudent, m-a pus, cu ajutorul unei fundații trainice, la adăpost de uneltirile subterane ale iepurimii. Oricum, lecția asta m-a cam scîrbit, pentru o vreme, de meseria de propietar.

*

Tremblay-sur-Mauldre e un sătuc unde n-ajunge calea ferată, la cincisprezece kilometri de Versailles. Regiunea e foarte frecventată de artiști. Maurice Denis e propietarul unei vechi abații la Saint-Germain-en-Laye; Maillol locuiește la Marly-le-Roi; K. X. Roussel, pictorul nimfelor și al faunilor, la l'Étang-la-Ville. Ceva mai departe, la Vaux-de-Cernay, e o întreagă colonie de pictori. Arborii fructiferi sînt peste tot; nu cunosc spectacol mai fermecător decît cel pe care-l oferă la vremea înfloririi. Auzim necontenit cît de lăudată e sărbătoarea cireșilor în floare în Japonia. Acolo, chiar cînd înflorește, natura lasă să se vadă că a suferit intervenția omului. Aici, arborii cresc în libertate. Și unul dintre marile lui farmece e faptul că se dezvoltă la scara colinelor înconjurătoare. De altfel, peisajele astea sînt o încîntare în orice anotimp, chiar și sub zăpadă. Am să-mi amintesc mereu de contrastul dintre toată masa asta albă în opoziție cu albastrul colinelor care închid orizontul.

Într-o zi de primăvară, pe cînd mă plimbam prin vecinătate, la doi pași de Tremblay, mi-am adus aminte că Blaise Cendrars locuiește acolo. „O căsuță roz, lîngă dulgherul satului", îmi

explicase el. Am găsit-o uşor. Cendrars bătea la maşină, în mijlocul unei pajişti de maci, maci de toate culorile.

Cînd a văzut că mă extaziez, mi-a spus:

— Aici toate cresc minunat. De ce n-ai veni şi dumneata aici, Vollard? Chiar acum e de vînzare o casă veche înconjurată de o grădină uriaşă. Vino s-o vezi!

Chiar de la intrare, m-au încîntat stîlpii de la poartă, deasupra cărora se aflau două buchete săpate-n piatră, o piatră pe care timpul o patinase fermecător. Casa, cu puţul ei vechi, destul de rustică, data din epoca în care pînă şi locuinţele ţărăneşti purtau pecetea unui specific încîntător. Un hambar uriaş mi-a atras atenţia. Nimic mai simplu decît să-l transform în atelier! Mai ales că un artist care lucra pentru mine mi se plînsese de multe ori că n-are un colţişor, departe de zgomotele oraşului, unde să poată picta în tihnă. Ce mai calea-valea, m-am lăsat sedus şi am cumpărat proprietatea. Dar nici n-apucasem să semnez bine actul de cumpărare că au şi-nceput necazurile. Mai întîi a secat puţul. Mi s-a explicat că terenul era nisipos; ca să fiu sigur că am să am apă, trebuia săpat un alt puţ, prevăzut cu un dispozitiv special.

Tot timpul cît au durat lucrările de amenajare a hambarului şi a puţului, prietenul meu, căruia îi făgăduisem atelierul, nu mai contenea să mă zorească.

— Sîntem la jumătatea lui aprilie. O să fie gata pînă-n iulie? Dar puţul? Cînd o să-i pună capacul? Gaura asta căscată îmi dă coşmaruri: parcă-mi văd copiii căzînd în ea cu capul înainte.

În sfîrşit, pe la jumătatea lui iulie, am putut să-i spun pictorului: „Totul e gata. Vino să vezi!“

Artistul s-a declarat pe deplin mulţumit de lucrările executate. Puţul închis ermetic i-a spulberat orice îngrijorare; la fel, era satisfăcut de atelier. Zgîriase peretele cu unghia:

— Uite, mi-a spus el. Tencuiala e ca pulberea. Semn că pereţii sînt uscaţi. O să mă simt foarte bine aici.

N-avea să mai vină niciodată la Tremblay.

Şi nici eu nu mă hotăram să locuiesc în casa care se-nălţa în mijlocul unei pajişti de trandafiri, trandafiri pe care tare mă canonisem să-i răsădesc.

De ce toate acestea îmi aduc aminte oare de o păţanie cu o pisică pe care o avusesem în strada Laffitte? Animalul cu pricina avea obiceiul să se caţere pe o perdea fixată de o galerie pe care-i plăcea să moţăie. Cînd se trezea şi se-ntindea, se lovea cu spinarea de tavan.

Într-o zi, mi-am zis: „Sărăcuţa de ea, am să-i las mai jos galeria. Tavanul n-are s-o mai supere!“ Zis şi făcut. Pisica se caţără pe draperie şi se cocoţează la locul ei obişnuit. Cînd însă, după ce s-a trezit, a-nceput să se-ntindă şi să-şi cocoşeze spinarea şi n-a mai simţit obstacolul tavanului, a sărit brusc jos şi nu s-a mai căţărat niciodată pe galerie.

XVII. EUGÈNE LAUTIER, UN TIP BIZAR

L-am cunoscut pe Lautier la un pescuit de ştiucă, la Villeneuve-Saint-Georges. Un prieten comun, Paul Matout, vîslea. El, Lautier, dirija firul la capătul căruia plutea lingura ce trebuia, datorită strălucirii ei, să atragă peştele.

De cîte ori n-am auzit lumea spunînd despre Lautier: „Ce tip fermecător!". Lautier avea, într-adevăr, un nu ştiu ce care impresiona la primul contact. Vorbindu-i într-o zi lui Renoir despre el, pictorul mi-a spus:

— Fă-mi şi mie cunoştinţă cu amicul dumitale Lautier.

Lautier, la rîndul lui, s-a arătat măgulit să-i fie prezentat marelui pictor. Prin urmare, i-am poftit pe amîndoi la masă în Pivniţă. Lautier, de obicei la largul lui, părea stingherit în faţa lui Renoir. A rostit un „maestre" care l-a făcut pe artist să se-ncrunte, fapt ce nu i-a scăpat neobservat interlocutorului. Pe de altă parte, nu îndrăznea să discute despre pictură în prezenţa lui Renoir şi conversaţia lî cezea. Ochii lui Renoir erau aţintiţi la o bucăţică de metal îndoită toată, care atîrna de un lănţişor cu care Lautier se juca nepăsător.

— Vă uitaţi la bănuţul ăsta turtit, pe care-l port ca breloc — îi spune el lui Renoir. E o întreagă poveste. Trebuia să mă bat în duel cu un soţ gelos. Ajung pe teren şi plătesc birjarului cu o piesă de doi franci *(era înainte de război)*, la care-mi dă restul o monedă de douăzeci şi cinci de centime. Îi las douăzeci bacşiş şi pun banul rămas în buzunar; de el s-a turtit glonţul adversarului, înainte de-a mă fi rănit, totuşi. *(Şi scoţînd din buzunarul vestei un glonte turtit, Lautier ni l-a dat să-l vedem).* În clinica în care am fost internat, a continuat el, mi se anunţă, într-o zi, o vizită. Este condusă la patul meu o doamnă foarte frumoasă care nu voise să-şi spună numele. Apropiindu-se de mine, scoate din sîn o panglică pe care o pune pe pat şi pleacă fără să fi deschis gura.

Şi Lautier, scoţîndu-şi portvizitul, îl deschide şi ne arată o panglică pe care o despătureşte...

De cîteva clipe, Renoir dădea semne de enervare; s-a sculat şi şi-a luat rămas bun. Cînd l-am revăzut, mi-a spus:

— Ştii ce? pe Lautier ăsta cu banul, cu glonţul şi cu panglica lui poţi să ţi-l ţii pentru dumneata!

Şi totuşi, Lautier avea o latură a lui ingenuă pe care Renoir n-o remarcase. Dar Lautier era şi om de acţiune. A dovedit-o, neşovăind să se ducă şi să se măsoare cu un adversar puternic, Jean Galmot, Napoleonul Guyanei, ca să spun lucrurilor pe nume.

Înzestrat cu o putere de muncă debordantă, Galmot îmbogăţise colonia cu industriile pe care le crease din nimic; şi miracolul cel mare a fost c-a izbutit să le zgîndăre gustul de muncă indigenilor care pînă atunci aveau *tatană*[1]. Galmot, care fusese ales deputat o dată, avusese după aceea nişte încurcături judiciare care-l făceau ineligibil. Atunci, le-a prezentat alegătorilor lui un candidat care n-ar fi fost nici pe placul majorităţii, nici pe cel al minorităţii parlamentului.

Ministrul coloniilor l-a chemat pe Lautier, ale cărui însuşiri de om fermecător nu-i erau necunoscute, şi l-a rugat să-i cucerească pe guyanezi. Lautier n-a şovăit nici o clipă. A plecat cu zîmbetul pe buze. Dar guyanezii nu-s oa-

[1] *Tatana* — contrariul *fiţiielii:* pentru negri, ridicatul sau aşezatul înseamnă o muncă. (n. a.).

meni să se lase păcăliţi de un strop de miere. O ţineau morţiş cu „papa“ Galmot şi, la un semn al lui, ar fi votat şi cu dracul. Aşa încît, ca să poată scoate din urnă numele lui Lautier, administraţia a trebuit să mobilizeze toate „purcelele“ coloniei — aşa sînt botezate marile buletine de vot, care, împăturite în două, ascund o mulţime de buletine mici. E de la sine înţeles că preşedinţii birourilor de votare nu acceptă „purcele“ decît din mîna alegătorilor „de nădejde“. Dar lucrurile aveau să se-ncurce. Partizanii lui Lautier s-au încăierat cu cei ai lui „papa“ Galmot, iar aceştia din urmă s-au dedat la manifestări atît de violente, încît autorităţile coloniei, ca să-i apere de furia populară pe unii dintre militanţii partidului Lautier, n-au găsit adăpost mai sigur decît în închisoare. Zadarnic, de altminteri, deoarece închisoarea a fost luată cu asalt şi oaspeţii ei ocazionali masacraţi. Cît despre Lautier, el aştepta evenimentele apărat de gratii mai solide, în beciurile Băncii coloniei. Proclamat ales şi încadrat de jandarmi, s-a îmbarcat fără riscuri. La urma urmei, cine ştie dacă nu cumva Lautier a luat manifestaţiile de pe stradă drept explozii de entuziasm din partea alegătorilor lui?

După ce alegerea lui a fost validată, Lautier a ajuns fără întîrziere subsecretar de stat la Belle-Arte. În noua lui funcţie, s-a dovedit excepţional de înzestrat. De aceea, consiliul de miniştri îl desemna mai ales pe el să reprezinte guvernul la ceremoniile oficiale — „discursul meu zilnic“, spunea Lautier. Dovedea aceeaşi competenţă în orice domeniu, fie că era vorba de muzică, de literatură, de istorie... Toată lumea-şi aminteşte de pildă, cît de elevat a vorbit cu prilejul inaugurării unui monument închinat Ioanei d'Arc.

Memoria lui Lautier era uimitoare, o adevărată memorie de cal — animal care dacă a fost maltratat la regiment, păstrează totdeauna o muşcătură de rezervă pentru orice purtător de uniformă militară.

Şi miraculos era faptul că deşi citise tot, reţinuse tot, Lautier nu era cîtuşi de puţin livresc: îşi păstrase intact simţul critic şi-şi conservase toată prospeţimea de spirit. Oare nu după unul dintre discursurile lui am auzit pe cineva spunînd că, ascultîndu-l, gîndul te duce la şipotele de cleştar care-ţi potolesc setea numai ce le-auzi curgînd?

În lunga lui carieră de jurnalist, Lautier nu s-a lăsat păcălit de nici una dintre gogoşile pe care, de la sfîrşitul războiului încoace, statele şi-au închipuit că-şi întemeiază securitatea. Lautier nu lua „pleava cuvintelor drept grăuntele lucrurilor“.

— Ce-aştepţi de la parlament? îi spunea lui Tardieu. Mă faci să rîd cînd vorbeşti de grupul tău.

În vremea aceea, Lautier nu mai făcea parte dintre cei de la Palatul Bourbon.[1] Pe vremea cînd participa la şedinţe, cuvintele „grup“, „partid“ aveau pentru el o semnificaţie. Cînd cineva s-a mirat că Poincaré i-a lăsat Afacerile externe lui Briand, pentru care nu-şi ascundea lipsa de consideraţie, Lautier i-a tăiat-o:

— Păi vezi că Briand e ascultat de toate partidele.

— Spune, domnule Lautier — l-am întrebat eu — înrîurirea asta nu cumva se datoreşte faptului că Briand i-a făcut pe colegii lui să creadă că posedă prafuri minune, cu ajutorul cărora ar putea schimba reflexele milenare ale nemţilor şi i-ar transforma pe lupi în miei behăitori? Fără îndoială că Poincaré n-avea chef să vadă Camerele ridicîndu-se împotriva lui.

— Afacerile externe fără Briand? Aşadar nu vreţi o apropiere de Germania? Aşadar vreţi războiul.

Lautier n-a răspuns nimic. Se cufundase într-un somn dintre acelea care-l doborau pe neaşteptate.

---

[1] Sediul Adunării Naţionale franceze.

EPILOG

În anul următor armistițiului, am primit, de la doi tineri străini, această curioasă epistolă:

Onorate maestre,
Avem intenția să deschidem în orașul nostru un magazin de tablouri. Am fost informați că dumneavoastră aveți, în această ramură, o experiență bogată. Ne luăm libertatea de a vă ruga, în această privință, să ne sfătuiți cum să facem avere.
Scuzați îndrăzneala a doi tineri debutanți care au pentru dumneavoastră cea mai călduroasă considerație.
Primiți, onorate domnule etc.

Din cîte-mi amintesc, le-am răspuns în esență următoarele:

Nu dețin, nu cunosc secretul de a face avere. Experiența mea, de care îmi cereți să vă fac să beneficiați, îmi amintește numai tot ceea ce datorez invincibilei mele înclinații spre somn. De multe ori, amatorul, intrînd în prăvălia mea, mă găsea ațipit. Îl ascultam, încă adormit pe jumătate, și moțăiam din cap tot încercînd anevoie să-i răspund. Mușteriul, luînd drept refuz mormăitul meu inințeligibil, își mărea treptat oferta. Așa încît, cînd eram aproape treaz, tabloul meu obținuse un spor de preț considerabil. Zicala că norocul vine dormind se potrivește. Ăsta este norocul pe care vi-l doresc.

APENDICE

I. SE POATE „SĂ CREȘTI PREȚUL" TABLOURILOR?

Într-o recenzie (*Mercure de France*, 1 decembrie 1937) despre *Amintiri ale unui negustor de tablouri*, domnul Gabriel Brunet îmi reproșează că am „lăsat în umbră" un „punct capital" din istoria picturii moderne, punct care, „din întîmplare, e de interes major".

Acest punct capital nu-i altceva decît dorința de-a afla cum ajung tablourile să atingă prețuri ridicate. Domnul Gabriel Brunet afirmă de fapt că negustorul de tablouri este „un fel de regent al picturii, regent a cărui fantezie suverană și ale cărui combinații comerciale au creat reputații și au făcut să biruie cutare sau cutare tendință..." Drept care, domnul Gabriel Brunet denunță „domnia ocultă a negustorului de tablouri, care a scos adesea din umbră cutare sau cutare artist, în temeiul unor rațiuni ce rămîneau destul de enigmatice pentru profan".

Dacă tot a ajuns la concluzia asta, ce mai așteaptă domnul Brunet de nu acuză și statul care, pentru expozițiile lui din străinătate selectează aceiași pictori pe care negustorii, prin tertipurile lor, „i-au scos din umbră"? Ba, mai mult încă, tot statul provoacă, la licitațiile publice, sporirea prețului acelorași tablouri pe care le-au acreditat „fantezia suverană" și „combinațiile comerciale" ale negustorului!

„Fantezie suverană"! „Combinații comerciale"!... Cînd s-a văzut că, la prima expoziție

a lui Henry de Groux, sutele de trompete ale criticii s-au îmbulzit să trîmbiţeze apariţia unui fiu spiritual al lui Delacroix, şi că, după mai bine de o jumătate de secol, operele lui Henry de Groux n-au urcat măcar cu o iotă pe piaţa picturii!...

— Dar — are să spună cu siguranţă domnul Brunet şi, împreună cu el şi alţii — tablourile pe care negustorii le scot la licitaţie publică şi le răscumpără cu ajutorul unui complice, acel Degas, de pildă, care-a ajuns înainte de război la 400.000 de franci-aur (4 milioane în moneda noastră de astăzi), oare toate astea n-au fost combinate ca să-l fraierească pe amator?

Din păcate, în cazul acestui Degas, complicele nu era altul decît domnul Havemeyer, regele zahărului, intrat, pe deasupra, în competiţie cu un muzeu. Şi tot din păcate, pentru negustori de astă dată, dacă amatorul vede că într-o licitaţie publică tablourile fac un salt, prima lui reacţie e s-o şteargă. Dacă, de pildă, după licitaţia de 400.000 de franci îi ofereai amatorului o operă a lui Degas, amatorul începea să vocifereze: „Îmi ceri aşa de mult, pentru că la licitaţia Rouart, un Degas a atins 400.000 de franci?" Şi dacă, în faţa unui Degas, îi spuneai unui client: „Faceţi dumneavoastră singur un preţ, ne-nvoim noi pînă la urmă", îl auzeai ripostînd: „Mediocră trebuie să mai fie pînza asta dacă eşti dumneata atît de modest după ce un Degas a atins 400.000 de franci!"

Dar — are să mai adauge, poate, domnul Brunet — să mi se explice cum anume au reuşit negustorii să vîndă cu 200.000 de franci tablouri pe care le-au cumpărat cu o sută? Răspunsul e simplu: negustorul a tras lozul cel mare.

Într-o zi, cineva îl întreba pe Odilon Redon:

— Puteţi pricepe de ce un Delacroix se vinde mai ieftin decît un Munkaczy?

— Pentru că — a răspuns Redon — nu stă în puterea nimănui să sporească preţul unui tablou; e aici o forţă subterană împotriva căreia nu putem face nimic.

II. SĂ FIM MODEŞTI

După ce am citit în presă că *Amintirile unui negustor de tablouri* sînt „fascinante"; că „alcătuiesc una dintre cele mai încîntătoare cărţi, una dintre acele cărţi înzestrate cu un farmec special de care nu te saturi niciodată" etc., etc., am ajuns şi eu să cred că „am dat lovitura". Încît, la o serată, auzind că într-un grup mi se rosteşte numele, m-am apropiat:

— Vorbeam — spune cineva întorcîndu-se către mine — despre *Amintirile unui negustor de tablouri*, de Ambroise Vollard. Cunoaşteţi cartea asta, domnule?

Mă simţeam cam încurcat în privinţa răspunsului. Interlocutorul meu a continuat:

— Am cumpărat cartea pentru că prea i-am auzit pe toţi lăudînd-o. Dacă aţi şti ce rău îmi pare după cei treizeci şi cinci de franci! Mai întîi, domnul Vollard ăsta nu ştie ce va să zică aia scris. Scrie cum vorbeşte... Pe deasupra, într-o carte de aproape patru sute cincizeci de pagini, pagini mari şi tipărite mărunt, nu face altceva decît să spună poveşti. Uite, ca aia cu unul dom' Ubu, un tip, care, între noi fie vorba, are aerul că-şi bate joc de toată lumea; şi pe urmă, nişte aventuri cu negri şi cu papagali. Bineînţeles, halvaua mare sînt poveştile cu pictori. Ei bine, în toată cartea, nici o vorbuliţă despre critica de artă...

— Bag de seamă — spune cineva — că aţi citit cartea din scoarţă-n scoarţă!

— Da, ăsta e obiceiul meu, să nu las nimic neverificat din tot ce-mi trece prin mînă, de cînd cu pungaşii ăştia...

— Ce pungaşi, domnule colonel? întreabă altcineva.

— Păi, furnizorii de stat.

Am înţeles, auzind ultimele cuvinte, că pomenitul colonel era un ofiţer de intendenţă cu cinci galoane. Ce neşansă, cînd te crezi cineva, să ai contra ta cinci galoane! După cîteva clipe, am crezut totuşi că am să-mi iau revanşa. Stăpîna casei m-a prezentat unei doamne, o prietenă de-a ei:

— Domnul Vollard, autorul *Amintirilor unui negustor de tablouri* de care vorbeşte toată lumea, şi care are să ne dea curînd o altă carte, *Ascultîndu-i pe Cézanne, Degas, Renoir*...

La auzul acestor vorbe, doamna îmi mărturiseşte cîtă plăcere i-a făcut să citească *Amintirile* mele.

— Şi — a adăugat ea — pentru că sînteţi prieten intim cu Degas, Cézanne şi Renoir, aceşti maeştri de care am auzit vorbindu-se atît, aş fi foarte fericită dacă mi i-aţi aduce într-o zi. Primesc miercurea.

N-am mai avut timpul s-o informez că pictorii pomeniţi locuiau în regatul umbrelor, căci, în acelaşi moment, se anunţa venirea unei alteţe regale. Interlocutoarea mea, care nu era decît vicontesă, m-a părăsit pe loc şi a dat fuga spre alteţa regală, iar eu, în timp ce ea îşi făcea reverenţele, m-am eclipsat.

Oricum, dacă într-o zi mai aud spunîndu-se: „Domnule Vollard, *Amintirile* dumneavoastră sînt formidabile", am să mă fac mic-mititel...

III. SĂ-I DĂM CEZARULUI...

În lucrarea de faţă, am citat o replică atribuită lui Maillol, din care s-ar putea presupune că marele sculptor n-avea pe-atunci habar cine e Duhamel. Unde mi-a fost capul de nu mi-am amintit că tocmai în atelier la Maillol am văzut pentru prima oară lucrări de-ale celebrului scriitor şi mai ales cartea aceea strălucitoare: *Prinţul Jaffar?*

IV. SCRISOARE TRIMISĂ DOMNULUI EDMOND JALOUX, PRIVITOARE LA RAPORTURILE DINTRE NEGUSTOR ŞI ARTIST

Domnule,

În *Cronica* dumneavoastră *literară (Excelsior*, 6 februarie 1938), se poate citi:

Dacă domnul Maillol a putut trăi, timp de mulţi ani, asta se datoreşte mai ales generozităţii şi inteligenţei domnului Ambroise Vollard.

Am fost, fireşte, foarte măgulit să descopăr, ieşit din pana dumneavoastră, cuvîntul „inteligenţă" referindu-se la mine. Dimpotrivă, sînt jenat de certificatul de „generozitate" pe care mi-l decernaţi cu acelaşi prilej. A vorbi de „generozitate" în raporturile dintre un negustor şi un artist mi se pare că e cam ca şi cum ai spune că achiziţionînd un teren în care crede că va găsi aur, cumpărătorul se dovedeşte generos faţă de vînzătorul terenului...

Cum un scriitor cu autoritatea dumneavoastră este obişnuit să analizeze sentimentele, veţi înţelege scrupulul care mi-a dictat această scrisoare.

Binevoiţi a primi etc...

A. V.

CUPRINS

Redactor: RĂZVAN JUNESCU
Tehnoredactor: KLARA GALIUC
Bun de tipar: 20.VII. 1993
Apărut: 1993; coli de tipar: 17,5.
S.C. TIPOCART BRAŞOVIA S.A.
Str. Zizinului Nr. 110
România

Biblioteca de artă

549

Biografii. Memorii. Eseuri.

amintirile unui negustor de tablouri

Această lucrare s-a bucurat de o celebritate cu totul specială, începînd din anul 1937, cînd a fost publicată pentru prima dată. Ea nu cuprinde numai elementele senzaționalei biografii a „celui mai celebru negustor de tablouri" — cum însuși A. Vollard încerca, în glumă, să se eticheteze — ci și o amplă desfășurare de povestiri, portrete, descrieri ce configurează o lume fabuloasă, a Parisului sfîrșitului de secol XIX și începutului de secol XX.

Scrisă într-un stil ce uneori se caracterizează prin impresia de stenografiere a conversațiilor din cafenele, atelierele artiștilor, expoziții sau chiar propria sa galerie de artă, alteori prin similitudinea cu un colaj avangardist, cartea de memorii a lui A. Vollard rămîne și astăzi o lectură fascinantă, încîntătoare, prin umorul și atmosfera ce străbat textul.

Lei 925

ISBN 973-33-0287-2